

Türk Cumhuriyetlerinin Üretim Yapılarındaki Dönüşüm ve Türkiye ile Ticari İlişkileri: 1996-2005

Mustafa Akal*
Adem Karakaş**

Özet

Bu çalışmada Türkiye'nin diğer Türk Cumhuriyetleri'yle 1996 ve 2005 yılları arası dış ticaretinde ihracat ve ithalatta mal fasıl yoğunlukları, ticarete avantajlı ve dezavantajlı fasıllar ve dış ticaret değişimleri araştırılmıştır. Dış ticarete avantajlı-dezavantajlı fasıl ve değişimleri ülkelerin üretim yapılarındaki değişimlerle paralellik göstermiştir.

Türkiye'nin bu ülkelerle dış ticareti ekonomik ve siyasi anlaşmaları bulunmasına rağmen yeterince artmamıştır. Türk Cumhuriyetleri fon yetersizliğinden dolayı sanayileşme hamlelerini yeterince gerçekleştirememiş, dolayısıyla dış ticaretleri gelişmemiştir. Kişi başına gelirin düşüklüğü ve sanayi üretiminin çok yetersiz olması dolayısıyla bu ülkelerle endüstri içi ticaret gelişmemiştir. Ülkelerin, Türkiye'ye daha çok doğal ham maddeler ihraç ettikleri, karşılığında ise Türkiye'den işlenmiş sanayi ürünleri ithal ettikleri görülmüştür. Bununla birlikte stratejik ticarete gidilmesi halinde bu ülkelerin üretim ve ticaretten sağlayacağı faydaların artması mümkündür.

Anahtar Kelimeler

Türkiye, Türk Cumhuriyetleri, Dış Ticaret Yoğunluğu, Üretim Yapısında Değişim.

* Doç.Dr., Sakarya Üniversitesi, İ.İ.B.F. İktisat Bölümü / Adapazarı
akal@sakarya.edu.tr

** Yrd.Doç.Dr., Kafkas Üniversitesi, İ.İ.B.F. İktisat Bölümü / Kars
akarakas@sakarya.edu.tr

Not: Veri toplama yardımcı olan ekonomist Bahar Alsancak'a teşekkür ederiz.

1. Giriş

Çalışma, 1991 yılı sonrası, özellikle 1996-2005 yılları arası Türkiye ile diğer Türk Cumhuriyetleri arasında gelişen dış ticareti veriler çerçevesinde ortaya koymayı, uluslararası ticareti açıklayıcı teoriler doğrultusunda taraflar arasındaki ticaretin seyrini ve ölçeğini geliştirmeyi, buradan hareketle gelecek dönemlere ilişkin bir ticaret seyri öngörüsünde bulunmayı amaçlamaktadır.

Uluslararası dış ticaretin gerek üretimde iş bölümü, gerek tamamlayıcı malların ticareti vs. nedenlere bağlı olarak ülkelerin refahını artırdığı, Adam Smith'ten bu yana bilinmektedir. Merkantilist akımda uluslararası ticaretin işleyişinin teorik olarak incelenmesinden çok politikaya yönelik çabalar ön plana çıkmıştır (Hunt 2005: 48-49). Dış ticaret teorileri, Heckscher-Ohlin teorisiyle ve bunun paralelinde geliştirilen yeni teorilerle farklı bir trende girmiştir. Heckscher'in yaklaşımında da ülkeler arasında farklı nispi fiyatın ve üretim maliyetlerinin olması dış ticaretin gelişiminde önemli bir rol oynamaktadır (Yılmaz 2010: 117).

Açık ekonomide ülkeler, hem üretim faktörlerinin, hem de hammadde ve mamul malların dolanımıyla refah artışı sağlarlar ve ülkelerin karşılıklı ticaretlerinde avantajlı ve dezavantajlı konumları ortaya çıkar (Aydınonat 2007). Bu doğrultuda Türk Cumhuriyetleri'nin de dış ticaret ve üretimlerinde avantajlı-dezavantajlı konumları ve birbirlerinin ekonomilerini tamamlayıcı sektörleri belirlenip kendi aralarında dış ticaretlerini geliştirmeleri ve üretim yapılarını en verimli şekilde şekillendirmeleri mümkündür. Kendi aralarında ölçek ve alan ekonomileri -özellikle sahip oldukları doğal kaynakları işletmeleri ve bunların işletimi için bir yurt içi teknoloji geliştirmeleri ve bunun sürekliliğini sağlamaları- oluşturduktan sonra dünya rekabetine açılmaları ilave faydalar sağlayabilecektir. Benzer kültürel ve coğrafya yapıları doğrultusunda kurulan Avrupa Birliği büyük ölçek ve alan ekonomilerine ulaşmış ve üyesi olan ülkelerin refahları artmıştır. İktisadi fayda en-çoklaması açısından bir ekonomik birliğe üye olan ülkenin başka bir birliğe üye olmasına bir engel bulunmamaktadır. Çok boyutlu uluslararası ekonomik, askeri ve siyasi ilişkilerin sosyal faydası zararından daha yüksek olmaktadır.

Grossman ve Helpman (1990: 517)'a göre bilimsel ve teknolojik bilgi yayılması, Hatemi-J ve Irandoust (2001: 149-152)'a göre ülkeler arasındaki teknoloji farklılığı, dış ticareti ve büyümeyi olumlu etkilemektedir. Weinhold ve Rauch (1997: 15), Edwards (1993: 1389), Feenstra ve Markusen (1994: 429-433), Funke ve Ruhwedel (2001: 240), Guisan ve Exposito (2004: 7) genel olarak dışa açıklığın sanayi üretimini artırdığını

ve ekonomik büyümeyi olumlu etkilediğini bulmuşlardır. Feenstra ve Markusen (1994: 429-433) ve Funke ve Ruhwedel (2001: 240) ithal üretim mali çeşitliliğinin fazla olması ile firma verimliliği ve kişi başına üretim artışı arasında aynı yönde ilişki olduğunu bulmuşlardır.

Ülkelerin faktör yoğunlukları ve doğal kaynak varlıkları, düşük ücretleri ve sahip oldukları ölçek ekonomilerinin yanında, kümeleşme, yeni teknolojilerin üretilmesi ve uygulanması ülkelerin dış ticarete avantajlı ve dezavantajlı konumlarını belirlemede önemli rol oynamaktadır. Ancak, Türk Cumhuriyetleri'nin rekabet güçlerini artırmaya yönelik bireysel/ortak Ar-Ge harcamalarına yeterli kaynak ayırmadıkları bir gerçektir. Halbuki bir buluş dış ticarete yüksek kârlar getirmekte ve bu kârlar da yeni Ar-Ge ve yatırımları getirmektedir. Bu çerçevede bakıldığında bu ülkelerin teknoloji kullanımına ağırlık vermeleri ve uzun dönemde kendi teknolojilerini üretmeleri gerekmektedir.

Krugman'ın (1980: 950) geliştirdiği dış ticaret teoremine göre tüketiciler farklılaştırılmış malları tercih etmekte, ticaret farklılaştırılmış mallara göre gelişirken üretim faaliyetlerinde yoğunlaşma ortaya çıkmakta ve farklılaştırılmış mallarda ölçek ekonomileri oluştuğu belirtilmektedir. Yine Baldwin ve Krugman (2001: 11) kümeleşmenin olduğu üretim alanlarında konuşlanmanın dış ticarete üretim maliyetlerinde azalmaya yol açarak dışsal ölçek ekonomileri oluşturduğunu belirtirler. Krugman ve Venables'in (1995b: 1) açıklamasına göre dış ticaret aktivitelerinin bilinen ticari kısıtların yanında coğrafi kısıtlar ve stratejik sektörlerin desteklenmesi dolayısıyla ülke bazından ziyade yerel alanlarda geliştiği anlaşılmaktadır.

Krugman (1980: 950-959), gerek farklılaştırılmış mal üretiminin ve bu mallarda oluşan ölçek ekonomilerinin, gerekse üretimin çok yerde yapılması yerine bir kaç bölge veya ülkede yapılmasının verimliliği ve zenginliği artırdığını, ölçek ekonomilerinin ekonomik faaliyetlerin konuşlanmasında önemli bir role sahip olduğunu belirtir. Yazar başka bir çalışmasında (1999: 143), küçük coğrafi farklılıkların bir ülkenin ülkelerarası sanayi üretimi ve sanayi dış ticarete kümeleşmenin bir parçası olabileceği gibi temel ham madde ve ara malı üretiminde de kümenin bir parçası olabileceğine işaret eder. Krugman (1991: 484), dışsallıkların yapısına bağlı olarak belli endüstrilerin yerel alanlarda toplandığını belirtir. Ayrıca yazar (1991: 158-159), tüketiciye ulaşımda taşıma maliyetlerinin bulunması sonucu geleneksel olduğu gibi üretimin tüketiciye yakın yerlerde ve özellikle liman şehirlerinde konuşlanması gerektiğini, günümüzde ve gelecekte yeterli

bir kara, demir ve havayolu taşımacılığına sahip ülkenin liman dışı şehirlerinde de üretimin konuşlanacağına işaret etmekte, üretimde oluşacak kümeleşmelerle maliyet azalmaları sağlanacağını belirtir. Bu açılarından bakıldığında, Türkiye dışında açık denizlere liman kenti bulunmayan Türk Cumhuriyetleri'nin avantajlı olduğu mallarda üretimlerini kaynağa yakın yerde gerçekleştirebilecekleri, ülke bazında ve yerel bazda çeşitli malların üretiminde uzmanlaşma ve kümeleşmelerle maliyet avantajları sağlamaları mümkündür. Bu ülkeler arasında serbest ticaretin teşviki ile nüfusa bağlı ölçek ekonomileri de oluşturması kaçınılmaz olacaktır. Türk Cumhuriyetleri'nin petrol ve doğal gaz kaynaklarını uluslararası pazarlara boru hatlarıyla pazarlamaları zaten mümkün olmaktadır, geriye sahip olunan maden ve cevherlerin bu ülkelerde işlenmesi ve oluşturulacak kara, demir ve hava ulaşım ağlarıyla ürünlerin pazarlanma sorununun çözümü kalmaktadır. Kazanılan bilgi ve üretim faktörlerinin serbestleştirilmesiyle karlılığın artması muhtemeldir.

Krugman'a (1980: 950-959) göre ülkeler benzer faktör donanımlarına sahip olsalar da kendi aralarında dış ticaret yapabilir durumdadırlar. Bu açıdan da benzer faktör donanımlarına sahip olan Türk Cumhuriyetleri arasında da üretimde bazı mallarda uzmanlaşma ve kümelenme ile dış ticaret gelişebilir. Krugman'ın da içinde bulunduğu Yeni Dış Ticaret teorilerinin oligopolistik piyasa çözümlemesine dayanarak, ABD gibi gelişmiş ülkelere geliştirilen "stratejik dış ticaret" politikalarıyla "pozitif dışsallıklar yaratan" ve "stratejik sektör" olarak ele alınan yüksek teknoloji endüstrilerin korunmasıyla rantın yerli firmalara aktarılması amaçlanmakta, ancak "komşunu fakirleştir" argümanına dayanan stratejik dış ticaret politikaları, rant kollama, gelir dağılımı, rakip ülkelerin misilleme politikalarına ve dolayısıyla ticaret savaşlarına yol açması nedeniyle eleştirilmektedir (Çakmak 2004: 62-63). Krugman'a (1995a: 875-876) göre ileri seviyede küreselleşme; merkez ülkenin refah kaybına karşın çevre ülkenin refahını artıran, belirli bir seviyeye kadar olan küreselleşme çevre ülkenin refah kaybına yol açmasına karşın merkez ülkenin refahını artırıcıdır. Küreselleşme veya entegrasyonda ülkelerin fakir ve zengin olarak ortaya çıkmasına yol açmamak veya ülkelerin entegrasyondan zarar görmemeleri için önceden ülkelerin "entegrasyon sınır değerlerinin" belirlenmesi gerekmektedir. Çünkü aksi durumda ortaya çıkacak olan ölçek ekonomileri ve taşıma maliyetlerinin etkileşiminden dolayı bölgesel farklılıklar oluşur, zengin ve fakir ülkeler arasındaki fark artar.

2. Ülkelerin Üretim Potansiyelleri ve Dış Ticaret Gelişimi

Kazakistan ve Azerbaycan'da kurulmuş olan bazı sanayi işletmeleri hariç, Özbekistan, Türkmenistan, Tacikistan ve Kırgızistan yeterli ham madde potansiyeline sahip olmalarına rağmen doğal kaynakların işletimine yönelik kuruluşlar yetersiz kaldığından üretimleri tarımsal üretim ağırlıklı ve ilkel kalmıştır. Tarım teknolojilerinde ileri olan Türkiye bu ülkelerin tarım sektörlerinin modernleşmesine yardımcı olabilir. Yatırım ve hizmetler sektöründe gelişmeye aday bu ülkelere yine Türkiye'nin teknoloji içerikli yatırım ve büro malzemeleri ihracatını artırması mümkündür.

Tablo 1 incelendiğinde, Türkiye dışındaki ülkelerde gelir ve nüfusun düşüklüğü dolayısıyla Türk Cumhuriyetleri'nin ölçek ekonomilerinden yararlanmaları AB'ye kıyasla sınırlı kalacağı anlaşılır. Ancak yerel ölçek ekonomileri ve kümesel endüstriler oluşturularak üretim ve rekabetlerini artırmaları mümkündür. Bu doğrultuda doğal kaynak ve madencilikte ortak yatırımlara gidilmesi, bazı malların üretimi ve dış pazarlanması, teknoloji geliştirici Ar-Ge çalışmaları, teknolojik yardımlaşmalar, üretim ve pazarlamada örgütlenmeler gerekir.

Tablo 1: Türkiye ve Diğer Türk Cumhuriyetlerinin Nüfus ve Satın Alma Gücü ¹

	Yüzölçümü (km ²)	Nüfus (000) 2005 Yılı	GSMH (Milyar \$) 2005 Yılı	KBGSMH (Bin \$) 2005 Yılı
Dünya	148.939.063	6,461.66	44,983.46	7.011
Türkiye	814.578	72.07	342.50	7.770
Azerbaycan	86.600	8.39	10.61	1.260
Kazakistan	2.717.300	15.15	44.60	2.940
Kırgızistan	198.500	5.14	2.,31	0.450
Özbekistan	448.900	26.17	13.84	0.530
Türkmenistan	488.100	4.83	19.30*	3.990
Tacikistan	143.100	6.55	2.18	0.330
6 Ülke Toplam/Dünya	% 3.26	% 0.02	% 0.0097	% 0.35

Diğer taraftan, Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın hazırlamış olduğu Türkiye Dış Ticaret Stratejisi Raporu'nda (2002:1), dünyada teknoloji-bilgi yoğun, yüksek katma değerli mal ve hizmetlerin, özgün tasarımların, elektronik ağların, uluslararası kuruluşların ve şirket birleşmelerinin öneminin arttığı belirtilir. Bu gelişen durumla birlikte, geleneksel sektörler ağırlık veren ülkelerin ihracatlarında sorunlar yaşanmakta ve bu nedenle geleneksel sektörler ağırlık veren Türkiye dahil Türk Cumhuriyetleri'nin sahip oldukları donanımlarına paralel olarak dış ticareti yatırım-üretim-ihracat-ithalat ve hizmetler temelinde ele alarak yeni bir dış ticaret stratejisi belirlemeleri, kendi araların-

da iş bölüşümü yapmaları zorunluluğu gerekmektedir. Bunun yolu da pazar alanlarını artırmaya yönelik ekonomik işbirliği ve ticari anlaşmaları ile üretim ve dış ticaretin geliştirilmesiyle mümkündür.

Tablo 2’den görüldüğü üzere Türk Cumhuriyetleri’nin dünya ticaretindeki payları Avrupa Birliği ve diğer ülkelere kıyasla oldukça küçüktür. Bunun bir nedeni de Türk Cumhuriyetleri’nin kendi aralarında ekonomik ve ticari ilişkilere yeterince önem vermemiş ve avantajlı ürünlere dayalı dış ticaret stratejisi belirlememiş olmalarıdır.

Tablo 2: *Türkiye ve Türk Cumhuriyetlerinin Dış Ticaret Hacmi ve Payları: 1996-2005²*

Ülkeler	1996 Yılı İhracat (Milyon \$)	2005 Yılı İhracat (Milyon \$)	1996 Yılı Dünya Tic. Pay (%)	1996 İthalat (Milyon \$)	2005 İthalat (Milyon \$)	2005 Yılı Dünya Tic. Pay (%)
Dünya	5.401.000	10.431.000	%100	5.545.000	10.783.000	%100
Türkiye	23.224	73.414	0,70	43.627	116.553	1,08
Azerbaycan	630	4.347	0,04	961	4.200	0,04
Kazakistan	5.911	27.849	0,27	4.241	17.353	0,16
Kırgızistan	505	672	0,01	838	1.108	0,01
Özbekistan	4.210	4.749	0,05	4.710	3.666	0,03
Türkmenistan	1.695	4.935	0,05	1.315	3.588	0,03
Tacikistan	770	990	0,01	670	1.330	0,01

(*) Veriler satın alma gücü paritesine göre verilmiştir.

Diğer taraftan, Türkiye ve diğer Türk Cumhuriyetleri’nin üretim yapıları incelendiğinde, tarafların ekonomik olarak birbirlerini tamamladıkları görülür (DTM 2009c). Türk Cumhuriyetleri’nin ekonomik potansiyelleri ve üretim yapılarına bakıldığında petrol, doğal gaz, sanayi hammaddeleri, madenler, tekstil hammaddelerinin ağırlıklı olduğu, buna karşın Türkiye’nin ara ve nihai mal üretimi için bu maddelere gereksinim duyduğu gözlenmektedir. 1992 yılından itibaren bu ülkeler ile ticari kısıtlamaların giderilmesine ve ticaretin geliştirilmesine yönelik olarak hemen her ülke ile ticari, ekonomik, bilimsel ve teknik işbirliği anlaşmaları, yatırımların karşılıklı teşviki anlaşmaları, çifte vergilendirmenin önlenmesine yönelik anlaşmalar ve kredi olanakları gibi konularda görüş birliğine varılmış, anlaşmalar imzalanmıştır. Bölge genelinde binin üzerinde Türk yatırımcı bulunmakta, Türkiye tarafından bu bölgeye yönelik 1,2 milyar \$ düzeyinde kredi verilmekte ve yaklaşık 4 milyar \$’lık işlem hacmi gerçekleştirilmektedir (DTM 2009c).

Tablo 3: Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Dış Ticaretin Seyri³

Yıl	Ülkeler	İhracat 000 \$	İthalat 000 \$	Dış Tic. Dengesi 000 \$	Türkiye'nin İhracatındaki Yeri (%)	Türkiye'nin İthalatındaki Yeri (%)
1	Azerbaycan	239.900	39.100	200.800	1,20	0,11
	Kazakistan	164.000	100.500	63.500	0,70	0,55
9	Kırgızistan	47.000	5.800	41.200	0,18	0,01
9	Özbekistan	230.400	58.000	172.400	0,55	0,20
6	Tacikistan	4.400	2.700	1.700	0,02	0,06
	Türkmenistan	65.600	100.300	-34.700	0,40	0,15
2	Azerbaycan	528.000	272.200	255.800	0,55	0,13
	Kazakistan	459.900	558.900	-99.000	0,60	0,45
0	Kırgızistan	89.500	14.100	75.400	0,12	0,01
0	Özbekistan	151.000	259.200	-108.200	0,23	0,18
5	Tacikistan	46.600	47.300	-0.700	0,07	0,63
	Türkmenistan	180.600	160.700	19.900	0,34	0,18

Türkiye ile diğer Türk Cumhuriyetleri arasındaki ticaret hacmi 1996 ile 2005 yılları karşılaştırıldığında, Tablo 3'ten de görüleceği gibi, 1996'dan 2005'e bir artış göstermiş, ancak nominal olarak düşük seviyelerde seyretmiştir. Bunun nedeni olarak iş bölümüne gidilmemesi, ülkelerin ihracatçı ve ithalatçıların örgütlenmemesi, üretim çeşidinin yetersizliği, düşük teknoloji kullanımının getirdiği yüksek maliyetler, asayiş yetersizliği, ulaşım sorunu, üretim faktörü hareketliliğinde görülen kısıtlar, hukuki sorunlar, kümeleşme yetersizliği gibi karşılıklı anlaşmalarla her bir ülkenin çıkarını koruyacak ancak zenginliğini artırmaya yönelik olarak yapılmış anlaşmaların yetersizliğidir.

Türk Cumhuriyetleri'nin birbirleriyle dış ticareti geliştirmemeleri ve birbirlerine mal ve üretim faktörü akımında kapalı kalmaları uzun dönemde olumsuzluklar getirecektir. Ertekin (2005: 2-5); Türkiye'nin dış ticaretinde 1980'den bu yana görülen değişimin ekonomik yapının bütününde görülen gelişimin genel bir aynası niteliğinde olduğunu, üretim ve ihracatın mal kompozisyonunun dünya ekonomisinde yaşanan değişimler çerçevesinde şekillendiğini belirtir. Bu gelişmeler doğrultusunda, Türkiye'nin ihracatı düşük teknoloji ürünlerinden orta ve ileri teknoloji ürün ihracatına kaymış, ara malı ithalatı ise olumsuzluklarıyla birlikte ihracatı tamamlayıcı bir nitelik kazanmıştır. Türkiye'nin petrol ve doğalgaz hammaddelerine ihtiyacı olduğu sürece, doğal kaynak zengini olan diğer Türk Cumhuriyetleri'yle daha yoğun ekonomik işbirliğine yönelmesi, bu ülkelerle tamamlayıcı nitelikte bir dış ticaret söz konusu olacak, Türkiye aleyhine

gelişen Rusya ile dış ticaretin bir kısmı bu ülkelere kaydırılması her iki tarafın ekonomilerine katkı sağlayacaktır.

Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasında bir çok iktisadi sorunları çözebilecek AB gibi bir ekonomik, siyasi ve hukuki işbirliğinin olmayışı ve/veya yetersiz kalması önemli bir eksikliktir. NATO'ya benzer bir askeri kurumun bu ülkeler arasında kurulmasının yatırımcıyı ve pazarı güven altına alması, ekonomilerin ve dış ticaretin bu ülkeler arasında gelişmesine yardımcı olacağı düşünülmelidir. Günümüz dünya konjonktürü, ülkeler ve bloklar arası stratejik oyun ve öngörüler, Türkiye ile yeni Türk Cumhuriyetlerinin yakınlaşmalarını ve ortak strateji üretmelerini gerektirmektedir.

3. Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Arasında Avantajlı ve Dezavantajlı Fasıllar

Dış ekonomik ilişkilerin sağlam temeller üzerine kurulması ve geliştirilmesi bağımsızlığını yeni kazanan ülkeler açısından daha büyük önem taşımaktadır. Türk Cumhuriyetleri Bağımsızlıklarını kazandıktan sonra ilişkilerin çok yönlü bir şekilde geliştirilmesi için elverişli fırsatlar, ayrıcalıklar ve halkların aynı istek ve arzularından kaynaklanan talepler ortaya çıkmıştır. Bu durum ikili ticaret ilişkilerinde de gözlemlenmiş, bu da ülkelerin dış ticaret hacimlerinde yetersiz de olsa belirgin artışlara yol açmaya başlamıştır.

3.1. Türkiye – Azerbaycan

Serbest piyasa ekonomisi modelini benimseyen, daha çok batıya önem veren ve gelişme çabası içerisinde olan Azerbaycan, doğal kaynak olarak petrol ve doğalgaz başta olmak üzere, demir, alüminyum, bakır, çinko, kurşun, barit, arsenik, mermer, kireç taşı, kükürt, maden açısından zengindir. Gelişmiş hidroelektrik santrallerinin ekonomide önemli payı vardır. Petrol ve doğalgaz üretimi birinci sırada yer aldığından petrol ve doğalgaz sektörleri, Azerbaycan'ın lokomotif sektörleridir. Ayrıca ülkede, 4-8 milyar tonluk hidrokarbon yatakları, gaz ve petrolü birlikte ihtiva eden alanlar ve antiklin tabakaları bulunmaktadır (TÜİK 2009, DTM 2009c).

Tablo 4: Türkiye-Azerbaycan Dış Ticaretinde Avantajlı-Dezavantajlı Fasıllar (1996)⁴

AVANTAJLI FASILLAR			DEZAVANTAJLI FASILLAR			Sıra
Fasıllar	Dış Tic. Dengesi \$	Dış Tic. Dengesi %	Fasıllar	Dış Tic. Dengesi \$	Dış Tic. Dengesi %	
Hayvansal ve bitkisel yağlar ve bunların ürünleri	28.194.579	14,04	Pamuk, pamuk ipliği ve mensucat	-9.491.315	-4,73	1
Elektrikli makine ve cihazlar, aksam ve parçaları	27.543.152	13,72	Ham postlar, deriler ve köseleler	-8.094.033	-4,03	2
Değirmencilik ürünleri, malt, inülin, buğday gluteni	15.132.322	7,54	Bakır ve bakırdan eşya	-1.484.007	-0,74	3
Nükleer reaktörler, kazan, makine, cihazlar, aletler ve parçaları	10.218.176	5,09	Yün, kıl, at kılı ve bunların dokumaları	-484.824	-0,24	4
Kakao ve kakao ürünleri	10.018.157	4,99	Tarifenin başka yerinde yer almayan ürün.	-336.060	-0,17	5

Tablo 4'te, 1996 yılı itibarıyla Türkiye-Azerbaycan arasındaki ticarete konu olup ilk beş'e giren mal fasılları ve bunların genel dış ticaret dengesi içerisindeki payları verilmektedir. İlk sütun, Türkiye-Azerbaycan arasındaki ticarete Türkiye'nin dış fazla verdiği ya da en avantajlı olduğu fasıllar, dördüncü sütunda da Türkiye'nin dış açık verdiği ya da en dezavantajlı olduğu fasıllar gösterilmiştir. Türkiye, Azerbaycan karşısında, hayvansal ve bitkisel yağlar, elektrikli makine, değirmencilik ürünleri, nükleer reaktörler, kakaoda avantajlı durumdadır. Türkiye-Azerbaycan dış ticaretinde ithalat, ihracata oranla küçük bir miktar olarak kalmakta ve Türkiye dış ticaret fazlası vermektedir. Türkiye'nin dış ticaret açığı verdiği fasıllar olan pamuk, ham post ve bakırda dezavantajlı olduğu görülmektedir. Bunun nedeni, Azerbaycan'ın ve diğer Türk Cumhuriyetleri'nin ham madde üretimlerinin yüksek olmasıdır.

Tablo 5'te, Azerbaycan-Türkiye dış ticaretine ait 2005 yılı verileri verilmiştir. Nükleer reaktörler, elektrikli makineler, plastik, demir ve çelikten eşya, kağıt mamüllerinde Türkiye'nin Azerbaycan karşısında avantajlı olduğu fasıllardır. Dezavantajlı olduğu fasıllar ise, önceki yıllarda olduğu gibi mineral yakıtlar, ham postlar ve pamuktur. 1996'dan 2005'e Türkiye'nin ihracatında, tarım ve hayvancılık sektörüne dair fasıllardan sanayi sektörüne doğru bir yöneliş söz konusudur. Buna karşın ithal malların yapısında önemli bir değişim yoktur. Dış ticaret Türkiye lehinde gelişme göstermiştir.

Tablo 5: Türkiye-Azerbaycan Dış Ticaretinde Avantajlı-Dezavantajlı Fasıllar (2005)⁵

AVANTAJLI FASILLAR			DEZAVANTAJLI FASILLAR			Sıra
Fasıllar	Dış Tic. Dengesi \$	Dış Tic. Dengesi %	Fasıllar	Dış Tic. Dengesi \$	Dış Tic. Dengesi %	
Nükleer reaktörler, kazan, makine ve parç.	69.385.127	26,73	Mineral yağlar ve bunların ürünleri	-183.002.741	-71,54	1
Elektrikli makine ve cihaz arç.	40.128.800	15,69	Ham postlar, deriler ve köseleler	-10.897.230	-4,26	2
Plastik ve plastik mamulleri	29.932.417	11,70	Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	-7.251.239	-2,83	3
Demir ve demirden eş.	25.997.662	10,16	Bakır ve bakırdan eş.	-6.466.902	-2,53	4
Kağıt ve karton, kağıt hamurundan eşya	21.400.945	8,37	Tarifenin başka yerinde yer almayan ürünler	-667.440	-0,26	5

Tablo 4 ve Tablo 5 birlikte incelendiğinde, 1996 yılındaki avantajlı fasıllar, hayvansal ve bitkisel yağlar, elektrikli makine, değirmencilik ürünleri, nükleer reaktörler, kakao (sonra süt ve süt mamulleri, mobilya, mineral yakıtlar ve meşrubat) gibi daha çok emek yoğun ağırlıklı ürünlerdir. 2005 yılına gelindiğinde ise avantajlı fasılların daha çok nükleer reaktörler, elektrikli makineler, plastik, demir ve çelikten eşya ve motorlu kara taşıtları gibi daha çok sermaye yoğun alanlara yöneldiği görülmektedir.

Türkiye ile Azerbaycan arasındaki dış ticaretin dezavantajlı fasıllarına bakıldığında ise 1996'da pamuk, ham postlar, bakır ve genelde tekstil hammaddeleri ağırlıklı görünmektedir. 2005'de daha önceki yıllarda olduğu gibi mineral yakıtlar, ham postlar, pamuk ve tekstil hammaddelerinin ağırlıkları devam etmektedir. Bu durumda dış ticarete niceliksel bir değişimden bahsetmekle birlikte dezavantajlı fasıllarda niteliksel bir değişim görülmemektedir.

3.2. Türkiye – Kazakistan

Kazakistan bilinen dünya rezervlerinden çinko, tungsten ve baryum rezervlerinde dünyada birinci, gümüş, kurşun ve kromit rezervlerinde ikinci, bakır ve florit rezervlerinde üçüncü, molibden rezervinde dördüncü ve altın rezervinde altıncıdır. Ayrıca Kazakistan bol petrol, doğal gaz, kömür, çinko, bakır, krom, manganez, kalay, altın, uranyum ve demir kaynaklarına sahiptir (TÜİK 2009).

Tablo 6: Türkiye-Kazakistan Dış Ticaretinde Avantajlı-Dezavantajlı Fasıllar (1996)⁶

AVANTAJLI FASILLAR			DEZAVANTAJLI FASILLAR			Sıra
Fasıllar	Dış Tic. Dengesi \$	Dış Tic. Dengesi %	Fasıllar	Dış Tic. Dengesi \$	Dış Tic. Dengesi %	
Motorlu kara taşıtları, traktör, bisiklet, motosiklet ve diğer.	23.591.781	37,15	Bakır ve bakırdan eşyalar	-59.358.192	-93,48	1
Nükleer reaktörler, kazan, makine ve parçaları	16.081.675	25,33	Ham postlar, deriler ve köseleler	-20.957.913	-33,00	2
Elektrikli makine ve cihazlar/arç.	15.621.193	24,60	Demir ve çelik	-12.325.579	-19,41	3
Halı ve diğer dokumaya elverişli maddeler	15.582.048	24,54	Çinko ve çinkodan eşya	-2.526.233	-3,98	4
Esasım un, hububat, nişasta, süt teşkil eden ürünler	12.433.813	19,58	Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	-1.172.177	-1,85	5

Kazakistan'ın da Azerbaycan gibi daha çok ham madde ihraç ettiği ve sanayi malları ağırlıklı bir ithalat yapısı olduğu görülmektedir. 1996'dan 2005'e Türkiye'nin Kazakistan ile ticaretinde dezavantajlı olduğu fasıllarda değişiklik görülmektedir. Tablo 6'y göre 1996'da bakır, ham post ve demir çelik mamulleri dezavantajlı olunan fasıllar arasındadır. Türkiye'nin Kazakistan'a karşı motorlu kara taşıtları, nükleer reaktörler, elektrikli makine fasıllarında avantajlı olduğu görülmektedir.

2005 yılı itibarıyla Türkiye'nin Kazakistan ile ticaretinde nükleer reaktörler, makine aksam ve parçaları elektrikli makine ve cihazlar vd.'de dış ticaret fazlasına sahipken, madencilik sektörü ve mineral yakıtlar kalemlerinde dış ticaret açığı verildiği Tablo 7'de görülmektedir. 1996'da ilk on dezavantajlı fasılda yer almayan "mineral yakıtlar, mineral yağlar ve ürünleri, mum" 2005 yılı itibarıyla ikinci sırada yer almıştır. Bu durum, Türkiye'nin, Kazakistan'dan enerji ham maddesi ithaline ağırlık vermeye başladığını gösterir. Dış ticaret açığı verilen fasıllarda dış ticaret paylarının oranları da hızlı bir artış göstermiştir.

Tablo 7: Türkiye-Kazakistan Dış Ticaretinde Avantajlı-Dezavantajlı Fasıllar (2005)⁷

AVANTAJLI FASILLAR			DEZAVANTAJLI FASILLAR			Sıra
Fasıllar	Dış Tic. Dengesi \$	Dış Tic. Dengesi %	Fasıllar	Dış Tic. Dengesi \$	Dış Tic. Dengesi %	
Nükleer reaktörler, kazan, makine ve parçaları	65.852.427	-66,52	Bakır ve bakırdan eşya	-330.135.755	333,47	1
Plastik ve plastikten mamuller	58.853.134	-59,45	Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve ürünleri, mum	-108.611.151	109,71	2
Elektrikli makine ve cihazlar ve araçları	53.562.532	-54,10	Çinko ve çinkodan eşyalar	-46.231.547	46,70	3
Halı ve diğer dokumaya elverişli mad.	33.890.397	-34,23	Kurşun ve kurşundan eşya	-27.841.386	28,12	4
Demir veya çelikten eşya	30.967.274	-31,28	Hububat	-16.002.899	16,16	5

2005 yılı verilerine göre Türkiye, Kazakistan karşısında nükleer reaktörde ve elektrikli makinede yüksek oranlarda avantajlı durumdadır. Nükleer reaktörlerin dış ticaretteki payı %66,52, elektrikli makine ve cihazların dış ticaretteki payı %54,10' dur. Bu da Türkiye'nin üretim yapısındaki teknoloji yoğunluğunun artmasıyla paralellik göstermektedir (TÜİK 2009). Tablo 6 ve Tablo 7 birlikte incelendiğinde Türkiye ile Kazakistan dış ticaretinin yapısal dönüşüme uğramadığı görülmektedir. Hem avantajlı hem de dezavantajlı fasıllarda belirgin bir kayma yoktur. Türkiye Kazakistan'a sermaye yoğun mal ihracını giderek artırmakta, buna karşın hammadde ve yarı mamul madde ithalatını da artırmaktadır. Ancak büyük ekonomik potansiyeline sahip Türkiye ve Kazakistan ülkeleri arasında dış ticaret hacmi ve birbirini tamamlayıcı nitelikte olan doğrudan yatırımlar yeterince artmamıştır.

3.3. Türkiye – Özbekistan

Doğal gaz, petrol, kömür, uranyum, gümüş, bakır, kurşun, çinko, tungsten, molibden ve altın gibi zengin maden yataklarına sahip olmasının yanı sıra pamuk, bitkisel yağ ve tekstil hammaddesi gibi önemli ihracat kalemleri de mevcuttur. Aynı zamanda elektrik enerjisi üretiminde de bölgede söz sahibi bir ülkedir. Ülke topraklarının %10'luk bir kısmı tarıma uygun topraklardan oluşmaktadır (TÜİK 2009). Dünya ticaret hacminde oldukça düşük oranda bir konuma sahip olan ülkenin Türkiye'nin dış ticaretindeki payı 2005 verilerine göre ihracatta %0,23 ve ithalatta %0,18'dir.

Tablo 8’de 1996’da Özbekistan ile yapılan ticaretin genelde katma değeri yüksek olmayan tarımsal mallarda yoğunlaştığı görülmektedir. Tarım ürünlerinin yanı sıra organik maddeler ve dokumacılık alanlarında ticaret yoğunlaşması olduğu görülmektedir. Özbekistan’da sanayi sektörü, diğer Türk Cumhuriyetleri’ne göre daha fazla gelişmiştir. Tarım sektörü ise, Özbekistan’ın en büyük sektörüdür. Özellikle pamuk ihracatında Özbekistan, Türkiye’ye karşı avantajlı durumdadır. Türkiye hububat, un, nişasta, süt teşkil eden ürün grubunda Özbekistan’a karşı avantajlı durumdadır. Bunun yanında Türkiye’nin avantajlı olduğu diğer fasıllar; şeker ve şeker mamulleri, sabunlar nükleer reaktörler vs.’dir. Özbekistan’ın avantajlı olduğu diğer fasıllar ise; bakır, ham post, lifler ve ipektir.

Tablo 8: Türkiye-Özbekistan Dış Ticaretinde Avantajlı-Dezavantajlı Fasıllar (1996)⁸

AVANTAJLI FASILLAR			DEZAVANTAJLI FASILLAR			Sıra
Fasıllar	Dış Tic. Dengesi \$	Dış Tic. Dengesi %	Fasıllar	Dış Tic. Dengesi \$	Dış Tic. Dengesi %	
Esasını hububat, un, nişasta, süt teşkil eden ürünler	38.047.600	22,07	Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	-39.517.019	-22,92	1
Şeker ve şeker mamulleri	21.218.585	12,31	Bakır ve bakırdan eş.	-14.677.223	-8,51	2
Sabunlar, yüzey aktif organik maddeler, yıkama-yağlama mad.	20.626.743	11,96	Ham postlar, deriler ve köseleler	-1.147.755	-0,67	3
Kakao ve kakao ürünleri	17.774.809	10,31	Sentetik ve suni devamsız lifler	-775.998	-0,45	4
Nükleer reaktörler, kazan, makine ve cihazlar, aletler ve parçaları	12.694.494	7,36	Diğer hayvan ürünleri.	-221.563	-0,13	5

2005 yılına gelindiğinde; Tablo 9’a göre, Türkiye’nin dış ticarete fazla verdiği fasıllar; nükleer reaktörler, halılar, lifler, elektrikli makine, motorlu kara taşıtları gibi fasıllardır. Ancak, 1996 yılı verileri ile karşılaştırıldığında Özbekistan ile olan dış ticarete de avantajlı olunan fasıllarda değişimler olduğu göze çarpmaktadır.

Tablo 9: Türkiye-Özbekistan Dış Ticaretinde Avantajlı-Dezavantajlı Fasıllar (2005)⁹

AVANTAJLI FASILLAR			DEZAVANTAJLI FASILLAR			Sıra
Fasıllar	Dış Tic. Dengesi \$	Dış Tic. Dengesi %	Fasıllar	Dış Tic. Dengesi \$	Dış Tic. Dengesi %	
Nükleer reaktörler, kazan, makine ve cihazlar, aletler ve parçaları	25.000.000	-23,11	Bakır ve bakırdan eşya	-137.574.392	127,15	1
Hahırlar ve diğer dokumaya elverişli maddeden yer kaplamaları	13.158.686	-12,16	Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	-85.400.729	78,93	2
Dokumaya elverişli suni ve sentetik lifler	10.604.976	-9,80	Örme eşya	-6.155.762	5,69	3
Elektrikli makine ve cihazlar, aksam ve parçaları	9.038.189	-8,35	Yenilen meyveler, kabuklu yem., turuncgil/kavun kabuğu	-4.920.215	4,55	4
Motorlu kara taşıtları, traktör, bisiklet, motosiklet ve diğer	5.359.033	-4,95	Yağlı tohum ve mey., sanayi bit., saman, hayvan yemi	-3.918.217	3,62	5

Tablo 8 ve Tablo 9 birlikte incelendiğinde, 1996 yılı verilerine göre tarımsal malların ağırlıklı olduğu dış ticarete, 2005 yılına gelindiğinde “Nükleer reaktörler, kazan, makine ve cihazlar, aletler ve parçaları”, “elektrikli makine ve cihazlar ile bunların aksamaları ve parçaları” ile “motorlu kara taşıtları” gibi fasıllarının önem kazandığı görülmektedir. Ticaret hacmindeki artışla birlikte niteliksel bir dış ticarete doğru gidildiği görülmektedir.

3.4. Türkiye – Kırgızistan

Dünya ticareti içerisindeki işlem hacmi yüzde 0,01 olan Kırgızistan’ın Türkiye’nin dış ticaretindeki payı da ihracatta yüzde 0,12 civarında, ithalattaki payı yüzde 0,1 seviyelerinde seyretmektedir. Tablo 10’a göre; Türkiye, Kırgızistan karşısında halı, elektrikli makine ve motorlu kara taşıtlarında avantajlı; ham post, pamuk, ipek ve bakır gibi fasıllarda dezavantajlı durumdadır. Türkiye, Kırgızistan’a yüksek miktarda halı ihraç etmektedir.

Tablo 10: Türkiye-Kırgızistan Dış Ticaretinde Avantajlı-Dezavantajlı Fasıllar (1996)¹⁰

AVANTAJLI FASILLAR			DEZAVANTAJLI FASILLAR			Sıra
Ürünler	Dış Tic. Dengesi \$	Dış Tic. Payı %	Ürünler	Dış Tic. Dengesi %	Dış Tic. Payı %	
Halılar ve diğer dokumaya elverişli maddeler	11.524.878	27,97	Ham postlar, deriler/kösele	-3.759.689	-9,13	1
Elektrikli makine ve cihazlar, aksam ve parçaları	9.651.270	23,43	Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu men.	-898.213	-2,18	2
Motorlu kara taşıtlar, traktör, bisiklet, motosiklet ve diğer	3.904.494	9,48	İpek	-373.511	-0,91	3
Hayvansal ve bitkisel yağlar ve bunların ürünleri	3.663.125	8,89	Bakır ve bakırdan eşyalar	-356.603	-0,87	4
Demir veya çelikten eşya	2.055.334	4,99	Diğ.hayvansal ürünler	-107.180	-0,26	5

2005 yılı için Tablo 11’de Türkiye’nin Kırgızistan ile ticaretinde kıymetli taşlar, dokuma, örme giyim eşyalarında, vd.’de fazla, sebze, meyve, ham postlar vd.’de açık vardır. Tablo 11’den anlaşılacağı üzere, Kırgızistan ile olan dış ticaretin niteliksel bir değişimi fazla göze çarpmamaktadır. On yıllık bir dönem içerisinde dokuma ürünleri ve elektrikli cihazlar ile bazı gıda fasıllarından oluşan ticaretin yönü önemli bir sapma göstermemiş ve 2005 verilerinde de görüldüğü üzere yine benzer mal türlerinde yoğunlaşma gerçekleşmiştir.

Tablo 11: Türkiye-Kırgızistan Dış Ticaretinde Avantajlı-Dezavantajlı Fasıllar (2005)¹¹

AVANTAJLI FASILLAR			DEZAVANTAJLI FASILLAR			Sıra
Ürünler	Dış Tic. Dengesi \$	Dış Tic. Payı %	Ürünler	Dış Tic. Dengesi %	Dış Tic. Payı %	
İnciler, kıymetli taş ve metal mamulleri, madeni paralar	15.565.826	20,64	Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumurtalar	-8.532.301	-11,32	1
Halılar ve diğer dokumaya elverişli maddeden yer kaplamaları	11.321.650	15,02	Yenilen meyveler, kabuklu yemişler, turunçgil ve kavun kabuğu	-1.351.742	-1,79	2

Örme giyim eşyası	9.840.199	13,05	Ham postlar, deriler/köseleler	-865.712	-1,15	3
Plastik, plastikten mamul eşya	6.472.622	8,58	Diğ. Hayvansal ürünler	-706.041	-0,94	4
Şeker ve şeker mamulleri	5.262.326	6,98	Yağlı tohum ve meyveler, sanayi bitkileri, saman, hayvan yemi	-391.423	-0,52	5

3.5. Türkiye – Türkmenistan

Türkmenistan, petrol, doğal gaz, kömür, sülfür ve tuz gibi doğal kaynaklarla oldukça zengindir. Ülke topraklarının sadece %3 gibi düşük bir oranı tarım alanı olarak kullanılabilir (TÜİK 2009).

Tablo 12’de Türkiye ile Türkmenistan arasındaki 1996 yılı fasıllar itibariyle dış ticaret verileri verilmiştir. Buna göre, Türkiye’nin 1996 yılı itibariyle dış ticaret fazlası verdiği ürünlerin, dış ticaretteki payları negatif olarak gözükmektedir. Bunun nedeni, Türkiye’nin 1996 yılında, Türkmenistan ile olan dış ticaretinde, dış ticaret açığı vermesidir.

Tablo 12: Türkiye–Türkmenistan Dış Ticaretinde Avantajlı-Dezavantajlı Fasıllar (1996)¹²

AVANTAJLI FASILLAR			DEZAVANTAJLI FASILLAR			Sıra
Ürünler	Dış Tic Dengesi \$	Dış Tic. Payı %	Ürünler	Dış Tic. Dengesi \$	Dış Tic. Payı %	
Nükleer reaktörler, kazan, makine ve cihazlar, aletler ve par.	7.122.588	-20,53	Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	-87.457.361	252,04	1
Elektrikli makine ve cihazlar, aksam ve parçaları	5.140.653.	-14,81	Ham postlar, deriler ve köseleler	-7.724.307	22,26	2
Mobilya, aydınlatma, reklam lambaları, prefabrik yapılar	4.210.939	-12,14	Demir ve çelik	-1.164.921	3,36	3
Demir veya çelikten eşya	4.077.933	-11,75	Örme eşya	-418.050	1,20	4
Mot. kara taş., traktör, bisiklet, motosiklet vd.	3.077.264	-8,87	Diğ. hayvansal ürünler	-13.147	0,04	5

Türkiye’nin 1996 yılında Türkmenistan’a en fazla dış ticaret fazlası verdiği fasıl nükleer reaktörlerdir. Bunu takiben, elektrikli makine, mobilyalar, demir ve çelikten eşya gelmektedir. Türkiye’nin yüksek miktarda dış ticaret açığı verdiği fasıl ise, pamuk ve ham postlardır. Bunun yanında demir

ve çelik, örme eşyalar da dış ticaret açığına konu olan fasıllardır. Türkmenistan dünya pamuk piyasasında önemli bir konumdadır.

Tablo 13'te 2005 verilerine göre önceki yıllarda da olduğu gibi, Türkiye'nin en yüksek dış ticaret açığının verildiği fasıl pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucattır. Dış ticaret fazlasının hemen hemen aynı oranda verildiği fasıllar ise, elektrikli makine, demir ve çelikten eşya, nükleer reaktörlerdir. 1996 ile 2005 yılları arasındaki mal ve hizmet ticareti fasılları incelendiğinde Türkmenistan ile olan dış ticaretin niteliğinde önemli bir değişimin olmadığı göze çarpmaktadır.

Tablo 13: Türkiye-Türkmenistan Dış Ticaretinde Avantajlı-Dezavantajlı Fasıllar (2005)¹³

AVANTAJLI FASILAR			DEZAVANTAJLI FASILAR			Sıra
Ürünler	Dış Tic. Dengesi \$	Dış Tic. Payı %	Ürünler	Dış Tic. Dengesi	Dış Tic. Payı %	
Elektrikli makine ve cihazlar, aksam ve parçaları	19.677.396	98,88	Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	-96.646.367	-485,66	1
Demir veya çelikten eşya	19.142.823	96,20	Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve ürünleri, mumlar	-31.738.793	-159,49	2
Nükleer reaktörler, kazan, makine ve cihazlar, aletler ve parçaları	18.203.021	91,47	Plastik ve plastikten mamuller	-4.859.873	-24,42	3
Mobilya, aydınlatma, reklam lambaları, prefabrik yapılar	11.981.277	60,21	Örme eşya	-3.461.712	-17,40	4
Alüminyum ve alüminyum eşya	9.963.327	50,07	Ham postlar, deriler/ köse.	-1.352.583	-6,80	5

3.6. Türkiye – Tacikistan

İklimi nedeniyle tarımsal olanakları sınırlı olan Tacikistan'ın ekonomisi doğal kaynaklara; petrol, uranyum, cıva, kömür, kurşun, çinko, antimon, tungsten, gümüş ve altın gibi madenlere bağlıdır. İhracatının ağırlığını alüminyum, elektrik, pamuk, meyve, bitkisel yağlar ve tekstil oluştururken, ithalatında petrol ürünleri, makine ve parçaları ile gıda mamulleri öne çıkmaktadır (TÜİK 2009). Tacikistan'ın olumsuz koşulları ve ekonomisinin çok gelişmemiş olması sebebiyle, Türkiye-Tacikistan arasındaki ticari ilişki tam olarak gelişme gösterememiştir. Ancak bu iki ülke arası ticaret, zamanla artış göstermektedir. Türkiye, dış ticarete Tacikistan karşısında avantajlı konumdadır..

Dünya ticaret hacmindeki payı on binde birlik ifadelerle belirtilen Tacikistan'ın, 1996 yılından 2005'e gelinceye kadarki 10 yıllık sürede Türki-

ye'nin dış ticaretinde konumu ihracatta yüzde 0,02'den 0,07'ye ve ithalatta yüzde 0,06'dan 0,63'e yükselerek nispi olarak önemli bir artış kaydetmiştir. Tablo 14'e göre, Türkiye 1996 yılında, hububat, kakao, meyve, meşrubat ve alkollü içkiler, halı-dokuma gibi fasıllarda Tacikistan'a göre avantajlı durumdadır. Tacikistan'ın avantajlı olduğu fasıllar; diğer Türk Cumhuriyetlerinin de oldukları gibi özellikle pamuk, organik kimyasal müstahzarlar, alüminyum, ham post, bakır ve bakırdan eşyalardır.

Tablo 14: Türkiye-Tacikistan Dış Ticaretinde Avantajlı-Dezavantajlı Fasıllar (1996)¹⁴

AVANTAJLI FASILLAR			DEZAVANTAJLI FASILLAR			Sıra
Ürünler	Dış Tic. Dengesi \$	Dış Tic. Payı %	Ürünler	Dış Tic. Dengesi	Dış Tic. Payı %	
Esasını hububat, un, nişasta, süt teşkil eden ürü.	791.488	46,56	Organik kimyasal ürünler	-967.662	-56,92	1
Kakao ve kakao ürünleri	391.700	23,04	Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mens.	-660.303	-38,84	2
Yenilen meyveler, kabuklu yemişler, turuncgil/ kavun	354.400	20,85	Alüminyum ve alüminyum eşya	-509.956	-30,00	3
Meşrubat, alkollü içkiler ve sirke	312.039	18,36	Ham postlar, deriler ve köseleler	-475.912	-27,99	4
Hahılar ve diğer dokumaya elverişli maddeden yer kaplamaları	290.498	17,09	Bakır ve bakırdan eşya	-166.187	-9,78	5

2005 yılına gelindiğinde Türkiye'nin Tacikistan ile olan toplam dış ticaretinde açık verdiği görülmektedir. Tablo 15'e göre 2005 yılında Türkiye, halılar, sabunlar, plastik ve plastikten eşya, elektrikli makine, şeker ve şeker mamulleri gibi fasıllarda fazla, alüminyum, pamuk, ham post, yün, bakır ve bakırdan eşya fasıllarında açık vermiştir. Türkiye'nin 1996 yılında avantajlı durumda olduğu mallar daha çok dokuma ve gıda malları iken 2005 yılı verilerinde avantajlı malların içerisinde elektrikli makine ve cihazlar ve aksamaları, nükleer reaktörler, organik maddeler ve sabunlar ile plastik mamul maddeler şeklinde gerçekleşmiştir. Buna karşın Türkiye'nin açık verdiği fasıllarda fazla niteliksel değişme görülmemektedir.

Tablo 15: Türkiye-Tacikistan Dış Ticaretinde Avantajlı-Dezavantajlı Fasıllar (2005)¹⁵

AVANTAJLI FASILLAR			DEZAVANTAJLI FASILLAR			Sıra
Ürünler	Dış Tic. Dengesi \$	Dış Tic. Payı %	Ürünler	Dış Tic. Dengesi	Dış Tic. Payı %	
Halılar ve diğer dokumaya elverişli maddeden yer kap.	12.935.765	-13.7	Alüminyum ve alüminyum eşya	-41.734.057	44.12	1
Sabunlar, yüzey aktif organik maddeler, yıkama-yağlama madde.	4.243.631	-4.5	Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	-4.222.635	4.5	2
Plastik ve plastikten mamul eşya	3.699.972	-3.9	Ham postlar, deriler ve köseleler	-494.052	0.52	3
Elektrikli makine ve cihazlar, aksam ve parçaları	3.219.381	-3.4	Yün, kıl, at kılı, bunların iplik ve dokumaları	-296.955	0.32	4
Şeker ve şeker mamulleri	2.280.876	-2.4	Bakır ve bakırdan eşya	-59.805	0.064	5

4. Türkiye ve Türk Cumhuriyetlerinin Dünya Ekonomisi İçindeki Konumları

1996 yılından 2005 yılına kadar olan süreç içerisindeki gelişmelerin, son dönem dünya ekonomisi içerisinde yeniden değerlendirilmesi mümkündür. Tablo 16, 2007 yılı itibarıyla 2-6 sütunlarında bulunan dünya, ABD, Çin, AB, Rusya ve Türkiye'nin birinci sütunda yer alan tanımlara göre birbirleriyle ticaret hacimlerini, dış ticaret dengelerini ve dengelerin dış ticaret hacmine oranlarını, dolayısıyla dünya ekonomisindeki dış ticaret konumlarını göstermektedir. Önceki kısımlarda verilen veriler bağlamında gösterildiği üzere, hacimce dış ticarete gelişme göstermelerine rağmen Türk Cumhuriyetleri'nin söz sahibi konuma gelemedikleri, dış ticarete küçük ülke konumunda kaldıkları görülmektedir.

Tablo 16'da Türk Cumhuriyetlerinin ihracat verilerine bakıldığında Avrupa Birliği ile olan dış ticaret açık ara fark ile ilk sırada yer almaktadır. Ülkelerin ticari ortaklarına bakıldığında başta Çin ve Rusya'nın ardından ABD ve Türkiye gelmektedir. Bu durum, hem dünya ticaret hacmi içerisinde hem de dünya ticaretinde önemli yer edinmiş olan büyük ekonomiler içerisinde Türk Cumhuriyetleri'nin önemli bir konuma sahip olamadıkları, buna karşın Türk Cumhuriyetlerinin dış ticaretlerinde başta AB olmak üzere Rusya ve Çin'in önemli bir yer tuttuğu ortaya çıkmaktadır. Bu durumun daha ayrıntılı açıklamaları Tablo 17 ve Tablo 18'de verilmiştir.

Tablo 16: Seçilmiş Bölge ve Ülkelerin Dünya Ticaret Hacmindeki Konumları (2007 yılı verilerine göre)¹⁶

	Dünya	Rusya Federasyonu	ABD	AB	Çin	Türkiye
İhracat (milyon Dolar)	13.950.000	354.000	1.163.000	2.665.926	1.217.200	78.145
İthalat (milyon Dolar)	14.244.000	225.300	2.017.000	1.426.008	955.800	122.703
İhracat / İthalat (%)	97,93	138,66	57,65	186,95	127,34	63,68
Dış Ticaret Hacmi (milyon Dolar)	28.194.000	579.300	3.180.000	3.091.934	2.172.200	200.848
İhracat / Dünya (%)	100	2,54	8,33	19,11	8,72	0,56
İthalat / Dünya (%)	100	1,57	14,16	10,01	6,70	0,86
6 Ülke ile Dış Ticaret Hacmi (milyon Dolar)	140.779	23.874	5.552	31.829	20.528	5.800
6 Ülke ile Dış Tic. Dengesi (milyon Dolar)	32.041	10.042	-2.314	-13.643	6.355	76

Tablo 17 incelendiğinde, bahsi geçen 6 ülkenin ihracat toplamının sadece %3,2'sinin Türkiye'ye yapıldığı görülmektedir. Bu durum, Türkiye'nin bu ülkeler ile dış ticaretinin oldukça yetersiz kaldığının işareti olmaktadır. Benzer şekilde ithalattaki durum incelendiğinde bahsi geçen 6 ülkenin toplam ithalatının içerisinde en büyük ithalat ortağının %31 gibi bir oranla Rusya olduğu, ardından Çin ve AB'nin geldiği görülmektedir. Yine bu 6 ülkenin tüm ithalatlarının toplamının sadece %5,4 gibi bir oranı Türkiye'den temin edilmektedir. Bu tablo, bahsi geçen 6 ülkenin dış ticaretinde Rusya, AB, Çin, ABD ve Türkiye'nin önem derecelerini belirlemiştir.

Tablo 17: *Türk Cumhuriyetlerinin (6 Ülke Toplamının) Dış Ticaretlerinde Seçilmiş Bölge ve Ülkelerin Konumları (2007 Yılına Ait Oranlar)*¹⁷

İhracat	%	İthalat	%
6 ülkenin Rusya'ya ihracatı / 6 ülkenin toplam ihracatı	8,0	6 ülkenin Rusya'dan ithalatı / 6 Ülkenin Toplam İthalatı	31,1
6 ülkenin AB'ye ihracatı / 6 ülkenin toplam ihracatı	35,8	6 ülkenin AB'den ithalatı / 6 Ülkenin Toplam İthalatı	23,4
6 ülkenin ABD'ye ihracatı / 6 ülkenin toplam ihracatı	4,5	6 ülkenin ABD'den ithalatı / 6 Ülkenin Toplam İthalatı	2,9
6 ülkenin Çin'e ihracatı / 6 ülkenin toplam ihracatı	8,2	6 ülkenin Çin'den ithalatı / 6 Ülkenin Toplam İthalatı	24,7
6 ülkenin Türkiye'ye ihracatı / 6 ülkenin toplam ihracatı	3,2	6 ülkenin Türkiye'den ithalatı / 6 Ülkenin Toplam İthalatı	5,4

Tablo 18, seçilmiş bölge ve ülkelerin Türk Cumhuriyetlerinin ekonomilerindeki önemlerinin verildiği Tablo 17'nin devamı olarak (tersten okuma şeklinde), Türk Cumhuriyetlerinin seçilmiş bölge ve ülke ekonomileri için önemi ve değeri hakkında çağrıcı bilgiler sunmaktadır. İhracat noktasından bakıldığında 354 milyar Dolar ihracatı bulunan Rusya'nın ihracatının %4,7'si Türk Cumhuriyetlerine olmuştur. Türk Cumhuriyetleri AB'nin ihracatının sadece %0,4'lük bir kısmını oluşturmaktadır. 2,6 milyar Dolarlık AB ihracatının yaklaşık 10 milyar Dolarlık kısmı bahsi geçen ülkelere gerçekleşmiştir. Türkiye'nin toplam ihracatı içerisinde bu ülkelerin yeri %2,5 olarak görülmektedir. Bu da 2007'de yaklaşık 79 milyar Dolar olan Türkiye'nin ihracatının 3 milyar Dolarlık bir kısmının 6 ülkenin toplamına gerçekleştirildiği anlamına gelmektedir. Ülkelerin ithalat rakamlarına bakıldığında Rusya'nın toplam ithalatının %3,6'sının bu ülkelerden gerçekleştirildiği görülmektedir. Türkiye ise yaklaşık 123 milyar Dolarlık toplam ithalatının %2,3'lük kısmını Türk Cumhuriyetlerinden temin etmiştir. Bu altı ülkeden toplam yaklaşık 2,9 milyar Dolarlık ithalat ile bu ülkeler Türkiye'nin ticaret ortaklığında ilk sıralarda olmaktan çok uzak görünmektedirler.

Tablo 18: *Seçilmiş Bölge ve Ülkelerin Dış Ticaretlerinde Türk Cumhuriyetlerinin (6 Ülke Toplamının) Konumları (2007 Yılına Ait Oranlar)*¹⁸

İhracat	%	İthalat	%
Rusya'nın 6 ülkeye ihracatı / Rusya'nın toplam ihracatı	4,7	Rusya'nın 6 ülkeden ithalatı / Rusya'nın toplam ithalatı	3,6
AB'nin 6 ülkeye ihracatı / AB'nin toplam ihracatı	0,4	AB'nin 6 ülkeden ithalatı / AB'nin toplam ithalatı	1,5
ABD'nin 6 ülkeye ihracatı / ABD'nin toplam ihracatı	0,13	ABD'nin 6 ülkeden ithalatı / ABD'nin toplam ithalatı	0,2
Çin'in 6 ülkeye ihracatı / Çin'in toplam ihracatı	1,1	Çin'in 6 ülkeden ithalatı / Çin'in toplam ithalatı	0,7
Türkiye'nin 6 ülkeye ihracatı / Türkiye'nin toplam ihracatı	2,5	Türkiye'nin 6 ülkeden ithalatı / Türkiye'nin toplam ithalatı	2,3

Tablo 16-18'e genel olarak bakıldığında bu tablolar seçilmiş bölge ve ülkelerin dünya ticareti içerisindeki konumlarının açıklanmasında önemli bilgiler vermektedir. Buna göre 28 Trilyon Doların üzerinde bir işlem hacmi olan dünya ekonomisinde AB'nin önemli bir konumda olduğu görülmektedir. Dünya ticaret hacmi içerisinde ihracatta %19,11 ve ithalatta %10,01 gibi yüksek bir orana sahip olan 27 AB ülkesi toplamının ardından ABD sırasıyla %8,33 ve %14,16 oranları ile ikinci sırada yer almaktadır. Özellikle 1990 sonrası önemli bir gelişme kaydeden Çin %8,72 ve 6,70 oranları ile dünya ticaretinde önemli bir pay sahibi olmaktadır. Bu verilere karşın çalışmanın ana konusunu içeren 6 ülkenin (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan) dünya ticaretindeki toplam işlem hacimleri 2007 yılı verileri bağlamında 140 milyar Dolar civarında gerçekleşmiş olup, bu rakam dünya ticaret hacmi içerisinde %0,49 gibi oldukça küçük bir oranda kalmaktadır. Bu rakamlar sonrasında ortaya çıkan durum bize, Türk Cumhuriyetlerinin dünya ticaretinde etkin bir konumda olmaktan oldukça uzak olduğunu ve dünya ticaretinde önde gelen ülkelere bireysel çabaları ve ekonomilerini bu ülkelerin rekabetine açarak yakınsamanın imkansız olduğunu göstermektedir.

Ülkelerarası dış ticaretin, yirminci yüzyılın ikinci yarısından sonra da barışın devamlılığına, farklı ülkelerde yaşayan insanların kaynaşmasına, diyalogların ilerlemesine yol açtığı ve uluslar arası askeri kuruluşların barışın devamını sağlamaya yönelik sağladığı ortam ve dönemlerde de geliştiği gözlenmiştir. Ancak Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlığından bu yana siyasi, ekonomik ve askeri işbirliğine yönelik iyi niyet düşünce ve girişimlerine rağmen kendi aralarında Avrupa Birliği'ne benzer siyasi-ekonomik, NATO'ya benzer askeri bir ortak kurum oluşturamamışlar, ülke vatandaşlarının serbestçe dolaşım kaynaşmasını, toplumsal bağların kurulmasını sağlayacak atılımların yeterince gerçekleştirilemediği görülmektedir. Kültürel ve tarihsel bağlara, diğer taraftan birbirlerini tamamlayıcı ekonomilere sahip olmalarına rağmen bu ülkeler arasında dış ticaret yeterince gelişmemiştir. Aksine, Türkiye başta olmak üzere bu ülkeler Rusya ve Çin'le dış ticaretlerinde on milyarlarca dolar açık vermektedirler. Türk Cumhuriyetleri'nin Rusya ve Çin'e açılmalarıyla, karşılaştıkları üstün rekabet karşısında ekonomileri ilerleyememiş ve zengin doğal kaynaklarına sahip olmalarına rağmen yeterli refah artışı sağlayamamışlar, hatta sahip oldukları zenginliklerini akrabalarının dışındakilerle paylaşmak durumunda kalmışlardır. Türkiye, gereksinim duyduğu enerjinin büyük çoğunluğunu aleyhine gelişen dış ticarete rağmen Rusya'dan ithal etmektedir. Türkiye, ve diğer Türk Cumhuriyetleri, Rusya ve Çin ile aleyhte seyreden dış ticaretlerini kendi aralarına kaydırmalarıyla daha

eşit rekabet koşullarında ticaret yapma imkanına kavuşarak kendi üretimlerini ve sanayilerini kurabilecekler, katma değer yaratabileceklerdir.

5. Sonuç

Türkiye ile diğer Türk Cumhuriyetleri arasındaki dış ticaretin yapısal analizinin ve yoğunlaşmaların incelendiği bu çalışmada, Türk Cumhuriyetleri'nin dünya ticareti içerisindeki işlem hacmi yükselmesine karşın dış ticaretlerinin dünyaya oransal ağırlığında önemli bir artışın gerçekleşmediği görülmüştür. Türk Cumhuriyetleri'nin neredeyse tamamı dünya ticareti içerisindeki payı binde hatta onbinde oranlar ile ifade edilirken, Türkiye yüzde (%1) oranlar ile ifade edilebilmektedir. Ancak bu durum, Türkiye açısından diğer Türk Cumhuriyetleri ile olan dış ticaretin önemsenmeyeceği anlamına gelmemelidir.

Verilerden elde edilen bilgiler ışığında Türkiye ile diğer Türk Cumhuriyetleri arasındaki dış ticaretin her iki taraf için de kazançlı bir durum oluşturacağı gerçeği ortaya çıkmaktadır. Bunun için gerek bilgi birikimi, gerek hammadde ve yarı mamul madde kaynakları ve gerekse de yeraltı kaynaklarının ortaya çıkarılması, işlenmesi ve dağıtımı konusunda işbirliğinin artırılması ve bunların Ar-Ge araştırmalarını artırarak teknoloji içerir üretim durumuna getirilmesi ve ülkelerin avantajlı olduğu fasıllarda uzmanlaşarak işbölümüne gidilmesi, ülkelerin avantajlı olduğu fasıllarda kümeleşerek kümeleşmenin yarattığı dışsal ölçek ekonomilerinden yararlanılması ve bu durumun bir ekonomik işbirliği kurumu ile desteklenmesi gerekmektedir. Aksi durumda, her iki tarafın da ticari ortaklığında bir diğerinin yeri oldukça geri planda kalmaya devam edecektir. Türkiye'nin dış ticaretinde başta Avrupa Birliği ve Rusya ilk sıraları almaktayken benzer şekil diğer Türk Cumhuriyetleri'nin de temel ticari ortağı Rusya ve Çin olmaya, ancak Türk Cumhuriyetleri'nin aleyhine artan bir dış ticaret açığı ile gelişmeye devam edecektir. Bu durumun yıllar itibariyle giderek daha fazla bağımlılığa yol açacak şekilde devam etmesi Türkiye ile diğer Türk Cumhuriyetleri arasındaki ticari ilişkilerin de giderek sıradanlaşmasına yol açacaktır. Oysa Türk Cumhuriyetleri'nin hepsi ithalatlarını dış ticaret açığı verdikleri ülkelerle dengeli bir ticaret yapmalarını tercih etmeleri ve akrabaları dışındakilere vermiş oldukları dış ticaret açıklarını kendi aralarına kaydırmalarıyla ticaret hacimlerini ve buna bağlı refah seviyelerini artırmaları mümkündür. Yapılan ticari antlaşmalara bağlı olarak ticaret hacmini artırmak mümkün olduğuna göre, Türkiye'nin enerji ve ham madde açığının bir kısmını akrabalarından karşılaması mümkün olduğuna, bu ülkelerin Türkiye'den teknoloji içerikli ve dezavantajlı olduğu diğer malları ithal etmeleri, bilgi ve yatırımcı gereksinimlerini Türkiye'den tamamlamaları; kültürel ve coğrafi yakınlıklar vs. faktörlerden dolayı mümkün olduğuna göre, Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri

arasında gerçekleştirilecek AB'ye benzer bir kuruluşun veya entegrasyonun tarafların lehine olacağı düşünülmelidir. Böylece, en azından dengesiz dış ticarete bulunulan ülkelere olan ithalat bu ülkeler arasında gerçekleşecektir.

Türk Cumhuriyetleri'nin kendi aralarında dış ticareti geliştirmeye yönelik olarak bu bahsedilen bulguları dikkate alarak, üretim potansiyellerini bu doğrultuda işbirliği ve görev paylaşımı ile yönlendirip zamanla geliştirmeleri ve ancak sonra rekabete açılmaları mümkündür. Türkiye'nin, bu akraba ülkeler dışındaki ülkelere kapatmaya çalıştığı enerji ihtiyacını ve buna karşılık vermiş olduğu dış ticaret açığını bu akraba ülkelere kaydırması, bu ülkelere de şimdiki ekonomik yapılarına uygun hammadde ve ara malı ithal ederek karşılığında bu ülkelere bilgi ve teknoloji aktarımında bulunması, sanayi ürünü satması ve doğrudan yatırımlarda bulunarak bu ülkelere olan dış ticaret hacmini dengeli bir şekilde artırması mümkündür.

Yani Türk Cumhuriyetleri'nin Türkiye dışında Çin, Rusya, ABD ve AB ile birlikte veya ayrı ayrı ekonomik işbirliğine girmeleri, yani bir gümrük birliği oluşturmaları halinde dünya gelirinden alacakları payların değişmeyeceği görülecek, bu durum, Türk Cumhuriyetleri'nin diğer ülkelere sadece hammadde sağlar durumunda kalmalarına yol açacaktır. Ancak Türkiye ile ticari anlaşmaların geliştirilmesi ve bir gümrük birliği sağlanması büyük nüfusa sahip, nüfusa bağlı ölçek ekonomileri elde etmiş, sürekli teknolojik gelişme kaydeden Çin, ABD, AB ve Rusya'ya nispeten *daha dengeli ve birbirlerinin ekonomilerini tamamlayıcı* bir dış ticaret sağlayacaktır. Sonuçta Krugman'ın işaret ettiği doğrultuda bu ülkelere karşı avantajlı oldukları mal fasıllarının üretiminde özelleşmeye ve kümeleşmeye giderek, kümeleşmenin sağladığı ölçek ekonomilerinin oluşmasına yol açacaktır. Gerek Türkiye'nin gerekse Türk Cumhuriyetleri'nin Rusya, Çin, ABD ve AB ile aleyhine gelişen dış ticaret açığı bu ülkelerin birbirlerinden ithalatına kaydırılarak dengeli bir ticaret sağlanması hem Türkiye'nin hem de bu ülkelerin lehine olacaktır. Bu ülkelerin ekonomileri güçlendikten, rekabet edebilir duruma geldikten sonra Rusya dahil Kafkaslara sınır diğer ülkeleri de kapsayan bir ekonomik birlikteliğe gitmek de mümkün olabilecektir.

Açıklamalar

- ¹ Dış Ticaret Müsteşarlığı (2009a-2009b), Türkiye İstatistik Kurumu Dış Ticaret İstatistikleri (2009) ve Dünya Bankası (2008) verilerinden derlenmiştir.
- ² Dış Ticaret Müsteşarlığı (2009a-2009b), Türkiye İstatistik Kurumu Dış Ticaret İstatistikleri (2009) ve Dünya Bankası (2008) verilerinden derlenmiştir.
- ³ Dış Ticaret Müsteşarlığı (2009a-2009b), Türkiye İstatistik Kurumu Dış Ticaret İstatistikleri (2009) ve Dünya Bankası (2008) verilerinden derlenmiştir.

- ⁴ İstatistiki veriler www.tuik.gov.tr adresindeki ulusal ve uluslararası ekonomik göstergeler kaynağından alınarak derlenmiştir, (22/03/2009).
- ⁵ İstatistiki veriler www.tuik.gov.tr adresindeki ulusal ve uluslararası ekonomik göstergeler kaynağından alınarak derlenmiştir, (22/03/2009).
- ⁶ İstatistiki veriler www.tuik.gov.tr adresindeki ulusal ve uluslararası ekonomik göstergeler kaynağından alınarak derlenmiştir, (22/03/2009).
- ⁷ İstatistiki veriler www.tuik.gov.tr adresindeki ulusal ve uluslararası ekonomik göstergeler kaynağından alınarak derlenmiştir, (22/03/2009).
- ⁸ İstatistiki veriler www.tuik.gov.tr adresindeki ulusal ve uluslararası ekonomik göstergeler kaynağından alınarak derlenmiştir, (22/03/2009).
- ⁹ İstatistiki veriler www.tuik.gov.tr adresindeki ulusal ve uluslararası ekonomik göstergeler kaynağından alınarak derlenmiştir, (22/03/2009).
- ¹⁰ İstatistiki veriler www.tuik.gov.tr adresindeki ulusal ve uluslararası ekonomik göstergeler kaynağından alınarak derlenmiştir, (22/03/2009).
- ¹¹ İstatistiki veriler www.tuik.gov.tr adresindeki ulusal ve uluslararası ekonomik göstergeler kaynağından alınarak derlenmiştir, (22/03/2009).
- ¹² İstatistiki veriler www.tuik.gov.tr adresindeki ulusal ve uluslararası ekonomik göstergeler kaynağından alınarak derlenmiştir, (22/03/2009).
- ¹³ İstatistiki veriler www.tuik.gov.tr adresindeki ulusal ve uluslararası ekonomik göstergeler kaynağından alınarak derlenmiştir, (22/03/2009).
- ¹⁴ İstatistiki veriler www.tuik.gov.tr adresindeki ulusal ve uluslararası ekonomik göstergeler kaynağından alınarak derlenmiştir, (22/03/2009).
- ¹⁵ İstatistiki veriler www.tuik.gov.tr adresindeki ulusal ve uluslararası ekonomik göstergeler kaynağından alınarak derlenmiştir, (22/03/2009).
- ¹⁶ World Trade Organization Database, <http://www.stats.gov.cn/tjsj/ndsj/2008/indexeh.htm>; Foreign Trade of the Russian Federation, CIS Countries and Foreign Trade of the Russian Federation With Far Abroad Countries, http://www.gks.ru/bgd/regl/b08_12/IsWWW.exe/stg/d02/26-06.htm; US Census Bureau Statistics, <http://www.census.gov/foreign-trade/statistics/product/enduse/exports/c4644.html>; European Commission External Trade, Trade Issues, Bilateral Trade Relations With All Countries, <http://ec.europa.eu/trade/issues/bilateral/data.htm> ve Dış Ticaret Müsteşarlığı web Sitelerinden elde edilen veriler baz alınarak hesaplanmıştır.
- ¹⁷ World Trade Organization Database, <http://www.stats.gov.cn/tjsj/ndsj/2008/indexeh.htm>; Foreign Trade of the Russian Federation, CIS Countries and Foreign Trade of the Russian Federation With Far Abroad Countries, http://www.gks.ru/bgd/regl/b08_12/IsWWW.exe/stg/d02/26-06.htm; US Census Bureau Statistics, <http://www.census.gov/foreign-trade/statistics/product/enduse/exports/c4644.html>; European Commission External Trade, Trade Issues, Bilateral Trade Relations With All Countries, <http://ec.europa.eu/trade/issues/bilateral/data.htm> ve Dış Ticaret Müsteşarlığı web Sitelerinden elde edilen veriler baz alınarak hesaplanmıştır.
- ¹⁸ World Trade Organization Database, <http://www.stats.gov.cn/tjsj/ndsj/2008/indexeh.htm>; Foreign Trade of the Russian Federation, CIS Countries and Foreign Trade of the Russian Federation With Far Abroad Countries, http://www.gks.ru/bgd/regl/b08_12/IsWWW.exe/stg/d02/26-06.htm; US Census Bureau Statistics, <http://www.census.gov/foreign-trade/statistics/product/enduse/exports/c4644.html>; European Commission External Trade, Trade Issues, Bilateral Trade Relations With All Countries, <http://ec.europa.eu/trade/issues/bilateral/data.htm> ve Dış Ticaret Müsteşarlığı web Sitelerinden elde edilen veriler baz alınarak hesaplanmıştır.

Kaynaklar

- Aydınonat, Emrah (2007). *Modern Uluslararası İktisat Teorisinin Kökenleri*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Baldwin, Richard ve Paul Krugman (2001). "Agglomeration, Integration and Tax Harmonization". *Graduate Institute of International Studies (HEI) Working Paper* No: 01. Geneva and NBER Working Paper-9290. 1-23. <http://www.nber.org/papers/w9290>.
- Çakmak, Hatice Karaçay (2004). "Stratejik Dış Ticaret Politikaları". *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi* 7: 48-66.

- Dış Ticaret Müsteşarlığı (DTM) (2002). *Konjonktür İzleme ve Analiz Dairesi Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü, Türkiye Dış Ticaret Stratejisi (2005-2010-2015-2023)*. Ankara.
- Edwards, Sebastian (1993). "Openness, Trade Liberalization and Growth in Developing Countries". *Journal of Economic Literature* 31 (3): 1358-1393.
- Ertekin, Murat (2005). "Sektörler İtibariyle Üretim-Dış Ticaret İlişkisi ve Rekabet Koşulları". *Dış Ticaret Müsteşarlığı Araştırma Raporu*. Ankara.
- Feenstra, Robert ve James Markusen (1994). "Accounting for Growth with New Inputs". *International Economic Review* 35 (2): 429-447.
- Funke, Michael ve Ralf Ruhwedel (2001). "Product Variety and Economic Growth: Empirical Evidence for the OECD Countries". *IMF Staff Papers* 48 (2): 225-242.
- Grossman, Gene and Elhanan Helpman (1990). "Trade, Knowledge Spillovers, and Growth". *European Economic Review* 35 (2-3): 517-526.
- Guisan, Carman and Pilar Exposito (2004). "The Impact of Industry and Foreign Trade on Economic Growth in China. An Inter-Sector Econometric Model, 1976-2002," Working Paper Series Economic Development. No. 76: Faculty of Economics. Santiago de Compostela in Collaboration with Euro-American Association of Economic Development Studies. Spain.
- Irاندoust, Manuchehr and Abdunnasser Hatemi-J (2001). "Productivity Performance and Export Performance: A Time-Series Perspective". *Eastern Economic Journal* 27 (2): 149-164.
- Hunt, E. K (2005). *İktisadi Düşünce Tarihi*. Çev. Müfit Günay. Ankara: Dost Kitabevi.
- Krugman, Paul (1980). "Scale Economies, Product Differentiation, and the Pattern of Trade," *American Economic Review* 7 (5) : 950-959.
- _____ (1991). "Increasing Returns and Economic Geography". *The Journal of Political Economy* 99 (3): 483-499.
- _____ (1999). "The Role of Geography in Development". *International Regional Science Review* 22 (2): 142-161.
- Krugman, Paul and Anthony Venables (1995a). "Globalization and the Inequality of Nations". *Quarterly Journal of Economics* 110 (4): 857-880.
- _____ (1995b). "The Seamless World: A Spatial Model of International Specialization". *National Bureau of Economic Research Working Paper*. No: 5220.
- Weinhold, Diana and James Rauch, (1997). "Openness, Specialization, and Productivity Growth in Less Developed Countries". *NBER Working Paper No. 6131*. Cambridge, Massachusetts: National Bureau of Economic Research.
- Yılmaz, Şiir Erkök (2010). *Dış Ticaret Kuramlarının Evrimi*. Ankara: Efil Yay.

Transformation in Production Structures of Turkish Republics and External Trade Relations With Turkey: 1996-2005

Mustafa Akal*

Adem Karakaş**

Abstract

This study aims to outline export and import densities, advantageous and disadvantageous and comparative changes in product groups of traded goods of Turkey with Turkish Republics in regard to the changes in production and economic structures of the countries from 1996 to 2005. It is seen that advantageous and disadvantageous traded good groups may change depending on the changes of production structure of the countries.

Turkey's trade volume is found unsatisfactory even Turkey has economical and political negotiations with these countries. Turkish Republics are found not capable to start industrialization and develop international trade under lack of fund. Except for textile industry it was impossible for Turkey to develop intra-industrial trade with these countries due to low industrial production and low per capita income. Mainly, Turkish Republics export natural raw materials to Turkey and import industrial good from Turkey. However, following strategic trade policies may bring about large benefits to these countries in the future.

Keywords

Turkey, Turkish Republics, External Trade Density, Transformation in Production Structures.

* Assoc.Prof.Dr., Sakarya University, Faculty of Economics and Administrative Sciences / Adapazarı
akal@sakarya.edu.tr

** Assist.Prof.Dr., Kafkas University, Faculty of Economics and Administrative Sciences / Kars
akarakas@sakarya.edu.tr

Note: Authors thanks to Bahar Alsancak for helping data collection.

Преобразование производственной сферы тюркских государств и их торговые отношения с Турцией (1996-2005 гг.)

Мустафа Акал*

Адем Каракаш**

Аннотация

В этой работе рассмотрены интенсивность основных статей экспорта и импорта товаров, выгодные и невыгодные виды товаров и изменения во внешней торговле Турции с тюркскими государствами в период между 1996 и 2005 годами. Преимущества и недостатки, а также изменения во внешней торговле рассмотрены параллельно с изменениями в производственной структуре этих стран.

В связи с подписанием соглашений, направленных на развитие экономических и политических отношений увеличился объем внешней торговли Турции с этими странами, но нельзя сказать, что он достиг необходимого уровня. Экономические структуры этих стран, основанные на природных ресурсах, добыче и сельском хозяйстве из-за недостаточности фондов не смогли реализовать индустриальный прорыв, что отразилось на слабом развитии внешней торговли. Из-за очень низкого дохода на душу населения и недостаточного развития промышленного производства не развивается внутриотраслевая индустриальная торговля, но в связи с тем, что важной сельскохозяйственной продукцией, необходимой для развитой текстильной и швейной промышленности Турции является хлопок и хлопчатобумажная пряжа, наблюдается их высокая доля в экспорте этих стран в Турцию. Замечено, что эти страны экспортируют имеющееся у них натуральное сырье, в обмен импортируют из Турции товары промышленного производства. Тем не менее в случае стратегической торговли, возможно увеличение преимуществ этих стран, получаемых от производства и торговли.

Ключевые слова

Турция, тюркские республики, интенсивность внешней торговли, преобразование промышленного производства.

* университет Сакарья, факультет экономических и административных наук, кафедра экономики / Adapazarı akal@sakarya.edu.tr

** Кавказский университет, факультет экономических и административных наук, кафедра экономики / Karşakarakas@sakarya.edu.tr

The Educational Problems of Turks Living in Europe

Emine Babaoğlan*

Abstract

This study discusses education conditions of Turkish emigrant workers in Europe. The purpose is to determine the educational problems and help the Turks adapt to the education system of the country they live in. The research is a descriptive study. The current study uses qualitative research techniques to these issues based upon the opinions of these Turkish emigrants. In this research, convenience sampling was employed. A total of fifty workers participated in the semi-structured interviews. The content-analysis technique was used to analyze the data. The results of the research based on the problems may be summarized as follows: Categories of problems which these workers and their families have faced are school, language, discrimination, family, adaptation, culture and assimilation related. The results of the interviews with workers showed that the most important educational problems facing these workers and their families were educational discrimination, the inability to speak the native and foreign language efficiently, families not caring about their children' education accurately and the school failure of the worker's children.

Keywords

Turks, Europe, education, migration, Turkish workers.

* Assist.Prof.Dr., Mehmet Akif Ersoy University Faculty of Education / Burdur
ebabaoglan@mehmetakif.edu.tr

1. Introduction

The migration of labourers from Turkey to Europe has been one of the most important social issues in Turkey since the beginning of 1960s. Following the Second World War, the industrialised European countries attempted to supply labourers from some Mediterranean countries which were less developed. Italy was the first country to send labourers to these countries after the Second World War. Spain, Greece, Portugal, Tunisia, Morocco, Yugoslavia and Turkey followed Italy. Compared to other countries, Turkey was late to begin sending labourers. Exportation of Turkish labourers began in 1960s.

The Turkish-German Labourer Exchange Treaty was signed between Turkey and Federal Republic of Germany on the 31st October, 1961. The date when this treaty came into force is generally deemed as the beginning of the Turkish workers' mass migration to the Western and Northern European countries to work. After the treaty signed with Germany, Turkey signed bilateral labourer exchange treaties with Austria, Belgium and Holland in 1964; with France in 1966 and with Sweden in 1967 (Gitmez 1983: 18). Based on these treaties, many workers have migrated from Turkey to the Western and Northern European countries.

Migrations to Europe were expected to contribute to Turkey. According to some of these expectations, these migrations would make important contributions to Turkish economy, solve unemployment and the deficiency in foreign exchange, make contributions to build up a technical work force required for the development of Turkey (Gitmez 1983: 19), and the new skills acquired by the workers who might come back to Turkey would support the modernisation of the economy and the foundation of small and middle-sized industrial institutions significantly. Moreover, migrants' expectations of having a higher life standard, their search for a better employment opportunity, acquiring new skills, saving capital to start a business are some of the individual expectations from the workers' migrations. On the other hand, the Western European countries had their supply of cheap work force.

One of the basic features of the bilateral treaties between the Western European countries and Turkey was that labourers were accepted temporarily and they were expected to return to Turkey when the validity of the treaties ended. That is why workers were not permitted to bring their families with them. They were staying in dormitories. Although they were

far from their families, they primarily aimed to save enough money to be able to start an independent business posterior to their returning to their countries (Abadan-Unat 2002). At the beginning, the citizens of the labourer-importing countries thought that those people were 'guest workers' and they would return back to their homelands after a while. However, it turned out to be different from what they thought. Actually the workers had the purpose of returning to Turkey after working for a while. On one hand, employers did not want their employees to leave and the workers tended to extend the duration of their stay in those countries (Abadan-Unat 2002). Nevertheless, Turkey had political and economical problems at the time, and unemployment rates increased accordingly. On the other hand, the developing industry in the European countries still had a deficit in the work force. That is why workers were let free either to stay or to return to their countries (without being bound to any contract) (Şen 1990). The fact that the workers did not return to their countries was favourable for both parties in these circumstances.

The Family Reunification Law, which came into force first in Federal Germany in early March in 1974 parallel to the events in Europe and Turkey, made it possible for the Turkish migrant workers to take their families to the countries where they work (Uslu & Cassina 1999: 16). In this case, Turkish workers working abroad profited from family reunification regulations and the number of spouse and children coming from Turkey began to increase dramatically. But importing work force which was considered economically obligatory gained no more importance than being considered as only 'work force'. Millions of workers were imported into European work force market without making necessary vital infrastructure investments for the work force (housing etc.) and without planning the future (Gitmez 1983: 49). That is why migration of labourers gained a new dimension after the Turkish workers took their spouses and children to the countries where they work. In that case, it became an urgent obligation for the worker-importing countries to find a solution to the educational problems of children from different age groups immigrating to European countries.

Workers' temporary migration at the beginning became permanent family settlement automatically after the workers brought their family to where they lived. Because it was thought that foreign workers would stay for a short period of time and return to their countries, a policy of encouraging the return to homelands was followed while taking precautions about the

education of foreign children according to the ‘rotation’ principle accepted throughout the country. It was enough for the children of workers to attend the classes. However, contrary to the expectations, the foreigners stayed longer and the number of them increased continually. The problems and difficulties confronted in the social adaptation and the education of the foreign workers’ children urged the authorized offices of both worker importing countries and exporting ones to consider the matter more seriously and improve the precautions. In this respect, some arrangements were made such as preparatory classes, classes taught in the mother tongue and in the language of the country lived in, intensified courses, additional course hours, assigning mother tongue teachers etc. in order to improve the equal opportunities of the foreign workers’ children.

All of these attempts could not solve the educational problems of the Turkish workers’ children effectively. As it was better understood that foreign workers would not return to their countries sooner than it was expected, the other preparatory classes and national classes began to be discussed and criticised more and more. However schools, whose main function is to prepare individuals for the environment they live in, could not perform that function because they followed an unequal model of education against foreign students. Thus, a debate started about whether this policy against foreigners was appropriate or not.

Until 1960s, the policy followed against foreigners was to assimilate them by force. The multicultural movement beginning later discredited the assimilation theory and caused it to collapse. When it was understood that people cannot abandon their own cultural characteristics and differences, adopting multicultural policies was considered in order to achieve at least a well-adjusted and productive unity. The main idea is that individuals having suppressed cultural values cannot be productive in business life. The consistency of the thought that ‘individuals existing along with their own cultural values without any problem are always more productive no matter where they live’ caused multiculturalism to spread quickly and caused the assimilation theory to collapse (Yalçın 2004: 4, 5, 94). The main purpose of multicultural discourses is creating a well-adjusted and productive society by accepting and tolerating differences.

The understanding of a ‘multinational and multicultural society’, dominant in Europe, caused changes also in the education policy directed to foreign children. For example, both instructing the foreign children to be a well-

adjusted individual to the society, and preserving and improving their linguistic and cultural identities in a multicultural society were the purposes adopted by the new policy which was put into force in mid-80s in Germany. In connection with that new development, 'national classes', 'bilingual classes' and 'preparatory classes', which had been applied peculiarly for foreign children since the beginning of the workforce migration, were considered discriminatory, abstractive models of education and encouraging them to return to their homeland, and they were abolished. In spite of those models, a model of education was adopted according to which foreign children were directly registered into German classes and they were educated in usual programmes along with German students and which includes 'Mother Tongue Classes' in addition to obligatory classes. The children of the Turkish workers working in Europe go to school in the countries where they live. At the same time they take Turkish Language and Culture classes with the purpose of keeping the ties with Turkey tight and reinforcing them. The Ministry of Education of the Republic of Turkey assigns teachers to teach Turkish classes. Similarly, the countries where Turkish people live can supply those teachers. There are Turkish teachers in Germany, Holland, Sweden and France (Pekin 1990: 60).

Western Europe imported nearly 1 million Turkish workers into its workforce market in a period of 13 years until the end of 1973 (Gitmez 1983). The migration of labourers from Turkey to the Western Europe continually increased until 1970s. Labourer-importation was slowed down after the economic recession caused by the oil crisis in 1973, and it was stopped completely after the 1980s (Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel M¼d¼rl¼đ¼ Yayınları 2007). In this period, while some of the workers chose to stay in the countries where they work, some of them decided to return to Turkey for good.

Tezcan (1989) summarizes the factors that affected the returning of the Turkish workers and their families back to Turkey as increasing unemployment and inflation in Germany in 1980, xenophobia in Germany, inefficiency of the school achievements of the Turkish students in Germany, and the additional payments promised by the German Government to the Turkish workers who decided to move back to Turkey.

Sağlam (1987) summarizes the important problems which the Turkish workers faced and which directly affected the social adaptation and education of school-age children in that way: 'Turkish workers' being temporary in the society which they live in affects the manner how they profit from

rights and opportunities as well as it affects their lives and behaviours. The Turkish workers who do not have equal rights with their German colleagues have low professional and social status and low life standards and no work guaranty. Turkish workers and their families who generally live together in bad settlements could not adapt to the German society whose language, religion, culture and custom are different and they could not establish the necessary connection in the daily life with the Germans. Xenophobia mostly aiming at the Turks causes their situations to become worse.

Studies concerning the educational problems of children of Turkish labourers in Europe have gained an important place in the literature of educational research (s. Akıncı 2007; Arslan 2006; akır 2002; Doğan 1990; Gökğöz 2007). Studies have showed that the most important problem of the Turkish workers is their children's education problem (Akıncı 2007; Sağlam 1987); the education conditions of the children of Turkish workers are problematic; they suffer from language incompetence (s. Abalı 1999; Sevin 2003; Türkoğlu 1982), Turkish workers' children have a low success rate (s. Arslan 2006; Sevin 2003), they cannot profit from the education system sufficiently (Abadan-Unat 2002), Turkish students take more special education than the native students (Arslan 2006; Abadan-Unat 2002; Kayadibi 2007).

This study is about the educational conditions of the workers in Europe. The purpose is to determine the education problems and help the Turks adapt to the education system of the country they live in. Moreover, this study is supposed to contribute to understanding the education problems of the Turks living in Europe and expanding the scientific data about the subject. One of the reasons why the frequently studied education condition of the workers in Europe is researched is the fact that the topic is still important and popular although nearly a half century has elapsed over the migration. Another reason is to see the education condition of the workers in Europe from their points of view as nearly a half century has elapsed since their migration to Europe.

2. Method

2.1. Research Approach

The current study uses qualitative research techniques to examine the educational problems of Turkish workers living in Europe, based upon the opinions of these Turkish emigrants.

2.2. Study Group

In this research, convenience sampling was employed. In order to collect data for determining the educational problems of Turkish people living in Europe, Turkish workers who were doing their short term military service in Burdur were interviewed. A total of fifty soldiers voluntarily attended the interview: Nineteen of them working in Germany, seven of them working in France, six of them working in Switzerland, six of them working in Russia, four of them working in Belgium, three of them working in the Netherlands, three of them working in England, and two of them working in Sweden.

2.3. Semi-Structured Interview Technique

Semi-structured interview technique were used to collect data in this research and the question on interview form have been prepared in line with the research purpose after a review of literature. A semi-structured application form was prepared by the researcher. The interview form was applied on five soldiers before it was applied on sample group and according to the result obtained from this application, the form was given its final design. In order to identify which educational issues are encountered, one open-ended question was developed. The question is: What are the educational problems of Turks living in Europe? Interviews were conducted in January 2008.

2.4. Data Collection

The semi-structured interview were conducted with soldiers. The data was obtained from soldiers' written reports following the interviews. The aim of the research and how the study would be carried out were clearly stated on the semi-structured forms. In addition, it was emphasized that the identities of the participants would remain confidential. Interview sessions lasted from 10 to 20 minutes.

2.5. Data Analysis and Interpretation

The content-analysis technique was used to analyze the data. The theme for describing the data was determined prior to data analysis. Theme earlier determined was educational problems. The responses to the open ended question was analyzed and categories were established for the question. When dividing the data into categories, the researcher identified such categories independently on four interview forms. Two months later, the researcher identified the theme independently, again on the same four

interview forms. Later, the categories was compared and found to be consistent. Categories determined during the data analysis were formed around the theme. The findings were reported first under theme, and then the categories that formed the theme were explained. To render these categories meaningful, frequencies were taken. Sample soldier categories were included as examples for the theme. The data was described under one theme: educational problems on the basis of one open-ended question (see Table 1). Following the determination of theme and categories in the data analysis proses, the findings were defined and interpreted. In addition, as qualitative research uses frequencies for ordering and giving themes and categories were expressed.

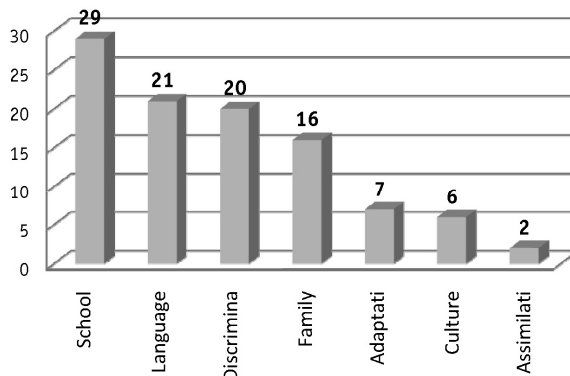
Table 1: Themes and Categories

Themes	Categories
Educational Problems	School
	Language
	Discrimination
	Family
	Adaptation
	Culture
	Assimilation

3. Results

Content analysis of the responses of Turkish workers working in Europe to the open-ended question about the educational problems of the Turks reveals a number of educational problems. Categories of educational problems can be seen in Figure 1.

Figure 1: Categories of Educational Problems

As can be seen in Figure 1, the most frequently mentioned educational problem was school related (f=29). Other educational problems were related to language (f=21), discrimination (f=20), family (f=16), adaptation (f=7), culture (f=6) and assimilation (f=2).

Content analysis of the responses of Turkish workers working in Europe to the open-ended question about educational problems of these workers revealed a number of school problems related with educational problems. Items of school related educational problems can be seen in Table 2.

Table 2: School Related Educational Problems

Items	f
The failure of the worker's children	5
The universities charge high tuition fees from foreigner	4
Turkish schools' being religious (charity and congregation) schools	4
The differences of the educational system	3
The lack of school support for the family	3
Not attending to a Turkish school	2
Crowded classes	2
Students work and study at the same time	1
As the religion schools make the religion lessons compulsory, there is no chance of choosing school	1
Turkish teachers' teaching only religious courses instead of teaching Turkish culture in general	1
Turkish schools' being high cost-effective	1
The educational attache's being indifferent to the schools in other cities apart from his own ones	1
Creating such an image that Turkey is supporting the charity schools	1
Total	29

The most frequently mentioned school problem with educational problems (see Table 2) was the failure of the worker's children (f=5). In addition, some of other school problems related with educational problems were the universities charge high tuition fees from foreigner (f=4), Turkish schools' being religious schools (f=4), the differences of the educational system (f=3) and the lack of school support for the family (f=3). Some of the statements made by workers are as follows:

“Not being given the right to be educated in mother tongue; the variety of educational system; Turks living in particular districts and in those places schools' being inadequate.”

Content analysis revealed a number of language problems related with educational problems. Items of language related educational problems can be seen in Table 3.

Table 3: *Language Problems related with Educational Problems*

Items	f
The insufficiency of the Turkish education	8
The inability to speak the foreign language efficiently	7
The inability to speak Turkish efficiently	6
Total	21

As can be seen in Table 3, the most frequently mentioned language problem related with educational problems was the insufficiency of the Turkish education ($f=8$). Other language problems related with educational problems were the inability to speak the foreign language efficiently ($f=7$) and the inability to speak Turkish efficiently ($f=6$). Some of the statements made by workers are as follows:

“My child had not got any opportunity of taking Turkish lessons in his/her school; in the Netherland our children take Turkish lessons from Turkish teachers by giving them some money; in France, there isn’t any school which offers courses in Turkish.”

Content analysis reveal a number of discrimination problems related with educational problems. Items of discrimination related educational problems can be seen in Table 4.

Table 4: *Discrimination Problems related with Educational Problems*

Items	f
Educational discrimination	12
Racial discrimination	3
General discrimination	3
Religious discrimination	1
Seen as foreigner in Germany and seen German in Turkey	1
Total	20

As can be seen in Table 4, the most frequently mentioned discrimination problems related with educational problem was educational discrimination ($f=12$). Other discrimination problems were racial discrimination ($f=3$) and general discrimination ($f=3$). Some of the statements made by workers on these issues are as follows:

“Immigrant children’s living in gettos and treating the students coming from these districts with prejudice; students coming from different

language and culture are kept away from German students; foreigners usually go to the same school, in some schools even Turkish is forbidden, although we were born in abroad, we are always seen as foreigner; teachers put pressure on Turkish and foreign students to make them go to the substandard schools, even though we get good marks they are directed to an occupation or primary schools; although we are as Turks work hard, get into higher positions, or even get the right of citizenship we are still seen as foreigners.”

Content analysis revealed a number of family related educational problems as well. Family related educational problems are listed in Table 5.

Table 5: *Family Related Educational Problems*

Items	f
Families do not care about their children’ education accurately	6
Parents’ lack of knowledge	4
Parents’ inability of getting in touch with school	3
Parents’ not spending money on education	1
Social problems of parent	1
Lack of successful models for children	1
Total	16

As can be seen in Table 5, the most frequently mentioned family related educational problem was that families do not care about their children’ education accurately (f=6). Other issues related with this category were parents’ lack of knowledge (f=4) and their inability of getting in touch with school (f=3). Some of the statements made by workers are as follows:

“Turkish families could not take care of their children’s education because of their low level of education; school-family relationship cannot be made because of families’ not being able to speak the language of that country; Turkish parents don’t take part in school activities; there is lack of knowledge about school and lessons in the first Turkish generation; there isn’t any institution that can acknowledge families when they face with a problem about school.”

Content analysis revealed that adaptation problems related with educational problems were the maladaptation of Turks to the foreign country (f=4) and Turks’ living conservatively (f=3). Some of the statements made by workers are as follows:

“Turks living abroad have a homogeneous and isolated type of structure; child’s having adaptation problem alienates him/her from the society.”

It was found that cultural problems were cultural differences ($f=4$) and not being sure about their identity ($f=2$). Some of the statements made by workers are as follows:

“In abroad national culture and identities are being damaged; cultural conflict happens; and also cultural differences happen.”

Only one worker mentioned assimilation problem. This is culture assimilation and language assimilation ($f=2$).

4. Discussions and Conclusion

This paper examined the educational problems of Turkish workers working in the European countries of Germany, France, Switzerland, Russia, Belgium, the Netherland, England and Sweden focusing on the opinion of the workers. The results of workers' interviews show the most important educational problems facing these workers and their families are school, language, discrimination and family related. According to the interviews made with the workers, other educational problems workers face are adaptation, culture and assimilation related.

Concerning problems of school, the most important problem workers face is the failure of the worker's children, particularly in their education. Moreover, the results of the interviews with the workers show that universities charge high tuition fees from foreienger, Turkish schools' being religious (charity and congregation) schools, the differences of the educational system, the lack of school support for the family are among the important problems concerning the school. Also the problems related with school present features of a problem that workers specified in all countries interviewed –except Sweden. The findings presented in this research that children of Turkish workers being unsuccessful is common to the literature and also pointed by researchers (Arslan 2006; Kayadibi 2007; Sağlam 1987; Turan 1992). There may be several reasons for the failure of Turkish students at school. One of the reasons of failure may be families' not concerning their children's education correctly. Arslan (2006) relates this failure to the difficult conditions of Turkish students, absence of equal opportunities in these students' education, and also to the inadequacy in the language of the country they live. Akıncı (2007) also indicates that Turkish students do not participate in studies, which are made for assistance for the homework after course, in case of coincidence with Turkish and culture courses. As Kayadibi (2007) pointed, the rate of Turkish students' attending special education because of their failure is higher than natives.

The most important language problems worker stated was the insufficiency of the Turkish education. Moreover, the results of the interviews with the workers showed that the other important problems related to language are the inability to speak the foreign language and Turkish efficiently. Also the problems in relation to language are the problems that workers indicated in all the countries interviewed except the ones from England and Sweden. The findings presented in this research that Turks' feeling of inadequacy of both native and foreign languages is parallel to literature and also pointed by researchers (Arslan 2006; Baytekin 1991; akır 2002; Martin 1991; Pilancı 2009). Moreover, Kayadibi (2007) indicates that language incompetency is the most significant education problem, and that Turkish and Turkish culture courses not being involved in the program. Also, the lack of compulsory attendance hinder students to benefit from this course effectively.

However, the results indicated that the most important problem of discrimination facing workers is educational discrimination. Moreover, the results of the interviews with the workers showed that racial discrimination and general discrimination are crucial problems pertinent to discrimination. This finding is also emphasized with the ideas of İyidirli that foreigners are alienated (1990: 79) and with the ideas of Yalçın (2004: 173) that foreigners are exposed to professional discrimination. Conrad (2002) and Yalçın (2004: 173) also highlighted that unemployment is higher among Turks. In addition to this, educational discrimination problem is a common problem for all the workers in each all countries interviewed-except Sweden and the Netherland.

Concerning family related problems the most important problem workers suggest is that families do not care about their children's education accurately. Moreover, concerning family problems the results of the interviews with the workers show that other important problems are parents' lack of knowledge and their inability of getting in touch with school. The results of the interviews with workers showed that the family problems are common problems of all the workers from all countries interviewed- except the Netherland, England and Sweden.

The results of the interviews with the workers show that the problems of adaptation workers state is the maladaptation of Turks to the foreign country and Turks' living conservatively, that this problem is also pointed at in other studies. For example, the results of the studies of Kadioğlu

(1990: 83) indicated that Turkish workers lived with people from their own nationality, their relatives and their spouses in this environment. Spouses did not contact with natives unless they are obliged to. Thus, an introverted Turkish society developed in these countries. Also only the workers living in Germany and France pointed adaptation problems.

The results of the interviews with the workers showed that although not as critical, cultural differences and not being sure about their identity are the problems put forward concerning culture. Besides, the least important problem workers suggested was assimilation.

According to the results of the study, a number of suggestions can be considered. First, in order to prevent discrimination against Turkish students, both the European nations in which these students reside as well as their native nation of Turkey should offer bilingual education. Learning the native language as well as another language will allow the Turkish students to be more successful and better able to understand the culture in which they are now living.

On the other hand, families of Turkish student need to play a more active role in the support of their children's education. To accomplish this, however, training for the parents would be necessary so that they could support and enhance their child's motivation to learn and ability to be successful. Many researches suggest the positive correlation between parent support of their children and student achievement.

Since education problems require the use of theoretic frame and concepts of various disciplines in many different fields (language, culture, social adaptation, family, success at school, regulations, discrimination, assimilation, policy), the investigation of these problems in an interdisciplinary study may contribute to the multidimensional comprehension of the matter.

There are two limitations of this research. First, this study was limited to Turkish workers in eight European nations. Similar studies could be conducted on all of European countries to support the literature in this area. Another limitation is convenience sampling which is one of purposeful sampling techniques and nonprobabilistic sampling. The reliability and generalizability of the research results in which this sampling method is used is less than the results of the research in which probabilistic sampling method is used.

References

- Abadan-Unat, Nermin (2002). *Bitmeyen Goç, Konuk İşçilikten Ulus Ötesi Yurttaşlığa*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay.
- Abalı, Ünal (1999). *Almanya'daki Türk Öğrencilerinin Eğitim-öğretim Sorunları ve Çözüm Önerileri*. Ankara: 72 Tasarım Ltd. Şti.
- Almanya'da Yaşayan Türklerin Aile Yapısı ve Sorunları Araştırması* (2007). Ankara: T. C. Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü Yay.
- Akıncı, Mehmet Ali (2007). "Fransa'da Türkçe Ana Dili Eğitimi ve İki Dilli Türk Çocuklarının Dil Becerileri". II. Avrupa Türk Dili Bilgi Şöleni. 5-6 Mayıs. Ankara: TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi.
- Arslan, Mehmet (2006). "Almanya'daki Türk İşçi Çocuklarının Eğitim Sorunları". *Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 21 (2): 233-245.
- Baytekin, Binnaz (1991). "Almanya'daki 6-13 Yaş Arası Türk Çocuklarının Alman Dilini Kullanamamaları Nedeniyle Ortaya Çıkan Sorunların Edebiyat Eserlerinde Yansıtılması". *Anadolu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi* 4 (1-2): 241-249.
- Conrad, Karl Ernst (2002). "Yurt Dışı İşçi Göçü Sorunları ve Çözüm Arayışları". *Almanya'ya Türk göçü*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yay.
- Çakır, Mustafa (2002). "Almanya'daki Çok Kültürlü Ortamlarda Türkçe'nin Anadili Olarak Kullanımı". *Anadolu üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2 (1): 39-58.
- Doğan, Süleyman (1990). *Yurt Dışından Dönen Gençlerin Sorunları*. Ankara: Türk Eğitim Derneği Yay.
- Gitmez, Ali (1983). *Yurt Dışına İşçi Göçü ve Geri Dönüşler, Beklentiler, Gerçekleşenler*. İstanbul: Alan Yay.
- Gökgöz, Saim Selenga (2007). "Finlandiya Türkleri ve Türk Hariciyesinin Siyaseti". *Bilig* 47: 1-20.
- İyidirli, Ahmet (1990). "F. Almanya'da yaşayan Türklerin durumu". in Ed.Yurdakul Fincancı. *30. Yılında Yurt Dışındaki Türkler: Varolma Savaşımının Anatomisi*. İstanbul: Türkiye Sosyal, Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı Yay.
- Kadioğlu, Süheyla (1990). "AT Ülkelerinde Yaşayan Türk Kadınlarının Sorunları ve Gelecekleri". in Ed.Yurdakul Fincancı. *30. yılında Yurt Dışındaki Türkler: Varolma Savaşımının Anatomisi*. İstanbul: Türkiye Sosyal, Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı Yay.
- Kayadibi, Fahri (2007). *İsviçre Eğitim Sistemi ve Türk Çocuklarının Eğitimi*. İstanbul: Dem Yay.

- Martin, Philip (1991). *Bitmeyen Öykü: Batı Avrupa'ya Türk İşçi Göçü -Özellikle Federal Almanya Cumhuriyeti'ne*. Ankara: Uluslararası Çalışma Bürosu.
- Pekin, Hüseyin (1990). "Göç, Dışarıda Çalışma, Geri Dönüş (Hakların Örgütlü Korunması İhtiyacı)". Ed. Yurdakul Fincancı. *30. Yılında Yurt Dışındaki Türkler: Varolma Savaşının Anatomisi*. Türkiye Sosyal, Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı Yay.
- Pıllancı, Hülya (2009). "Avrupa Ülkelerindeki Türklerin Türkçeyi Kullanma Ortamları, Sürdürebilme İmkânları ve Koruma Bilinçleri". *Bilig* 49: 127-160.
- Sağlam, Mustafa (1991). "Almanya'daki Türk Çocukları İçin Anadili Öğretiminin Önemi". *Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 4 (1,2): 89-101.
- ____ (1987). "Yurtdışından Dönen Öğrenciler İçin Uyum Programı Modeli". *Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 2 (1): 49-71.
- Sevinç, İrfan (2003). *Hollanda'daki Türk Çocuklarının Eğitim Sorunları*. Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Şen, Faruk (1990). *Avrupa Topluluğu ülkelerinde yaşayan Türklere genel bakış*. in Ed.Yurdakul Fincancı, *30. Yılında Yurt Dışındaki Türkler: Varolma Savaşının Anatomisi*. İstanbul: Türkiye Sosyal, Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı Yay.
- Tezcan, Mahmut (1989). "Adjustment Problems of Turkish Workers Children Returned From Abroad". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 44 (3): 175-179.
- Turan, Kadir (1992). *Almanya'da Türk Olmak*. İstanbul: Sümer Kitabevi Yay.
- Türkoğlu, Adil (1982). İsveç'te Göçmen Çocukların Okulöncesi Eğitim Sorunları. *Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 15 (1): 84-90.
- Uslu, Salim & Cassina, Giacomina (1999). *Türkiye'den Avrupa'ya Göç*. Ankara: Hak-İş, Türkiye Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu.
- Yalçın, Cemal, (2004). *Göç Sosyolojisi*. Ankara: Anı Yay.

Avrupa'da Yaşayan Türklerin Eğitim Sorunları

Emine Babaoğlu*

Özet

Bu araştırma, Avrupa'da çalışan göçmen Türk işçilerinin eğitim durumlarını araştırmaktadır. Araştırmanın amacı, Avrupa'da yaşayan Türklerin eğitim problemlerini belirlemek ve böylece yaşadıkları ülkenin eğitim sistemine uyumlarına katkıda bulunmaktır. Çalışma betimsel bir araştırmadır. Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Ayrıca araştırmada katılımcılar, amaçlı örnekleme türlerinden uygun örnekleme tekniğiyle belirlenmiştir. Araştırmada Avrupa'nın sekiz farklı ülkesinde çalışmakta olan elli işçi ile yüz yüze görüşme yapılmıştır. Görüşme sonucu toplanan veriler ise içerik analizi ile analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda, Türk işçilerin ve ailelerinin yaşadığı eğitim sorunlarının, okul, dil, ayrımcılık, aile, uyum, kültür ve asimilasyon kategorilerinde toplandığı görülmüştür. Bu kategorilere paralel olmak üzere, Türklerin yaşadığı en önemli eğitim sorunları ise eğitimsel ayrımcılık, Türkçeyi ve yaşanan ülkenin dilini etkili bir şekilde kullanamama, ailelerin çocuklarının eğitimiyle doğru şekilde ilgilenmemesi ve Türk çocuklarının okul başarısının düşük olmasıdır.

Anahtar Kelimeler

Türkler, Avrupa, eğitim, göç, Türk işçileri.

* Yrd.Doç.Dr., Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Eğitim Fakültesi /Burdur
ebabaoglu@mehmetakif.edu.tr

Проблемы образования турков, проживающих в Европе

Эмине Бабаоглан*

Аннотация

В данном исследовании рассматриваются вопросы образования турецких рабочих, мигрировавших в Европу. Цель работы состоит в определении проблем образования и таким образом, помощи туркам в процессе адаптации к системе образования в проживающей стране. Работа представляет собой описательное исследование. В работе использовались методы качественного исследования. Кроме того, участники исследования определены методом выборочного отбора необходимых кандидатов. В процессе исследования были проведены встречи с пятьюдесятью рабочими из восьми различных стран Европы. Собранные в результате встреч материалы были проанализированы методом контент-анализа. В результате образовательные проблемы турецких рабочих и их семей сосредоточены по таким категориям, как школа, язык, дискриминация, семья, гармония, культура и ассимиляция. Параллельно с этим, наиболее важной проблемой образования турков является образовательная дискриминация, недостаточно эффективное владение турецким языком и языком проживающей страны, недостаточная забота семьи о воспитании и образовании, низкая успеваемость турецких детей в школе.

Ключевые слова

турки, проживающие в Европе, проблемы образования.

* Доцент, доктор университет имени Мехмет Акиф Эрсоя, педагогический факультет / Бурдур
cbabaoglan@mehmetakif.edu.tr

Preservice Teachers as Developmental Readers: Early Experiences

Hakan Dedeoğlu*

Ayşegül Celepoğlu**

Linda L. Lamme***

Abstract

This research investigates autobiographical life histories of preservice teachers in an undergraduate children's literature class regarding their experiences with reading. Students' written autobiographical narratives describing their development as readers were analyzed by using a framework namely content analysis in this qualitative study. The following themes emerged from the students' narratives; early reading experiences inside and outside of school environments; favorite books; why we are a reader or non-reader; who read to us as an infant, toddler, preschooler, and elementary school student; teachers throughout our schooling who fostered a love of reading and those who did not; and the strategies that helped us become an avid reader or discouraged avid reading.

Keywords

Reading, reading habits, literacy, narrative analysis, teacher education.

Introduction

In this study we asked undergraduate students, who are future teachers enrolled in a children's literature course, to write about their lives as read-

* Hacettepe University / Ankara
dede@hacettepe.edu.tr

** Hacettepe University / Ankara
acelep@hacettepe.edu.tr

*** University of Florida / Gainesville, FL, USA
lammell@coe.ufl.edu

ers to determine why they were or were not readers when they were children so that they would be able to understand the role that reading books has in helping students become better readers and students.

Özen (2001) describes our nation as “a nation who does not like to read” and a “nation of readers who do not read”. Bayram’s (2001) research on the reading habits of 504 people including different educational levels and occupations from İstanbul shows 61% of the participants describe themselves as not readers. Özen and Bayram and other researchers (Bircan & Tekin 1989, Özdemirci 1990) who examined the reading habits of Turkish people indicate that the amount of reading done in İstanbul and in Turkey was very low. Not different from the nation, our current teachers have similar attitudes toward reading. A report on the reading profile of teachers by an education union (Eğitim-sen, 1998) indicates that 36% of our teachers read only one book and only 28% of them buy a book in a month. Like us, teacher educators are stunned to find that so many Turkish students have no use for reading other than as an academic obligation. Applegate and Applegate ask what if a significant number of the teachers of the future have no love of reading themselves? They continue, “For these students, we had to lay down the foundation of a love of reading that we had hoped to find and build upon.” (2004: 555).

Overwhelmingly many studies have pointed out that a large number of students are not readers and they do not choose to read while they have an ability to do so (Anderson, Wilson & Fielding 1988, Greaney & Hegarty 1987). In the current study we focus on both the nature of reading and the educational experience of preservice teachers as developmental readers, in the hope that we might shed some light on the problem of lack of reading habits and attitudes.

The purpose of this study was to examine the early reading experiences of preservice teachers. As the teacher candidates write, discuss and remember their own reading experiences, it is hoped that these reflections will inform their own future practice in their classrooms. It is important for students who are becoming teachers to be aware of and become enthusiastic about reading so they can pass this joy of reading on to their students. Information about the reader’s nature and reading experiences would contribute to the body of knowledge in the field of literacy and reading, and this better perspective could have implications for designing educational practices, policies and research.

Literature Review

A growing body of knowledge on early literacy is referred to as emergent, family or home literacy. This research base is the foundation on which our study is grounded and therefore we will focus on early literacy in the literature review section. In addition to knowledge on early literacy, researchers can find many studies on preservice teachers and literacy narratives, as well as preservice teachers' perceptions about literacy.

Our review of the available data suggest that parental involvement in their children's literacy development, increasing the amount of time children spend on family literacy activities, teacher roles, responsibilities and their training, collaboration between the school and the home are positive conditions for improvement on literacy growth resulting with academic success.

The National Research Council, in a recent publication called *Starting out Right: A guide to promoting children's reading success* (1999) suggests the pathway to developing good readers: reading aloud to children from birth; modeling reading daily; and exposing them to books. Similar pathways described by the National Research Council this section divided into three parts include; early literacy experiences, modeling reading and read aloud, and exposure to books.

Early Literacy Experiences

Experiences with reading do not begin with formal reading and writing instruction; most of us become familiar with the nature and functions of reading long before our first day in school, through observing and participating in literacy activities in our homes. The research on the early literacy experiences points out the importance of home literacy and children's literacy development.

Tracey and Morrow (2007) describe the theories of literacy development in their book titled "Lenses on Reading; an Introduction to Theories and Models." They state that Marie Clay (1966) used the term "emergent literacy" to refer to a period in a child's life between birth and when the child can read and write at a conventional (approximately third-grade) level. Emergent literacy is a functional level of performance not a chronological age. Morrow (2005) also believes that children's development in the areas of listening, speaking, reading, and writing are all interrelated and literacy developments start at the birth.

The term "family literacy" was initially proposed by Taylor (1983) and refers to relationships between families and the development of literacy. Tracey and

Morrow explain how literacy-rich environments contribute the children's early literacy development, "Such homes provide reading environments that include books and other reading materials and family members who serve as models of involvement in literacy activities." (2007: 194). A good example can be found from Weigela, Martina, and Bennett's (2006) reports on a study that examined both the concurrent and longitudinal connections between multiple components of the home environment and indicators of preschool-aged children's literacy and language development. They collected data from 85 parents and their children at two different times. The results highlight how different components of the home literacy environment are associated with different components of preschool-aged children's literacy and language abilities, findings that become more important as educators and policy-makers look for ways to enhance children's literacy and language development. In a similar study, Dodici, Draper and Peterson (2003) looked for the relationship between parent-child interactions and early literacy skills for 27 families living in low-income households. Their study provides support for the theory that there is a strong relationship between early parent-child interactions and later skill development exists.

MacDonell summarizes the results of the huge body of research on reading that includes how we acquire reading and how important reading is to our academic and future career achievements. MacDonell finds that,

- The best predictor of how well a child will do in high school is how well they read in Grade 1.
- Readers are better writers and score higher on reading tests.
- Exposure to early reading experiences can actually increase IQ.
- Good readers acquire second languages more easily and readers get better jobs (2004: 30).

It is really important for educators to realize that not all children have rich experiences with literacy during their childhood. Both families and schools should share responsibilities at this point to support the children who have had limited exposure to early literacy experiences. Wearmouth explains that if families and schools are to work together to support the learning of students who experience difficulties in literacy development, it is crucial that educators have a clear view of how to establish home-school links in ways that take account of: "the ability of families from a diversity of social and cultural backgrounds to support children's literacy acquisition; the home-

school power relationships; and the rationale for, and model of literacy associated with particular programmes and interventions.” (2004: 6).

These accounts point to the fact that parents from every social class are often keen to help their children with reading at home. From this standpoint there appears to be a strong rationale for believing that many families across the social scale may have the potential to offer additional resources in supporting the literacy acquisition of children who experience difficulties.

Modeling Reading and Read Aloud

Many scholars (Bialostok 1992, Craig-Thoreson and Dale 1999) share the idea that children who come from a home that includes parents who read for pleasure and enjoyment no doubt will also like to read and the best approach for encouraging children to read is simply parents who themselves enjoy reading. Parents are the literacy role models for their children long before the school years by reading to children, reading themselves, and making easy access to reading materials (Lyytinen, Laakso & Poikkeus 1998, Teale 1986). It is well documented that children whose parents read to them tend to become better readers and do better in school. Bialostok states, “The single most important factor influencing children’s literacy is the amount of time someone reads to them.” (1992: 2).

Similarly Craig-Thoreson and Dale (1999) suggested that shared book reading was an ideal context for the development of children’s language skills because it provides: (1) opportunities for the development of new concepts, (2) opportunities for the adult to monitor children’s comprehension through questioning, and (3) occasions for the development of the child’s vocabulary and for listening to and practising more advanced language forms.

On the other side Smith and Elish-Piper focus on parents with low literacy and describe three reasons why primary-grade educators must be knowledgeable about the current state of adult literacy. These reasons are:

Reason 1 Adults who struggle with literacy are likely to have children who will struggle with literacy.

Reason 2 Parents with low literacy are less likely to help with their children’s school work, get involved in school activities, and communicate with their children’s teachers.

Reason 3 Adults with low literacy skills are more likely to have difficulty navigating the healthcare system and reading and understanding medical

instructions; consequently, their children's health is likely to be affected (2002: 157-159).

Exposure to Books

Any reading activity should have as its ultimate goal the development of a love for reading. Schools play an important role to help students acquire this goal. Using rewards for reading has been discussed many scholars in the context of school and home related reading activities. Lamme lists some ideas to promote reading;

- Provide access. Quality literature is enough incentive for most children. Provide books for home reading.
- Market good books. Advertise books in classrooms. Encourage children to present two-minute talks about books they have enjoyed reading.
- Read aloud to students. Every time we read aloud we are giving a commercial for reading.
- Provide time. Becoming a good reader takes practice, and it takes a certain amount of time to really engage with a piece of literature.
- Be an enthusiastic reader. Read well-written children's literature for your own recreation and share your enthusiasm for the books with your students.
- Provide opportunities for students to share and discuss what they are reading.
- Encourage children to set their own goals for reading progress. Rather than compete with each other for points, children can track their own progress as readers with goals such as the following: reading more fluently, responding more deeply, broadening their reading repertoire, or studying an author, illustrator, or topic in depth. (2002: 16)

We know that good readers are readers who are motivated to read. To be motivated readers, children need to have freedom to choose their own reading material and we have to keep in mind they are different in their personal interests. Krashen uses the term FVR or Free Voluntary Reading: "because you want to no book report, no questions at the end of the chapter.... FVR means putting down a book you don't like and choosing another one instead." (1993: x) This leads to what MacDonell states: "If children start reading for pleasure, good things will follow. Reading comprehension will improve. Their writing and vocabulary--even spelling and grammar--will get better. In other words, readers who read for pleasure are on the road to success." (2004: 32). For example research shows us that picking up vocabulary through pleasure reading is ten

times faster than vocabulary instruction (Nagy, Herman & Anderson 1985). And Wendelin and Zinc (1983), show that peer recommendation is one of the best ways to promote reading among students.

Methodology

The purpose of this study is to examine early literacy experiences of college preservice teachers who are enrolled in a children's literature course. To accomplish this inquiry we used the research methods of a qualitative study. The term qualitative is used in a broad way to refer several research strategies to gather and analyze data (Bogdan and Biklen 1992). In this study, we inquired as teacher researchers about our own college classrooms and students as Short stated; "Teacher research at the college level will help college educators to grasp more fully the potential of the theories and frameworks being implemented in public schools for transforming their own teacher education programs and classrooms." (1993: 156).

Student narratives were an essential part of this study. Wilson and Ritchre, remind us to remember the nature of stories, stating that "they are not neutral objects" (1994: 187) and "they invite us –even command us- into relationship with their tellers." (1994: 187). Using students' voices in their narrative stories provide a description that is detailed and rich. Such a rich narrative enables our study to match the criteria for trustworthiness set by Lincoln and Guba (1985) and part of establishing trustworthiness for the study involves transferability.

Data Collection: The data sources were autobiographical literacy narratives. We asked our students to write a reflexive paper on their development as readers during the first week of their college children's literature class. 125 students from four sections of children's literature courses, 86 female and 37 male, all sophomores, participated in this study.

We provided students a guideline to give them ideas for their papers:

Write a short autobiographical paper on your life history with regard to reading. Think about your development as a reader. You might interview with your family members on your early reading experiences and reflect upon your life as a reader inside and outside of school environments. Try to remember any favorite books, mention teachers throughout your schooling who fostered a love of reading and those who did not, discuss the strategies that helped you become an avid reader or discouraged avid reading.

This study is limited by the extent to which students' self-reports comprise the data for the study.

Data Analysis: Lieblich et. al. (1998) refer to narrative research as any study that uses or analyzes narrative materials. They define a model for the classification and organization of types of narrative analysis. We followed the guideline under categorical-content reading, traditionally called “content analysis” (Manning & Cullum-Swan 1994, Riessman 1993) to analyze our data. Lieblich et. al. states that this type of analysis “focuses on the content of narratives as manifested in separate parts of the story, irrespective of the context of the complete story” (1998: 16) and summarizes the steps taken in most of the variations of content analysis as “1. Selection of the subtext 2. Definition of the content categories, 3. Sorting the material into the categories, and 4. drawing conclusions from the results” (1998: 112-114).

During the process of data analysis, first we highlighted the all sentences on the students’ narratives relating to reading experiences, and then we defined the categories and sorted out these categories. Finally, we drew conclusions from the results in the light of critical, social and political theories, such as critical pedagogy, reader response theory, critical literacy and works of scholars in the field of teacher education. The data reduction and analysis provided a descriptive foundation that highlighted early literacy experiences at home and at school, reflections about learning and teaching, and the early reading habits of preservice teachers.

Findings

Home Environments that Support (or do not support) Reading

In our students’ narratives, 40 (%36) students stated they had home environments that did not support reading. Many were willing to read, but had to wait until first grade to learn because there were no books in their home environment. It was not surprising that many students stated that they met with books in first grade. As the literacy narratives of the whole group were analyzed, it was apparent that the majority of our participants had negative memories about their early literacy experiences at home. Students recalled: “Both my parents were illiterate. And no one encouraged me to read. I never had a bookcase and even if I wanted to read there was no chance to find a book around us.”; “There were no books at our home except mom’s cooking books and my older brother’s school books.” It was common that many of the participants mentioned the lack of preschool experiences, illiterate family members, and poor home environments. One student wrote: “I did not have a chance to go preschool before the first grade and I did not have siblings whose reading materials I could use. That’s why I met with books when I start to first grade.”

Only 18 (%14.4) students stated they had supportive home environments. Many mentioned that their parents were teachers, an occupation that would imply a home with access to reading materials. Discussing their positive home environments some students related it to the reading materials at home, one student wrote, "When I was a child "Türkiye" newspaper which we were getting daily, was giving books as a promotion. Each day we were getting a biography of Ottoman Sultans. That was the series of books (that) got me into reading." Some other students remembered shared reading and telling stories, a student wrote, "When I was 6–7 years old on a certain nights of week we read stories together with whole family. I had a chance to catch the real beauties of the books." Another student wrote, "Each night before the bed my grandmother told me stories and told me when I learn to read I can read all the stories in the books. These conversations made me wonder and very enthusiastic about the books." Having siblings of school age was a positive effect on many students in terms of their home environment. Having a sibling in school provided some participants with access to books. A student wrote, "I did not have a chance to meet with books before my older sisters' first year in the school."

Lack of exposure to reading aloud, lack of parents encouraging literacy behaviors, and lack of reading materials at hand were the most commonly cited reasons for many students in their narratives to explain the low level of literacy activities at home. A student reported: "I had an illiterate mother and a father who had very limited education, therefore I did not get any encouragement for reading and there was nobody around us who read regularly". Another student wrote, "Watching TV and playing games were more enjoyable for me when I was a child. My family did not try to get my attention on reading and books." Another student discussed the role of parents, "I do not remember a day that my father reminded us to read. But it was not enough for us to read. First of all, we have to be a good model for our children and we have to love reading too. In turn our children will become better readers."

It is not surprising that these negative experiences caused not only lack of reading habits but also affected students' other abilities as well. One student mentioned, "I remember choosing a picture book and making up stories from the pictures in the book. I told these stories to my parents and grandparents over and over again. But now, I cannot make up new stories from picture books anymore. I read only what is written on the pages. I was telling ten stories from a storybook, now, only one.

Role Models

Both fathers and mothers are mentioned as role models in students' narratives. A student wrote about her father and sister; "The first person who encouraged me on reading was my father. He says he learns life from books. Before I was able to read, I was watching him and my older sister while they read and I was jealous of my sister and her books." Another student mentioned his/her parent, "In my preschool years, I always remember my father reading a paper, and mom reading her favorite book in the evenings. That made me very curious about books. When they realized my curiosity about books they bought me some picture books and that made me very happy." And one student expressed her reading attitudes coming from her mother, "If I am a good reader now, I owe it to my mother and my classroom teacher who did or put the award on readings. My mom always read a book when she had a time instead of watching TV. Because of her, reading covers big part of my life."

Classroom teachers and language art teachers were the second groups of role models. A student pointed to both an elementary classroom teacher and a middle school language arts teacher as being influential in her desire to read. This student wrote, "My classroom teacher and language art teacher during middle school years were good role models for me to gain reading habits. I did not get enough support from my family because there was nobody in my family who had a positive view of reading."

Many students mentioned the name of their teachers as role models that they do not forget; "I had the biggest support from my classroom teacher ... on the way to becoming a reader." Siblings, relatives and friends were also mentioned as positive role models. A student wrote about her sibling, "I got the reading habits from my family. Especially as a bookworm my sister affected me in a positive way a lot. I followed her when she read, wrote and drew. That made me more close to books." Another wrote about her cousin, "I had a cousin who wrote poems and read them to me many many times. His passion about poetry and books was a good example to me for many years." And another mentioned her friend, "One of my friends when I was a child liked to advertise his books. He was doing that advertisement so successfully that we had to see the book. I believe he was the reason why I started (to have) an interest in these books." Lack of exposure of positive role models was also included in some narratives. A student wrote that; "No one, neither family members nor my teachers had encouraged me on reading." Table 1 indicates the number of students who reported in their narratives to have role models for reading.

Table 1: *Role Models for Reading*

Role Models	Number of future teachers
Parents	33
Classroom teachers	31
Siblings	21
Language arts teachers	23
Relatives (Uncles; Grandparents; Cousins)	11
Friends	10
Total	129

Access to Reading Materials

Classroom libraries, school libraries, book cases at homes, daily newspapers and magazines, personal books (The importance of owning books) and gifts as books were the main key areas for our students to access the books that they mentioned in their narratives.

Classroom, school and home libraries were the source of books for many students. Students could get the books from classroom libraries. One student stated, “We had a classroom library when I was in first grade. It was filled full of books. I borrowed books and returned them when I finished.” Another student indicated that public libraries were a book source and stated, “I was going to the public library regularly to read daily newspapers, because we were not buying newspapers.” For many of them home was the first place for books. A student wrote, “As a classroom teacher, my dad had a good library at home.” Another wrote, “We have a very rich library at home. And we buy a daily newspaper and a couple of magazines regularly.” And they affected them very positively, “My father’s rich library and his passion about books made me curious about books from my early years.”

Owning and getting books as a gift had much more meaning for many students. A student recalled that having first books, “My dad bought me a dozen of my first books. I read all those books with enjoyment and kept them in my bookcases for years.” Another recalled the first personal book; “I bought my first book when I was in fifth grade with the money that my uncle gave me. Reading that book was such an enjoyment for me.” Another student recalled receiving gifts; “I met with book in my early years. My father’s teacher friends brought me books as gifts when they visited us.” A few students recalled their bookstore visits. A student remembered their bookstore visit with her father, “With my father we visit the bookstores and buy books. Usually my father let me chose the books that made me more comfortable and I was getting to learn more about good books.”

For many students, access to books was not easy. A student described her poor school environment; “There was no school library for five years when I was in elementary school.” Another student mentioned the financial difficulties and poor libraries as, “I had not enough money to buy new books. Then, I decided to check out our school library. The books on the bookshelves were invisible from dust and they were too old.”

Reasons to Read/ Reasons for decline in Reading

Only a few students mentioned influences of different people as reasons for reading. But reading as class requirement can be found in many students’ narratives such as, “Through my schooling years I read only if I had to, such as reading for homework. It is a shame but it was true.” On the other side, many students wrote about how they interacted with books especially main characters in the stories, a student wrote, “I read Vasconcelos’s one of my favorite children’s books. In the story the protagonist was talking with a tree. It was interesting. I had a flower and I was talking with it.” Reading books from this perspective was another world for some students. They seemed to have found the right reading material, “I loved the book, “Poisonous Ivy” when I was a child. We had an ivy like flower in our garden and I was dreaming that one day that flower would take me away. A few times my mom caught us when we were having a talk.”

Many students mentioned lack of reading habits, standardized exams, TV, video games, and playing with friend as reasons for decline in reading times and attitudes throughout schooling. Having difficulties with reading was a common problem for many students. These difficulties turned them into not only being poor readers but also having lack of reading habits and bad attitudes toward books. A student described her experiences as; “The nightmare of being a poor reader did not leave me from the beginning of the first grade till at the end of middle school. I always tried to get away from books.” Another student wrote, “In the elementary school I tried to read couple books. I wish I had asked for some recommendations. The books I was trying to read were very hard for me, and I could not finish them. Later, I felt I was getting away from books more and more.” And another recalled, “The reading book lists provided by our classroom teachers were really on a higher level than my reading capacity. Those readings were killing my enjoyment of reading.”

School Influences upon Reading

Positive Influences

Many students remembered using their classroom and school libraries, which had a positive impact on their reading development. A student shared her memory; “There was a small library in our classroom when I was in elementary school. A group of students were responsible for the orders and lending books. Everyone in the classroom wanted to be part of that group. I was one of them. I think that was a special place for many of us. We thought we were different than others and dealing with books was great duty for many of us.” Another student shared a similar memory emphasizing the role of book clubs, “Especially during the fourth grade I was in a reading club. ... Regularly I was checking who read most and I had an idea that I should read the most books in the classroom library and my name should be on the top of the reading checklists.” And another student shared, “When I entered third grade I joined a bookclub. With our teacher’s encouragement we started to spend an hour every day with books.”

Many students in their narratives also mentioned teachers’ encouragements, awards for reading and help in finding the good books. A student remembered how her teacher encouraged them: “Our teacher encouraged us to read by giving us rewards for the person who read the most from our classroom library. To get the award I was almost reading a book on a daily basis.” Many students mentioned the awards for reading in a positive way. A student wrote, “The best thing in my elementary school years was the reading performance tests. This way, we were trying to prepare for the next tests to read more words in a minute and if we did, we would get some awards.” Some students emphasized the importance of reading from self-selected books. A student shared, “During my elementary school years we had a reading hour with self selected books. Reading a book of my interest other than boring textbooks, I was feeling very happy.”

Negative Influences

It is unfortunate to note the number of students who associated reading with unpleasant events or experiences from their early schooling. Some of the experiences related to being grading on reading, homework, lack of role models, inexperienced teachers, compulsory reading lists, competition on reading, reading as punishment, summarizing readings, and course textbooks mentioned as negative influences in students’ narratives.

Many students, especially those who were struggling readers, remembered being graded on readings. A student wrote, “Year by year the course textbooks were including more pages and different contexts. It was making me nervous. But, grading on readings and punishments for slow reading with more reading assignments were the worst.” Homework became more important than pleasure reading. A student remembered, “I was trying to read everything I found. Newspapers, magazines ... But time went by and I had low interest in reading. I started to read only textbooks and to read for homework. Of course I was playing games with friends too.”

Many students complained that their teachers were not good models for them. A student wrote, “I was not reading a lot during my elementary school years. I wish I had a classroom teacher who read a lot and made us love to read.” Another student wrote, “None of my elementary and middle school teachers advertised good books. Or I do not remember any.” Having an inexperienced teacher was also an issue for some students. One student wrote; “We had a music teacher as a classroom teacher during my elementary school years. The teacher could not support us on reading books. I learned that there are many good children’s books and authors who write for children such as “Kemalettin Tuğcu’s *Üvey Baba*, *Mercan Kolye* and Ömer Seyfettin’s *Kaşığız*, *Forsa* from my friends who attended other schools and classrooms.” A student remembered how she tried to avoid getting punishment by stating, “Year by year I started to read less and less. I realized that checking the list on who read how many books and compulsory reading lists made me very uncomfortable. I was reading for the list and to avoid any punishment, not for enjoyment.” Another student remembered that competition on readings did not work, as she stated in her narrative, “In third grade our teacher told us he was going to check our reading performance. And who will read the most in two minutes will get some prize. ... Everyone read but me and two other students read the same number of words in two minutes. Then the second time we had readings, but I was not the winner. I was very unhappy. It is kind of weird but I was not eager to read any more.”

Reading should never be used as a disciplinary measure when children misbehave because if it is followed on a regular basis, reading will quickly become associated in the child’s thinking with unpleasant experiences. A student remembered how she was affected by these punishments, “We had to read a certain number of books from classroom library in a month. The lowest group would get a punishment and I was always in that group of students. I was not able to finish more than two books in a month and these punishments certainly did not make me like to read.”

In students' narratives, lack of reading materials and course textbooks were also mentioned as negative influences upon their reading development. A student wrote, "All the time we were only reading passages from textbooks. We never read any children's books or novels at all. I began to hate the textbooks and got nothing from them" Another student described how they encouraged in school, "When I look back on my childhood I do not remember any favorite storybooks. I only remember the "Zihinden Problemler," a book with a yellow cover that included math problems. Instead of reading story books, we were trying to solve the problems in that book." Sometimes students were required to summarize the reading. They did not enjoy summarizing. A student remembered, "During my elementary school years our teacher was providing books for us to read, summarize and talk about it in front of class. In this method, sometimes, I had to read a book which I did not like. I wish we had been given a chance to choose our own readings."

Finally, some of the narratives included critiques of a wider context. They questioned the education system and its purposes. A student wrote, "I was thinking that the purpose of going to school was studying hard and getting good grades on exams. When I was a student in elementary and middle school, I never thought reading was as important as math or science."

Discussion

We need to know our students' initial experiences in terms of reading and literacy when they enter college classrooms so that we can prepare them well to flourish students as lifelong readers from their school classrooms. Teacher education students come to college classrooms from a life full of experiences that have impacted the way they see themselves as readers and how they behave as readers.

Our analysis gives us a direction to take as we reconsider how our schools work and how we can build strong home-school relationships. As Allington states: "Children work, teachers correct and grade, and no one ever discusses the work, the content, the thought, or the response. Thus, a first order of change in elementary schools must be in the kind of work that both teachers and children do. ... To create thoughtful readers, children must spend a large part of the school day engaged in reading and writing."(1995: 11). And he adds four principles to achieve systemic changes; "Change comes from within, not afar; change will not necessarily cost more money; there are no quick fixes; and there is no one best way."(1995: 12).

The number of books these future teachers reported having in the homes shows enormous discrepancies between students who have restricted access to

reading and their more-advantaged peers. Researchers confirm that easy availability of reading materials strongly predicts the amount of reading activity (Constantino 2005). Allington and McGill-Franzen address the long-standing reading achievement gap between low-income students and their more-affluent peers and suggest that we can do something about the lack of access to reading materials especially for poor students, during summer breaks. Because school libraries are typically the best and nearest places of age-appropriate books for poor students, they suggest that these libraries should be in charge during summer as well. They state: “We must create ways to put books into all students’ hands during the summer months — and other school vacation periods as well. Ensuring that books are available to any child at any time of the year will be a good first step in enhancing the reading achievement of low-income students and an absolutely necessary step in closing the reading achievement gap.” (2008: 23).

Another area that we must focus on is providing support for families and children especially parents who have low literacy skills and live in urban areas. Cooter provides a guideline to help urban teachers support low-income parents and children who have parents of limited literacy skills. Cooter uses the term “intergenerational illiteracy” as: “a sociocultural phenomenon that may seriously hinder their children’s reading and writing development, thus perpetuating a cycle of illiteracy. ... three or more generations of a family have low literacy skills. Contributing factors in many homes are a lack of strong language examples, little child–parent interaction, and lack of quality print materials (2006: 698).

As stated earlier researchers strongly argue that children who were read from birth have an advantage over children who come from homes where reading is not valued. Cooter lists some strategies to help mothers and low-income parents:

- Emphasize strengths: Literacy educators should concentrate on what parents *can* do within their sociocultural contexts as much as they do with children in reading instruction.
- Promote dialogic reading: Often thought of as simple picture book reading, dialogic reading has a much different face.
- Increase mean length of utterance: Simply giving children models and opportunities to lengthen and elaborate sentences significantly increases their oral language ability and fosters reading development.

- Talk and play: When parents set aside time to talk to their children there can be a long-term positive effect on academic literacy development.
- Make-believe-alouds: Reading aloud to children is one of the most common recommendations of literacy experts (2006: 699-700).

It is clear from the research that children enter schools with different experiences in literacy, which in turn make them differently benefit from formal education and often result in differences in academic achievement in reading and in other subject areas (Adams 1990). A growing body of research over the last 20 years has documented the crucial role of the home environment in which children's early literacy and language develops. Researchers usually focus on the characteristics of the home and family, such as income, parent's literacy levels and literacy habits, and parent-child engagement in literacy activities and parent's beliefs about their role in their children's literacy and language abilities. Early studies focused on social status measures such as parental education, occupation, and income (Teale 1986, White 1982). Later, researchers noted that SES alone was a weak predictor when it was studied separately from specific home environment factors. Hay and Fielding-Barnsley detailed these predictors and described five home correlational factors between children's reading achievement and home environment. These factors are; "(1) regular engagement in early preschool literacy activities, (2) speaking in the home, the language used in the tests to assess the child's reading, (3) having a greater number of books in the home, (4) the amount of time parents spent reading with their child, and (5) the parents' and child's attitude towards reading" (2007: 191).

One way that may be the most important to address lack of reading habits and reading attitudes is to reconsider our view on the process of reading and its application in current school systems. Over the last several decades, reader-response theories have become widely accepted in classrooms. At all levels, literature classes include central tenets of the theory, particularly the notion that learning is a constructive and dynamic process in which students extract meaning from texts through experiencing, hypothesizing, exploring, and synthesizing (Mora & Welch 2007). Many reading specialists and theorists analyzed book reading. One of the most quoted theorists on reading is Louise Rosenblatt whose theory is called the Transactional Theory of Reading. Her ideas are important to consider as we address ways to improve reading instruction in our schools. There are two aspects of the Transactional Theory of Reading. One is how an author and a reader bring different life experiences to the reading of a book. Each reading therefore is a different one, a transaction or conversation between author and reader. Called as Literature Response Theory this concept means that instead of testing children on

the content of the book, we should encourage them to respond personally and critically to the book. It is not hard to guess why book clubs or literature circles are so popular today because they provide chances to their members to discuss the books they are reading. The second part of the theory focuses on the different ways that we read. What Rosenblatt calls as efferent reading, we read to find information such as reading newspapers and informational books. Sometimes when we read for pleasure, we put ourselves living the life of main character. Rosenblatt describes this kind of reading as aesthetic reading.

It is aesthetic reading that habitually makes one a devoted and lifetime reader. However, our schools provide little instruction and time for aesthetic reading. The majority of the reading children do in school is to learn content or to answer test questions. We should provide opportunities for students to turn reading into an aesthetic experience. Karolides describes the use of certain strategies and rules for educators interested in promoting reader-response theory in the classrooms. They must:

- Understand that transaction between the text and the reader must be at the center of the classroom.
- Start discussion where the readers are, focusing on initial reactions and understandings of texts before they can focus on perceptions.
- Support and validate responses.
- Provide guidance by using thoughtful questions, personal responses, and compelling formation.
- Promote personal growth and allow readers ownership of their reading (1992: 21-32).

Similarly Beach (1993) identifies response strategies that readers can use to gain understanding of a text such as: engaging, conceiving, connecting, explaining, interpreting, and judging. In classroom context within literature circles, book clubs and journals these strategies can be enhanced through written or discussion responses, oral interpretations, role-playing, artwork, rewriting texts, or creating new ones. In Akçadağ's study (2010), teachers indicated that they needed training on methods and techniques such as demonstration, role play, preparation of the learning environment according to types of intelligence, assessment of projects and, portfolios and performance tasks. Therefore teachers need to be well prepared in their teacher education programs to use all these strategies effectively in their future classrooms.

The five broad categories of narrative analysis (Home environments; role models; access to reading materials; reasons to read/decline in reading; and

school influences upon reading as positive/negative) gives us some directions to consider, some ideas for future research and clear messages on reading and literacy education. We have to consider changes in teacher roles, training and responsibilities in addition to educational programs and policies to achieve a n aim of effective education in the home, in the school as well as in the life.

Implications for teaching include;

- Children need to be taught how to find a good book that they can read and that they might want to read.
- Teachers need to establish programs where children read for pleasure at home and teachers get to know families so they can find inspirational folks at home to promote reading.
- Teachers need to find good books that can compete with televisions for the affections of students. They need to be sure that their students' parents know about the devastating impact of large amounts of television watching, not only on reading, but also on school performance.
- Reading routines are important. Teachers need to read aloud to their students at regular times every day, such as before lunch, after lunch, first thing in the morning, just before the end of the day, etc. Story time, "circle time," reading aloud to their students, is a sacred time for developing a love of literature. They should learn to read in an entertaining way.
- Teachers should learn to love to read as a part of their teacher preparation program. They need to seek out books that they really enjoy so that they honestly do develop a love of reading.
- Teachers need to develop a large classroom-reading library of good books; subscribe to several magazines, and share their daily newspaper with their students.
- Teachers need to give their students weekly visits to the library and encourage families to make library visits routine.
- Teachers should avoid competition with regard to reading. Instead they should keep their students' reading records of what they are reading and brief responses on how they feel about the books.
- Teachers should invite children to select which books (sometimes out of a group of books) that they would like to read and teach them many different book selection strategies.
- Teachers should know that rewards (and punishments) don't have long-term behavioral effects. They should avoid grouping by ability that the kids in the bottom group feel worse.

- Teachers need to reduce the pressure on students, instead they should give them book choices, let them read at their own rate, and tailor the program to individual children.
- Sometimes teacher should let the students read just for entertainment, not always for learning purposes. And they should not test students on what they are reading; let them respond to literature.
- Teacher need to sure that students are exposed to and have some practice reading in all genres. Teachers need to encourage students to notice authors, develop favorites, and see out other books by their favorite authors.

Teachers need to be sure that students see THEM read on a daily basis.

References

- Adams, Marilyn Jager (1990). *Beginning to read: Thinking and learning about print*. MA: Mit Press.
- Akçadağ, Tuncay (2010). "Öğretmenlerin İlköğretim Programındaki Yöntem Teknik Ölçme ve Değerlendirme Konularına İlişkin Eğitim İhtiyaçları". *bilig* 53: 29-50.
- Allington, Richard Lloyd & Anne McGill-Franzen (2008). "Got Books?". *Educational Leadership* 65 (7): 20-23.
- Allington, Richard Lloyd (1995). "Literacy lessons in the elementary schools: Yesterday, today, and tomorrow". (Eds.). *No Quick Fix: Rethinking Literacy Programs in America's Elementary Schools*. Eds. Richard Lloyd Allington & Sean Walmsley. New York: Teachers College Press. 1-18.
- Anderson, Richard, Paul Wilson & Linda Fielding (1988). "Growth in reading and how children spend their time outside of school". *Reading Research Quarterly* 23: 285-303.
- Applegate, Anthony & Mary Dekonty Applegate (2004). "The Peter effect: Reading habits and attitudes of preservice teachers". *The Reading Teacher* 57 (6): 554-563.
- Bayram, Servet (2001). *Türkiye'de kitap okuma alışkanlığı*. İstanbul: ITO Publication.
- Beach, Richard (1993). *A teacher's introduction to reader-response theories*. Urbana, IL: NCTE.
- Bialostok, Steven (1992). *Raising readers: Helping your child to literacy*. Winnipeg: Peguis.
- Bircan, Ismail & Meral Tekin (1989). "Türkiye'de okuma alışkanlığının azalma sorunu ve çözüm yolları". *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences* 22 (1): 393-410.
- Bogdan, Robert & Sari Knopp Biklen (1992). *Qualitative Research for Education: An introduction to theory and methods*. Boston: Allyn & Bacon.

- Burns, Susan, Peg Griffin & Catherine Snow (Eds.) (1999). *Starting out right: A guide to promoting children's reading success*. Washington, DC: National Academy Press.
- Clay, Marie (1966). Emergent reading behavior. Doctoral dissertation. New Zealand: University of Auckland.
- Constantino, Rebecca (2005). "Print environments between high and low socioeconomic status communities". *Teacher Librarian* 32 (3): 22-25.
- Cooter, Kathleen (2006). "When mama can't read: Counteracting intergenerational illiteracy". *The Reading Teacher* 59 (7): 698-702.
- Craig-Thoreson, Catherine & Philip Dale (1999). "Enhancing linguistic performance: Parents and teachers as book reading partners for children with language delays". *Topics in Early Childhood Special Education* 19: 28-39.
- Dodici, Beverly, Dianne Draper & Carla Peterson (2003). "Early parent-child interactions and early literacy development". *Topics in Early Childhood Special Education* 23 (3): 124-136.
- Greaney, Vincent & Mary Hegarty (1987). "Correlates of leisure-time reading". *Journal of Research in Reading* 10: 3-20
- Hay, Ian & Ruth Fielding-Barnsley (2007). "Facilitating children's emergent literacy using shared reading: A comparison of two models". *Australian Journal of Language and Literacy* 30 (3): 191-202.
- Karolides, Nicholas (1992). "Reader-response in the classroom". *The transactional theory of literature*. Ed. Nicholas Karolides. NY: Longman. 21-32.
- Krashen, Stephen (1993). *The power of reading: Insights from the research*. Englewood, CO: Libraries Unlimited.
- Lamme, Leonard Lamme (2002). "Stop giving kids incentives for reading". *Reading Today* 19 (3): 16.
- Leiblich, Amia, Rivka Tuval-Mashiach & Tamar Zilber (1998). *Narrative research: Reading analysis and interpretation*. CA: Sage.
- Lincoln, Yvonna & Egon Guba (1985). *Naturalistic inquiry*. CA: Sage
- Lyytinen, Paula, Marja-Leena Laakso & Anna-Maija Poikkeus (1998). "Parental contribution to child's early language and interest in books". *European Journal of Psychology of Education* 13: 297-308.
- MacDonell, Colleen (2004). "Making the case for pleasure reading". *Teacher Librarian* 31 (4): 30-32.
- Manning Peter & Betsy Cullum-Swan (1994). "Narrative, content and semiotic analysis". *Handbook of Qualitative Research*. Ed. Norman Denzin, Yvonna Lincoln. CA: Sage. 463-477.

- Mora, Pat & James Welch (2007). "The expanding canon: Teaching multicultural literature in high school". Online workshop, Retrieved June, 2008 from <http://www.learner.org/channel/workshops/hslit/session1/index.html>
- Morrow, Lesley Mandel (2005). *Literacy development in the early years: Helping children read and write*. Pearson: Boston.
- Nagy, William, Patricia Herman & Richard Anderson (1985). "Learning words from context". *Reading Research Quarterly* 23: 6-50.
- Özdemirci, Fahrettin (1990). "Niçin az okuyoruz? Kamuoyu araştırması sonuçlandı". *Türk Kütüphaneciliği* 4 (3): 154-155.
- Özen, Ferhat (2001). *Türkiye'de okuma alışkanlığı*. Ankara: Ministry of Culture Publication: Works on Culture Series.
- Riessman, Catherine Kohler (1993). "Narrative analysis". *Qualitative Research Methods Series* 30. CA: Sage.
- Short, Kathy (1993). "Teacher research for teacher educators". Eds. *Teachers are researchers: Reflection and action*. Eds. Leslie Patterson, Carol Minnick Santa, Kathy Short & Karen Smith. DE: International Reading Association. 155-159.
- Smith, Cecil & Layrie Elish-Piper (2002) "Primary-grade educators and adult literacy: Some strategies for assisting low literate parents". *The Reading Teacher* 56 (2): 156-165.
- Taylor, Denny (1983). *Family literacy*. NH: Heinemann Educational Books.
- Teale, William (1986). "Home background and young children's literacy development. *Emergent literacy: Reading and writing*. Eds. William Teale & Elizabeth Sulzby. NJ: Ablex Publishing Corporation. 173-206.
- Tracey, Diane & Lesley Mandel Morrow (2007). *Lenses on reading: An introduction to theories and models*. New York: The Guilford Press.
- Wendelin, Karla Hawkins & Ann Zinc (1983). "How students make book choices". *Reading Horizons* 23: 84-88.
- Wearmouth, Janice (2004). "Issues in addressing children's difficulties in literacy development through family-school Partnerships". *The Curriculum Journal* 15 (1): 5-17.
- Weigela, Daniel, Sally Martina & Kymberley Bennett (2006). "Contributions of the home literacy environment to preschool-aged children's emerging literacy and language skills". *Early Child Development and Care* 176 (3&4): 357-378.
- White, Karl (1982). "The relation between socioeconomic status and academic achievement". *Psychological Bulletin* 91: 461-481.
- Wilson, David & Joy Ritchie (1994). "Resistance, revision, and presentation: Narrative in teacher education". *English Education* 26 (3): 177-188.

Okuma Gelişimi Sürecinde Öğretmen Adayları: Erken Deneyimler

Hakan Dedeoğlu*

Ayşegül Celepoğlu**

Linda L. Lamme***

Özet

Bu araştırmada, çocuk edebiyatı dersini alan ikinci sınıftaki öğretmen adayı üniversite öğrencilerinin okuma deneyimlerine bağlı olarak yazmış oldukları otobiyografik yaşam deneyimleri incelenmiştir. İçerik analizi yönteminin kullanıldığı bu nitel araştırmada öğretmen adaylarının erken çocukluk yıllarından ilköğretimin sonuna kadar geçen devredeki okumaya ilişkin gelişimleri analiz edilmiştir. Analiz sonuçları incelendiğinde öğretmen adaylarının otobiyografik yazılarının analizinden şu temalar elde edilmiştir: okumaya ilişkin okul içinde ve dışında yer alan ilk deneyimler, favori kitaplar, iyi bir okuyucu olup olmama ve bunun nedenleri, okul öncesi ve okul yıllarında bize kitap okuyanlar ve bizleri kitaplarla tanıştıranlar, okuma sevgisi aşıl原因 ya da çaba göstermeyen öğretmenler, iyi bir okur olmamıza yardımcı olan strateji ve teknikler. Çalışmamızda analizler doğrultusunda yapılan tavsiye ve eleştiriler sonuç bölümünde dile getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Okuma, okuma alışkanlığı, okuryazarlık, nitel araştırma, içerik analizi, öğretmen eğitimi.

* Hacettepe Üniversitesi / Ankara
dede@hacettepe.edu.tr

** Hacettepe Üniversitesi / Ankara
acelep@hacettepe.edu.tr

*** Florida Üniversitesi / Gainesville, FL, ABD
lammel@coe.ufl.edu

Будущие учителя в процессе развития навыков чтения: ранний опыт

Хакан Дедеоглу*

Айшегуль Джелепоглу**

Линда Л. Ламме***

Аннотация

В этой статье рассмотрены автобиографические работы по теме первые навыки чтения, написанные по предмету детская литература студентами второго курса университета, то есть будущими учителями. В этом исследовании проанализировано развитие навыков чтения будущих учителей, начиная с раннего детства до конца начальной школы при использовании метода контент-анализа. В результате анализа автобиографических сочинений будущих учителей были получены следующие выводы: первые навыки чтения, будь то в школе или вне ее; любимые книги; привитие или непривитие хороших навыков чтения и его причины; те, кто познакомил с книгами в дошкольные или школьные годы; привившие любовь к чтению или не старательные учителя являются вспомогательной стратегией и техникой в становлении человека как хорошего читателя. Рекомендации и критика в соответствии с анализом даны в заключении исследования.

Ключевые слова

чтение, навыки чтения, грамотность, специальное исследование, контент-анализ, образование учителей.

* университет Хажеттепе / Анкара
dede@hacettepe.edu.tr

** университет Хажеттепе / Анкара
aceler@hacettepe.edu.tr

*** университет Флорида / Гейнсвилл, Флорида
lammel@coe.ufl.edu

Türkçede Çekim ve Yapım Eklerinin Özellikleri ve Sınırları

Mevlüt Erdem*

Özet

Geleneksel dilbilgisi kitaplarında, Türkçedeki bazı eklerin çekim veya yapım ek(ler)i olmaları konusunda bir birlik görülmez. Bu yazıda çağdaş dilbilimi kaynakları, özellikle biçimbilgisi kaynakları dikkate alınarak çekim ve türetimi birbirinden ayıran zorunluluk, sözdizimsel ilgililik, kategori değiştirme, çekimlilik vb. ölçütler incelenmiş ve bunlar Türkçeye uygulanmıştır. Çekim kategorilerine, çekim ve türetimi birbirinden ayıran ölçütler uygulandığında bazı ekler temel çekim kategorilerini oluştururken bazıları hem çekim hem de türetim kategorisinde yer alırlar. Bazı ekler arasında keskin bir ayrımın olmaması devamlılık ilkesiyle daha iyi açıklanabilir. Çekim kategorileri devamlılık ilkesiyle birlikte bağlamsal çekim ve iç çekim gibi kavramlarla da ele alınabilir.

Anahtar Kelimeler

Çekim eki, yapım eki, Türkçe biçimbilgisi, devamlılık ilkesi.

1. Giriş

Biçimbilgisi geniş anlamda kelimelerin iç yapılarıyla ilgilenir. Çekim ve türetim kavramları da biçimbilgisinin merkezindedir ve bu kavramlar bir dilin işleyişinde temel unsurlar arasında yer alır. Çekim daha çok bir kelimenin farklı biçimlerini ifade eder ve dilbilgisel bir amaçla cümleye katılır. Türetim ise bir ekle yeni kelime yapımı demektir. Gramerciler arasında Türkçedeki çoğu çekim ve yapım ekinin türü konusunda bir uyum göze çarparken, bazı ekler konusunda bir birlik görülmez. Bu yazıda özellikle

* Doç.Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, TDE Bölümü / Kahramanmaraş mevluterdem@gmail.com

biçimbilgisi kaynakları dikkate alınarak çekim ve türetimi birbirinden ayıran ölçütlere bakılacak ve Türkçedeki yapım ve çekim ekleri bu ölçütlerle değerlendirilecektir. Bu ölçütler ışığında yapım ve çekim ekleri arasında bir devamlılığın var olduğu gösterilecektir. Dilbiliminde devamlılık oluşumları dilbilgisinin diğer bazı konularında da görülür. Örneğin, geleneksel gramerlerde nesne alan fiiller geçişli, nesne almayanlar geçişsiz sayılır. Fakat bugün dilbiliminde bu tür bir keskin ayırım yerine fiilleri geçişlilik derecesine göre incelemenin daha doğru olacağı görüşü geçerlilik kazanmıştır (Hopper vd. 1980).

Bu yazıda ilk önce çekim kategorileri ve Türkçede ele alınış biçimleri, daha sonra Türkçede çekim eklerinin sınıflandırılması üzerinde durulacaktır. Son bölümde ise çağdaş biçimbilgisinde yapım ve çekim eklerinin ele alınış biçimleri incelenecek ve iki yapı arasındaki benzerlikler ve farklılıkların Türkçeye uygulamaları tartışılacaktır.

2. Çekim Kategorileri ve Türkçede Ele Alınış Biçimleri

Çekim kategorileri dillere göre farklılık gösterir ve eklendikleri kelimelerin cinsine göre ikiye ayrılır: İsim ve fiil. İsimlere gelen çekim ekleri arasında *cinsiyet* (gender), *sayı* (number), *belirlilik/belirsizlik* ([in]definiteness), *durum* (case) vb. sayılabilir.

Cinsiyete sahip bir dilde isimler, cinsiyet grupları diye isimlendirilebilecek iki veya daha fazla gruba ayrılır ve her sınıftaki isimlerin dilbilgisel davranışlarında dikkate değer farklılıklar vardır. Fransızca eril ve dişil olmak üzere iki cinsiyet sınıfına sahiptir. Bu dilde belirlilik takısının seçimi kelimenin eril veya dişil olmasına göre değişir. *Kitap* anlamındaki *livre* kelimesi tekil ve eril bir kelimedir. Bu yüzden *livre* kelimesi, *le* eril belirlilik takısını alır: *le livre*. Yine aynı dilde *masa* anlamına gelen *table* tekil ve dişil bir kelimedir. *Table* dişil bir kelime olduğu için dişil belirlilik takısı *la*'yı almaktadır: *la table* (Trask 1995: 40). Türkçe kelimelerde gramatik anlamda cinsiyet ayrımını gösteren bir kategori yoktur. Bazı kelimeler anlamlarıyla erillik veya dişillik ifade ederler. Sayı kategorisi açısından birçok dil ikili ayırım yaparken bazı diller, üçlü bir ayırma sahiptir: Teklik, çokluk ve ikilik. Arapça ve Sanskritçe gibi dillerde üçlü sistem görülür. Belirlilik ise birçok dilde isimlerde görülen bir çekim kategorisidir ve isimleri anlamsal olarak birbirinden ayıran biçim-sözdizimsel (morfosentaktik) bir kategoridir. Türkçede, İngilizce ve Arapça gibi dillerde görülen belirlilik / belirsizlik sistemi yoktur. Belirlilik bazı ekler yardımıyla gerçekleşir. Bazı Türkçe gramerlerde *bir* kelimesi belirsizlik takısı olarak verilir (Lewis 2000: 50,

Göksel vd. 2005: 372). Durum kategorisi, bir isim öbeğinin ana unsuruyla olan ilişkisinin açıklandığı biçim-sözdizimsel kategoridir. Bunların bir kısmı (ilgi, yalın, belirtme, yönelme) sözdizimseldir ve bunlara doğrudan durum ekleri adı verilir. Diğer durum ekleri ise sözdizimsel olmaktan ziyade anlamsal ağırlıklıdır.

Fiiller üzerinde görülen çekim kategorileri ise kip, zıtlık (polarity), kişi, sayı ve çatıdır. Zıtlık, olumlu cümleyi olumsuz cümleden ayıran; çatı ise fiil ve özne arasındaki çeşitli tematik ilişkileri etkileyen biçim-sözdizimsel özellikler kategorisidir (Stump 2001).

Şimdi de geleneksel Türkçe gramerlerde yapım ve çekim eklerinin ele alınış biçimlerine dönebiliriz. Ergin (1985: 124-125) çekim eklerini kelime kök veya gövdesine işleklilik veren ekler olarak değerlendirir. Dildeki kelime örgüsünün bağlayıcı unsurlarının çekim ekleri olduğunu söyler ve bunların gerekliliği üzerinde durur. Cümle yapısının çekim ekleri üzerine kurulduğunu ve bu bakımdan çekim eklerine cümle ekleri de denebileceğini söyler.

Yapım ekleri ve çekim ekleri arasındaki ayırım konusunda Ergin (1985: 125-126) aşağıdaki özellikleri verir:

- a) Çekim eklerinin fonksiyonu dışarıya uzanır. Yapım eklerinin fonksiyonu kelimenin hudutları içinde kalır. Bu yönüyle çekim ekleri, yapım eklerinden daha kapsamlı eklerdir.
- b) Çekim ekleri birleştiği kök veya gövdenin anlamında bir değişiklik yapmaz. Bu ekler kök ve gövdelerin mânâsına bir münasebet nüansı ilâve eder. Yapım ekleri ise kök ve gövdelerde anlam değişikliği yaparak ortaya yeni anlamlar çıkartır.
- c) Çekim eklerinin kullanım alanları yapım eklerinden daha geniştir.

Banguoğlu (2004: 147), Ergin kadar ayrıntıya inmeden ekleri işleyişleri bakımından ikiye ayırır: Çekim ekleri ve üretim ekleri. Çekim eklerinin kelimelerin durum, sayı, zaman, kişi gibi gramer ilişkileri kurduğunu ve sözü teşkil ettiğini belirtir. Diğer taraftan yapım (üretim) eklerinin isim ve fiil köklerine gelip onların anlamlarında sürekli bir değişiklik yaparak farklı kavramları karşılayan kelimeler yarattıklarını söyler ve bu tür ekleri *isme ek, fiile ek* şeklinde ikiye ayırır. Ediskun (1996: 101) her ne kadar yapım ve çekim eklerinin özelliklerini açıkladığını söylese de aslında ekler hakkında genel bilgiler vermektedir. Dünya dillerinde üç türlü ekin (önek, içek, sonek) bulunduğunu, Türkçenin son ekli olduğunu söyler.

3. Türkçede Çekim Eklerinin Sınıflandırılması

Türkçede çekim eklerinin ele alınış tarzı bazı çekim kategorileri dikkate alındığında farklılıklar gösterir. İsimlere gelen çekim ekleri konusunda dilbilgisi kitaplarında farklı görüşler vardır. Bazı kitaplarda bir kısım ekler isim çekimine dahil edilirken, aynı ek diğer bir dilbilgisi kitabında aynı sınıfta gösterilmez veya bir kitapta gösterilen bir çekim kategorisi, diğer bir dilbilgisi kitabında yer almayabilir. Birçok gramerci çokluk eki, iyelik ekleri, durum ekleri (yalın durum, ilgi durumu, belirtme durumu, yönelme durumu, bulunma durumu, ayrılma durumu) gibi isimlere gelen ekleri çekim ekleri sınıfında verir (Ergin 1985, Demir vd. 2003, Korkmaz 2003, Eker 2005, Göksel vd. 2005, Gencan 2001, Koç 1996). Araç, aitlik, yön ve eşitlik durumları da yine birçok gramerde çekim ekleri arasında yer alır (Ergin 1985, Korkmaz 2003, Bozkurt 2004, Eker 2005). Durum ekleri içinde sadece Banguoğlu'nda *kimli* ve *kimsiz* şeklinde iki farklı durum eki yer alır.

Yazarlar bazı isim çekim eklerinin (âitlik, araç, eşitlik ve yön gösterme) yapım eki şeklinde görüldüğünü de ifade eder. Ergin (1985) aitlik ekini yapım ekleri bahsinde verdikten sonra, ekin çekim eklerinden sonra gelmesi, iyelik eki gibi yardımcı ses alması, iyelik fonksiyonu taşıması yüzünden onu çekim ekleri arasında sayar. Ergin vasıta, yön ve eşitlik eklerinin de zamanla işlekliliğini kaybettiğini ve klişeleşerek cansız bir yapım eki halini aldığını söyler.

Burada Banguoğlu'nun (2004) çekim eklerini sınıflandırırken kullandığı terimlere de değinmek gerekecektir. Banguoğlu bazı ad çekim eklerinin üretim ekleri olduklarını veya üretim eklerine yaklaştıklarını söyler ve bu gruptaki ekleri dışçekim ekleri (*kimle hali*, *kimce hali*, *kimli hali*, *kimsiz hali*) olarak adlandırır.

Fiil çekim eklerine gelince bu konuda da birçok noktada birlik görülsede bazı eklerin bu sınıf içinde ele alınıp alınmaması konusunda ayrılıklar görülür. Fiil çekiminde görülen ekler sırasıyla zaman/kip ekleri, şahıs ekleri, soru eki, isim-fiiller, sıfat-fiiller ve zarf-fiillerdir (Ergin 1985, Eker 2005). Demir vd. (2003), Göksel vd. (2005)'de soru eki yer almaz. Korkmaz (2003) fiilimsileri de fiil çekiminde vermez.

Fiil çekim eklerini sınıflandırmada dikkati çeken bazı noktaları açıklamak gerekmektedir: Bunlar Göksel vd. (2005) tarafından fiil çekimine dahil edilen çatı ekleri (ettirgenlik, edilgenlik, dönüşlülük ve işteşlik) ve olumsuzluk ekidir. Çatı eklerinin çekim ekleri grubu içinde ele alınması, başka

Türkçe dilbilgisi kitaplarında görülmez. Dilbilimi kaynaklarında ise çatı ekleri cümlenin gramatik unsurlarını etkilediği için çekim ekleri sınıfında gösterilir (Booij 2005: 133, Stump 2001). Çatı, fiil ve öznesi arasında var olan çeşitli tematik ilişkileri ayırmaya yarayan biçim-sözdizimsel özellikler kategorisi olarak tanımlanır (Stump 2001: 29). Bu açıdan bakıldığında bu ekler, yeni kelime türetirken cümlenin unsurlarını da etkilerler. Bu tür bir yaptırım özelliği diğer yapım eklerinde görülmez.

4. Dilbiliminde Yapım ve Çekim Eklerinin Özellikleri ve Türkçeye Uygulanması

Bu bölümde yapım ve çekim eklerini ayırmada verilen ölçütler dikkate alınarak Türkçedeki çekim ekleri incelenecek, özellikle durum eklerinin sergilediği özellikler üzerinde durulacak ve bunların çekim sistemi içindeki yerleri belirlenecektir.

- a) Çekim ve türetim arasındaki en önemli ayırım, zorunluluk (İng. *Obligatoriness*) ilkesiyle ortaya çıkar. Bu özellik çekimin bir zorunluluk olarak yapılması, türetimin ise isteğe bağlı olarak yapılmasıdır (Booij 2005, 2006; Haspelmath 2002) ve Türkçede bazı temel durum eklerinin (yalın, belirtme, yönelme, ayrılma) kullanımında zorunluluk ilkesi açıkça görülür. *Ali kuşlara baktı* gibi bir örnekte *bak-* fiili, kendisine yalın ve yönelme durumunda iki unsur istemektedir. Yine benzer şekilde *Çocuk köpekten korktu* gibi bir cümlede *kork-* fiili, kendisine *çocuk* gibi yalın durumda bir özne ve *-DAn* durum ekli bir nesneyi¹ zorunlu olarak istemektedir. *Kitapçıdan bir kalem aldım* cümlesinde ise *kitapçı* kelimesinin kullanımı konuşanın isteğine bağlı olarak değişebilir. *Kitapçı* yerine *kitap satılan yer* de denilebilir.
- b) Sözdizimsel ilgililik (*Syntactic relevance*) konuyla ilgili ikinci özelliktir. Çekim her ne kadar biçimbiliminin bir parçası olsa da sözdizimi ile yakından ilgilidir. Kelimelerin belirli şekilleri sözdizimsel gerekliliğe bağlı olarak cümlede yer almak zorundadır. Türkçede öznenin yalın durumda olması ve nesnenin belirtme ekiyle verilmesi vb. durumlar bu yüzdendir. Çekim birçok durumda sözdizimsel nedenlerden dolayı oluşur ve sözdizimi için gereklidir. Türetimde, kelimenin sözdizimsel kategorisinin değişmesi de sözdizimsel bir olaydır. Fakat ikisi arasındaki sözdizimsel ilginin farkı, türetilmiş bir kelimenin seçiminin sözdizimsel bir gereklilikten kaynaklanmamasıdır (Booij 2006, Stump 2001, Haspelmath 2002). Yine burada durum eklerini ele almak zorundayız. Bilindiği gibi durum ekleri zorunlu olsun veya olmasın bir ana unsura bağlanmak durumundadır. Bu bağlanış yu-

karıdaki örneklerde olduğu gibi sözdizimsel bir zorunluluktan kaynaklanabilir veya fiilin anlamını daha da belirginleştirmek amacıyla yapılabilir. Yapım ekleri ile türetilmiş bir kelimenin kullanımı ise sözdizimsel bir zorunluluktan kaynaklanmaz. *Dergiyi kitaplıkta bulamadı* gibi bir cümle, sözdizimsel ilgililik açısından incelenirse *dergiyi* ve *kitaplıkta* sözlerinin cümlenin ana unsuruna sözdizimsel bir ilgiden dolayı bağlandığı görülür. Fakat $-lXk^2$ ekiyle türetilmiş olan *kitaplık* kelimesinin seçimi sözdizimsel bir gereklilikten değil, konuşanın tercihinden dolayı cümlede yer almaktadır.

- c) Diğer bir ayırım ise sözdizimsel kategorinin ve anlamın değişmesidir (İng. *Change of syntactic category*). Türetimin gerçekleşmiş olması için, bu sürece giren ögenin sözlüksel içerik açısından ve olasılıkla ses, biçim veya sözcük türü açılarından değişmiş olması beklenir (Uzun 2006). Fakat çekim ekleri, kategori değiştirmeyen eklerdir. Yani, çekimle aynı sözlükbirimin (İng. *lexeme*) farklı şekilleri ortaya çıkmakta, yapım ekleriyle türetilen kelimenin ise kategorisi belirlenmektedir (Booij 2005, 2006: 656, Stump 2001, Haspelmath 2002).

Türetim, Türkçe gibi türetim eklerinin çok olduğu dillerde tür değişikliği yapabilir veya aynı türün devamı olan kelimeler meydana getirebilir. Türkçe $-lX$ ekinin isimlerden sıfat türetmesi bir kategori değişikliğini (*tuz > tuzlu yemek*), $-lXk$ ekiyle *göz* kelimesinden *gözlük* türetimi ise aynı kategorinin devam etmesini göstermektedir. Diğer taraftan çekim ekleri herhangi bir tür değişikliği meydana getirmezler. *Çocuklar, çocuğu, çocuğa, çocukta, çocuktan, çocuğun* gibi kullanımlarda tür değişikliği görülmez ve söz konusu ekler kelimenin ifade ettiği anlamla da doğrudan ilgili değildir.

Bu noktada filimsiler ve durum eki olduğu söylenen bazı eklerin (eşitlik, araç, yön gösterme) kategori değiştirme konusundaki durumlarını incelemek gerekmektedir. Türkiye Türkçesinde eşitlik ekleri $-CA$, $-CAK$, $-lAyIn'$ dir (Ergin 1985: 239-241). Bugün her üç ekin de çekim ekinden uzaklaşıp yapım ekine yaklaştığı söylenebilir. $-CA$ bugün diğer durum ekleri gibi isim cinsinden bütün kelimelere getirilememektedir. İsimlerde görülen çekimlilik özelliğini kaybetmiştir. Bundan dolayı daha çok sıfat, zamir ve zarflara gelmekte, asıl isimlerden sonra az kullanılmaktadır. Bu ekin yapım eki olarak kullanıldığı örnekler, özellikle yer adları, oldukça fazladır: *Kanlıca, Çamlıca* (Ergin 1985: 240).³

Bu ekin yapım eki olduğuna dair deliller şunlardır:

- a) Kelime türü değişikliği yapması veya aynı kelime türünü *kurnazca, hayvanca* örneklerinde olduğu gibi devam ettirmesi.
- b) Bazı durumlarda ise kendisinden sonra iyelik eki veya iyelik ekleriyle birlikte diğer durum eklerinden biriyle kullanılması (*açıkkçası, delicesine*).

Gökdayı vd. (2006) –CA ekinin farklı şekillerde görünmesinden dolayı bu eki üç farklı biçimde ele alır: a) Çekim eki olan +cA (*bence, sizce, gönlünce*). b) Yapımsı eki olan +cA (*askerce, çocukça, delince...*) c) Yapım eki olan +cA (*Çamlıca, çekmece, ılıca...*).

İkinci eşitlik eki –CAK da yukarıdaki ek gibi geldiği kelimenin türünü değiştirmekte veya devam ettirmektedir (*evcek, çabucak*). Bu açıdan bakıldığında ekin yapım eki gibi davrandığı görülür. Üçüncü eşitlik eki –lAyIn'dır. Eski Anadolu Türkçesinde oldukça işlek bir ek olan –lAyIn, Türkiye Türkçesinde bir yapım eki karakteri kazanmıştır ve sadece bazı kelimelerde görülmektedir. Yukarıdaki ekler gibi bu ek de *sabableyin, akşamleyin* gibi zaman kelimelerinde aynı türün devamı olan türetimler yapmaktadır.

-n ile kurulan araç durumu da Türkçede zamanla işlekliliğini kaybetmiş, cansız bir yapım eki karakterini kazanmıştır. Bugün *yazın, kışın, güzün, yayan, ansızın, düşünmeksizin, gündüzün, için için, gerisin (geriye)* gibi kelimelerde kalıplaşan araç eki vardır. Türkiye Türkçesinde araç eki –n yerine *ile* edatından ekleşen –lA geçmiştir (Ergin 1985).

Yön gösterme ekleri –rA (*sonra, taşra, üzere*) ve –ArI (< GARU, *içeri, dışarı*) olmak üzere iki tanedir. Bu ekler de yukarıdaki türetimlerde olduğu gibi artık kalıplaşmış kelimeler dışında yeni kelimelere uygulanamamaktadır.

Çekim ve türetim arasındaki farkı verme noktasında tür değiştirme güvenli bir araçtır. Fakat böyle bir ölçüt bazı durumlarda ekleri ayırmada, örneğin sıfat-fiil, isim-fiil, zarf-fiil eklerinde tam bir çözüm sunmaz (Stump 2001: 15). İsim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil ekleri bir yönüyle kelimenin türünü değiştirmekte ve yapım ekine yaklaşmaktadır. Bu eklerin üzerine, yukarıda saydığımız isim çekim eklerinin gelmesi (zarf-fiiller hariç) de bunların yapım eki yönlerini daha da kuvvetlendirmektedir. Diğer taraftan özellikle sıfat-fiillerin zaman ifadesi taşıması, onları çekimli bir fiile benzetmekte ve çekim eklerine yaklaştırmaktadır. Bu açılardan bakıldığında bu ekler, bir yönüyle çekim eki bir yönüyle de yapım eki karakteri taşımaktadırlar. Böyle ikili bir durum, diğer birçok dilbilimsel sınıflandırmada olduğu gibi,

ekler arasında çekim ekinden yapım ekine doğru bir derecelendirmenin olabileceğini göstermektedir. Fiilimsilerin böyle bir derecelendirmede geçiş bölgesinde yer aldığı söylenebilir.

- c) Çekimlilik (İng. *Paradigms*) ve kullanım sıklığı da yapım ve çekim eklerini ayırmada önemli ölçütlerden biridir. Çekim ekleri grubundaki ekler, çekimlilik özelliğine sahiptir. Bu özellik soyut hücrelerden oluşan bir yapıya benzetilebilir. Hücreler sayı, durum, zaman, kip vb. çekim kategorisi değerlerine sahiptir. Her sözlükbirim hücrenin gerektirdiği çekim özelliği ile donatılır (Booij 2005, 2006: 256, Haspelmath 2002: 61). Bu konudaki diğer önemli bir nokta da bir kelime üzerinde birden fazla farklı çekim kategorilerinin toplanmış olabileceğidir. Bir kelime durum, iyelik, çokluk kategorisi gibi farklı türden çekim ekleri alabilir.

Çekim türetimden daha işlektir (Stump 2001: 16). Rastgele sözlükten seçilmiş bir ismin çokluk şekli kolayca tahmin edilebilir. Ama rastgele seçilmiş bir kelimenin belli bir türetim ekiyle türetim girmeye ihtimali oldukça zordur. *Hasta* kelimesi *hastalar* şeklinde kolayca çekimlenebilirken, *-LA* ekiyle **hastala-* şeklinde bir türetim yapılamamaktadır.

Türkçede gerek isim çekimi gerekse fiil çekimi oldukça düzenlidir. Durum ekleri neredeyse düzenli bir şekilde bütün isimlere uygulanabilmektedir. Türkçenin tarihi dönemlerine bakıldığında yön gösterme, araç ve eşitlik durum eklerinin çekiminin bugünkünden daha düzenli olduğu söylenebilir. Örneğin, araç durum eki Eski Anadolu Türkçesinde bugünkünden daha yaygın bir kullanım alanına sahiptir. *Gözin, yalñuzın, susuzın* vb. örnekler bu işlekliliği gösterir (Timurtaş 1992: 138). Ama bu düzenlilik Eski Türkçede şahıs zamirlerinde bile tam değildir.⁴

Fiil çekiminde de benzer bir tablo geçerlidir. Yukarıda fiilimsi eklerinin, kelimenin türünü değiştirmesi ve üzerlerine çekim eklerini almaları yönüyle yapım ekine yaklaşıkları söylenmişti. Fakat, çekimlilik özelliği ve neredeyse bütün fiillere uygulanabilirliği bakımından fiilimsiler, özellikle sıfat-fiiller, çekim ekleri gibi davranmaktadırlar.

- d) Anlamsal farklılık (İng. *Semantic difference*) da iki grup arasındaki ayrımı verir. Çekim, dünya dillerinde isimlerde sayı, cinsiyet, belirlilik / belirsizlik ve durum ekleri şeklinde; fiillerde değer, zaman, kip, kişi, sayı ve cinsiyet; sıfatlarda ise karşılaştırma, sayı, cinsiyet, durum ve belirlilik gibi kategorilerde ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan

türetim büyük ölçüde anlamsal kategoriye ifade etmektedir (Booij 2006: 657). Booij, Bybee'ten (1985) hareketle 'anlamsal ilgililiği' birinci kelimenin anlamının türetilen kelimenin anlamıyla yakından ilgili olması şeklinde verir. Fakat böyle anlamsal bir ilgililik çekim kategorilerinde görülmez. Anlamsal ilgiden dolayı türetim ekleri kelime köküne daha yakındır. Çekim eklerinin kelimedeki sırası da anlamsal ilgiyle yakından ilgilidir. Fiillerdeki kişi ve sayı ekleri, zaman ve kip eklerine göre daha dışta yer alır.

Türkçenin hem yapım hem de çekim ekleri bakımından zengin olması, bu ayrımı daha da belirgin yapar. Türkçenin bilinen yapım ekleri (isimden isim, isimden fiil, fiilden isim ve fiilden fiil) beklenen / bilinen değişimi sağlar. İsim çekim ekleri arasında verilen araç, eşitlik ve yön gösterme gibi ekleri düşündüğümüzde, bunların geldikleri kelimelere yeni anlamlar kazandırdığı söylenebilir. Eklerin kalıplaşarak yeni anlamlar oluşturması onların sözlüklerde birer madde başı olmalarını gerekli kılmıştır. Diğer taraftan fiilimsilerle türetilmiş kelimelerin, kalıplaşmış olanlar dışında, bir sözlükte yer alması beklenemez. Çünkü fiilimsiler kalıcı anlamlı kelimeler türetmez. İşte bu yönüyle de fiilimsiler çekim eklerine yaklaşmaktadır.

- e) İki kategori arasındaki diğer bir ayrım, anlamsal düzen(siz)lilikten kaynaklanmaktadır. Çekim, anlamsal olarak türetimden (yapım eklerinden) daha düzenlidir (Stump 2001: 17, Haspelmath 2002: 73). Çekim ekleri buldukları kelimedeki sahip oldukları işlevleri yerine getirir. Yapım ekleriyle türetilen kelimeler ise gramerin sunduğu olanakla birlikte konuşanın ilk konuşma anında neyi anlatmayı amaçladığıyla da yakından ilgilidir. Yani, türetimde çeşitli faktörlere bağlı olarak anlamsal farklılaşma görülebilir.

Şimdiki zaman eki *-(X)yor* herhangi bir fiile gelebilir ve fiile kattığı anlamlar neredeyse aynıdır. Fakat türetim eklerinin kelimeye kattığı anlamlarda, *ev-len-*, *hasta-lan-* örneklerinde olduğu gibi, farklılıklar vardır. Yapım ekleri kendi anlam sınırları içinde bir anlam alan(lar)ı oluştururlar. Her ek, bu anlam alanı içinde yeni kelimeler meydana getirir. *-Ar* eki *yazar*, *çizer* vb. kelimelere gelebilirken **kalar*, **görer* gibi türetimleri gerçekleştirmez. Ama çekim ekleri yeni anlamlar meydana getirmedikleri için neredeyse bütün kelimelere uygulanabilme yeteneğine sahiptir.

- f) Bitimlilik de iki kategoriye ayırmada kullanılan ölçütlerden biridir. Bu özellik çekime girmiş kelimelerin yeni bir türetime giremeyeceği ile ilgilidir. Çekim, ilgili kelimeyi sonlandırır ve kendisinden sonra

yapım eki getirilemez. Türetimde ise bu tip bir sonlandırmadan bahsedilemez. Türetimde girmiş bir kelime tekrar türetimde girebilir. Türetim kelimelerin gövdelerini oluşturur ve yeni yapılar meydana getirir. Ancak bütün bu türetimlerden sonra çekim uygulanabilir. Bu kural da iki yapının ne kadar farklı olduğunu gösterir. Böyle bir düzenlilik Greenberg'ün 28. evrensel kuralını⁵ oluşturur. Yani, türetim çekim eklerinin üzerine uygulanamaz.

Zengin bir ek sistemine bağlı Türkçede genelde bu kuralın işlediğini söyleyebiliriz. *Vatandaşlıklar* örneğinde *vatan* kelimesi ilk önce *-Daş*, sonra *-LXk* ekiyle türetimde girmiştir. Ancak bu eklerden sonra çokluk çekim ekini almıştır. Çokluk eki *-LAr*'dan sonra da bir yapım eki getirilemez. Fiil çekimlerinde de benzer bir sıralama uygulanmaktadır. Fakat bu kuralın uygulanmadığı bazı durumlar, hem Türkçede hem de başka dillerde vardır. Aitlik eki *-ki*, hem çekim eki kısmında hem de yapım ekleri bahsinde verilir. Bu ek *evdekini* örneğinde olduğu gibi bulunma durum ekinden sonra gelmekte ve kendisinden sonra da belirtme durum eki gelmektedir. Yani, iki durum eki arasında yer almaktadır. Bu ekin kelimeye doğrudan geldiği örnekler de vardır: *dünkü*, *yarınki* gibi.

- g) Psikolengüistik (İng. *Psycholinguistic*) farklılık da çekim ve türetilimi birbirinden ayırır. Düzenli çekim şekilleri doğrudan işlenir. Yani bir anlamda otomatik bir işlem gibidir. Türetimde girmiş kelimeler ise zihinsel sözlükte yer alır ve burada türetilir. Bu yüzden sözlüklerde kelimelerin türetimde uğramış şekilleri varken onların çekime girmiş şekilleri yer almaz. Çünkü çekim biçimleri tahmin edilebilir ve otomatik şekillerdir. Sadece düzensiz şekiller sözlüklerde yer alır (Booij 2006: 658). Bu özellikten dolayı *bebeği / bebekte / bebekten* gibi biçimler çekim eklerinin düzenli uygulanabilmesinden ve tahmin edilebilir olmasından dolayı sözlüklerde bulunmaz. Çekim özelliğini yitirmiş eklerle türetilmiş kelimeler de sözlükte yer alır. Bu yüzden araç (*-n* ekiyle türetilen), eşitlik ve yön gösterme eklerini taşıyan kelimeler de sözlüklerde kolayca bulunabilir.⁶

Yine bu konuda değerlendirilebilecek bir başka husus, aitlik eki ile ilgilidir. Bu ekle türetilen bazı kelimeler *Sesli Türkçe Sözlük*'te (STS) madde başıdır. Bunlar ilgi eki taşıyan kişi zamirlerinden sonra aitlik ekinin getirildiği örneklerdir ve STS'de bu kelimelerin türü de sıfat olarak verilmektedir.⁷ Diğer taraftan aitlik eki ile türeyen *evdekiyle*, *iştekiler*, *sınıftakinde* vb. kelimeler sözlükte yer almaz. Bu tip kullanımlar yukarıdaki örneklere göre

daha yaygındır ve türetimi de kolayca tahmin edilebilmektedir. Bu anlamda iki setin birbirinden ayrıldığı söylenebilir. Birinci set yapım ekleriyle türetilen kelimeler sınıfına girerken, ikinci set çekim eki taşıyan kelimeler sınıfına dahil edilebilir.

Bu noktada olumsuzluk eki üzerinde de durmak gerekecektir. Fiilden fiil yapma eki olarak verilen olumsuzluk eki $-mA$, i - fiili dışındaki bütün fiillere uygulanabilir. Bu geniş uygulanabilirlik ekin, çekim eklerinde olduğu gibi, geniş bir kullanım alanına sahip olduğunu gösterir. Yapım eklerinin sergilediği kalıcı yeni bir kelime türetme özelliğinin de uygulanmadığı açıktır. Bu ek, tıpkı fiilimsiler gibi geçici anlamlar oluşturmaktadır ve bu yüzden de STS'de fiillerin olumsuz anlamlarına rastlanmaz.⁸ Yine bu konu Banguoğlu'nun *kimli* ve *kimsiz* durumu olarak verdiği eklerle de ilişkilendirilebilir. Ergin (1985: 160) $-sXz$ ve $-lX$ eklerinin işleklik derecesinin çekim eklerine yakın olduğunu belirtir. Fakat bu eklerin tür değişikliği yapması, sözdizimsel bir bilgi içermemesi onların yapım eki yönünü daha da kuvvetlendirmektedir. Benzer anlamsal görevi üstlenmeleri $-mA$ ve $-sXz/-lX$ eklerinin karşılaştırılmalarını gerekli kılmaktadır. $-mA$ kalıcı isimler yapmazken $-sXz$ ve $-lX$ kalıcı isimler türetmektedir. $-mA$ örneklerinin STS'de bulunmaması, $-sXz$ ve $-lX$ örneklerinin STS'de yer alması bunu desteklemektedir. Bu özellikler $-sXz$ ve $-lX$ eklerini, olumsuzluk eki $-mA$ 'dan daha çok yapım eki yapmaktadır.

- h) Yapım ve çekim arasındaki diğer bir fark da ilgililik özelliğidir. Çekim kategorilerinin anlamları kelime tabanıyla daha az ilgiliyken türetilen kelimelerin anlamı kelime tabanıyla daha yakından ilgilidir. Çekim kategorileri yukarıda da ifade edildiği gibi tabanlarıyla tahmin edilebilir anlamsal bağ kurarlar. Diğer taraftan türetime girmiş kelimeler anlamsal olarak özeldirler (Haspelmath 2002: 74). Haspelmath uyum ve durum eklerinin eklendikleri kelimelerin tabanlarıyla ilgilerinin bulunmadığını ifade eder. Aynı şekilde kip eklerinin de kelime tabanıyla doğrudan bir ilgisinin olmadığını söyler.
- i) Haspelmath'ın (2002: 76) verdiği diğer bir ayrım da çekim kategorilerinin çoklu bir şekilde açıklanabileceği, türetimin ise çoklu olarak açıklanamayacağı ile ilgilidir. Latince *insularum* 'adaların' örneğindeki $-arum$ eki hem ilgi eki hem de çokluk eki görevindedir. Türkçede yaygın olmasa da bazı eklerin iki görev üstlendiği durumlar vardır. Emir ekleri hem kip hem de şahıs ifadesi taşırlar. Aynı ikili görev geniş zamanın olumsuz çekiminde de görülür.

- j) Çekim kategorilerinin tekrarlanamayacağı, türetimde ise tekrarlanabileceği ayrımı, çekim ve türetim arasındaki başka bir özelliktir (Haspelmath 2002: 76). Bu özellik eklerin kalıplaşmalarında oluşabilmektedir. *Birisi, kimisi* vb. örneklerde çekim ekleri tekrar edilebilir. Türkçede aynı kategorideki çekim eklerinin üst üste gelmesi görülmez. Fakat bir yapım ekinin bazı durumlarda bir kelimedede birden fazla kullanılması *göz-lük-çü-lük, ver-dir-t-tir* gibi örneklerde ortaya çıkabilir.
- k) Yapım ve türetim arasındaki diğer bir farklılık da konuşma zorluğu (İng. *aphasia*) çeken hastalardan elde edilen verilere dayanmaktadır. Booij (2006), yapılan çalışmaları kaynak gösterir ve bu tür rahatsızlığı olanların, çekim eklerini söylerken birçok hata yaptıklarını; fakat türetim hatası yapmadıklarını kaydeder.

Yukarıdaki özelliklerden anlaşılacağı gibi çekim ve türetilimi birbirinden ayıran zorunluluk, sözdizimsel ilgililik, tür ve anlam değiştirme, çekimlilik, psikolengüistik gibi önemli ölçütler vardır. Her ekin, özellikle çekim eklerinin, bu ölçütlere uygulanabilirliği de farklıdır. Zorunluluk ve sözdizimsel ilgililik ilkesi düşünüldüğünde, durum kategorisinin diğer çekim kategorilerine göre cümlede yer alması daha zorunludur. Diğer taraftan sözcüklerin kategori değiştirmesi dikkate alındığında çekim kategorisinde değerlendirilen bazı ekler (araç, eşitlik, yön durumu ve fiilimsiler) yapım ekine yaklaşıyor. Yine çekimlilik ilkesi de bazı isim çekim kategorilerinin çok düzenli çekimlenebildiğini gösterir. Bu düzenli çekimlilik onları temel çekim ekleri yapar. İsim çekim kategorileri arasında verilen araç, eşitlik ve yön eklerinin çekimlerinin çok sınırlı ve düzensiz olması onları yapım ekleri sınıfına yaklaştırır. İşte bu özelliklerin ekler üzerinde uygulanabilme farklılığı, bazı eklerin daha temel çekim ekleri olduğunu, bazılarının ise yapım ekine yaklaştıklarını gösterir.

4.1 Biçimbilgisi Teorilerinde Çekim ve Türetim Değerlendirilişi

Dilbiliminde çekim ve türetim farklı biçimlerde ele alınır (Haspelmath 2002: 77-82). Biçimbilgisi içindeki bazı anlayışlar, Türkçedeki gibi, yukarıda sayılan birkaç önemli özelliği alarak çekim ve türetilimi iki farklı olay olarak incelemiştir. Bu anlayışa göre bütün kelime yapımı zihin sözlüğünde gerçekleşir. Bu işlem, sözdizimi öncesi bir işlemdir. Çekim kategorileri ancak zihin sözlüğünden beslenen sözdizimine uygulanabilir. Bu yönüyle çekim, sözdizimi sonrası bir işlemdir.

Devamlılık yaklaşımı (İng. *continuum approach*), çekim ve türetimle ilgili birkaç özelliği dikkate alan anlayıştan yapım ve çekim eklerini derecelendirmeye tabi tuttuğu için ayrıdır. Bu anlayışa göre özellikler arasında gelişigüzel tercih yapılamaz ve yukarıda verilen çekim ve türetimle ilgili bütün özellikler yapım ve çekim eklerine uygulanır. Her ekin bahsi geçen özelliklere verdiği tepkiler farklıdır. Devamlılık ilkesinin nasıl oluştuğunu aşağıdaki basitleştirilmiş tablo güzel bir şekilde özetler:

Tablo 1: Bazı Eklerin Devamlılık Yaklaşımına Göre Sergilediği Özellikler

Çekim ve türetim özellikleri						
Ekin Adı	Sözdizimsel ilgililik	Zorunluluk	Çekimlilik	Bitimlilik	Kategori değiştirme	Psikolinguistik
Belirtme d. eki	+	+	+	+	-	-
Kip ekleri	-	+	+	+	-	-
Sıfat-fiil ekleri	-	+	+	+	+	-
Eşitlik eki -CA	-	-	-/+	-/+	+	+

Tabloda bazı eklerin çekim ve türetimi ayırmada kullanılan özellikler karşısında nasıl davrandıklarını göstermek için +/- simgeleri kullanılmıştır. Zorunluluk ilkesi açısından bakıldığında eşitlik eki -CA'nın - (eksi), diğer eklerin ise + (artı) değere sahip olduğu görülür. Sözdizimsel ilgililik açısından tablodaki eklerden sadece belirtme durum eki sözdizimsel ilgililikle bağdaşır. Sıfat-fiil ekleri ve eşitlik eki -CA sözcüğün türünü değiştirdikleri için artı değere sahiptir. Bu yüzden eşitlik eki ve sıfat-fiil ekleri, bir anlamda yapım eki gibi davranmaktadır. Bununla birlikte tablodaki bütün ekler, eşitlik eki -CA hariç⁹, çekimlilik özelliğine sahiptir. Bitimlilik açısından değerlendirildiğinde belirtme durum eki ve kip ekleri kelimenin çekimini sonlandırır. Yani, bu eklerden sonra yapım ekleri getirilemez. Kelimelerin sözlüklerde yer alması onların yapım ekine dönüştüklerinin güzel bir göstergesidir. Bu açıdan bakıldığında tablodaki eklerden sadece eşitlik eki -CA ile türetilen kelimeler sözlüklerde yer alır. Sonuç olarak yapım ve çekime ait her ölçüt farklı konularla ilgilendiği için, devamlılık yaklaşımının oluşması bir anlamda kaçınılmazdır.

Son zamanlarda devamlılık yaklaşımıyla birlikte çekim eklerini ve kelime yapımını bağlamsal çekim (İng. *contextual inflection*), iç çekim (İng. *inherent inflection*) ve türetim kavramlarıyla açıklama eğilimi de gelişmiştir. Bu yaklaşımı da burada kısaca açıklamak uygun olacaktır. Bu yaklaşıma göre çekim, bağlamsal ve iç çekim olmak üzere ikiye ayrılır. Bu iki grubun neleri kapsadığını aşağıdaki tablo göstermektedir.

Tablo 2: Bağlamsal, İç Çekim Ekleri ve Türetimin Uygulanma Yerleri

Bağlamsal (<i>contextual</i>) çekim	İç (<i>inherent</i>) çekim	Türetim
Ad, Fiil, Sıfat: Uyum kategorileri Ad: Yapısal (<i>structural</i>) çekim	Ad: sayı kategorisi Ad: İç çekim Sıfat: Karşılaştırma ve en üstünlük dereceleri Fiil: Zaman, kip, görünüş Fiil: İsim-fiil ve sıfat-fiil, zarf-fiil	

Bağlamsal çekim, tamamen sözdizimsel türdeki uyum kategorilerini ve yapısal çekim eklerini kapsar. Yapısal çekim ekleri yalın durum, belirtme durumu, ilgi durumu eki gibi ekleri içerir. *Ali kitabı Ayşe'ye verdi* gibi bir cümlede *Ali* yalın durumda cümlenin öznesini, *kitap* belirtme durum ekiyle belirtili nesneyi ve *Ayşe* de yönelme durum ekiyle dolaylı nesneyi¹⁰ oluşturmaktadır. Cümledeki bütün bu unsurların çekim özelliği sözdizimsel içerikle belirlenmektedir ve bağlamsal çekim örneklerini oluşturmaktadır.

Bağlamsal çekimin en temel işlevi, sözdizimsel bir yapıda ana unsur ve ona bağlı unsurlar arasındaki ilişkiyi belirlemektir (Booij 2005: 104). Bu anlamda burada uyum ve yönetim kavramlarını açıklamak gerekecektir. Yukarıda verilen cümleyi ele aldığımızda cümlenin ana unsuru fiildir. Diğer unsurlar da fiile bağlıdır. Fiil kendine bağlı unsurlardan (özne, nesne vb.) gerekli çekim eklerini almalarını ister. Bu tarz bir etkileşim yönetim tipini (*government marking*) oluşturur. Bilindiği gibi Türkçede edatlara da bağlı unsurlar vardır. Bir edat, yönelme durum ekini (*eve doğru*), ayrılma durum ekini (*tatilden sonra*), ilgi durum ekini (*senin gibi*) isteyebilir. Edatların belli ekleri istemeleri, yani kendilerine bağlı kelimeleri yönetmeleri de bağlamsal çekim özelliklerine sahip olmalarından kaynaklanmaktadır. İsim öbeklerinde ilgi ekinin kullanılması da yine bağlamsal çekim özelliğinden kaynaklanmaktadır.

Bağlamsal çekimle ilgili ikinci kavram da uyumdur. Uyum simetrik bir özellik taşır. Yani bir üye diğer üye ile uyum içindedir. Diller arasında cümledeki unsurlar arasında uyum farklılıkları da vardır (Stump 2001: 23). Birçok Hint-Avrupa dilinde olduğu gibi Türkçede de uyum denince özne-yüklem arasındaki kişice ve sayıca uygunluk akla gelir.

İç çekim, herhangi bir sözdizimsel içeriğin olmadığı kategorileri kapsar. Konuşan kişi özgürce bir fiilin zaman ve kip kategorisini, sayı kategorisini, iç çekim kategorilerini (bulunma, ayrılma durumu) seçebilir. *Hediyeler verdi* gibi *bir* cümlede *-Ar* ekinin seçimi cümledeki fiille veya onun gerektirdiği

anlamla ilgili değildir, cümleyi söyleyenin vermek istediği anlamla ilgilidir. Bu tür çekimler de iç çekimler olarak adlandırılır (Booij 2005: 104).

Türetimin temel işlevi, dilin kurallarına uygun yeni sözlükbirimler oluşturmaktır (Booij 2005:51). Türetim, hem kelimelerin tür değiştirmesine hem de istenen yeni anlamlı kelimelerin oluşturulmasına imkân verir (Bauer 2008: 207). Yeni kelime türetme, isim/fil kökleri veya gövdelerine yapım ekleri eklemekle gerçekleşir. Yeni türetilen kelimenin sınıfı mevcut kelime türünün devamı olabileceği gibi farklı türde de olabilir. Aynı zamanda türetim, genellikle anlam sınırlamalarını da beraberinde getirir. Yani, yapım eklerinin hangi anlam çerçevesinde türetim yapacağı bellidir. Örneğin, sayı isimleri yapan $-(X)ncX$ (*birinci, yüzüncü* vb.) eki **evvelinci, *tekinci* gibi türetimler gerçekleştirmez.

5. Sonuç

Biçimbilgisinde bazı ekler, hem çekim eki hem de yapım eki gibi davranmaktadır. Bu karmaşık durumu devamlılık ilkesi daha iyi açıklar. Bybee (1985: 11-13) dildeki anlatımları sözlükbirim, çekim ve sözdizimsel ifadeler şeklinde üçe ayırır ve bu anlatımların birbirinden bağımsız olmadığını, birbirlerinin devamı olduğunu söyler: (\leftarrow ---Sözlükbirim --- Türetim --- Çekim --- serbest gramatik unsur --- Sözdizimsel). Bu devamlılık çizelgesinde sözlükteki kelimeler sözlükbirimleri oluşturur. Çekim unsuru da kök veya gövdeye eklenen, sözdizimsel ve anlamsal özellikleri olan eklerdir. Sözdizimsel bir ifade ise müstakil kelimelere ayrılabilen öbeklerdir. Sözlükbirimle çekim arasında türetim yer alır. Çekim ile sözdizimsel ifadelerin arasında $-(y)sA / ise, -(y)LA / ile, -(y)ken / iken$ vb. gibi serbest gramatik unsurlar yer alır. Serbest gramatik unsurlar, bazı çevrelerde zorunlu olarak kullanıldıkları için çekim eklerine, diğer taraftan herhangi bir kelimeye bitişik yazılmadıkları için de sözdizimsel ifadelere benzerler.

Türkçedeki bazı ekler, yukarıda verilen devamlılık ilkesinde türetim ve çekim arasında yer alır. Söz konusu ekler bazı özellikleriyle çekim eklerine bazı özellikleriyle yapım eklerine yaklaşır. Fiilimsilerin sözdizimsel zorunlulukla kullanılması, düzenli çekimlenebilmesi, kalıcı anlamlar oluşturmaması onları çekim eki yapar. Fakat, kelimenin türünü değiştirmesi fiilimsileri yapım eki gibi gösterir. Araç, yön gösterme ve eşitlik eklerinin özelliklere verdiği tepkiler fiilimsilerden biraz farklıdır. Bu ekler, fiilimsilere göre daha çok yapım ekidir. Çünkü bu ekler cümlede zorunlu olarak yer almazlar, geldikleri kelimenin türünü değiştirirler, kelimelerde çekimlenebilme özelliği oldukça sınırlıdır ve bundan dolayı sözlüklerde yer alırlar.

Bu özellikler ilgili ekleri bir ölçüde yapım eki yapar. Benzer nitelikleri taşıyan diğer bir ek sınıfı da çatı ekleridir. Birçok eserde yapım ekleri olarak verilen çatı ekleri, cümlelerin unsurlarını etkileyerek sözdizimsel bir görev üstlenirler ve düzenli çekimlenirler. Çatı eklerinin bu özellikleri onları bir ölçüde çekim eki yapar. Fakat çatı ekleriyle türeyen kelimelerin sözlüklerde yer alması ve ilgili eklerin fiilin anlamında büyük değişiklikler yapması onları bir ölçüde yapım eki yapar. Banguoğlu (2004)'nin çekim ekleri sınıfında verdiği, fakat birçok gramercinin yapım eki sınıfında gösterdiği $-lX$ ve $-sXz$ eklerinin neredeyse bütün isimlerle düzenli çekimlenmesi ve tahmin edilebilir anlamlar oluşturması bu ekleri az da olsa çekim eki sınırına götürür.

Eklerin sergilediği özellikler devamlılık ilkesiyle birlikte bağlamsal ve iç çekim kavramlarıyla da incelenebilir. Bağlamsal çekim, sözdizimsel türdeki uyum kategorilerini, belirtme durumu, ilgi durumu gibi dilbilgisel işlevi olan ekleri kapsar. İç çekim kavramı da herhangi bir sözdizimsel içeriğin belirtilmediği kategorilerdir. Kip seçimi, çokluk ekinin kullanımını vb. ekler iç çekim grubunda yer alır.

Açıklamalar

1. Son zamanlarda zorunlu olarak $-Dan$ eki almış ve eylemin özne dışında başka varlığı etkilediği cümlelerde $-Dan$ ekli nesne ögesinden söz edilmektedir (Boz 2004).
2. Eklerin yazımında kullanılan X , eklerdeki değişen $ı, i, u$ ve $ü$ ünlülerini göstermektedir.
3. Eski Anadolu Türkçesinde ek asıl isimlerden sonra daha çok kullanılırdı: *deve-çe, depe-çe, kuş-ça, çöp-çe* misallerinde olduğu gibi (Ergin 1985: 240).
4. Şahıs zamirlerinin Eski Türkçedeki çekimi için bk. (Tekin1992: 89).
5. 28. Evrensel Kural: Eğer yapım ve çekim ekleri kökü takip ediyorlarsa yapım eki daima kök ile çekim arasında yer alır (Booij 2005: 114).
6. Bu kelimelerden bazılarının STS'teki anlamları şu şekilde verilir: *yazın*: (zarf) Yaz mevsiminde, yaz aylarında; *kışın*: (zarf) Kış mevsiminde, kış süresince; *sabahleyin*: (zarf) Günün başlangıcı, günün ilk saatleri, sabah, sabah vakti; *delice*: (sıfat) Davranışları aşırı, deli gibi olan, (zarf) delicesine; *sonra*: (zarf) Daha ileri bir zamanda, müteakiben, önce karşıtı.
7. [zamir + ilgi eki + ki] yapısındaki örnekler: *benimki*: (sıfat) Benim olan, benimle ilgili olan; *seninki*: (sıfat) Senin olan, seninle ilgili olan; *onunki*: (sıfat) Onun olan, onunla ilgili olan; *bizimki*: (sıfat) Bizim olan, bizimle ilgili olan. *sizinki*: (sıfat) Sizin olan, sizinle ilgili olan; *onlarınki*: (sıfat) Onların olan, onlarla ilgili olan.
8. STS'de *yazma* ve *gelme* kelimeleri sorgulandığında fiil anlamıyla ilgili anlamlar arasında söz konusu fiillerin olumsuzluk anlamına yer verilmez. Sözlükte kelimelerin anlamları aşağıdaki gibidir:

yazma (I) *isim*. 1. Yazmak işi, tahrir. 2. Basım tekniğinin gelişmediği dönemlerde elle yazılmış kitap. 3. *halk ağzında* Kabakulak hastalığı.

gelme: isim. 1. Gelmek işi. 2. *sıfat* Gelmiş olan. 3. *sıfat* Yetişme. 4. *fizik* Bir ışının, kaynağından çıkarak bir ayna yüzüne veya saydam bir cismin yüzeyine erişmesi.

- ⁹ Eşitlik eki –CA, bugün diğer hal ekleri gibi isim cinsinden bütün kelimelere getirilememekte, daha çok sıfat, zamir ve zarflara gelmekte asıl isimlerden sonra çok az kullanılmaktadır (Ergin 1985: 240).
- ¹⁰ Yukarıdaki örnekte olduğu gibi bazı fiiller özneyle birlikte kendisine belirtme durum ekli bir unsurla yönelme durum ekli bir unsuru zorunlu olarak ister. Bu tür fiillerdeki yönelme durum ekli unsur ikinci nesne olarak isimlendirilir (Emre 1954: 128). Burada *ikinci nesne* yerine *dolaylı nesne* terimi benimsenmiştir.

Kaynaklar

- Banguoğlu, Tahsin (2004). *Türkçenin Gramesi*. Ankara: TDK Yay.
- Baure, Layrie (2008). “Derivational Morphology”, *Language and Campass* 2/1: 196-210.
- Booij, Geert (2005) *The Grammar of Words*. Oxford: Oxford University Press.
- _____ (2006). “Inflection and Derivation”. *Encyclopedia of Language & Linguistics*. Ed. Keith Brown. Elsevier Ltd. 654-661
- Boz, Erdoğan (2004). “Türkiye Türkçesinde +DAn Ekli Nesne Ögesi Üzerine”. *V. Uluslar arası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay. 501-511.
- Bozkurt, Fuat (2004). *Türkiye Türkçesi*. İstanbul: Kapı Yay.
- Bybee, Joan (1985). *Morphology: A study of the relation between meaning and form*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Demir, Nurettin ve Emine Yılmaz (2003). *Türk Dili El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yay.
- Ediskun, Haydar (1996). *Türk Dilbilgisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Eker, Süer (2005). *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker Yay.
- Emre, Cevat (1954). “Türkçede Cümle I. Ünlemden Cümleye”. *TDAY-Belleten*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay. 105-180.
- Ergin, Muharrem (1985). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Boğaziçi Yay.
- Gencan, Tahir Nejat (2001). *Dilbilgisi*. Ankara: Ayraç Yay.
- Gökdayı, Hürriyet ve Turgay Sebzecioğlu (2006). “Geçiş aşamasında olan +cA ekinin türü”. *Türk Dili* 649: 61-72.

- Göksel, Aslı ve Celia Kerslake (2005). *Turkish, A Comprehensive Grammar*. London: Routledge.
- Haspelmath, Martin (2002). *Understanding Morphology*. London: Arnold.
- Hopper, Paul ve Sandra Thompson (1980). "Transitivity in grammar and discourse". *Language* 56: 251-299.
- Koç, Nurettin (1996). *Yeni Dilbilgisi*. İstanbul: İnkılâp Kitapevi.
- Korkmaz, Zeynep (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*. Ankara: TDK Yay.
- Lewis, Geoffrey (2000). *Turkish Grammar*. Oxford: Oxford University Press.
- Stump, Gregory (2001). "Inflection". *The Handbook of Morphology*. Eds. Spencer, Andrew & Arnold Zwicky. London: Blackwell Publishers. 13-43.
- Sesli Türkçe Sözlük*. <http://www.tdkterim.gov.tr/seslisozluk/> (18.10.2008).
- Tekin, Şinasi (1992). "Eski Türkçe". *Türk Dünyası El Kitabı*. C. II. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay. 69-119.
- Timurtaş, Faruk Kadri (1992). "Eski Anadolu Türkçesi". *Türk Dünyası El Kitabı*. C. II. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay. 120-145.
- Trask, R. L. (1995). *Language: The Basics*. London: Routledge.
- Uzun, Nadir Engin (2006). *Biçimbilim: Temel Kavramlar*. İstanbul: Papatya Yay.

On Properties and Boundries Between Inflectional and Derivational Suffixes in Turkish

Mevlüt Erdem*

Abstract

In traditional grammars in Turkish, there is no consensus on the class of some derivational and inflectional suffixes. In this article, the criteria of obligatoriness, syntactic relevance, change of syntactic category, paradigms and etc. which distinguish between inflectional and derivational suffixes are examined by looking at linguistic works especially morphological studies. When the criteria which distinguish between inflectional and derivational suffixes are applied to inflectional categories it is observed that some suffixes belong to the basic inflectional categories and some suffixes bear both the characteristics of inflectional and derivational categories. The fact that there is not a sharp division between some suffixes can be explained by the continuum approach. Inflectional categories can be studied in terms of contextual and inherent inflection.

Keywords

Inflection, derivation, Turkish morphology, continuum approach.

* Assoc.Prof.Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam University, Faculty of Science and Letters, Department of Turkish Language and Literature / Kahramanmaraş mevluterdem@gmail.com

Свойства и особенности словоизменительных и словообразовательных суффиксов в турецком языке

Мевлют Эрдем*

Аннотация

В традиционных книгах о грамматике турецкого языка нет единого мнения о словоизменительном или словообразовательном характере некоторых суффиксов. В этой статье на основе источников современного языкознания рассмотрены отличия между склонением и производным, синтаксическая актуальность, изменения категорий, склонения и т.п. критерии, которые применяются в турецком языке. При применении различий между склонением и производными относительно категорий склонения, обнаружено, что тогда как некоторые суффиксы составляют основные словоизменительные категории, некоторые суффиксы имеют характеристики и словоизменительных и словообразовательных категорий. Отсутствие четкого различия между некоторыми суффиксами лучше всего объясняется принципом преемственности. Категории склонения вместе с принципом преемственности могут рассматриваться через понятия контекстуального склонения и внутреннего склонения.

Ключевые слова

словоизменительный суффикс, словообразовательный суффикс, морфология турецкого языка, принцип преемственности.

* Доц. док., Кахраманмарашский университет имени Сютчу Имама, факультет литературы и естественных наук, кафедра турецкого языка и литературы / Кахраманмараш
mevluterdem@gmail.com

Tanzimat Devrinde İngiltere Konsoloslarının Kıbrıs'taki Faaliyetleri (1839-1856)

Celâl Erdönmez*

Özet

Osmanlı Devleti tarafından İngiltere'ye verilen ticarî imtiyazlar ile Osmanlı ülkesinde görev yapan konsoloslarla ilgili arşiv vesikaları, iki devlet arasındaki ilişkileri çok boyutlu inceleme imkânı sunar. Esas görevleri ticarî ilişkiler çerçevesinde tanımlanmış olmasına rağmen konsoloslar, ticarî ve hukukî imtiyazlarının dışına çıkarak devletin iç işlerini ilgilendiren konularda aktif tavır almışlardır. İngiltere konsolosları, özellikle Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyılın ikinci yarısında, Tanzimat Fermanı'nın ilânı ile ortaya çıkan hassas vaziyeti istismar ederek devletin iç işlerine müdahalelerde bulunmuşlardır. Bu müdahaleler, ekonomik, malî, idarî ve hukukî alanlarda ortaya çıkmıştır. Kıbrıs özelinde incelenen konsolos faaliyetleri, İngiltere'nin Osmanlı üzerindeki politikalarının taşrada, birebir mahalli zümre ve kişilerle temasını içerir ve bu politikaların sahada tatbik usullerini ve vasıtalarını gösteren önemli ayrıntılar sunar.

Anahtar Kelimeler

Kıbrıs, Konsoloslar, Tanzimat Devri, İngiltere, imtiyaz, müdahale.

Giriş

Konsolosluk kurumu, antik çağlarda Roma'da görevleri yargıçlıkla sınırlı olan "konsüller"le başlar. Osmanlı devletinde ise konsolosluk müessesesi, XV. yüz-

* Yrd. Doç. Dr., Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Eğitim Fakültesi / Burdur
celalerdonmez@mehmetakif.edu.tr

yıldan itibaren deniz ticaretindeki gelişmelerle kendini gösterir. Osmanlı ülkesinde ticareti teşvik edip geliştirmek amacıyla yabancı devletlere kapitülasyonlar verilmesi sürecinde, bu devletlere Osmanlı ülkesinde konsolos bulundurma imtiyâzı da sağlanır (İnalçık 2000: 242). 1580'de İngiltere'ye Trablus-Şam, Cezâyir, Tunus ve Trablusgarp'ta konsolos tayin etme ayrıcalığı verilir. 1583'te İskenderiye ve Suriye'de ilk konsoloslar göreve başlar (Kütükoğlu 1999: 329). Konsolosların, çalışma yetki ve imtiyâzları 1610'dan itibaren iyice belirginleşmektedir. Modern anlamıyla konsolosluk kurumu, gelişim sürecini XIX. yüzyılda kurumsal anlamda tamamlamıştır. Bu aşamadan itibaren kurumun, Osmanlı Devleti'ndeki etki alanlarını genişletme eğilimi ile hareket ettiği gözlenmektedir.

Tanzimat, Osmanlı Devleti'nde görevli yabancı diplomatların Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahaleleri konusunda bir dönüm noktasıdır. Kapitülasyonlarla, Osmanlı ülkesinde ikamet etmekte olan konsoloslar, Tanzimat reformları sürecinde Osmanlı Devleti'nin iç işlerine açıkça müdahale etmişlerdir. Bu sebeple Osmanlı modernleşme tarihi, bir bakıma yabancı müdahalelere paralel gelişen, kendine özgü bir yeniden yapılanma tarihi olarak da değerlendirilebilir.

Tanzimat Fermanı'nda ilan edilen herkesin kanun önünde eşit sayılacağı bir hukuk nizamının inşa olunacağı vaadi, konsolosların hukuk alanında müdahale olarak değerlendirilebilecek faaliyetlerinin de yolunu açmıştır. Tanzimat Fermanı, şer'i hukuka vurgu yapmasına rağmen batılı manada kanunlaştırma sürecinin başlangıcıdır (Veldet 1940: 139-209, Taner 1940: 221-232). Batı devletleri, bilhassa İngiltere bu süreci çok iyi değerlendirmiştir. İngiltere'nin, Osmanlı Devletini 1838 Balta Limanı Antlaşması ile ticari ve iktisadi alanlarda kendi zeminine çekmeye başlaması yeni bir süreci tetiklemiştir. 1839 yılından itibaren Osmanlı Devleti hukuk alanında da Düvel-i Muazzama denilen Avrupa devletlerinin tesirine açık hale gelmiştir.

Tanzimat öncesinde, sahip oldukları ticarî ve hukukî imtiyâzlar çerçevesinde iş gören konsoloslar, adli ve idari meselelerde Osmanlı Devleti ile kendi devletleri arasında; fakat içeriğini Osmanlı'nın belirlediği hukuk nizamı içerisinde faaliyet göstermekteydiler. Ancak Tanzimat bu durumu değiştirmiştir. Devletin idarî, adlî, malî konularda yeniden inşa edilme sürecinde müracaat edilen batılı kurumların iktibas edilme stratejisi, konsolosların faaliyetlerinin meşruiyet kaynağını kendi ülkelerinin temel hu-

kuk prensiplerine dayandırmış, bu da müdahale olarak değerlendirilecek hareketlere girişmelerine sebep olmuştur.

Kıbrıs'ta görev yapan konsoloslar ve bunların görevli oldukları dönemlerdeki faaliyetleri bilhassa XVIII. yüzyıl içerisinde belirli zaman aralıkları esas alınarak yapılan çalışmalara konu edilmiştir (Çevikel 2000: 282, Çoruh 2000: 295-306, Erdoğan 1999: 315-328, Özkul 2005: 104-117, Samani 2006: 135-141). XIX. yüzyıldaki durumları hakkında ise Osmanlı arşiv vesikalari kullanılarak müstakil bir çalışma yapılmamıştır (krş. Alasya 1998: 119). İmparatorluğun tüm kurumlarıyla batılı tarzda yeniden yapılandırıldığı bu dönemde, Osmanlı-Avrupa ilişkilerinin en azından ticarî, hukukî ve siyasî yönden uğradığı değişimlerin tespiti için ayrı bir çalışmanın yapılması zarurîdir.

Araştırmamızın ana kaynağını Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Kıbrıs Millî Arşiv ve Araştırma Dairesinde yer alan vesika ve defterler oluşturmaktadır. Konunun tam manasıyla aydınlatılabilmesi elbette Osmanlı Arşiv vesikalari yanında İngiltere arşiv kayıtlarının da görülmesiyle mümkündür. Bu konudaki belge ihtiyacı Sir. George Hill'in (1952) mufassal tarihinden ve özellikle Sir Harry Charles Luke'un (1969) konsolosluk yazışmalarının neşri mahiyetindeki eserinden karşılanmıştır. Uygur Kocabaşoğlu'nun (2004) İngiltere konsoloslarının Osmanlı Devleti'ndeki faaliyetlerini konu alan çalışmasından da istifade edilmiştir. Bu eserde yer almayan İngiltere dışişleri bakanlığı arşivinden bir dosya (FO. 881/437)* da çalışmamız çerçevesinde değerlendirilmeye çalışılmıştır. Söz konusu dosyada İngiltere Hükümeti'nin konsoloslara verdiği talimatlar yer almaktadır.

Konsolosların müdahalelerinin dayandığı idarî, malî veya hukukî boşluklar tespit edilerek, bunların istismar yolları aşağıda ortaya konmaya çalışılacaktır. Konu, bilhassa hukuk değişimi sürecine denk gelen zaman aralığında incelenerek; Osmanlı Devleti'nin hukuk değişimi hengâmında ilan ettiği kanun önünde eşitlik prensibinin, konsoloslar tarafından devletin çözülme sürecini tetikleyen unsur olarak istismar edildiği, vesikalara dayanılarak ortaya konulacaktır. Buna paralel olarak mahallî idarecilerin ve devletin, bu müdahaleler karşısındaki tavırları da tespit edilecektir.

Kıbrıs'ta İngiltere Konsolosları

XIX. yüzyılın ortalarına kadar konsolosun başlıca görevleri noterlik, deniz ticareti ya da gemicilikle ilgili hizmetler ve devlet hizmetleri şeklindedir.

* Dosya suretini temin edip kullanmama izin verdiği için tarihçi Sayın Cemil Çelik'e teşekkür ederim.

Bunlara ilaveten “belgelerin ve imzaların onaylanması, denizcilik ve ticaretle ilgili protesto namelerin yazılması, ölüm ve doğum kayıtlarının tutulması, evlendirme işlemleri, ticaret gemileri yasaları uyarınca kapitanları ve tayfaları ilgilendiren çeşitli işlemler; ticarî istihbarat” ile genel olarak Britanya uyruklarının haklarının korunması da konsolosların görevleri arasında yer almaktadır. Ancak yüzyılın ikinci yarısından itibaren bunlara siyâsî görevler de ilave edilmiştir (Kocabaşoğlu 2004: 45-46). İngiltere hükümetince 1845 yılında denize aşırı ülkelerde görev yapan konsoloslarının görevlerini yeniden tayin ve tespit eden bir talimatname (FO. 881/437) yayınlamıştır. Konsoloslar görevlerini bu talimatlar çerçevesinde icra etmişlerdir.

Tanzimat devrinde Kıbrıs'ta konsolos bulunduran ülkeler içerisinde yer alan İngilizler, başlangıçta adada yaşayan Osmanlı tebaası Hıristiyanlardan konsolos tayin etmişlerdir (Gökbilgin 1977: 836-840).

Konsolosluk müessesesi XIX. yüzyılda tam manası ile teşekkül etmiş, buna paralel olarak birçok ihtilâf ve müzakerelere konu olmuştur (Gökbilgin 1977: 836-840). Avrupa devletleri, ticari önemi olmayan bölgelerde yerli ahalden kişileri fahri konsolosluk berâtı verdirerek, konsolos ve konsolos vekili tayin ettirmişlerdir. Ancak Tanzimat Devri'nin hemen öncesinde, Osmanlı Devleti bu konuda karşılaşılan sıkıntıları önceden önleyebilmek için tedbirler almıştır. Bu çerçevede olmak üzere ilk girişim yerli ahalden konsolos tayininin önlenmesi olmuştur. Nitekim 29 Zilhicce 1254/15 Mart 1839 tarihi itibarıyla *yerli reayadan konsolos vekillerinin azl ve tedibleriyle yerlerine Nemçeli'den nasbedilmek üzere Midilli, Sakız, İstanköy, Çeşme ve Kıbrıs'a* tayinler yapılmıştır (BOA. HH. 1202/47218).

Osmanlı tebaasından kişilerin konsolos tayin edilmelerinden kaynaklanan en önemli mahsurlardan bir tanesi, bunların himaye beratlarını alıp satmalarıdır. Bu kişiler, gerek kendi tebaaları ve gerekse Osmanlı tebaasından kişilere ‘mahmîlik’ (Ahmet Cevdet Paşa 1991: 16-17) beratı satmaya başlamışlardır. Bâb-ı Âli'nin bu istismaları önleme gayretleri netice vermemiş; konsoloslar 1862 yılına kadar bu konuda rahatça faaliyetlerini sürdürmüşlerdir (bk. Gökbilgin 1977: 839).

XIX. yüzyılda Sanayi İnkılâbı sebebiyle Osmanlı-İngiliz ticareti yeni bir ivme kazanmıştır. İngiltere'nin Osmanlı nezdinde siyâsî etkisinin artmasına paralel olarak iktisat politikaları da değişim geçirmiştir. Merkantilist politikaların yerini liberal anlayışlar almıştır. Bu durum konsolosların statülerinde değişiklik yapılmasına yol açmıştır. Konsoloslar, bu dönemden sonra doğrudan hükümete bağlanmışlardır. Bu sebeple 1825'ten itibaren

İngiltere konsolosları, bilinen konsolosluk faaliyetlerinin dışına çıkmışlardır. İngiltere konsolosları, siyasî işler yapan, Amerikan konsoloslarına arka çıkan, Gayrimüslim Osmanlı tebaasının haklarını savunan, Osmanlı yönetiminin işlerine doğrudan müdahale eden ve son olarak belli antlaşma ve sözleşmelerin yapılmasını veya yürürlüğünü kontrol eden bir mekanizma içerisinde faaliyet göstermişlerdir (Halaçoğlu 2003: 881-909, Karpuz 1999: 881-911).

Aşağıda örnek olaylarla inceleneceği gibi, konsolosların genel çerçeve dışında olmak üzere Osmanlı mahallî idarelerine nüfuz ve müdahale ederek, baskı oluşturma yöntem ve vasıtalarını şöyle sıralamak mümkündür:

- Gayrimüslim ahali ile sıcak temas ve dostluk tesis etmek.
- Gayrimüslimleri konsolosluk bünyesinde istihdam etmek.
- Gayrimüslimlerden bazı kişilere mahmîlik beratı sağlayarak himaye altına almak.
- Toplumsal yapı hakkında istihbarî bilgi toplamak.
- Mahallî idarecilerle dostça ilişki tesis etmek ve rakip konsoloslar hakkında istihbarat vermek.
- Mahallî idareciler ve mahallî olaylar hakkında İstanbul'daki büyükelçilerine raporlar tanzim ederek, Bâb-ı Âli üzerinde baskı kurulumasını sağlamak.
- Büyükelçilerin İstanbul hükümeti nazarındaki durumlarını Kıbrıs'taki mahallî idareciler üzerinde baskı unsuru olarak kullanmak.
- Adliyeye intikal eden olaylarda taraf olarak hazır bulunmak.
- Adliyede görülen davalarda hukuk dışı hareket etmek.

İngiltere XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nde konsolosluklar açmaya başlamıştır (Kütükoğlu 1999: 329). Kıbrıs'ta ise ilk İngiliz konsolos 1626 yılında iş başı yapmıştır (Luke 1969: 276). Konsolosların çalışma yetkileri ve imtiyâzları 1610 yılından itibaren belirginleşmeye başlamıştır. Modern anlamıyla konsolosluk kurumu ise XIX. yüzyılda kurumsal gelişim sürecini tamamlamıştır. Kurum bu yüzyılda Osmanlı Devleti'ndeki etki alanlarını da genişletme eğilimine girmiştir.

Doğu Akdeniz'deki hâkim mevki sebebiyle Kıbrıs, tarihî çağlardan itibaren doğu-batı ticaretinden etkilenmiştir. Hal böyle olunca Avrupalı devletler, Osmanlı fethinden önce Kıbrıs'ta ya doğrudan ticaret yapmışlar yahut da burayı transit ticaret maksadıyla kullanmışlardır. Bu sebeple, yabancı devletlerin Kıbrıs'ta konsolos bulundurma tarihleri XIII. yüzyılın ilk yarısına kadar uzanmaktadır. Kıbrıs'ta bilinen en eski konsolosluk faaliyetleri,

Magosa ve daha sonra Lefkoşa şehirlerinde bulunan Venedik temsilcileri tarafından yürütülmüştür. Bunlar iki yıllık görev süresiyle Kıbrıs'ta bulunmuşlardır (Pedani 2002: 428, Savaş 2002: 178).

1839-1856 yılları arasında Kıbrıs'ta konsolos görevlendiren devletler İngiltere (KŞŞ. 39/108-1; 39/108-2; 39/74-1; 39/127-1; 41/66-1; 41/72-1), Sardunya (K.Ş.S. 38/6-2; 38/6-3; 41/15-1; 41/15-2; 42/212-1), Yunanistan (K.Ş.S. 40/174-1; 42/132-1; 42/206-2), Amerika (K.Ş.S. 41/63-1; 41/63-2), Fransa (K.Ş.S. 41/200-1; 41/200-2), Rusya (K.Ş.S. 39/39-1; 39/39-2), Nemçe (Avusturya) (K.Ş.S. 42/1-1), Danimarka (BOA. C.MRF. 130/ 6483. BOA. C. MRF. 167/ 8316), İsveç (BOA. İ.HR. 106/5210; BOA. C.HR. 79/3926; BOA. HR.MKT. 86/90; BOA. HR.MKT. 89/85) ve Prusya'dır (BOA. A. MKT. UM. 183/80). Konsoloslukların bağlı oldukları devletler, bu dönemde doğu Akdeniz ticaretinde etkili olan devletlerdir. Konsoloslar önceki dönemlerde olduğu gibi Tuzla Kasabası ve Leymosun İskelesi'nde ikâmet etmişlerdir (bk. Şişman 2006; 150). Fransa bu dönemde ayrıca Lefkoşa'da konsolos vekili ikâmet ettirmiştir (BOA.HR.MKT. 53/34).

1839-1856 yılları arasında Kıbrıs'ta görev yapan İngiltere konsoloslarının tam bir listesini Şer'iyye sicillerinden tespit etmek mümkün olmamakla beraber, İngiliz tarihçi Sir George Hill (1952: 217, krş. Debeş 1996: 227-231) ve Sir Harry Luke (1969, çalışma hakkında bk. Gazioglu 2000, Debeş 1998) bu konudaki boşluğu dolduracak veriler sunmaktadır. Ancak bu eserler, Osmanlı vesikalarına müracaat edilmeksizin doğrudan konsolosluk raporlarına istinaden kaleme alınmışlardır. Konsolosların İstanbul'daki büyükelçilerine yazdıkları raporlarda çoğu zaman Osmanlı idarecileri hakkında menfî kanaat sahibi oldukları bilinmektedir (Şaşmaz 2000: 58). Bu sebeple, adı geçen eserlere kaynaklık eden konsolos raporlarının Osmanlı vesikaları ile karşılaştırmaları yapılmadan kullanılmalrı, raporlardaki konsolos yorumlarının muteber bilgi olarak değerlendirilmesine yol açmıştır. Bu sebeple ciddi bir tarafgirlik söz konusudur. İşte bu sebeple konsolos raporlarına dayanarak kaleme alınan eserlerdeki (bk. Karpat 1999: 881-911) verilerin mutlaka Osmanlı arşiv vesikaları ile karşılaştırılarak kullanılmalrı gerekmektedir.

H. Luke, eserinde 1626 yılından itibaren 1878'e kadar Kıbrıs'ta görev yapan İngiliz konsolosların listesini vermiştir (1969: 276-277). 1839-1856 döneminde; 1799'dan itibaren konsolos yardımcısı sıfatıyla görevde olmak üzere 1840'a kadar Antonio Vondiziano, 1840-1841 yılları arasında Paul

Vondiziano; 1841-1843 yılları arasında John Lilburn konsolos rütbesiyle Kıbrıs'ta görev yapmışlardır. İngiltere 1843 yılı sonlarında, Akdeniz limanlarına topluca konsolos tayin etmiştir. Haleb, İskenderun, Trablusşam, Cezayir, Tunus, Trablusgarb, Sakız ve İzmir yanında Kıbrıs'a da 30 Eylül 1843 tarihinde, John Lilborn'un vefatı üzerine İstanbul büyükelçisi Sir Stratford Canning (BOA. A.DVN.MHM. 12/26) tarafından Mr. Niven Kerr konsolos tayin edilmiştir (K.Ş.S. 39/108-1; Luke 1969: 276). Mr. Niven Kerr'e, Kıbrıs konsolosluğuyla birlikte Rodos, İstanköy ve Cezâir-i Bahr-i Sefid'deki diğer adalara gelip giden İngiliz tüccarları ve onların adamları ile tebaasının da işlerini yürütme yetkisi verilmiştir (BOA. A.DVN.MHM. 8/28). Mr. Niven Kerr'in görevi, 1849'da sona ermiştir. 1849-1850 yılları arasında Demetrios Pierides Rodos'a bağlı olarak Kıbrıs'a konsolos yardımcısı (Luke 1969: 277) sıfatıyla görevlendirilmiştir. 1849 yılı itibarıyla İngiltere, adaya Mr. Antonio Palma'yı konsolos vekili olarak tayin etmiştir (B.O.A.. A.DVN.MHM. 8-A/69; B.O.A.. A.DVN.MHM., 8-A/71). Antonio Palma, 1860 yılına kadar görevinin başında kalmıştır.

Ahidnâmelerden Kaynaklanan İmtiyâzlar

Ahidnâmeler, yabancı devlete mensup iki tebaa arasındaki hukukî ve ticarî davaların Osmanlı memleketinde bulunan konsolos mahkemelerinde görülmesini hükme bağlamıştır. Yine bunlar arasındaki ceza davaları da tatbikatta mensup oldukları konsolosluğun kazâ hakkına dâhildir. Öte yandan iki ayrı devlete mensup şahıslar arasında meydana gelen ihtilaflarda dava, hakkında dava açılanın mensup olduğu konsolosluğun mahkemesinde görülür. Tanzimat döneminde yargı alanında düzenlemeler yapılırken, konsolosluk mahkemelerinin yargılama fonksiyonlarına dokunulmamıştır. Bu durum söz konusu konsolosluk mahkemelerinin ayrıcalıklarının devamına sebep olmuştur (Aydın 1999: 430-431).

Devletler, kendilerine verilen ahidnâmeler gereğince, Osmanlı ülkesinde konsolos tayin etme ve gerekli hallerde onları değiştirme hakkına da sahiptirler. Mr. Niven Kerr'in tayini de İngiltere ve Osmanlı devletleri arasında daha önceden akdedilmiş ahidnâme gereğince yapılmıştır. Kerr de Kıbrıs adasına gelip giden İngiltere tüccar gemilerinin kaptanları ve tüccar reayasının işlerini görmek üzere konsolos olarak Kıbrıs'a tayin edilmiştir. İngiltere konsoloslarına verilen tayin beratlarında hemen hemen benzer imtiyazların yer aldığı görülmektedir. Bu tayin beratlarının ticarî ve hukukî imtiyazlar olmak üzere kapsamının ortaya konulabilmesi için ona verilen tayin beratında yer alan hususlar aşağıya çıkarılmıştır:

1. Kıbrıs iskelelerine gelip-giden İngiltere gemileri ve gemi mürettebatı ile İngiltere bayrağı altında iş yapan tüccar taifesinin her türlü işleri ahidnâme gereğince konsolos tarafından görülecektir.
2. Tüccarlar karşılaştıkları her sıkıntıda konsolosa müracaat edecek, konsolos tezkiresi olmadan tüccar gemilerine limandan çıkış için icazet verilmeyecektir.
3. Konsolosların müste'men statüdeki hizmetkârları haraç, avarız, nisâbiye akçesi, vesair rüsüm ve tekâlif-i örfiye teklifiyle rencide edilmeyeceklerdir.
4. Kul ve cariyeye istihdam etmeleri halinde kimse tarafından haraç ve rüsüm talep edilmeyecek, mefruşat, me'külat ve meşrubatlarına kimse müdahale etmeyecek; kadimden ola geldiği üzere affedilerek resm-i gümrük ve bâc talep olunmayacaktır.
5. Konsoloslar, elçi vekili olmaları hasebiyle hapsedilmeyeceklerdir.
6. Evleri mühürlenmeyecek, üzerleri aranmayacak; evlerine askeriyeden konak konulmayıp, rencide edilmeyeceklerdir.
7. Tasarruflarında olan cariyeleri, haraç ve nisâbiye akçesinden ve resmi-i masdariyyeden ve tekâlif-i örfiyyenin tümünden muaf olacaktır.
8. Konsolos ile her kimin davası olursa ahidnâme gereğince dava İstanbul'a havale olunacak, başka yerde görülmeyecektir.
9. Konsolos bazı zamanlarda bir mahâle gitmek istediği vakit, gidiş ve gelişlerinde karada ve deryada, menâzil ve merâhilde kendisine, esvab ve davalarına, eşya ve erzakına ve yanında olan adamlarına ulaktan ve ulak akçesinden ve diğer taraflardan kimsenin dahl ve taaruz etmeyeceği teminat altına alınmıştır.
10. Hayvanları için gerekli olan zahireyi narh fiyatı üzerinden satın alacaklardır. Korktukları yerlerde başlarına sarık sarmaları, kılıç, ok ve yay, mahmuz ve sair alat-ı darb bulundurmaları halinde zabıta kendilerine müdahale etmeyecektir (K.Ş.S. 39/108-1).

Osmanlı Devleti'nin konsoloslara tanıdığı haklar, XVIII. yüzyıl ortalarından başlayarak yeni tavizlerle sürekli genişletilmiştir. Mesela, Kıbrıs'ta görev yapan İngiltere konsolosları bankerlikle uğraşarak, yerli Türk ve Rumlara faizle borç para verme hakkı edinmiştir (Çiçek 1998: 177). Hatta açıkça İslâm hukukuna aykırı görünmesine rağmen güvenlik amacıyla

istedikleri zaman Müslüman kıyafeti giyme ve silah kuşanma imtiyâzı da elde etmişlerdir (Çiçek 1998: 183).

Kapitülasyonlar çerçevesinde; konsoloslar ile davası olanların Divân-ı Hümayun'da dinlenmesi, vatandaşlarından birinin vefatı halinde malının konsolos marifetiyle varislerine verilmesi, Osmanlı ülkesinde alış-veriş, kefalet ve diğer hususlarda konsolosların kadiya müracaat edip; tescil talep ederek hüccet alabilecekleri, yabancılara ait esirler konusunda konsolosun sözünün dinlenmesi, vatandaşları arasındaki ihtilafları kendi kanunlarına göre halletmesi, konsoloslarla mürâfaa talep eden Osmanlı tebaasının onların tercümanları ile mürâfaa olması, konsolos kapılarının emniyeti için yasakçı istihdam edebilmeleri, kendi tacirlerinden konsolosluk hakkı alarak şer'i ve örfi vergilerden muaf olmaları şeklinde gelişim göstermiştir (Gökbilgin 1977: 838).

Tanzimat'ın Uygulanmasına Müdahale ve Asker Kaçaklarının Himayesi

Tanzimat'ın uygulandığı bölgelerden olan Kıbrıs'ta bu dönemde konsolosların faaliyetleri daha bir hassasiyet kazanmıştır. Önceki dönemlerde ada idaresine sık sık müdahil olmaya çalışan ve toplumsal olaylarda tahrikkâr rolleri tespit edilen konsoloslar, ahali arasında Tanzimat aleyhtarı propaganda yapmaktan da geri kalmamışlardır (Çoruh 2000: 301). Nitekim adada Tanzimat uygulamalarının gecikmeli başlamasında konsolosların da tesiri olmuştur.

Konsoloslar, Tanzimat uygulamalarına yer yer muhalefet sayılacak karakterde olaylara müdahil olmuşlardır. Tanzimat ile askerlik alanında yapılan yasal düzenlemelere yönelik müdahaleler bunlardan bir tanesidir. Bu cümleden olmak üzere, askere alma usulü ve askerlik süresi ile ilgili yasal düzenlemeler esnasında konsoloslar, asker firarilerini himaye etmişlerdir. Aslında cezai müeyyidesi de olan bu tür firar hadiselerine müdahale, açıkça iç hukuk alanına müdahale olarak görülmektedir (Çadırcı 2008). İstanbul Hükümeti'nden Kıbrıs valisi ve naibine gönderilen Evasıt Zilhicce 1259/3 Şubat 1841 tarihli emirde, bu tür asker kaçaklarının himaye edilmesi kesin bir dille yasakladığı gibi aksini yapanların cezalandırılacakları bildirilmektedir (K.Ş.S. 39/127-1). Böyle bir emrin gönderilmesi, açıkça hükümetin konsolosların bu tür faaliyetlerinden rahatsız olduğunu göstermektedir.

İktisadî ve Malî Hayatta Konsoloslar: Borç-Alacak İlişkileri

Konsoloslar, sahip oldukları imtiyâzlar ve ellerinde bulundurdukları güçle iktisadî ve malî hayatta da aktif rol üstlenmiş, yerli ahali ile de iktisadî

ilişkiler içerisinde olmuşlardır. Bu ilişkiler mahkeme kayıtları ile de belgelenmiştir. İngiltere konsolosunun taraf olarak hazır bulunduğu alacak verecek davası 9 Safer 1259/11 Mart 1843 tarihinde Lefkoşa Mahkemesi'nde görülmüştür (K.Ş.S. 39/74-1). Dava konusu, nakit borca karşılık mirî arazi transferidir. Dava şöyle gelişmiştir: Lefkoşalı Yorgaki Veled-i Niyaki, nakit borcuna karşılık rehin verdiği arazisinin kendisine iade edilmesi için dava açar. Alacaklılar arasında Acı Gorki Benik, Fransız tüccar Varidu ve konsolos Marko olup konsolos mahkemede de hazır bulunmuştur. Yorgaki, Gorki Benik tarafından timar olarak tasarruf edilen araziye borca karşılık ve Gorki Benik'in emriyle, yine onun eniştesi Acı Afram veled-i Kara Yorgi'ye ferağ etmiştir. Arazi, Acı Afram vefat edince intikâl-i adî ile oğullarına geçmiştir. Niyaki, kendi ifadesiyle söz konusu borcunu Acı Gorki'ye ödemiş olduğundan arazinin kendisinin ya da bedelinin tamamen tarafına verilmesini talep etmiştir. Lefkoşa Mahkemesi, Yorgaki'nin talebini uygun bulmamış ve kendisini davadan men etmiştir (K.Ş.S. 39/74-1).

Davanın safhaları incelendiğinde, Niyaki'nin bir şekilde tasarrurunda bulunan mirî araziye teminat göstererek büyük miktarlara varan nakit borca girdiği, borçlarını ödeyemedikçe de tasarruf etmekte olduğu arazilerini kaybettiği anlaşılmaktadır. Niyaki'ye borç verenlerden birinin konsolos olması davayı özellikli kılmaktadır.

Burada zikredilen davada konsolos her ne kadar aktif rol üstlenmemişse de, bu davada alacaklı tarafta olması, konsolosların yerli Gayrimüslim ahaliye borç para vererek iktisadi hayatta yer aldıklarına örnek teşkil etmesi açısından önemlidir. Ayrıca alacak verecek meselesinde mirî arazi transferinin söz konusu olması meseleyi hassas hale getirmektedir.

İltizâm Anlaşmazlıklarında Konsoloslar

İngiltere'nin Kıbrıs konsolosları, Tanzimat Fermanı'nın ilânından sonra değişmekte olan genel siyasî, iktisadî ve hukukî şartlar çerçevesinde Kıbrıs'ta mahallî idarecilerle süreklilik arz eden bir sürtüşme halinde oldukları görülmektedir. 1839 yılı itibariyle Osmanlı Devleti genelinde iltizâm sisteminin ilgası ve tekraren yürürlüğe konulması, içeride malî-idarî yolsuzluklara kapı araladığı gibi sistemin yeniden yürürlüğe konulması, yabancı müdahalelerini de beraberinde getirmiştir (Kütükoğlu 1992: 97). Konsoloslar, sistem değişikliğinden doğan malî krizden istifade ederek yerli ahaliye faizli borç para vermeye başlamışlardır (bk. Gazioğlu 2000: 310).

Konsolosların büyük meblağların söz konusu olduğu malî işlerde yerli ahaliyle ekonomik ilişkiler içinde olduklarını gösteren örnek olaylar arşiv vesikalarına da yansımıştır. Bunlardan bir tanesi, konsolosun yalnızca akçeli işlerde değil, buna paralel olarak malî kudretini ve diplomatik pozisyonunu kullanarak hukukî işlerde de faal olduklarını göstermesi açısından burada incelenecektir.

Kıbrıs mutasarrıfı Mehmed Celâleddin'in 21 Rebiülevvel 1271/12 Aralık 1854 tarihinde Sadaret'e gönderdiği arzında görüldüğü şekliyle, konsolos Palma, mahallî idarecilerle görüşmesinde Kirniye (Girne) aşarından dolayı hapsedilen Hacı Yorğaki'nin hapislik halinin yersiz ve uygunsuz olduğu beyanıyla tahliyesini talep etmiştir. Palma, Yorğaki'nin kendi adamı ve simsarı olduğunu iddia etmektedir. Mahallî idarecilerin talimatı ile resmî evrak üzerinde yapılan incelemede, Yorğaki'nin Osmanlı tebaasından olup, Lefkoşa'da ikamet ettiği, konsolos ile aralarında hukukî bağ kurulmasına kaynak olarak iddia ettikleri simsarlık vasfının ise olmadığı anlaşılmıştır (BOA. HR.MKT. 99/35).

Konsolos Palma, dava sürecinde mahallî idarecilerle tercümanı vasıtasıyla temas kurmuştur. Palma'nın Osmanlı vesikalarında kaydedilen ifadelerinden anlaşıldığına göre, kendisi ile aşar mültezimi Yorğaki arasında özel bir iş akdi söz konusudur. Palma, konsolos olarak yaptığı alışverişe konu olan ticarî emtianın da hukuken dokunulmazlık vasfı taşıması gerektiğini iddia ederek bu konudaki hakkını istismar etmektedir. Bu amaçla Yorğaki'nin topladığı Girne aşarını ikisi arasında imzalanan "kontorato" gereğince satın aldığı beyan etmektedir. Ayrıca aşar zahiresine kimse tarafından müdahale edilmemesi gerektiğini yine tercümanı aracılığıyla mahallî idarecilere yazılı olarak bildirmiştir.

Palma'nın ifadelerine nazaran, Yorğaki'nin konsolosla olan borç ilişkisinin dayanağı ve sebepleri belli değildir. Olayın seyri ve ayrıntıları bu dönemde yüksek meblağlar tutan malî işlerin taşrada işleyiş tarzını göstermesi açısından da özel bir önem taşır (BOA. HR.MKT. 99/35).

Burada ana hatlarıyla verilen olayda açıkça, konsolosların malî meselelere taraf olarak art niyetli olan yerli ahaliyi korumaya çalıştığı görülmektedir. Bu koruma gayreti hukuksuz yollar ve vasıtalar kullanılarak uygulanmaya çalışılmıştır. Olayın ayrıntıları, İngiltere konsoloslarının Kıbrıs'ta görev yetkilerinin dışında işler yaparak, bir şekilde para kazanma amacıyla da faaliyetlerde bulunduğunu göstermektedir. Devlet ise iç hukuku tam manasıyla işleterek bu türlü faaliyetleri engellemeye çalışmıştır.

Konsoloslar tarafından istismar yoluyla meydana getirilen hukuk dışı talepler ise mahallî idarecilerin İstanbul'a şikâyetlerde bulunmalarına sebep olmuştur. Nitekim buradaki aşar meselesi de şikâyet konusu olarak kayıtlara geçmiştir. Kıbrıs'tan gelen şikâyet üzerine İstanbul'dan Kıbrıs mutasarrıflığına yazılan bir tahrirat, Palma'nın yerli ahaliyle malî ilişkileri olduğunu göstermektedir. Tuzla'da ikamet eden İngiliz konsolos vekili Palma, Girne aşarını iltizama alan Osmanlı tebaası ve Lefkoşa ahalisinden Hacı Yorğaki'nin daha önceden verilen tutukluluk ve hapislik cezasının kaldırılarak tahliye edilmesi amacıyla yerel idarecilere baskı yapmaktadır. Konsolos vekilinin bu husustaki ifade ve müdahalesinin yersiz olduğu gibi, kanunlara ve ahidnâme hükümlerine de aykırı olması sebebiyle müdahalesi önlenmeye çalışılmıştır (BOA. HR.MKT. 99/ 35).

Konsolosların Kilise İdarecileriyle İlişkileri

Konsolosların adada bulunmalarının başlıca amacı sivil ya da tüccar vatandaşlarının Kıbrıs'taki ticari ve hukuki haklarını korumak ve gözetmektir. Bununla birlikte konsoloslar, konsolosluk yetkilerini geniş yorumlayarak, Kıbrıs Rum Ortodoks cemaatinin yönetim mekanizmasını da oluşturan Rum Ortodoks Kilisesi (Hackett: 1972) ileri gelenleriyle yakın temas halinde olmuşlardır.

Kıbrıs Ortodoks Kilisesi, zaman zaman konsoloslardan borç para almıştır (K.Ş.S. 41/66-1). Konsolosların Kilise ile olan malî ilişkileri, onların taşrada, Kıbrıs örneğinde görüldüğü üzere, Gayrimüslim reyanın en üst yönetim mekanizmasına müdahil olduklarını göstermektedir. Burada incelenecek olan borç-alacak meselesi, İngiltere'nin İstanbul büyükelçisinin Kıbrıs eski konsolosunun miras davasını takip etmesi şeklinde ortaya çıkmış ve Osmanlı adlî makamlarını uzun süre uğraştırmıştır.

İngiltere'nin Osmanlı Devleti nezdindeki fevkalâde büyük elçisi Sir Stratford Canning, 21 Zilhicce 1260/1 Ocak 1845 tarihinde Osmanlı harcıyesine bir takrir vererek; vefat eden eski Kıbrıs konsolosu Antonio Vondiziano'nun varisleri adına, Antonio hayatta iken Kıbrıs metropolitine verdiği borç paranın tahsiliyle ilgili işlem başlatılmasını talep etmiştir BOA. A.DVN.DVE. 5-B/39). Bu talep üzerine Kıbrıs'ta Lefkoşa mahkemesinde dava açılmıştır (B.O.A.. A.DVN.DVE., 5-B/39; K.Ş.S. 41/66-1).

Davanın Lefkoşa mahkemesinde başlayan duruşmaları esnasında söz konusu borç senetlerinden birisi delil teşkil etmesi sebebiyle tercüme edilmiştir. Tercüme edilen senette yer alan bilgiler, meseleyi daha şaibeli hale getirmiştir. Çünkü söz konusu senedin tanzim tarihinden önce Kıbrıs *emvâl-ı*

miriye sandığı memuru olan Hurşid görevinden ayrılmıştır. Bu görevden ayrılma nedeniyle, 41.600 kuruş tutarındaki meblağ kayda geçirilmemiş ve memleket tarafında 41.600 kuruş alacak kalmıştır. Yani söz konusu meblağ bir şekilde *sarf edilmiş* fakat kayda geçmemiştir. Hurşid'in mahkemeye çağırılarak istintak edilmesi de meselenin aydınlanmasını sağlamayınca mahkeme heyeti tarafından taraflar arasında uzlaşma yolu aranmış ve iki tarafı da gözetten bir sulh senedi düzenlenmesi kararına varılmıştır. Buna göre söz konusu meblağ ikiye bölünerek bir kısmının *ehl-i zimmet* vergilerine katılması, kalan kısmının da diğer tarafa yüklenmesi karara bağlanmıştır. Ancak konsolos, alacağı olan meblağın *tenzil* edilerek zamana yayılmasını kabul etmeyeceğini beyan etmiştir. Davacılar ise söz konusu meblağı başka bir yolla ödemeye güçleri olmadığını ileri sürmüşlerdir (K.Ş.S. 41/66-1). Dava aynı hafta içerisinde yeniden görülmüş, başpiskopos vekili söz konusu borç ve senetlerden haberi olmadığını; *senet usulünce* borcun kendilerine intikal etmesi için üzerindeki imzanın önceki başpiskoposa ait olması gerektiğini ifade etmiştir (K.Ş.S. 41/72-1). Bununla birlikte, başpiskopos imzası taşıyan her borcun patrikhane işleri çerçevesinde ve *millet-i İseviye*'nin borcu olarak kabul edildiğini söylemiştir.

Başpiskopos, usûl açısından gerçekten de doğru söylemektedir. Çünkü başpiskoposlar, her senenin başında ve ortasında olmak üzere *memleket işlerine sarf edecekleri* masrafı tespit ederek, memleket muhasebesine ve mahkemeye kayıt ettirirler. Ancak, bu meselede söz konusu olan meblağ, başpiskoposa göre yol, bina ve memleket işleri için sarf edilen mutad meblağ ve bundan kaynaklanan borçlar arasında görülmemektedir. Öte yandan söz konusu meblağın bu yerlere harcandığına dair delil de yoktur. Hal böyle olunca söz konusu meblağın kendilerinden talep edilmesinin *gadr olacağını* ifade eder. Sonuç olarak; başpiskopos söz konusu meblağın ne *şer'* ne de *kanun* çerçevesinde görülemeyeceğini beyan eder ve dava ihkak-ı hakk'a kalır. Mahkeme de bu talebe uyararak davanın ne *şer'* ne de kanuna uygun çözülemeyeceğini karara bağlar ve ne şekilde davranılması gerektiğini İstanbul'a sormaya karar verir (K.Ş.S. 41/72-1).

Bu dava, Kıbrıs metropoliti ile İngiltere konsolosunun aralarının açılmasına sebep olur. Konsolos, İstanbul büyükelçisi aracılığı ile Kıbrıs metropolitini Osmanlı makamlarına şikâyet etmeye başlamıştır. Bu şikâyetler ve vesikalar tertip edilirken müracaat edilen üsluptan, konsolosun metropolit üzerinde baskı kurmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Konsolos açıkça metropoliti, Osmanlı makamları karşısında karalamaya ve küçük düşürmeye çalışmaktadır. Konsoloslar bu amaçla her türlü uygun fırsatı gözeterek şikâyetlerini üst makamlara

iletmektedirler. Arşiv belgelerine yansıdığı kadarıyla İngiltere konsolosu bu konuda ellerine geçen fırsatı değerlendirmekten geri kalmamıştır. Nitekim Kıbrıs metropolitinin 1847 yılı Haziran ayında İstanbul'a yaptığı ziyareti bu çerçevede şikâyetlerine konu etmiştir. Esasında Kıbrıs metropoliti görev süresinin bitiminde tekrar metropolitliğin kendisine verilmesi için temaslarda bulunmak üzere İstanbul'a gitmiştir. Ancak İngiltere konsolosu, 4 Haziran 1847 tarihinde Kıbrıs mahallî idarecilerine bir tahrirat göndererek, Kıbrıs metropolitliğini almak için İstanbul'da temaslarda bulunan şahsın bu iş için uygun olmadığını iddia eder. Konsolosun beyanına göre metropolit, İstanbul'daki İngiliz sefirinin Vondiziano'nun alacak meselesinin halledilmesi konusundaki gayretlerini de Osmanlı makamlarına şikâyet etmektedir (BOA. A.DVN.DVE. 7/15).

Konsolosun beyanlarından, bir taraftan kendi alacaklarının tahsilinin önlenmesi diğer taraftan da metropolitliğin devamına çalışılmasından rahatsızlık duyduğu anlaşılmaktadır. Konsolosun ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla, *Rum milletinin* haklarını metropolite rağmen koruma rolü elde etmeye çalıştığı görülmektedir. Ayrıca, metropolitin sevilmeyen biri olduğu intibasını uyandırmaya yönelik gayretleri de bu durumu desteklemektedir. Konsolosun bu şikâyetçi tavırlarından, Rum İsyanındaki rolleri sebebiyle Osmanlı idaresiyle ilişkileri bozulan metropolitlerin bu durumlarını istismar ederek, bir manada onlara nazaran yerli ahali nezdinde itibar kazanma arzusunda oldukları anlaşılmaktadır. Konsolosların, yerli ahalden şahıslarla temaları göz önüne alındığında bunda başarılı oldukları da söylenebilir.

İngiltere konsolosunun üzerinde dikkatle durulması gereken diğer bir durumu, arşiv vesikalarına da yansıdığı şekilde, Kıbrıs ahvalini teftiş için İstanbul'dan Kıbrıs'a bir memur gönderileceğini istihbar etmiş olmasıdır. Konsolos mahallî idarecilerle yaptığı yazışmalarda, Kıbrıs'a gönderilecek memura münasip bir talimat verilmesini tavsiye etmektedir (bk. Halaçoğlu 2003: 882). Konuyla ilgili yazışmalardan, konsolosun aldığı bilginin doğru olduğu anlaşılmaktadır. İstanbul hükümeti'nin konu hakkındaki görüşleri ise, Kıbrıs'a gönderilecek teftiş memurunun ehliyetli olmadığı konusunda piskoposun endişeleri ve itirazı olmasının muhtemel görüldüğü, bununla beraber Kıbrıs'ta mahallî diğer meseleler yanında, piskoposun hareketleri hakkında da gerekenlerin yapılmasının ilgililere emredilmesi şeklinde ortaya konulmuştur (B.O.A.. A.DVN.DVE. 7/15. Lef 1).

İngiltere konsolosunun, Ortodoks Rum Kilisesi idarecileri arasındaki alacak verecek meselesi, İngiltere'nin İstanbul büyükelçisinin de müdahil

olmasından dolayı hükümet ile Kıbrıs mahallî idarecileri arasında uzun süren bir yazışma trafiğine konu olmuştur (BOA. C.HR.152/7585).

Bu dava çerçevesinde tarafımızdan incelenen vesikalarda başka bir açıklama verilmemiş olması, metropolit ve diğerlerinin söz konusu parayı kayıt dışı işlerde, mesela fetret esnasında Rum ahaliyi tahrik etmeye yönelik çalışmalarında harcamış olmaları şüphesini doğurmaktadır. Söz konusu borçlanma zamanının Rum fetretine denk gelmesi, Kıbrıs'ta da bu fetret esnasında bazı hadiselerin meydana gelmesi ve bir kısım Kilise mensubunun ağır cezalara çarptırılmaları; diğer taraftan dava başlangıcında borçluların borca tamamen itiraz etmiş olmaları ve zamanla kabule yanaşmaları bu şüpheleri destekler mahiyettedir. Ayrıca metropolitlerin söz konusu parayı kendi şahsî hesaplarına kullanmış olmaları da ihtimaller arasındadır. Borç alımı metropolitlik görevinin dışında bir iştir. Bu sebeple de zaten resmi *masârifât defterlerine* kaydedilmesi mümkün değildir. Neticede, Osmanlı mahallî idarecilerinin, bir bakıma tespit edilmiş olan malî yolsuzluğu, devrin siyasi havasına da uyarak daha büyük gailelere yol açmadan kapatmak isteyip ve yazışmaları bu şekilde tertip etmiş oldukları fikri uyanmaktadır.

Öte yandan, İngiltere konsolosunun dava tarihinden yirmi küsur sene önce verdiği borcun peşine neden hayattayken düşmediği ve ölümünden sonra oğlunun bu konuda takipçi olduğu da düşündürücüdür. Borç alış veriş, yukarıda bahsedildiği gibi Rum fetreti döneminde gerçekleştiğine göre, konsolos ve metropolitler arasında o dönemde ciddi miktarlara varan para alış veriş olduğu açıktır. Konsoloslar, Rum isyanının sonunun nereye varacağını tahmin etmemekle birlikte gelişen olayları takip etmiş ve neticede Osmanlı tarafının isyanı bastırmasından sonra gelişen süreçte, daha önceden iş birliği halinde olduğu kilise tarafını yalnız bırakmış görünüyorlar. Bu tavırda da amaç, Osmanlı Devleti nezdinde itibar kazanmak veya Rum fetreti esnasındaki tutumları sebebiyle kaybettikleri itibarlarını yeniden arttırmak isteği olarak yorumlanabilir.

Kıbrıs'ta görev yapan İngiltere konsolosunun Rum metropolite karşı tavırlarının olumsuzlaşması, bu dönemde bunlarla aralarında ciddi bir sürtüşme olduğunu gösterir. Aslında metropolitlerin İstanbul tarafından muayyen bir *pişkeş* karşılığında tayin edilmeleri, onları yerli halk nezdinde de yabancı konuma sokmaktadır. Bu noktada İngiltere konsolosu, yerli sivil ahali, papaz ve sair din adamlarıyla sıcak temas yoluyla iyi ilişkiler kurarak metropolitten duyulan rahatsızlığı da manipüle etmek istemiş izlenimi uyandırmaktadır.

Gayrimüslim Reayayı Himaye ve Simsarlık İddiaları ile Mahkeme Üzerinde Baskı Kurma

Konsoloslar, görevli oldukları bölgelerde sahip oldukları yetkilerinin dışına çıkarak Osmanlı Gayrimüslim unsurlarıyla yakından ilgilenmişlerdir (Kocabaşoğlu 2004). XIX. yüzyılda çoğu zaman bu ilgileri misyonerlik faaliyetlerinin desteklenmesi şeklinde de görülmektedir (Kocabaşoğlu 2000). Öte yandan konsoloslar görev bölgelerinde yalnızca mensup oldukları devletlerin tüccarlarının hukukunu korumakla ve ticari faaliyetlerinin hukuki boyutuyla ilgilenmemiş; bunların yanında Osmanlı devletinin iç toplumsal yapısı hakkında gözlemler yaparak, elde ettikleri istihbârî bilgileri büyükelçileri vasıtasıyla kendi devletlerine iletmışlerdir. Bu durum, Tanzimat devri boyunca konsolosların bir tür diplomatik gözlemci gibi hareket etmelerine yol açmıştır.

Tanzimat Devri'nde Kıbrıs'ta görev yapan İngiltere konsolosları da bu şekilde hareket ederek, Osmanlı taşra ve merkezî idaresi üzerinde baskı kurdukları gibi mahallî yargı mekanizmasını da etkilemeye çalışmışlardır. İngiltere konsoloslarının bu konuda sıkça başvurdukları yöntem ise himaye ve simsarlık hukukunu her vesileyle ileri sürmek şeklinde görülmektedir. Simsarlık ve himaye hukuku çerçevesinde yerli gayrimüslimlerden bazı kişilerle iş birliği içine girmişlerdir. Ancak işbirliği yapacakları şahısların seçiminde titiz davrandıkları ve amaca uygun şahısları korumalarına aldıkları arşiv kayıtlarından takip edilebilmektedir. Konsoloslar tarafından bilhassa simsarlık iddiası ile korunmaya çalışılan şahıslar genellikle sıradan reaya arasından değil de mal varlığı yüksek meblağlara varan servet sahibi kişiler arasından seçilmişlerdir.

Yukarıda 'İltizam Anlaşmazlıklarında Konsoloslar' başlığı altında incelenen davada İngiltere'nin Kıbrıs konsolosu Antony Palma'nın gayrimüslim mültezimlerle iş ilişkisi içerisinde olduğu Osmanlı arşiv vesikasına yansımıştır. Nitekim söz konusu vesikalara yansıdığı şekilde Palma, bu iş ilişkisini Lefkoşa mahkemesinin kararına itiraz etmek ve mahkemeye yalan beyanda bulunmak pahasına korumak istemiştir. Söz konusu meblağ 4.000.000 kuruş olup, XIX. yüzyılın malî şartları içerisinde değerlendirildiği takdirde son derece önemli bir miktardır. İngiltere konsolosu Palma, Girne aşar mültezimi olduğu halde, iltizam şartlarını yerine getirmeyip, hesaplarını kontrol ettirmemesi sebebiyle devletle anlaşmazlığa düştüğü için hapsedilen Hacı Yorğaki'nin kendi adamı ve simsarı olduğu gerekçeyle hapislik halinin yersiz ve uygunsuz olduğu beyanıyla tahliyesini talep etmiştir. Mahalli idarecilerce resmî evrak üzerinde yapılan incelemede

Yorğaki'nin Osmanlı tebaası olup Lefkoşa'da ikamet ettiği, konsolos ile aralarında hukuki bağ kurulmasına dayanak oluşturmak üzere iddia ettikleri simsarlık vasfının ise olmadığı anlaşılmıştır (BOA. HR.MKT. 99/35).

Konsolos Palma'nın, Yorğaki'yi haptisten kurtarmak için kendisi tarafından himaye edildiği ve simsar vazifesiyle istihdam edildiğini ifade etmesi, mahallî idarecilerle arasında gerginlikler doğurmuştur. Bu şekilde devletin malî denetim mekanizmasına karşı yolsuzluk girişiminde bulunan şahıslar hakkında takip edilen yol, konsolosların sıkça başvurdukları bir uygulamadır. Nitekim bu çerçevede yapılan incelemeler Palma'nın bu iddiaları karşısında mahallî idareciler, konsolosun kendi tebaası ve himayesindeki şahısların listesini tefrik-i tebaa memuru Arif Efendi'den talep etmiş, yapılan araştırma neticesinde Yorğaki'nin adına ve simsarlık hizmetinde istihdam edildiğine dair kayda rastlanmadığı görülmüştür (BOA. HR.MKT. 99/35).

Din Değişirme Hadiselerinde Konsoloslar

Tanzimat devrinde İngiltere konsoloslarının ilgi duyup müdahil oldukları konulardan birisi de 1844 yılında patlak veren “mürted meselesi”dir (Erdönmez 2008: 99-123). Tanzimat devrinin kendine özgü şartları altında patlak veren İslâm dininden Hıristiyanlığa geçme olayları esas olarak Osmanlı iç hukukunun özellikle de İslâm Hukuku'nun sınırları içerisinde suç kapsamında tanımlanır. Bu tür suçları işleyenler de kadı tarafından yargılanır. Haliyle konunun konsolosları ilgilendiren boyutu yoktur. Ancak, Tanzimat Fermanı'nın kanun önünde Müslim ve Gayrimüslim reayayı eşit tutma prensibi, konsoloslara bu fırsatı vermiştir. Konsoloslar imtiyâz sınırlarını zorlayarak, din değiştirip başka bir dine geçmek isteyen kişilerin mahkemelerinde müdahil olmuşlardır. Bu cümleden olmak üzere, mahkemelerde görülen mürted davalarında, müftü, Ortodoks ve Katolik milletlerinin temsilcilerinin yanında gözlemci olarak bulunmaya başlamışlardır (bk. Özdemir 2004: 157, 161-164).

Osmanlı toplumunu oluşturan *milletler* karşılıklı olarak temeli İslâm Hukuku ve Kanun ile izah edilmekte olan adalet prensibi çerçevesinde yönetilmiştir. Bu sistem içerisinde İslâm, Hıristiyan ve Musevî hukuklarının yasaklarını koruyabilmeleri açısından; eşitlik kavramı yer almaz. Tanzimat Fermanı Osmanlı toplumunun din ve mezhep ayırımına tabi tutulmaksızın; kanun önünde eşit sayılacağı prensibini getirmiştir. Eşitlik prensibi, bu dönemde yürütülen kanunlaştırma hareketleri çerçevesinde yabancı diplomatlar tarafından istismar edilmiştir. Diplomatlar, İslâmiyet'ten çıkıp diğer dinlere münhasıran Hıristiyanlık dinine geçen şahıslara tatbik edil-

mesi gereken şer'i hükmün uygulanmasının (ölüm cezası) eşitliğin ihlaline neden olduğu; hatta bu yolla Hıristiyanlığın aşağılandığını iddia etmişlerdir. Osmanlı Devleti ile Avrupa devletleri arasında diplomatik krize yol açan 'mürted meselesi' bununla ilgilidir. Nitekim İngiltere konsolosları Kıbrıs'ta bu tür olayların takipçisi ve hatta doğrudan müsebbibi olmuşlardır (Erdönmez 2008: 99-123).

İngiliz konsoloslar, Kıbrıs'ta da 1844 yılından itibaren su yüzüne çıkan din değiştirme hadiselerinde aktif taraf olarak yer almışlardır. Aslında ihtidâ ve irtidâd şeklinde ortaya çıkan din değiştirme hadiselerinde, konsolosların dikkatinin irtidâd üzerinde yoğunlaşması tesadüfi değildir. Osmanlı hukuku açısından İslamiyet'ten çıkmak anlamına gelen irtidâdı, İngiltere'nin Osmanlı hükümeti nezdindeki diplomatik temsilcileri mesele olarak siyaset gündemine sokmuşlardır. Bu konuda Osmanlı arşivinde yer alan pek çok vesika, İngiltere'nin ısrarlı takibatı karşısında Osmanlı Devleti'nden ciddi tavizler kopardığını göstermektedir. Nitekim İngiltere, Osmanlı Devleti'nden başlangıçta Hıristiyan olduğu halde Müslüman olup tekrar eski dinine dönmek isteyenlerin mürted cezası ile cezalandırılmalarının önlenmesine dair resmî taahhüt almıştır (BOA. İ.MSM. 63/1830). Osmanlı Devleti bu tarz suçların meydana gelmemesinin sağlanması konusunda azami dikkat sarf edileceği taahhüdünde bulunmuştur. Bu taahhüt Osmanlı temel hukuk prensiplerinden verilmiş çok ciddi bir tavizdir. Bu taviz yolu açıldıktan kısa süre sonra aynı konuda yeni teminat ve istekleri gündeme gelmiştir. Osmanlı tarihinde ilk defa olarak İngiltere'ye, aslen Müslüman olan şahısların da dinden çıkmaları halinde cezalandırılmayacaklarına dair taahhüt verilmiştir. Bu taahhüd İngiltere nezdinde diğer Avrupa devletlerine de verilmiştir (BOA. İ.MSM: 63/1828; Lef 2).

Kıbrıs'ta görev yapan konsolosların üstlerine yazdıkları raporlardan oluşan vesika külliyatının kaynaklık ettiği eserler, din değiştirme meselesine Osmanlı hukuku açısından değil, bir Avrupalının bakış açısıyla değerlendirirler. Nitekim İngiliz tarihçi Sir George Hill (1952: 217-221), eserinde konsolos raporlarında din değiştirme görüntüsü altında meydana çıkartılmış davaları, bu raporlara istinaden inceler. G. Hill, Osmanlı hukuku ve terminolojisine Osmanlı Arşiv vesikaları ve şer'i mahkeme kayıtları üzerinden vakıf olmadığından din değiştirme hadiselerini *zorla İslâmlaştırma* şeklinde değerlendirir.

G. Hill'in kaydettiği ve kendi tanımlamasıyla zorla Müslümanlaştırıldıkları için konsolosların müdahil olduğu beş ayrı davanın dört tanesinde şahısların

hanım olması ilginçtir. Bu davalardan ilki Helen Constantinidou ile ilgilidir. G. Hill'e göre Helen Constantinidou, *Türkleştirildikten* 25 yıl sonra, 1846 yılında Atina'da ikamet eden kardeşinin yanına gitmek istediğinde Türk yetkililerce engellenmiş ve bunun üzerine konsolos konağına sığınmıştır. Helen Constantinidou, buradan Türk yetkililere teslim edilmemiş ve bir Yunan gemisine bindirilerek Kıbrıs'tan gönderilmiştir (1952: 217).

Hâlbuki bu engellenmenin sebebi Helen Constantinidou'nun din değişmesi değildir. Hellen'in Yunanistan'a gitmesinin engellenmesi, kardeşinin Yunan tabiiyetinde kendisinin ise Osmanlı ve İslâm statüsünde olmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim Kıbrıs Rumlarının bazılarının bağımsızlıktan sonra Yunan tabiiyetine geçmeleri ciddi bir hukuk meselesi meydana getirmiştir. Öte yandan G. Hill tarafından konsololuğa sığınma şeklinde ifade edilen hadiselerde, sığınma faaliyetinin şahsın kendi fikri ve tasarrufu neticesinde mi, yoksa konsolosların yönlendirmesiyle mi gerçekleştiği belli değildir. G. Hill bu konuda yorum yapmamıştır. Ayrıca Helen Constantinidou'nun konsolos konağına sığınması ve buradan Osmanlı makamlarına teslim edilmemesi de G. Hill tarafından normal karşılanmaktadır. Konsolos konağının dokunulmazlığı, buraya sığınan şahısların da Osmanlı adlî ve idarî makamlarına karşı dokunulmazlık kazandığı şeklinde yorumlanmıştır.

G. Hill'in kaydettiği bir diğer olay, İngiltere konsolosu Niven Kerr'in, konu ile ilgili yorumunu ve meseleye bakış açısını yansıtmaya açısından önemlidir. Limasollu Mariou'nun kızı Helen, yaklaşık olarak 1828 yılında Kıbrıslı bir Yunan olan eşinden ayrılır. Helen, İngiltere konsolosuna müracaat ederek, bir Türk ile evlenmeye zorlandığı iddiasıyla konsolosun himayesini talep eder. Helen'in Niven Kerr tarafından himaye edilmek amacıyla yaptığı müracaatında, 26 Mart 1846 tarihinde sadrazam tarafından kendilerine verilen *hiçbir Hıristiyan İslâm dininden döndüğü için öldürülemez ve Hıristiyanlık Türk egemenlik bölgesinde küçük düşürülemez* imtiyazından yararlanma isteği de yer alır. G. Hill'e göre doğma büyüme Kıbrıslı olan Helen'in eski dinine dönme isteği Türkleri kızdırmıştır. G. Hill, Helen'in kendisine bir suikast bile düzenlenebileceği endişesiyle Kıbrıs'tan gitmeye zorlandığını ifade eder (1952: 218).

Helen davasına Osmanlı hukuku açısından bakıldığı zaman farklı bir durum ortaya çıkar. Ancak konsoloslar ısrarla bu durumu görmezden gelmektedirler. Osmanlı hukuku, velev ki, ihtida yoluyla olsun Müslüman

olan şahsın eski dinine dönmesine irtidâd suçunun oluşması sebebiyle izin vermez ve bu fiil suç kabul edilir.

Ayrıca Helen davasında söz konusu olan hanımın, kocasının ölümü üzerine Müslüman olup olmadığı açık değildir. Helen'in kocasından boşanmak için ihtida etmiş olması ve bu halde sonradan bir Müslüman ile evlenmesi ihtimal dâhilindedir. Önceki eşiyile evliliğini sonlandırmak için zorla evlendirildiği bahanesinin arkasına sığınması da mümkündür. Çünkü Kıbrıs'ta yaşayan zimmî kadınlardan boşanmak isteyenlerin, İncil şeriatının boşanmaya sıcak bakmaması sebebiyle, ihtida ederek Müslüman olma yoluna başvurdukları bilinmektedir. İhtida eden zimmî kadınlar eşlerinin Hıristiyan olması sebebiyle kadiya müracaat etmeleri halinde hükmen boşanma hakkı elde etmişlerdir (Bedevî 1971: 142). Helen'in de bu yolu izlemiş olması ihtimâl dahilindedir.

Konsolos N. Kerr'in müdahil olduğu diğer mesele, karısının hizmetçisi Marie ile ilgilidir. N. Kerr, "Marie'nin müftü tarafından Müslüman olduğunu itiraf etmemesi durumunda ömür boyu hapsedilmekle tehdit edildiğini iddia eder" (Hill 1952: 219).

G. Hill'in aktardığı bu davada konsolos meseleye, Hıristiyanlıktan İslâmiyet'e geçen, yani ihtida eden kadının eski dinine dönme isteğinin Müslümanlar tarafından hoş karşılanmadığı ve tehditle caydırıldığı noktasından bakmaktadır. Konsolos, meselenin Osmanlı Devleti tarafından iç hukuk boyutuyla ilgilenmemiştir. Çünkü Marie'nin annesinin bir kavas, yani konsoloslukta görevli güvenlik görevlisi olan eski eşi ile evlenirken ihtida edip etmediği bilgisi yoktur. Şayet ihtida etmiş ise o zaman henüz reşit yaşta olmadığından Marie'nin de hükmen Müslüman olduğu düşünülebilir. Böyle bir süreç yaşanmış olmalı ki konsolosun değerlendirmesiyle Marie tehdit edilmiş olsun. Osmanlı hukukunda böyle bir durumda, kadının İslâm dininden çıkıp Hıristiyan, yani mürtedde olması halinde yirmi gün kadar hapis edilmesi bir zulüm değil, hukuk usulüyle ilgili uygulamadır (bk. Gökçen 1989: 74). Kaldı ki, kadı bu şekilde bir tehditte bulunma hakkına da sahip değildir.

G. Hill'in aktardığına göre, Niven Kerr'in isim vermeksizin zikrettiği diğer bir mesele, eski dine dönme isteklerinin caydırılmaması halinde çok sayıda gizli Hıristiyan'ın ortaya çıkacağı iddiasına da yol açmıştır. Niven Kerr'e göre, Yunanlı bir kız ve bir oğlan vaftiz edilip Hıristiyan olduktan sonra Türkler tarafından kafalarının kesileceği tehdidiyle zorla Müslüman edildiklerini iddia ederler. Yine Niven Kerr'in yorumuna göre, Osmanlı Dev-

leti'nin vereceği cezaların önlenmesi halinde çok sayıda şahıs Hıristiyanlığa geri dönecektir. Bu arada sayıları 2000-3000 civarında olduğu tahmin edilen Linobambakilerin de Hıristiyanlığa döneceklerini ifade eden konsolos, bu sebeple her hafta ortalama bir kişinin kendisine müracaat ettiğini kaydetmiştir (Hill 1952: 220).

Konsolos N. Kerr 1851 yılında Rodos adasına tayin edilince Larnaka konsolosluğuna Antony Palma konsolos yardımcısı sıfatıyla görevlendirir. Palma da sefeli Kerr gibi din değiştirme olaylarıyla yakından ilgilenmiştir. G. Hill'in Palma'nın raporuna istinaden kaydettiği şekliyle, 17 yaşında Caterina isimli kız vaftiz edilmesine rağmen Larnaka müdürü tarafından İslâmi bir yaşantısı olmadığı gerekçesiyle tutuklanır. Caterina, Hıristiyan olarak kalmak istediği için İngiltere konsolosu Palma'ya müracaat eder. Kıbrıs valisi, Caterina'nın Müslüman olduğunu ve Hıristiyanlığa dönmesinin imkânsız olduğunu beyan eder (Hill 1952: 220).

Konsolos, Caterina'nın ne zaman vaftiz edildiği konusunda bilgi vermemektedir. Buna rağmen konsolosun ifadeleri, Kıbrıs valisinin kendisine bildirdiği karar esas alınarak değerlendirildiği zaman, Caterina'nın Hıristiyanlıktan Müslümanlığa geçtiği, fakat daha sonra tekrar vaftiz edildiği öne sürülerek valilik üzerinde baskı kurulmasına müsait bir durumun oluşturulmaya çalışıldığı intibahını uyandırmaktadır. Bahsedilen vaftiz edilme durumu, burada Caterina'yı tekrar Hıristiyanlığa döndürmek için hukuk başlangıcı olarak başvurulmuş bir yöntem olmalıdır.

Antony Palma, Peolemityalı Hacı Giorgi ile Varoşalı Hacı Giorgi davasını da takip eder. Bu kişiler de konsolosun ifadesine göre, birkaç sene önce İslâm dininden döndükleri gerekçesiyle cezalandırılma tehlikesiyle karşı karşıya kalmışlardır. Kıbrıs valisi bunları tutuklatmıştır. Fakat her iki şahıs da kaçarak Palma'ya sığınmışlardır. Palma, Giorgi'nin acımasız işkencelere uğradığını ve bu sebepten ayaklarının tıbbi tedaviye ihtiyaç duyduğunu ifade eder. Bu gerekçelerle, konsolos, Kıbrıs valisinden adı geçen kişilerin serbest bırakılmasını talep eder. Fakat talebi karşılanmaz. Kendisine verilen cevapta tutuklu şahısların yargılanmak üzere İstanbul'a gönderilecekleri bildirilir (Hill 1952: 220-221, Luke 1969: 193).

İslâm dininden çıktıkları anlaşılan bu şahıslar Osmanlı hukukuna göre had suçu işlemişlerdir. Had suçlarına verilecek ceza Kur'an-ı Kerim'de açıkça belirtildiği için, mahkemeye alternatif karar üretme yolu bırakılmaz ve burada işlenen irtidâd suçuna karşılık verilecek ceza idamdır. Tanzimat Fermanı'na göre taşrada verilen idam cezalarının infaz edilebilmesi için

davanın Meclis-i Vâlâ'ya gönderilmesi ve padişah onayı alınması zorunludur. Ancak bu hukukî düzenlemeye paralel olarak yukarıda bahsedildiği gibi Tanzimat devrinde ortaya çıkan mürted meselesi, önceki dönemlerden farklı bir hukuk zemininde ele alınmaya başlanmıştır. Açıkçası Osmanlı Devleti bu konuda İngiltere'nin baskıları karşısında geri adım atmak zorunda kalmıştır. Nitekim İngiltere'nin İstanbul büyükelçisi Sir S. Canning'in yoğun baskıları sebebiyle mürted olan kişiye verilmesi gereken idam cezasının uygulanmaması hususu 1844 yılı itibariyle İngiltere'ye yazılı olarak taahhüt edilmiştir (BOA. İ.MSM. 63/1830).

İngiltere konsolosları, din değiştirme hadiselerini yakinen takip ederek mahallî idareciler üzerinde bir nevi baskı mekanizması geliştirmişlerdir. Bazı çalışmalarda bu durumun, tarafların ilişkilerinin dostça ve samimi bir düzeyde olduğuna delil olarak yorumlanması, meselenin arka planının görülmemesinden kaynaklanmıştır. Konsolos Niven Kerr ile Kıbrıs valisi İsmail Adil Paşa arasında cereyan eden yazışmaları içeren Osmanlı arşiv vesikaları yakından incelendiği zaman, Niven Kerr'in, resmî ilişkilerde dostluğa dayalı bir samimiyet olarak yorumlanan tavırlarının Kıbrıs valiliğini nüfuz altına almaya yönelik olduğu görülür. Meseleye vali tarafından bakıldığı zaman ise, valinin de bu samimiyetten etkilendiği anlaşılmaktadır. Ancak, valilik tarafından devam etmekte olan bir davanın hukukî seyrinin teferruatıyla konsolosa yazılması açık bir acizlik durumunu göstermektedir (Gazıoğlu 2000: 302-303).

Tanzimat devrinde Kıbrıs'ta görev yapan İngiltere konsolosları, adada bilhassa ailevi problemleri olan şahısları tespit etmekte oldukça gayretlidirler. Konsoloslar aile oluşumu itibariyle anne tarafı Gayrimüslim olan kız çocuklarıyla özellikle ilgilenmişler; bunların durumlarını istismar etmişlerdir. Bu konuda son derece pervasız davrandıkları Osmanlı arşiv vesikalarına da yansımıştır. Öyle ki mahkeme huzuruna çıkarak ilgilendikleri şahısların dinleri üzerinde görüş beyan etmişler, bazı Müslüman şahısların bile aslen Hıristiyan oldukları iddiasından yola çıkarak, bunları yanlarına ve dolayısı ile himayelerine almışlardır. Bu durumu ortaya koymak üzere bir dava kaydı aşağıda incelenecektir.

Kıbrıs Muhassılı'nın Sadarete yazdığı 13 Cemaziyelahir 1266/26 Nisan 1850 tarihli tahrirata göre, İngiltere konsoloslu, Kıbrıs sakinlerinden Mustafa'nın -karısının Gayrimüslim olması sebebiyle- üvey kızını yanına almıştır. Kıbrıs muhassılı ve memleket ileri gelenleri, durumu mahkemeye taşıyarak konsolos tarafından himaye edilmekte olan kızın yeniden Osmanlı idarî

makamlarına teslim edilmesini isterler. Ancak konsolos bu isteği reddeder. Red gerekçesi kızın dinî mensubiyetidir. Ona göre *Bu kız İslâm kızı değildir; reâyadır*, yani Gayrimüslimdir (BOA. A.MKT.UM. 13/57).

Davaya konu olan anne ve kızı, yargılanmak üzere mahkemeye çıkartılana kadar tutuklanıp hapis edilmişlerdir. Bu durum usule uygundur. Ancak İngiltere konsolosu, anne ve kızının tutukluluk hallerinin beşinci gününde hapisneden alarak konsoloshaneye götürmüştür. Ancak Osmanlı adli ve idarî yetkililerince hakkında yargılama süreci başlatılarak hapis edilen şahısların, konsolos tarafından nasıl bir yol takip edilerek haptisten çıkartıldığı konusunda ilgili arşiv vesikasında bilgi yoktur.

Dava 16 Cemâziyelaahir 1266/ 29 Nisan 1850 tarihinde Rodos'ta görülme-ye başlanır. Duruşma anne ve kızın dinî durumları ve statülerinin tespiti konusuna yoğunlaşır. Duruşmanın daha başlangıç safhasında yapılacak durum tespitinde konsolosun da hazır bulunması, mahkemenin hukuk ihlali olarak değerlendirilebilir. Çünkü bu durumda mahkeme zımnen de olsa anne ve kızın Gayrimüslim oldukları kabul etmiş duruma düşmektedir. Burada hukukunun zorlandığı görülmektedir. Esnasında mahkeme heyeti ile İngiltere konsolosu arasında hukuk tartışması yaşanır. Vali ve mahkeme heyetinin diğer üyeleri, anne ve kızın şer'i hukuka göre sorgulanıp, durumlarının tespit edilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Buna paralel olarak mahkeme de, Kıbrıs'tan gönderilen mazbataya istinaden "bu kız Mustafa nâm kimesnenin kızıdır ve şeraiti dahi İslâmdır" diye karar vermiştir.

Mahkemenin din tespiti İngiltere konsolosu tarafından itirazla karşılanmış, kabul edilmemiştir. Konsolos, heyetine karşılık "Ben şeri'ât bilmem, ancak kanun bilirüm. Bizim kanunumuz mucebince mezbûreye sual idin; İslâm mıdır reâyâ mıdır? Ahali-i meclis mezbûreye suâl eyledikte ben reâyayım diyor mu; bakalım?" diyerek itiraz etmiştir. Konsolos anne ve kızı mahkeme çıkışı yine yanına alarak kendi konağına götürmüştür (BOA. A.MKT.UM. 13/57). Konsolosun mahkemeye usul dışı müdahale ve itirazı üzerine dava karar aşamasında 3 Receb 1266/15 Mayıs 1850 tarih İstanbul'a gönderilmiştir (BOA. A.MKT.NZD. 7/37).

Kaynaklar

A. Arşiv Kaynakları

BOA.= Başbakanlık Osmanlı Arşivi Vesikaları

KŞŞ.= Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi Kıbrıs Şer'iyeye Sicilleri

FO.= İngiltere Dışişleri Bakanlığı Arşivi 881/437 Instructions for the Government of Her Majesty's Consuls Abroad (Lords Commissioners of the Admiralty, London 1845).

B. Kaynak ve Tedkik Eserler

Ahmet Cevdet Paşa (1991). *Tezâkir*. Haz. Cavit Baysun. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.

Alaysa, Halil Fikret (1998). *Tarihte Kıbrıs*. Lefkoşa: Kıbrıs Türk Kültür Derneği Genel Merkezi Yay.

Atun, Ata (2007). *Milat Öncesinden Günümüze Kıbrıs Tarihi Üzerine Belgeler*. C. III. Mağusa: Samtay Vakfı Yay.

Aydın, Mehmet Âkif (1999). "Osmanlı'da Hukuk". *Osmanlı Devleti Tarihi*. C.II. İstanbul: Feza Gazetecilik Yay. 375-429.

Bedevi, Vergi H. (1971). "Kıbrıs Şer'i Mahkeme Sicilleri Üzerinde Araştırmalar". *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969) Türk Heyeti Tebliğleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay. 139-148.

Çadircı, Musa (2008). *Tanzimat Sürecinde Türkiye-Askerlik*. Ankara: İmge Kitabevi.

Çevikel, Nuri (2000). *Kıbrıs Eyâleti Yönetim, Kilise, Ayan ve Halk (1750-1800)*. Gazimağusa: Doğu Akdeniz Üniversitesi Basımevi.

Çiçek, Kemal (1998). "Osmanlı Devletinde Yabancı Konsolosluk Tercümanları". *Kıbrıs'tan Kafkasya'ya Osmanlı Dünyasında Siyaset, Adalet ve Raiyet*. Trabzon: Derya Kitabevi. 172-183.

Çoruh, Haydar (2000). "1833 Kıbrıs İsyanı, İsyanda Yabancı Konsolosların Rolü ve Adada Tanzimat'ın Uygulanması". *Üçüncü Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi (13-17 Kasım 2000)*. C. I. Gazimağusa: Doğu Akdeniz Üniversitesi Basımevi. 295-306.

Debeş, Taçgey (1996). "Sir George Hill Kıbrıs Tarihi'nin Yazarı". *Journal for Cyprus Studies* 2/3: 227-231.

_____ (1998). "Sir Harry Charles Joseph Luke-Bir Kıbrıs Tutkunu Ve Eserleri". *Journal for Cyprus Studies* 4/3: 313-318.

- Erdönmez, Celâl (2008). “Şer’iyye Sicillerine Göre Tanzimat Dönemi’nde Kıbrıs’ta Bir İrtidâd ve Tanassur Vakası”. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* X (I): 99-123.
- Erdoğan, Mehmet Akif (1999). “Onsekizinci Yüzyıl Sonlarında Kıbrıs’ta Avrupalı Konsoloslar ve Tercümanları”. *İkinci Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi Bildirileri (24-27 Kasım 1998)*. C. II. Gazimağusa: Doğu Akdeniz Üniversitesi Basımevi. 315-327.
- Gazioğlu, Ahmet Cemâl (2000). *Kıbrıs’ta Türkler 1570-1878*. Lefkoşa: Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkez (CYREP) Yay.
- Gökbilgin, Mehmet Tayyib (1977). “Konsolos”. *İslâm Ansiklopedisi*. C. VI. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yay. 836-840.
- Gökçen, Ahmet (1989). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Kanunları ve Bu Kanunlardaki Ceza Müeyyideleri*. İstanbul: Yy.
- Hackett, J (1972). *A History of The Orthodox Church of Cyprus. From The Coming of the Apostles Paul and Barnabas to The Commencement of The British Occupation (A.D. 45-A.D. 1878)*. Together with Some Account of The Latin And Other Churches Existing in The Island. New York: Lenox Hill.
- Halaçoğlu, Ahmet (2003). “İngiliz Konsolosu Longworth’a Göre Trabzon Vilâyeti (1892-1898)”. *Belleten LXVII* (250): 881-909.
- Hill, Sir George (1952). *A History of Cyprus*. Vol. IV. Cambridge: Cambridge University Press.
- İnalçık, Halil (2000). “İmtiyâzât”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. XXII. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 242-252.
- Karpat, Kemal (1999). “1880’de Kayseri Sancağı’nın Sosyal, Ekonomik ve İdari Durumu: İngiltere’nin Anadolu Konsolos Yardımcısı Lieutenant Ferdinandt Bennet’in Raporu (Ekim 1880)”. Çev: Bayram Bayraktar. *Belleten LXII* (235): 881-911.
- Kocabaşoğlu, Uygur (2000). *Anadolu’daki Amerika. Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Amerikan Misyoner Okulları*. İstanbul: İletişim Yay.
- _____ (2004). *Majestelerinin Konsolosları: İngiliz Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğu’ndaki İngiliz Konsoloslukları*. İstanbul: İletişim Yay.
- Kütükoğlu, Mübahat S. (1992). “Tanzimat Devrinde Yabancıların İktisadî faaliyetleri”. *150. Yılında Tanzimat*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. 91-138.
- _____ (1999). “Ahidnâmeler ve Ticaret Muâhedeleri”. *Osmanlı*. C. III. Ankara: Yeni Türkiye Yay. 329-341.

- Luke, Sir Harry Charles (1969). *Cyprus under the Turks 1571-1878. A Record based on the Archives of the English Consulate in Cyprus under the Levant company and After*. London: C. Hurst & Company.
- Özdemir, Bülent (2004). "Political Use of Conversion in the Nineteenth Century Ottoman Context: Some Cases From Salonica". *Journal for the Study of Religions and Ideologies* 7: 155-170.
- Özkul, Ali Efdal (2005). *Kıbrıs'ın Sosyo-Ekonomik Tarihi 1726-1750*. İstanbul: İletişim Yay.
- Pedani, Maria Pia (2002). "Bahi Memlûklerle Venedikliler Arasındaki Ticari Antlaşmalar". Çev: Mahmut Yavaş. *Türkler*. C. V. Ankara: Yeni Türkiye Yay. 423-430.
- Samani, Hasan (2006). *Tanzimat Devrinde Kıbrıs (1839-1878)*. Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Şaşmaz, Musa (2002). "İngiliz Konsolosu Stewart'ın Konya Vilayetine Dair Genel Raporu (1879)". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 11: 57-97.
- Savaş, Ali İbrahim (2002). "Konsolos". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. XXVI. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 178-180.
- Şişman, Adnan (2006). *XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devletinde Yabancı Devletlerin Kültürel ve Sosyal Müesseseleri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yay.
- Taner, Tahir (1940). "Tanzimat Devrinde Ceza Hukuku". *Tanzimat I*. İstanbul: Maarif Matbaası. 221-232.
- Veldet, Hıfzı (1940). "Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat". *Tanzimat I*. İstanbul: Maarif Matbaası. 139-209.

The Activities of English Consuls in Cyprus between (1839-1856)

Celâl Erdönmez*

Abstract

The archive documents on the consulates who worked in the Ottoman Empire within the framework of commercial capitulations that were privileged to England yield the possibility of a multi dimensional analysis of the relations between the two states.

Exceeding their privileges in commerce and law, the consulates, whose duty was confined to the frame of commercial relations, interfered with the internal affairs of the Empire. The consulates of England interfered with the internal affairs of Ottoman Empire in the 19th century, exploiting the sensitive situation that emerged with the declaration of the political reforms called the Tanzimat Firman. These interferences were observed in the fields of economy, finance, administration and law. Since the political plans of England contained a face to face interaction with both social groups and individuals, the activities of the consulates investigated in the Cyprus sample present crucial details regarding the styles and means of the implementation of the political plans of England on the Ottoman Empire

The aim of this study is to reveal how the English consulates interfered with the internal affairs of the Ottoman Empire in Cyprus by analyzing and referring to the Ottoman Archive Documents and Cyprus Şer' iyye Records.

Keywords

Cyprus, Consulates, Tanzimat Era, Britain, tenure, interference.

* Assist. Prof. Dr., Mehmet Akif Ersoy University, Faculty of Education / Burdur
celalerdonmez@mehmetakif.edu.tr

Деятельность английских консулов на Кипре в эпоху Танзимата (1839-1856)

Джелаль Эрдонmez*

Аннотация

Торговые льготы, предоставленные Османской империей Великобритании и архивные документы консулов, служивших в Османской империи предоставляют хорошую возможность изучения многогранных отношений между двумя государствами. Несмотря на то, что основные задачи консулов были определены рамками торговых отношений, они, выходя за рамки предоставленных коммерческих и юридических льгот, активно вмешивались во внутренние вопросы государства. Британские консулы в Османской империи, особенно во второй половине XIX века, используя особое положение, возникшее с провозглашением Танзимата, стали активно вмешиваться во внутренние дела государства. Это вмешательство проявилось в экономической, финансовой, административной и юридической сферах. Рассмотрение деятельности консула на примере Кипра дает возможность показать важные детали с точки зрения используемых методов и средств в провинции относительно местного населения и отдельных личностей.

Ключевые слова

Кипр, консулы, период Танзимата, Великобритания, льгота, борьба.

* доцент доктор, университет имени Мехмет Акиф Эрсея, педагогический факультет / Бурдур
celalerdonmez@mehmetakif.edu.tr

Sanayileşme ve Kırsal Yapıda Sosyo-Kültürel Değişim Örüntüleri: Gaziantep'te Bir Köy Araştırması

Şerife Geniş*

Özet

1980'lerden beri Anadolu'da sanayi kentlerinin gelişmesiyle birlikte yalnızca kentsel alanlarda değil, kent çeperindeki kırsal yerleşim yerlerinde de hızlı ve kapsamlı sosyo-kültürel değişimler yaşanmaktadır. Bu çalışma Gaziantep kent çeperinde yer alan ve sanayileşmenin doğrudan etkisi altına girmiş bir köydeki sosyo-kültürel değişim örüntülerini ele almaktadır. Bu amaçla araştırmada köyün değişen istihdam örüntüleri, hane yapısı, konut özellikleri, tüketim kalıpları, kişilerin cinsiyet eşitliği ile dinin toplumsal yaşamdaki yerine dair algı ve tutumları incelenmektedir. Araştırmanın yapıldığı köyü özgün kılan olgu, kısa bir sürede ve hızlı bir şekilde sanayileşmenin etkilerine maruz kalmasına rağmen köyün bu süreç içinde kayda değer nüfus hareketleri yaşamamış olmasıdır. Diğer bir deyişle, köy sanayileşmenin etkilerini bir yer değiştirme (dışarı göç) ve topluluğa dışarıdan yeni üyelerin katılımı (içeri göç) olmadan deneyimlemektedir. Sanayileşmenin ve kentleşmenin doğrudan ve dolaylı etkileriyle köyün toplumsal ve kültürel yapılarında önemli değişimler yaşanmakta, ancak köyün topluluk yapısında kayda değer bir değişim gözlenmemektedir.

Anahtar Kelimeler

Sanayileşme, kent çeperi, kırsal yapı, sosyo-kültürel değişim, Gaziantep.

* Yrd. Doç. Dr., Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü / Aydın
serifegenis@yahoo.com

Giriş

19. yüzyıl Avrupa'sında sanayileşmenin yol açtığı muazzam ekonomik, politik ve kültürel değişimleri anlamak ve açıklamak klasik sosyoloji kuramlarının temel uğraşlarından biri olmuş ve bu çaba bir dizi yaklaşım ve kavramı ortaya çıkarmıştır. Bu yaklaşımların çoğunun ortak noktası, iki kutuplu modeller üzerinden düşünmeleridir (Türkdoğan 2003: 94). “Cemaat ve cemiyet”, “mekanik ve organik”, “ilkel ve kompleks”, “folk ve kent”, “kutsal ve seküler” gibi kavram çiftleri geleneksel ve modern toplum, köy ve kent arasındaki farklılıkları iki kutuplu ideal tipler üzerinden açıklamaya çalışan ve sosyal bilimlerde yaygın olarak kullanılan kavramlardır (kavramların açılımları için bk. Tönnies 1988, Durkheim 1997, Redfield 1947 ve Becker 1950).

Bu kavramların içine oturduğu yaklaşımların bir diğer özelliği de, toplumsal değişim ve gelişimi evrimci, teolojik bir çerçeve içinde algılamalarıdır. Tönnies ve Durkheim'dan modernleşme kuramlarına kadar uzanan bu düşünce tarzına göre, toplumlar tıpkı organizmalar gibi en basitten en karmaşık forma doğru evrilirler. Tarihsel bağlamına oturtulduğunda ise, erişilmesi gereken/erişilecek model gelişmiş Batı toplumlarıdır. Bu modele göre, sanayileşme ile birlikte bir kutuptan diğerine, mekanikten organığe, cemaatten cemiyete geçiş gerçekleşir. Sanayileşme ve onun tetiklediği modernleşme süreci ile durağan, verili statülere dayalı, gelenek temelli, birincil ilişkilere dayanan ve kaderci bir dünya görüşüne sahip topluluklardan hızla değişen, kazanılan statülerin hakim olduğu, evrenselci, ikincil ilişkilere dayalı toplumsal ilişkilerin ağırlıkta olduğu toplum formuna doğru ilerleme başlar (Lerner 1964, Wirth 1938).

Öte yandan birçok çalışma, cemaat ve cemiyet ya da mekanik ve organik gibi ikili kavramlara dayalı yaklaşımların dünyanın farklı yerlerinde farklı gelişmişlik düzeylerine sahip toplumlardaki çeşitliliği yakalamada yetersiz olduğuna işaret etmiştir (Pahl 1967, Stewart 1958, Wild 1976). Özellikle günümüzde, cemaat ve cemiyet, kır ve kent, geleneksel ve moderne atfedilen özellikler bir arada ve farklı kombinasyonlar halinde gözlemlenebilmektedir (Khutiala 2003: 22). Önemli olan bu farklı kombinasyonların biçim ve içeriklerini ve onları bir arada tutan toplumsal ilişkiler bütününe anlamak ve açıklamaktır. Mübeccel Kıray bu konuda şu yorumu yapar:

İki uçlarda bulunan toplumların özelliklerini bilmek, çok eksik ve anlamlı olmayan bir bilgi sahibi olmak demektir. Önemli olan, *belirli yerlerde ve zamanlarda* ne derece ve ne biçimde bir değişme olduğunu bilmek ve olanak varsa bu noktalardan genelleştirmelere varmaktır. Özellikle bugünün hızlı değişen toplumlarında artık saf tipler söz konusu olamaz. Temel yapı ne

olursa olsun, değişmeyi çeşitli yönleri ve dereceleri ile gösterebilmek, bu oluşum sırasında komünitenin nasıl bir bütün meydana getirebildiğini ifade edebilmek gerekir. Aksi halde, birçok yazılarda ve konuşmalarda yapıldığı gibi, tiplerden çok uzaklaşmış, değişmede çok ileri ve değişik safhalara varmış toplumları sadece bazı yönleri ile – hatta fonksiyon bakımından değişmiş olsa bile – eskiyi andırdıkları için az değişmişlerle aynı yere koymak tehlikesi belirir, değişme oluşumu içerisinde ortaya çıkan yeni kurumlar, yeni ilişkiler ve davranışlar anlaşılardan kalır (1964/2000:18, vurgu yazara ait).

Yazarın vurguladığı üzere, bir toplumsal ve kültürel formasyon olarak kıyın/köyün değişen yapısını ve anlamını karşıt kutuplar olarak konumlandırılmış ideal tip kır-kent, köy-kent karşıtlıkları içinde anlamak mümkün değildir. Köylülük ve kentlilik zamandan ve mekandan bağımsız toplumsal ilişkiler olarak kavranmamalıdır. Diğer bir deyişle, analitik ayrımlar olarak köy ve kent topluluklarının zaman ve mekana göre alacakları ampirik biçimler içinde buldukları toplumsal formasyonun genel yapısından ve gelişmişlik düzeyinden bağımsız değildir (Sjoberg 1952). Bugün kırsal yaşam biçimlerinin içinde buldukları toplumun gelişmişlik ve kentleşme düzeylerine ve izlenen ekonomik politikaların izdüşümlerine doğrudan duyarlı olduklarını daha açık bir şekilde görmekteyiz (Aydın 2001). Dünyanın farklı yerlerinde tarımsal niteliğini tümüyle kaybetmiş, ekonomik olarak dışa bağımlı, öte yandan yönetsel açıdan köy olarak sınıflandırılan yerleşim yerlerine sıkça rastlanmaktadır.¹ Örneğin ABD’de kırsal değişimi inceleyen klasik çalışmalar, nüfus yoğunluğu ve yerleşme bakımından kırsal olarak tanımlanan yerleşim yerlerinde kentli değerlerin, istihdam ve yaşam biçimlerinin hakimiyetini göstermiştir (Vidich ve Bensman 1958).

Kent ve kıyın füzyonunu tarif eden *rurbanization* kavramı bu açıdan önemlidir (Palen 2002). *Rurbanization* ikili bir süreç ve olguya işaret eder: Bir yandan kırsal yaşam tarzlarının kente, diğer yandan da kentsel yaşam tarzlarının kıra sirayet etmesine gönderme yapar (Afshar 1994). Birinciye örnek olarak, gelişmekte olan ülkelerde kırdan kente hızlı ve yoğun göç sonucunda oluşan gecekondu alanlarını verebiliriz. Bu alanlar ekolojik, demografik ve sosyo-kültürel yapıları açısından zaman zaman kentten daha çok köy yapılarını andırırlar ya da bu ikisinin karması görünümündedirler. Bazı kentlerde bu nüfus toplam nüfusun ağırlıklı çoğunluğunu oluşturabilmektedir (Türkiye örnekleri için bk. Gençay 1962, Karpas 1976, Keleş 1972, Şenyapılı 2004 ve Yasa 1966).

Kente özgü toplumsal ilişkilerin ve kültürel formların kırsal alanlara sirayet etmesi biçiminde cereyan eden ikinci tarz *rurbanization* sürecine ise ülkelerin

gelişmişlik düzeylerine ve politika tercihlerine göre farklı biçimlerde rastlanabilir. Burada altyapısal modernleşmenin yaygınlaşması belirleyici süreçtir. Örneğin, gelişmiş ülkelerde kırsal ve kentsel alanlarda toplumsal ve altyapısal hizmetlere erişim düzeylerinin dengelenmesiyle ve kır-kent etkileşimin yoğunlaşmasıyla birlikte sosyo-kültürel benzeşme oluşmaktadır (Palen 2002). Nitekim, ABD’de yapılan bazı çalışmalar kentin çeperinde yaşayan ve kırsal yaşam tarzlarıyla ve değerleriyle övünen, kimliğini kent karşıtlığı üzerinden kuran birçok topluluğun kültürel değerler ve tutumlar açısından kentli topluluklardan farklı olmadığını göstermiştir (Vidich ve Bensman 1958).

Gelişmekte olan ülkelerin bazılarında ise, *rurbanization* tıpkı sanayileşme gibi bir modernleşme ve kalkınma projesi olarak benimsenmektedir. Örneğin, Hindistan’da *rurbanization* devlet destekli bir kırsal dönüşüm projesi olarak uygulamaya konulmaktadır. Burada amaç sistemli bir biçimde kentli yerleşim ve yaşam tarzlarını kıra götürmek ve melez formlar yaratarak kır-kent ayırımı ve karşıtlığını kırmaktır (Khutiala 2003). Bu projenin öncülerini eski Sovyetler Birliği’ne dahil ülkelerde ve Çin’de de görmek mümkündür. Burada da merkezi yönetimin ekonomik ve ideolojik tercihleri nedeniyle, kentleşmenin doğuracağı varsayılan yabancılaştırma ve kültürel çözülmeyi engellemek amacı ile, sanayileşme kırsal toplumsal organizasyonlara yedirilmeye çalışılmış; kentleşme olmadan sanayileşme ve kırsal kalkındırma hedeflenmiştir (Cheng 1944, Pant 1999).

Rurbanization kavramı ile tarif edilen süreçler, bir politik proje olarak değilse de, toplumsal gelişimin doğrudan sonuçları olarak 1950’lerden beri Türkiye’nin de farklı yerlerinde farklı zamanlarda yaşanmaktadır (Kurt 2003).² Sanayileşmenin uzun bir tarihe sahip olduğu, 1950’lerle birlikte yoğunlaştığı ve hızlı bir kentleşmeye neden olduğu Batı bölgelerinde bu süreçleri çok daha somut şekilde gözlemlemek mümkündür. Yakın zamana kadar bölgesel geri kalmışlık ve derin kır-kent karşıtlığı ile malül Anadolu’da ise, 1980’lerden beri benzer bir süreç yaşanmaktadır. Yeni ekonomik politikaların ve küreselleşmenin sanayi merkezlerine dönüştürdüğü Denizli, Kayseri, Gaziantep gibi kentlerde hızlı ve kapsamlı bir toplumsal değişim gözlenmektedir (Işık ve Pınarcıoğlu 1996, ESIWEB 2005, Köse ve Öncü 1998). Bu toplumsal değişimin bir ayağı göç ve sermaye yoğunlaşması ile birlikte yaşanan hızlı sanayileşme ve kentleşme iken, diğer ayağı da sanayileşmenin doğrudan etkisiyle kırsal alanlarda yaşanan dönüşümdür (Yıldırım 2007). Ulaşım ve iletişim olanaklarının artması, sanayileşmenin yaygınlaşması, köylerin sosyo-ekonomik durumunun görece iyileşmesi ile birlikte kır-kent iletişimi artmakta ve köylerde tarım-dışı istihdam biçimleri yaygınlaşmaya başlamaktadır. Bu tür süreçle-

rin köylünün yaşam tarzında ve kültürel değer ve tutumlarında bir değişime neden olması kaçınılmazdır.

Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Anadolu'daki sanayileşmenin kırsal yapıdaki toplumsal ve kültürel etkilerini incelemeyi amaçlayan bu çalışma, Gaziantep şehir merkezine 10 kilometre uzaklıkta ve organize sanayi bölgelerinin hemen yanında yer alan bir köyde yapılan saha araştırmasının sonuçlarını sunmaktadır. Araştırmanın evreni olarak Gaziantep yöresinin ve söz konusu köyün seçilmesinin iki nedeni vardır. Öncelikle, geleneksel sanayisi uzun bir geçmişe sahip olan Gaziantep, 1980'lerden itibaren yeni bir sanayileşme dalgasına girmiş ve Güneydoğu bölgesinin en önemli sanayi kenti haline gelmiştir (Ayata 2004). Gaziantep'in yakın dönemdeki sanayileşmesi, birçok başka şehirde olduğu gibi, temelde organize sanayi bölgelerinde örgütlenmektedir. Organize sanayi bölgelerinin neredeyse hepsi kentin dışında, öncesinde tarım yapılan kırsal alanlarda kurulmuştur. Bu süreç çevrede yer alan köylerde muazzam toplumsal, ekonomik ve kültürel değişimlere neden olmaktadır. Araştırmanın gerçekleştirildiği köy ise, yaklaşık on beş senedir sanayileşme sürecinin doğrudan etkilerini yaşamaktadır. Organize sanayi bölgelerinin içinde kalan köyün halkı hızla işçileşmekte ve tarımdan uzaklaşmaktadır. Köyü özgün kılan bir diğer olgu da, beklenenin aksine, sanayileşmeyle birlikte köyün nüfus hareketlerine maruz kalmamış olmasıdır. Köyün sit alanı ilan edilmesi, organize sanayi bölgelerinin içinde yer almasına ve sanayileşmenin etkilerini doğrudan yaşamasına rağmen, köyün göç almasını engellemiştir. Bu nedenle, köy sanayileşmenin etkilerini topluluğun sayısında ve niteliğinde dikkate değer bir değişim olmadan yaşamaktadır.

Saha araştırması, 2008 yılı Mart ve Nisan aylarında gerçekleştirilmiştir. Araştırmada anket ve derinlemesine mülakat yöntemleri kullanılmıştır. Toplam 115 kişi (hane reisi veya yakınları) ile *hane halkı anketi* yapılmıştır. Anket uygulamasının yanı sıra, köyün ileri gelenleri de dahil olmak üzere pek çok kişi ile de rastgele ve planlı derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu mülakatlardan elde edilen bilgiler niceliksel verileri tamamlamaktadır. Anket sonuçları istatistiksel analize tâbi tutulurken, mülakatlarda *tematik niteliksel analiz* yöntemi kullanılmıştır. Anket yapılan 115 kişinin %38,3'ü kadın ve %61,7'si erkektir. Görüşülen kişilerin çoğunluğu 30 yaşın üzerindedir ve köyün yerlisidir.

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde sanayileşmenin ve kentleşmenin kırsal alanlarda yarattığı toplumsal ve kültürel sonuçları inceleyen çalışmalar, çok boyutlu bir değişim sürecine işaret ederler. Sanayileşme-kentleşme

ikili süreçleri kırsal toplulukların sosyo-demografik özelliklerinde, hanelerin ekonomik faaliyetlerinde, yaşam tarzlarında, tüketim kalıplarında ve bireylerin kültürel anlamlandırma haritalarında derin etkiler yaratabilmektedir (Broadway 1990, 2001, Freudenburg 1982, Krannich & Greider 1990, Khutiala 2003). Türkiye’de sanayileşmenin kent çeperine ve kırsal yapılara yaptığı etkileri doğrudan konu edinen çalışmalar olmamakla birlikte,³ genel anlamda modernleşmenin, kentleşmenin, üretim ve değişim süreçlerinde yaşanan dönüşümlerin köy topluluklarına ve kırsal yapılara etkilerini araştıran çok sayıda çalışma da benzer olgulara odaklanmış ve değişimin boyutlarını ve niteliğini anlamayı hedeflemiştir.⁴

Bu çalışmaların işaret ettiği süreçler saha araştırmasının yapıldığı köyde de gözlenmektedir. Köyde yaşanan değişimin boyutlarını tarihsel bağlamı içinde gözlemlemeyi olanaklı kılmak amacı ile izleyen bölümde, yapılan görüşmelerden elde edilen bilgilere dayanarak, öncelikle köyün kısa bir tarihçesi verilmekte ve organize sanayi bölgelerinin kurulmasıyla birlikte ekonomik yapıda yaşanan değişim incelenmektedir. Aynı bölümde görüşülen kişilerin eğitim düzeyi, hane yapısı ve yaşanan konutların özellikleri incelenmektedir. Makalenin ikinci bölümü, köydeki kültürel değişim eğilimlerini ele almaktadır. Tüketim kalıpları, kadın-erkek eşitliği ve dinin toplumsal yaşamdaki yerine dair kişilerin algı ve tutumlarına ilişkin veriler bu amaçla incelenmektedir. Sonuç bölümü ise, elde edilen bulguların kısa bir değerlendirmesini sunmaktadır.

Toplumsal Yapıda Değişim

Meslek ve Gelir: Araştırmanın yapıldığı köy Gaziantep şehrinin yaklaşık 10 kilometre kuzey batısında yer almaktadır. Köyün ileri gelenleri ile yapılan görüşmelerden elde edilen bilgilere göre, köy 420 haneden oluşmaktadır. TÜİK’in 2007 adres temelli nüfus sayımındaki verilere göre köyün toplam nüfusu 1822’dir ve 936’ı erkek, 886’ı kadındır. Bu nüfusun neredeyse tamamı, şehre göç edip sonra geri dönmüş olanlar da dahil, köyün yerlilerinden oluşmaktadır.⁵

Köyün ileri gelenleri ile yapılan görüşmelerde kaydedilen anlatılara göre, köy 1950’lere kadar içine kapalı geleneksel bir yaşam tarzına sahiptir. Köylülerin hepsi tarım ve hayvancılıkla uğraşmaktadır Tarımda ilkel üretim teknikleri kullanılmaktadır; bu nedenle verimlilik düşüktür. Pazar ilişkileri mevcut değildir. Büyük toprak sahipleri bile ancak geçimlik üretim yapabilmektedir. Öte yandan toprak mülkiyeti ilişkileri son derece eşitsizdir. Köyün çoğunluğu küçük üreticilerden ya da topraksızlardan oluşmaktadır. Mülksüzlerin temel geçim kaynağı toprak sahiplerine *azaplık* yapmak, yani ‘karın tokluğuna’ top-

rak sahiplerine çalışmaktır. Bu nedenle, büyük toprak sahiplerinin köy halkı üzerinde sosyal, ekonomik ve kültürel tahakkümü söz konusudur.

1950'lerde köyün içinden tren yolunun geçmesi bir değişim rüzgarını tetiklemiştir. 1970'li yıllarda, şehirde çalışma olanaklarının artmasıyla birlikte, köylü treni daha sık kullanarak şehirde günübirlik çalışmaya başlamıştır. Ancak, bu işler genellikle geçici ve düzensiz inşaat işleridir. Fakat bu işlere erişebilmenin yine de köydeki toplumsal yapıya önemli etkileri olmuştur. Köy dışında ücretli istihdam olanakları köylülerin toprak sahiplerine bağımlılığını azaltmıştır. Sonuç olarak, 1970'lerin sonuna doğru azaplık kurumu giderek zayıflamış ve ortadan kalkmıştır. Bu süreç içinde toprak mülkiyetinin dağılımında da bazı değişiklikler yaşanmıştır. Gelir olanaklarının artması toprak mülkiyetinin el değiştirmesine olanak tanımış ve arazi alımları ile birlikte köyde görece eşit bir toprak mülkiyeti dağılımı gözlenmeye başlamıştır. Ne var ki, bu dönemde trenin köye sağladığı ulaşım olanakları sınırlı kalmıştır. Tren seferlerinin saatlerinin çalışma saatlerine denk düşmemesi kentte çalışmanın yaygınlaşmasını engellemiştir. Bu nedenle kentte düzenli bir işe ulaşmak isteyenlerin çoğu şehre göç etmek zorunda kalmışlardır. Öte yandan, köyde yaşayıp da şehirde çalışmak isteyenlerin sayısının çoğalmasıyla 1980'lerde köye dolmuş alınmış ve köyden şehre düzenli seferler yapılmaya başlanmıştır. Ulaşımın kolaylaşması ve düzenli hale gelmesi, bir taraftan köyden kente göç isteğini azaltırken, diğer yandan da köy-kent etkileşimini daha yoğunlaştırmıştır.

Köyün toplumsal yapısında çarpıcı bir dönüşüme neden olan süreç ise çevrede organize sanayi bölgelerinin kurulmasıyla başlar. Çevrede önce 1. ve 2. Organize Sanayi Bölgeleri, arkasından da 3. ve 4. Organize Sanayi Bölgeleri kurulur. 1. ve 2. Organize Sanayi Bölgelerinin köyün istihdam yapısına etkileri sınırlı kalır, çünkü coğrafi olarak yakın olmalarına rağmen ulaşım zordur. 3. ve 4. Sanayi Bölgelerinin kurulması ise köyü tümüyle değiştirir. Bu iki organize sanayi bölgesinin köylünün tarım arazilerine kurulması nedeniyle köylü büyük oranda topraksızlaşır ve tarımdan uzaklaşmak zorunda kalır. Zamanla köylünün temel istihdam alanı bu organize sanayi bölgelerindeki fabrikalar olur. Aynı zamanda ulaşımın kolay ve ucuz hale gelmesiyle kentte çalışma oranları da artar. Kentte çalışanlar, çevredeki fabrikalarda çalışanlardan sonra ikinci büyük ücretli grubu oluşturur.

1980'lerin sonundan itibaren, öncesinde göç nedeniyle nüfus kaybı yaşayan köy, sanayi bölgelerinin gelişimi ve kente ulaşımın kolaylaşmasıyla birlikte, bir geriye dönüş akınına uğrar ve dışarı göç durur. Öte yandan, köye göç de sınırlı kalır. 2000'lerin başında köyün sit alanı ilan edilmesi ile

köyde inşaat yasaklanır. Yaşanan konut sıkıntısı nedeniyle yöredeki fabrikalara çalışmak için gelenler yerleşmek için bu köy yerine, başka köyleri tercih ederler. Kısacası köyün istihdam yapısında muazzam dönüşümler yaşanırken, demografik yapısında kayda değer bir değişim yaşanmaz. Köyde yaşayan topluluk neredeyse aynı kalır. Şu anda köyde dışarıdan gelen sadece bir aile vardır. Diğerlerinin hepsi doğma büyüme yerli ya da Antep'e göç edip geri gelen köylülerin çocuklarıdır.

Sanayi işletmelerinin açılmasının köydeki istihdam yapısına yaptığı etkiye baktığımızda, hane reislerinin %42.6'sının halihazırda sanayide ve kamuda ücretli çalışanlardan oluştuğunu görmekteyiz. Buna geçici/marjinal işler yapanları, emeklileri ve kendini işsiz olarak tanımlayanları da eklersek, görüşülen haneler arasında tarım dışında ücret/maaşla geçinenlerin oranı %78.3'e ulaşmaktadır. Öte yandan yaptığı işi çiftçilik olarak tanımlayan hane reislerinin oranı %9 ile sınırlıdır. Geri kalanlar da ev kadınlarından oluşmaktadır. Bu tabloyu hanelerin temel gelir kaynaklarına bakarak tamamlayabiliriz. Görüşülen kişiler arasında hanenin temel gelir kaynağı olarak ücret ve maaşı sayanlar %78.9 ile en büyük grubu oluşturmaktadır. Buna eğer esnafları ve rantiyeleri de eklersek köyde tarım dışı gelirden geçinenlerin oranı %94.8'e ulaşmaktadır. Geri kalan kesim ise herhangi bir düzenli gelir kaynağı belirtmemiştir.

Yapılan iş ve temel gelir kaynaklarını tamamlayan bir başka gösterge de toprak sahipliği ve tarımsal faaliyetle iştigal oranlarıdır. Görüşülen 115 haneden yalnızca 40 tanesinin toprağı vardır. Bu hanelerin de neredeyse hepsi küçük ve orta ölçekli toprak sahipleridir (40 dönüm ve altında). Yalnızca iki aile 200 dönümün üzerinde toprağı sahiptir. Toprak sahipliğinde aşırı bir kutuplaşma söz konusudur. Toprak sahibi olan hanelerin de yalnızca beşte biri tarım yaptıklarını belirtmiştir.

Temel gelir kaynağı olarak tarımsal faaliyet köyde neredeyse yok olmuş iken, hayvancılık önemli bir ek gelir kaynağı olarak varlığını devam ettirmektedir. Görüşülen hanelerin yaklaşık yarısı büyük baş hayvan sahibidir. Öte yandan bu ailelerin yaklaşık %85'inin sahip olduğu hayvan sayısı 1 ile 3 arasındadır. Köyün orman köyü ilan edilmesinin ardından hayvancılığa da büyük sınırlamalar getirilmiş; hayvancılık ev içine çekilmiş ve geçimlik düzeye gerilemiştir. Köyde hayvancılığı temel gelir kaynağı olarak gösteren hiç kimsenin olmaması da bu gözlemi doğrulamaktadır. Köyde hayvancılık geçimlik düzeyde, ev ekonomisine katkı amacıyla ve büyük çoğunlukla da kadınlar, yaşlılar ve çocuklar tarafından yapılmaktadır.

Hanelerin aylık toplam gelir düzeylerine göre bir sınıflama yaptığımızda ise, hanelerin %40'tan biraz fazlasının 550 TL ve altında aylık gelire sahip olduğunu görürüz. 551-750 TL arasında gelire sahip hane oranı %20,2'dir. 751-1000 TL arasında kazanan hane oranı %22,4'tür. 1000 TL üzeri kazanan hane oranı ise %17,4'tür. Ortanca değeri dikkate aldığımızda ise, hanelerin %50'si 650 TL'nin altında ve diğer yarısı da 650 TL'nin üzerinde kazanmaktadır.

Ne var ki, aylık toplam gelir hanelerin büyüklüğüne orantılı bir şekilde değerlendirilmediğinde, hanelerin ekonomik durumuna ilişkin somut bir bilgi vermez. Bu nedenle, daha gerçekçi bir gelir durumu tespiti yapabilmek için hanenin gelirini hanede yaşayan kişi sayısına böldük. Bu şekilde elde ettiğimiz kişi başına düşen gelir seviyesine göre de hanelerin yeniden bir sınıflandırmasını yaptık. En alt gelir, alt gelir, orta gelir ve üst gelir olmak üzere dört gelir grubu oluşturduk. Buna göre, en alt gelir gurubunda değerlendirilen ve kişi başına aylık 100 TL altında gelire sahip hanelerin oranı %34,9; alt gelir grubunda değerlendirilen ve kişi başına aylık 101-199 TL arasında gelire sahip hanelerin oranı %4; orta gelir grubunda yer alan ve kişi başına aylık 200-299 TL arasında gelire sahip hanelerin oranı %14,7, üst gelir grubu oluşturan ve kişi başına aylık 300 TL'den fazla gelire sahip hanelerin oranı ise %6,4'tür. Bu dağılımdan da görüleceği gibi, hanelerin büyük bir çoğunluğu (%78,9'u) yoksul ve düşük gelirlidir. Öte yandan köyde ekonomik farklılaşmanın ve tabakalaşmanın da ipuçları görülmektedir.

Eğitim: Araştırma kapsamında köyde görüşülen kişilerin eğitim düzeylerine bakıldığında şaşırtıcı bir tablo ile karşılaşılmaktadır. Kente yakınlığı ve uzun bir süredir kentle olan iletişimi dikkate alındığında, araştırmaya katılanların ve buna dayalı olarak da köyün eğitim düzeyi genel olarak düşüktür. Görüşülen kişilerin yaklaşık %70'i ilkokul mezunlarından ve okur yazarlardan oluşmaktadır. Yaklaşık %24 gibi bir kesimin de okuma yazması yoktur. Ortaokul ve lise mezunları çok küçük bir kesimi oluşturmaktadır. Köyde üniversite mezunu sadece 2 erkek bulunmaktadır. Bu durum yakın gelecekte de çok değişecek gibi görünmemektedir. Görüşmelerin yapıldığı sırada köyde üniversite öğrencisi olanların ve üniversiteye hazırlananların sayısı 5'i geçmiyordu. Öte yandan bu bilgiyi bir bağlama oturarak değerlendirmek gerekir. TÜİK'in 2000 nüfus sayımı verilerine dayalı Kent Araştırması sonuçlarına göre, Gaziantep il merkezinde ilkokul mezunlarının toplam nüfus içindeki payı %34 ve orta öğretim mezunlarının toplam nüfus içindeki payı %4,6'dır. Çarpıcı bir şekilde köydeki oranlar kent genelindeki oranlardan oldukça yüksektir. Dolayısıyla, köyün eğitim verileri değerlendirilirken bu bilgi de dikkate alınmalıdır.

Köyde eğitim düzeyinin genel olarak ve bütün grupları kesecek şekilde düşük olduğunu belirtmiştik. Buna ilaveten, eğitim düzeyinin cinsiyete göre eşitsiz dağıldığını da görmekteyiz. Kadınlar eğitime erişimde erkeklere göre her düzeyde dezavantajlıdırlar. Kadınlar arasında okuma yazma bilmeyenlerin oranı erkeklere göre çok yüksek ve ilkokul mezunu oranı da erkeklere göre çok düşüktür. Daha çarpıcı olan, kadınlar arasında ilkokul sonrası eğitim gören hiç kimsenin olmamasıdır. Ortaokul ve lise mezuniyeti oranları erkekler arasında da çok düşük iken (sırasıyla %6,1 ve %1,7), kadınlar ilkokul sonrası eğitimden tümüyle dışlanmışlardır.

Eğitim konusunda altı çizilmesi gereken bir diğer nokta da, kuşaklar arası eğitim düzeyi farklarına baktığımızda beklenildiği gibi bir artışın görülmemesidir. İlkokula gitme eğilimi genç kuşaklarda yaşlılara göre büyük bir artış gösterirken, zorunlu eğitim sonrası okullaşma oranı eski kuşaklara göre daha düşük kalmıştır. Diğer bir deyişle, en yaşlı kuşaktan en genç kuşağa doğru gittiğimizde, ortaokul ve lise eğitimine talepte zamanla düzenli bir artış olmamış; aksine istikrarsız ve marjinal bir değişim yaşanmıştır. Zaman içerisinde ulaşım olanakları ile kente erişimin çok daha kolay hale geldiği ve toplumun genelinde eğitime karşı duyarlılığın arttığı bir dönemden söz ettiğimizi düşündüğümüzde, köyde gözlemlenen bu örüntü şaşırtıcıdır.

Yapılan görüşmelerde bu duruma dair iki açıklama getirilmiştir. İlki eğitime erişimin maliyetinin giderek artması ve ailelerin bu gideri karşılamakta zorlanmalarınıdır. Özellikle zorunlu eğitim sonrası okullaşmanın ek maliyet gerektirdiği ve ancak kentte gerçekleştirilebileceği düşünülürse ailelere getireceği maddi yük tahayyül edilebilir. İkinci açıklama, köyde son 10-15 yılda yaşanan ekonomik değişime işaret etmektedir. Köyde ve köyün yakın çevresinde sanayi işletmelerinin sayısının ve işgücüne talebin artması, erken yaşta ücretli emek piyasasına katılmayı, hem aileler, hem de gençler için rasyonel ve çekici kılmaktadır. Diğer bir deyişle, eğitimin artan maliyetinin yanı sıra uzun vadeli ve getirileri belirsiz bir yatırım olması, köyde eğitim yerine işçileşmeyi teşvik etmektedir. Bu iki gözlem, aynı eğilimler devam ettiği sürece, bu topluluğun orta ve uzun vadede eğitim düzeyi düşük, vasıfsız ve yarı-vasıflı işgücü haline geleceğini göstermektedir.

Hane ve Konut: Köyün hane yapısına baktığımız zaman, hanelerin %60'a yakınının 6 ve altında kişiden ve yaklaşık %75'inin de çekirdek aileden oluştuğunu görmekteyiz. Bu iki olgu köyde modern aile yapısına doğru bir evrilmenin olduğuna işaret etmektedir. Öte yandan, hanenin büyüklüğünün hanenin gelir durumuna duyarlı olduğunu görmekteyiz. Örneğin en alt gelir grubunda hanede yaşayan kişi sayısı ortalama 6,5 iken, bu sayı en yüksek

gelir grubunda 3,8'e düşmektedir. Bu durum yine kent çalışmalarında yaygın olarak tespit edilen bir olguya benzemesi açısından önemlidir: hanenin ekonomik durumu iyileştikçe hane büyüklüğü de giderek küçülmektedir.

Hane yapısının özellikleri değerlendirilirken köyde geniş ailelerin sayısının görece yüksek olmasının temelde sit alanı uygulamasından kaynaklanan bir olgu olduğu da dikkate alınmalıdır. Sit alanı uygulamasından dolayı yeni konut yapımına katı sınırlamalar getirilmiş ve bu da farklı kuşakların bir arada yaşamasını zorunlu kılmıştır. Bu durumda olan hanelerin neredeyse hepsi büyük bir rahatsızlık duyduklarını belirtmişlerdir. Konut yapımına ve yenilenmesine getirilen sınırlama, yalnızca ailelerin ayrılmasını engellemekte; aynı zamanda bir mekan sorunu yaratmaktadır. Birlikte yaşamaktan ve yaşanan konutun yetersizliğinden şikayetler, en çok genç çiftler arasında görülmektedir. Genç çiftler, ebeveyn ve diğer akrabalarla aynı evi paylaşmaktan rahatsız olmakta ve kendilerine ait ayrı bir evde yaşamayı arzulamaktadırlar. Mekan sıkıntısının yarattığı mahremiyet sorunları bu şikayetlerin temel sebebidir. Çiftlerin ayrı yaşaması gerektiği fikrinin güçlü bir şekilde ifade edilmesi ve mahremiyetin dert edilmesi, gençlerin modern aile ideolojilerinden etkilendiğini ve çekirdek aileye dayalı yaşam tarzını bir norm olarak benimsediklerini göstermektedir.

Köy yaşamının temel özelliklerinden biri, konut sahipliği ve kentte rastlanması pek mümkün olmayan mülkiyet ve barınma biçimlerinin yaygınlığıdır. Bu açıdan ele aldığımızda bizim örneklemimiz içinde de ev sahipliği yaygındır. Hanelerin %83,5'i kendi evinde oturmaktadır. Miras sorunları nedeniyle konut bir başkasına, genellikle de akrabasına ait olduğu halde, konutta bedelsiz oturanların oranı ise %12,2'dir. Köy arazisine yapılan ve yine bedelsiz oturanların oranı da %1,7'dir. Kısacası, görüşülen kişilerin toplam %97,4 gibi bir oranı konutunda herhangi bir bedel ödemediği oturmaktadır. Geri kalan çok küçük bir kesim kiracıdır. Bunları da mülksüz kalmış köylüler oluşturmaktadır. Bu bağlamda kentli yaşamla özdeşleştirilen kiracılık köyde çok sınırlı bir olgu olarak gözlenmektedir. Köyün göç almamış olması bu durumun en önemli nedenlerinden biridir.

Konutların yapım tarihine baktığımızda %76,5 gibi büyük bir oranının 1980 sonrası inşa edildiğini görmekteyiz. Bu da çevrede organize sanayi bölgelerinin kurulmasının köy üzerindeki bir diğer etkisine işaret etmektedir. Kamulaştırmadan kazanılan gelir ile birçok aile kendine ya da çocuklarına yeni konut inşa etmiştir. Bu nedenle, köyün arkeolojik alanlarının bulunduğu eski bölge hariç, diğer mahallelerdeki yeni yapılan konutlar çok iyi durumdadır ve genel olarak modern standartlara uygun inşa edil-

mişlerdir. Yeni evlerin neredeyse tümünde ayrı mutfak, misafir odası ya da salon ve banyo vardır. Yine yeni evlerin tümünde tuvalet evin içindedir. Şebeke suyu ve elektrik bağlantısı vardır.

Konutların özellikleri açısından temel ayrım noktalarından biri konutların yapım tarihi iken, bir diğeri de hanelerin gelir durumudur. Özellikle, modern konutun temel özelliklerinden sayılan banyo ve tuvaletin evin içinde olması, hanenin gelir düzeyine duyarlı olarak değişmektedir. Şebeke suyu ve elektriğe erişim ise neredeyse tüm köyde yaygın hale gelmiştir. Oda sayısında gelire duyarlılık tespit edilmemiştir. Görüşülen kişilerin %80'e yakını 1-3 odalı konutlarda yaşamaktadır ve ortalama oda sayısı 3'tür.

Kültürel Yapıda Değişim

Tüketim Eğilimleri: Tüketim kalıplarındaki değişim kültürel modernleşmenin en önemli göstergelerinden biri olarak kabul edilir. Tüketim kuşkusuz değerler kadar kişilerin ve hanelerin refah düzeyi ile de doğrudan bağlantılıdır. Bu nedenle tüketim mallarının gruplara göre dağılımı, gelir ve statü farklılıklarının maddi göstergeleri olarak okunurken, bir zamanlar lüks tüketim maddeleri olarak kodlanan malların tüketiminin kitleselleşmesi de bir anlamda modern/kentli yaşam tarzlarının yaygınlaşmasının yanı sıra 'tüketimin demokratikleşmesi' olarak da yorumlanabilir.

Bu açıdan araştırmada derlenen veriler üzerinden hanelerin tüketim kalıplarına ilişkin göstergelere baktığımızda, iki önemli eğilimden söz edebiliriz (bk. Tablo 1). Modern ev aletlerine sahiplik bağlamında, tüketim kalıplarında kesin kır-kent ayrımlarının zayıfladığı gözlenmektedir. İkinci olarak, yine modern ev aletlerine erişimde hanenin gelir düzeyi önemli bir belirleyen olmakla beraber, bazı temel ev aletlerinde gelirden bağımsız bir şekilde yaygın kullanım söz konusudur. Kısacası, eskiden oldukça pahalı olan ve dolayısıyla tüketici kitlesi sınırlı olup hem refah, hem de statü göstergeleri olarak işlev gören dayanıklı tüketim eşyalarının bir kısmı sıradanlaşmış, hem kırsal, hem de yoksul hanelerin artık vazgeçilmez gereksinimleri haline gelmiştir.

Televizyon, kullanımı en hızlı yaygınlaşan eşyalar arasında başı çekmiştir. Toplamda %99,1 gibi bir sahiplik oranı televizyonun artık gelir düzeyinden bağımsız bir şekilde neredeyse her haneye girdiğini göstermektedir. Aynı durum buzdolabı için de geçerlidir. Modern tüketim eğilimlerine duyarlılık ve benimseme bakımından telefon kullanımı da önemli bir göstergedir. Ev telefonu kullanımı sınırlı sayıda hanede gözlemlenirken, cep telefonu kullanımına yine gelirden bağımsız bir şekilde neredeyse her hanede rastlanmaktadır. Bu bağlamda cep telefonu sahipliğini de ekonomik

refah göstergesi olmaktan çıkarıp, yerine hanede kişi başına düşen cep telefonu sayısını ikame etmek daha anlamlı olabilir.

Tablo 1: Hanelerin Gelir Düzeylerine Göre Tüketim Eğilimleri

	EN YOKSUL (< 100 TL/Kişi) N=44		ALT GELİR (101-199 TL/Kişi) N=48		ORTA GELİR (200-299 TL/Kişi) N=16		ÜST GELİR (>300 TL/Kişi) N=7	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Televizyon	44	100,0	47	97,9	16	100,0	7	100,0
Buzdolabı	44	100,0	48	100,0	16	100,0	7	100,0
Cep telefonu	43	97,7	47	97,9	16	100,0	7	100,0
Çamaşır makinesi	33	75,0	42	87,5	13	81,3	5	71,4
Fırın	26	59,1	34	70,8	13	81,3	5	71,4
Elektrikli süpürge	19	43,2	29	60,4	11	68,8	5	71,4
Dvd/Cd çalar	12	27,3	22	45,8	3	18,8	3	42,9
Kombi/Şofben	9	20,5	9	18,8	3	18,8	5	71,4
Ev telefonu	9	20,5	16	33,3	3	18,8	2	28,6
Klima	3	6,8	1	2,1	3	18,8	3	42,9
Bilgisayar	2	4,5	2	4,2	1	6,3	2	28,6
Bulaşık makinesi	--	--	3	6,3	--	---	2	28,6
Otomobil	10	22,7	11	22,9	5	31,3	2	28,6
Tarım aracı	5	11,4	3	10,4	2	12,5	--	--
Ticari araç	4	9,1	2	4,2	2	12,5	1	14,3

Kullanımı yaygınlaşan diğer modern ev aletleri, sırasıyla çamaşır makinesi (%80,9), fırın (%67,7) ve elektrikli süpürge (%55,7). Bu tüketim maddelerinde erişim ile gelir düzeyi arasında pozitif bir ilişki varken, diğer bir deyişle, hanenin gelir düzeyi arttıkça çamaşır makinesine, fırına ve elektrikli süpürgeye sahip olma oranı da artarken, hanelerin bu mallara erişiminde genel bir yaygınlık da göze çarpmaktadır. En yoksul hanelerin bile önemli bir oranının bu üç eşyaya sahip oldukları görülmektedir. Öte yandan, elektrikli ev aletleri arasında bulaşık makinesi sahipliğinin halen çok düşük düzeyde olduğu görülmektedir. Belli ki, bulaşık makinesi halen lüks tüketim maddesi olarak algılanmakta ve ancak gelir düzeyi daha yüksek olan haneler tarafından satın alınabilmektedir. Bulaşık makinesi gibi DVD/VCD çalar, kombi/şofben, klima ve bilgisayar gibi eşyalara erişim köydeki hanelerin gelir düzeyi ile pozitif ilişki içindedir ve diğer eşyaların aksine çok az hane tarafından erişilebilmektedir.

Dayanıklı tüketim mallarının ve özelde de elektrikli ev aletlerinin bu kadar yaygınlaşmasının kır-kent ayrımının kırıldığına ve kadınların hane içinde konumlarının değiştiğine işaret ettiğini iddia edebiliriz. Ev içi işlerde yoğun kadın emeği yerine ev aletlerini ikame etmek, üstelik tarımdan tarım-dışı ücretli istihdama geçilen ve dolayısıyla kadın emeğine üretim sürecinde daha az ihtiyaç duyulan bir ortamda, hem genel anlamda modernleşmenin, hem de kadının değişen konumunun bir göstergesi olarak okunmalıdır.

Değnilmesi gereken bir diğer nokta, hem otomobil, hem de ticari araç sahipliğinin köyde yaygınlaştığıdır. Bu iki gösterge, elektrikli ev aletlerinde olduğu gibi, otomobil ve ticari araçta da artık yalnızca mülkiyetin değil, aynı zamanda sahip olunan eşyanın niteliğinin dikkate alınması gerektiğine işaret etmektedir. Diğer bir deyişle, yalnızca neye sahip olunduğu değil, sahip olunan eşyaların niteliği de (markası, tarihi, fiyatı vb.) ekonomik ve kültürel ayrımların önemli belirleyenleri olarak köy çalışmalarında dikkate alınmalıdır. Bu bağlamda dikkat çekici bir olgu, tarım aracı sahipliğidir. En üst gruba mensup hanelerde hiç tarım aracı yokken, diğer gelir gruplarında da tarım aracı sahipliği çok düşük düzeydedir. Bu durum, daha önce köydeki ekonomik faaliyetlere ilişkin yaptığımız gözlemleri doğrular niteliktedir. Bütün gelir grupları arasında tarımsal faaliyetten kesin bir şekilde uzaklaşma vardır. Ayrıca bu eğilim en çok üst gelir grubunda gözlenmektedir.

Son olarak, tüketim üzerinden yaşanan kadın-erkek ve yaşlı-genç çatışmalarına değinmek gerekir. Köyde gözlenen bir olgu erkeklerin tarım dışı ücretli istihdama kayması ve kadınların da tarımsal faaliyetlerdeki rolünün azalmasıyla birlikte yaşanan değişimdir. Tarlada çalışma ihtiyacının ortadan kalkması ile birlikte köydeki kadınlar üretici rollerinden sıyrılmış ve daha çok tüketici bir role bürünmüş görünürler. Modern ve kentli toplumlarda kadının evin temel ihtiyaçlarını pazardan karşılanıyor olması bu rolün ortaya çıkmasında en önemli faktördür. Kentli ortamlardaki cinsiyete dayalı işbölümünde, kadınların evle özdeşleştirilen görevlerinin büyük bir kısmını aslında ailenin ihtiyaçlarını karşılamak için zorunlu hâle gelen alışveriş yapmak oluşturmaktadır. Öte yandan, bu işbölümü kadının 'tüketim çılığını' olarak damgalanmasına neden olur (Hall ve Neitz 1993). Benzer bir önyargı ve şikayet köydeki erkeklerde de vardır. Erkekler kendilerinin fabrikalarda çalışmaya başladıklarından beri kadınların işinin kalmadığını ve kadınların tek yaptıklarının şehre gidip alışveriş yapmak olduğunu söylemektedirler. Erkekler arasında "biz kazanıyoruz, kadınlar harcıyor" şikayeti yaygındır. Kadınlar ve erkekler arasında tüketim üzerinden yaşanan çatışmanın temel eksenini elektrikli ev aletleri, mobilya, kıyafet gibi eşyalar oluşturmaktadır.

Kuşaklar arasında da benzer bir tüketim eksenli çatışma gözlemlenmektedir. Gençler modern yaşamın konforlarından faydalanmak istemekte ve bunun için harcama yapmaktan kaçınmamaktadırlar. Yaşlı kuşak ise bunu bir israf olarak görmekte, ve kuşaklar arası bir ‘ihtiyaçlar tanımı’ çatışması yaşanmaktadır. Kuşaklar arası çatışmanın yaşandığı temel alanlar cep telefonu, bilgisayar ve DVD/CVD çalar gibi teknolojik iletişim ve eğlence araç gereçleri, kıyafet ve eğlence üzerine harcamalardır.

Toplumsal Cinsiyete ve Dine Dair Tutumlar: Bu bölüm, toplumsal değerlerde yaşanan dönüşümü modernleşme ve kentleşme kuramlarında yaygın olarak kullanılan iki kavram üzerinden incelemeye çalışmaktadır. Neredeyse bütün toplumsal değişim kuramları, toplumsal ilişkilerin modernleşmesi ve kentli değerlerin içselleştirilmesi ile birlikte, geleneksel toplumsal cinsiyet kurgusunda ve dine yaklaşımda bireyin değer ve tutumlarında bir değişimi varsayar. Bu değişimin yönü, toplumsal cinsiyet ilişkilerinde daha eşitlikçi ve liberal bir yönelim; dinin toplumsal hayatın merkezinden bireyin kişisel hayatına çekilmesi ve dinle ilişkinin bireysel inanç düzeyine inmesi şeklinde formüle edilebilir.⁶

Tablo 2: Cinsiyete Göre Cinsiyet Eşitliğine Dair Algı ve Tutumlar

	KADIN (N= 67)		ERKEK (N= 71)		TOPLAM (N= 138)	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Kadının Yeri Evidir						
Katılıyorum	51	49,5	52	50,5	103	74,6
Katılmıyorum	14	43,8	18	56,3	32	23,2
Fikrim yok	2	66,7	1	33,3	3	2,2
Kızlar Okumasa Da Olur						
Katılıyorum	9	32,1	19	67,9	28	20,3
Katılmıyorum	56	52,3	51	47,7	107	77,5
Fikrim yok	2	66,7	1	33,3	3	2,2
Kızlar Meslek Sahibi Olmasalar da Olur						
Katılıyorum	18	41,9	25	58,1	43	31,2
Katılmıyorum	44	51,8	41	48,2	85	61,6
Fikrim yok	5	50,0	5	50,0	10	7,2
Görücü Usulü Evlilikler Daha Sağlıklıdır*						
Katılıyorum	42	75,5	31	42,5	73	52,9
Katılmıyorum	23	42,6	31	57,4	54	39,1
Fikrim yok	2	18,2	9	81,8	11	8,0

Kızım İsteddiği ile Evlenebilir**						
Katılıyorum	44	58,7	31	41,3	75	54,3
Katılmıyorum	21	35,6	38	64,4	59	42,8
Fikrim yok	2	50,0	2	50,0	4	2,9
*p<0,0027; **p<0,03						

Araştırma sonuçlarına göre, kadınların toplumdaki yeri ve rolüne dair daha liberal ve eşitlikçi bir eğilimin yanı sıra, geleneksel ve muhafazakar değerlerin de taşınmaya devam ettiği bir yapıyla karşılaşmaktayız (bk. Tablo 2). Örneğin, görüşülen kişilerin çoğunluğu, kızların okuması ve meslek sahibi olması gerektiği fikrine katılmaktadır. Öte yandan, kadınların yerini evi olarak gören zihniyet çok güçlü bir destek almaya devam etmektedir. Benzer bir şekilde, çelişkili bir tutum evlilik konusunda da gözlenmektedir. Görücü usulü evliliklerin daha sağlıklı olduğunu düşünenler görece çoğunlukta iken, büyük bir çoğunluk kızların evlilik konusunda kendi tercihlerini kullanmalarını da onaylamaktadır.

Tablo 3: Gelir Gruplarına Göre Cinsiyet Eşitliğine Dair Algı ve Tutumlar

	EN YOKSUL (< 100 TL/Kişi) N=52		ALT GELİR (101-199 TL/Kişi) N=59		ORTA GELİR (200-299 TL/Kişi) N=20		ÜST GELİR (>300 TL/Kişi) N=9	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Kadının Yeri Evidir								
Katılıyorum	41	39,4	44	42,3	14	13,5	5	4,8
Katılmıyorum	11	33,3	13	39,4	5	15,2	4	12,1
Fikrim Yok	0	0,0	2	66,7	1	33,3	0	0,0
Kızlar Okumasa da Olur								
Katılıyorum	16	55,2	10	34,5	1	3,4	2	6,9
Katılmıyorum	35	32,4	47	43,5	19	17,6	7	6,5
Fikrim Yok	1	33,3	2	66,7	0	0,0	0	0,0
Kızlar Meslek Sahibi Olmasalar da Olur								
Katılıyorum	14	31,8	18	40,9	6	13,6	6	13,6
Katılmıyorum	33	38,4	36	41,9	14	16,3	3	3,5
Fikrim Yok	5	50,0	5	50,0	0	0,0	0	0,0
Görücü Usulü Evlilikler Daha Sağlıklıdır								
Katılıyorum	29	39,2	29	39,2	10	13,5	6	8,1
Katılmıyorum	18	33,3	25	46,3	9	16,7	2	3,7
Fikrim Yok	5	45,5	5	45,5	1	9,1	0	0,0

Kızım İstedığı İle Evlenebilir								
Katılıyorum	30	39,5	27	35,5	12	15,8	7	9,2
Katılmıyorum	22	36,7	28	46,7	8	13,3	2	3,3
Fikrim Yok	0	0,0	4	100,0	0	0,0	0	0,0

Cinsiyet eşitliğine dair algı ve tutumlarda kadın ve erkekler arasındaki farklara baktığımızda, kadınların erkeklerden görece daha liberal ve eşitlikçi olduklarını görüyoruz (bk. Tablo 2). Kızların okuması ve meslek sahibi olması gerektiği fikrine kadınlar, erkeklere göre daha fazla onay verirken, kadınların yerinin evi olduğu fikrine de kadınlar, erkeklerden az farkla da olsa, daha az onay vermektedirler. Öte yandan, kadınların kendi içinde büyük bir çoğunluğun bu fikre onay verdikleri de not edilmelidir. Evlilik konusunda ise, kadınlar açısından çelişkili bir tutum söz konusudur. Hem görücü usulü evliliğin daha sağlıklı olduğunu düşünenler arasında, hem de kızların seçtikleri kişiyle evlenebilecekleri fikrini onaylayanlar arasında kadınlar daha çoğunluktadır.

Gelir düzeylerine göre cinsiyet eşitliğine dair algı ve tutumlardaki farklılaşmayı incelediğimizde, bu iki değişken arasında da bir ilişki olduğunu görüyoruz. Tablo 1’de gördüğümüz gibi, kızların okuması gerektiği fikrine genel anlamda güçlü bir destek var iken (%77,5), bu destek gelir düzeyine göre değişmektedir. Buna paralel olarak, her gelir grubunda kızların okumasına destek verenler çoğunluktadır. Öte yandan, gelir düzeyi ile doğru orantılı bir ilişkiden söz edemesek de, “kızlar okumasa da olur” fikrini destekleyenler arasında çoğunluğu en alt gelir grubundan kişiler oluşturmaktadır. “Kızlar meslek sahibi olmasalar da olur” fikrine onay verenler arasında da, yine en büyük çoğunluğu iki alt gelir grubundan gelenler oluşturmaktadır. Burada, her grupta kızların meslek sahibi olmaları gerektiği fikrine onay veren görüşün çoğunlukta olduğunu da belirtmek gerekir. “Kadının yeri evidir” bakış açısı ise, en büyük desteği alt gelir gruplarında bulmakta ve bu fikre destek gelir düzeyi yükseldikçe azalmaktadır. Dikkat edilmesi gereken bir nokta da, her gelir grubunun kendi içinde büyük bir çoğunluğunun bu fikri desteklediğidir.

Evlilik konusundaki tutumlara baktığımızda ise, görücü usulü evlilik bütün gelir grupları içinde, çoğunluk tarafından destek görmektedir. Bu fikre onay verenler arasında ise, yine en yoksul ve alt gelir grubundan gelenler daha fazladır. Fakat çelişkili bir şekilde, kızların kendi seçtikleri kişi ile evlenmesi fikrini onaylayanlar arasında da alt gelir grubundan gelen kişiler ağırlıklı çoğunluğu oluşturmaktadırlar.

Dinin toplumsal ve bireysel yaşamdaki yerine dair algı ve tutumlara baktığımızda, toplumsal cinsiyete dair yaklaşımdan daha katı muhafazakar bir tutum ile karşılaşıyoruz (bk. Tablo 4). Dinin toplumsal yaşamı düzenlemede merkezi bir rol oynaması gerektiği fikri görüşülen kişiler arasında yaygın olarak paylaşılmaktadır. Görüşülen kişilerin büyük çoğunluğu “Türkiye toplumunda dine yeterince önem verilmediğini” (%60,9), “toplum olarak dinden uzaklaştığımız için ahlaksızlığın arttığını” (%86,9), “gençlerin dini değerlere yabancı büyüdüklerini” (%68,1) ve “devletin din eğitime daha çok önem vermesi gerektiğini” (%88,4) düşünmektedir. Benzer şekilde, görüşülen kişilerin çoğunluğu dinin toplumdaki sorunlarla ilgili olduğunu (%56,5) ve dindarlık artarsa toplumdaki sorunların da azalacağını (%47,1) düşünmektedir. Öte yandan, yine çoğunluk (%58,0) dinin sadece kişiyi ilgilendirdiğini; bir başkasının diğerine dini inanç ve pratikleri konusunda müdahale etmemesi gerektiği fikrini paylaşmaktadır.

Tablo 4: Cinsiyete Göre Dine Dair Algı ve Tutumlar

	KADIN (N=67)		ERKEK (N=71)		TOTAL (N=138)	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Türkiye’de Dine Yeterince Önem Verilmiyor						
Katılıyorum	41	48,8	43	51,2	84	60,9
Katılmıyorum	20	50,0	20	50,9	40	29,0
Fikrim yok	6	42,9	8	57,1	14	10,1
Dinden Uzaklaştığımız İçin Ahlaksızlık Artıyor *						
Katılıyorum	63	52,9	56	47,1	119	86,9
Katılmıyorum	0	0,0	10	100,0	10	7,3
Fikrim yok	3	37,5	5	62,5	8	5,8
Gençler Dini Değerlerimize Yabancı Büyüyor **						
Katılıyorum	50	53,2	44	46,8	94	68,1
Katılmıyorum	11	33,3	22	66,7	33	23,9
Fikrim yok	6	54,5	5	45,5	11	8,0
Devlet Dini Eğitime Daha Çok Önem Vermeli						
Katılıyorum	59	48,4	63	51,6	122	88,4
Katılmıyorum	6	66,7	3	33,3	9	6,5
Fikrim yok	2	28,6	5	71,4	7	5,1
Dinin Toplumdaki Sorunlarla İlgisi Yok						
Katılıyorum	17	35,4	31	64,6	48	34,8
Katılmıyorum	42	53,8	36	46,2	78	56,5
Fikrim yok	8	66,7	4	33,3	12	8,7

Dindarlığın Artması Sorunları Çözmez***						
Katılıyorum	21	36,2	37	63,8	58	42,2
Katılmıyorum	38	58,5	27	41,5	65	47,1
Fikrim yok	8	53,3	7	46,7	15	10,9
Din Sadece Kişiyi İlgilendirir						
Katılıyorum	38	47,5	42	52,5	80	58,0
Katılmıyorum	24	47,1	27	52,9	51	37,0
Fikrim yok	5	71,4	2	28,6	7	5,1
*p<0,005; **p<0,056; ***p<0,044						

Din ve cinsiyet arasındaki ilişkiye baktığımızda, kadınların erkeklere göre din konusunda tavır alışlar açısından daha muhafazakar olduğunu görüyoruz. “Devlet dini eğitime daha çok önem vermeli” ve “din sadece kişiyi ilgilendirir” önermeleri hariç, diğer önermelerde kadınlar erkeklere göre daha muhafazakar bir tutum içindedirler. Diğer bir deyişle, kadınların daha büyük bir çoğunluğu Türkiye toplumunun dine yeterince önem vermediğini, toplumda dinden uzaklaşıldığı için ahlaksızlığın arttığını, gençlerin dini değerlere yabancı büyüdüğünü, toplumdaki sorunlar ile dinin ilişkili olduğunu ve toplumda dindarlık artarsa toplumsal sorunların azalacağını düşünmektedir (bk. Tablo 4).

Tablo 5: Gelir Gruplarına Göre Dine Dair Algı ve Tutumlar

	EN YOKSUL (< 100 TL/Kişi) N=52		ALT GELİR (101-199 TL/Kişi) N=59		ORTA GELİR (200-299 TL/Kişi) N=20		ÜST GELİR (>300 TL/Kişi) N=9	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Türkiye’de Dine Yeterince Önem Verilmiyor								
Katılıyorum	26	31,0	42	50,0	12	14,3	4	4,8
Katılmıyorum	17	41,5	14	34,1	6	14,6	4	9,8
Fikrim yok	9	60,0	3	20,0	3	20,0	0	0,0
Dinden Uzaklaştığımız İçin Ahlaksızlık Artıyor								
Katılıyorum	45	37,5	51	42,5	17	14,2	7	5,8
Katılmıyorum	3	30,0	5	50,0	2	20,0	0	0,0
Fikrim yok	3	33,3	3	33,3	1	11,1	2	22,2
Gençler Dini Değerlerimize Yabancı Büyüyorlar								
Katılıyorum	32	33,7	41	43,2	15	15,8	7	7,4
Katılmıyorum	15	45,5	12	36,4	4	12,1	2	6,1
Fikrim yok	5	41,7	6	50,0	1	8,3	0	0,0
Devlet Din Eğitime Daha Çok Önem Vermeli								
Katılıyorum	48	39,0	50	40,7	18	14,6	7	5,7
Katılmıyorum	2	18,2	4	36,4	3	27,3	2	18,2
Fikrim yok	2	28,6	5	71,4	0	0,0	0	0,0

Dinin Toplumdaki Sorunlarla İlgisi Yok								
Katılıyorum	21	43,8	18	37,5	8	16,7	1	2,1
Katılmıyorum	26	32,9	37	46,8	10	12,7	6	7,6
Fikrim yok	5	38,5	3	23,1	3	23,1	2	15,4
Dindarlığın Artması Sorunları Çözmez								
Katılıyorum	18	31,0	29	50,0	7	12,1	4	6,9
Katılmıyorum	29	43,9	23	34,8	11	16,7	3	4,5
Fikrim yok	5	31,3	7	43,8	3	18,8	1	6,3
Din Sadece Kişi İlgilendirir								
Katılıyorum	28	35,0	32	40,0	15	18,8	5	6,3
Katılmıyorum	21	40,4	22	42,3	5	9,6	4	7,7
Fikrim yok	3	42,9	4	57,1	0	0,0	0	0,0

Gelir düzeyi ile dini muhafazakarlık arasındaki ilişki de nüfusun temsil ettiği muhafazakar tutuma paralel olarak anlamlı bir farklılaşma sunmamaktadır (Tablo 5). Tüm popülasyonun bu konudaki algı ve tutumlarını incelediğimiz bölümde de belirttiğimiz gibi (Tablo 4), din konusunda genel bir muhafazakarlık hakimdir ve bu durum bütün gelir gruplarını kesen ortak paydadır. Öte yandan, gelir düzeyi ve toplumsal cinsiyet eşitliğine dair algı ve tutumlar konusunda yaptığımız gözlem burada da geçerlidir. Diğer bir deyişle, “Türkiye’de dine yeterince önem verilmediğini”, “dinden uzaklaştığımız için ahlaksızlığın arttığını”, “gençlerin dini değerlerimize yabancı büyüdüğünü”, “devletin din eğitimine daha fazla önem vermesi gerektiğini”, “dinin toplumdaki sorunlara ilgili olduğunu”, “dindarlığın artmasının toplumsal sorunları da azaltacağını” ve “dinin kişilerin tercihine bırakılamayacağını” düşünenler arasında yoksullar ve alt gelir grubuna dahil kişiler diğer gruplara göre daha ağırlıktadır.

Tartışma ve Sonuç

Araştırmanın yapıldığı köy, kente yakınlığı nedeniyle modernleşmenin ve kentleşmenin etkilerini uzun zamandır hissetmektedir. Köy, en azından 1950’lerden beri içine kapalı durağan bir topluluk özelliğini kaybetmiştir. Öte yandan, yaklaşık 15 yıldır köy doğrudan ve yoğun bir biçimde sanayileşmenin etkisi altına girmiştir ve hızlı bir değişim süreci yaşamaktadır. Köylünün sahip olduğu topraklara organize sanayi bölgelerinin kurulmasıyla birlikte, köylü açısından özellikle ekonomik değişim etkileri uzaktan hissedilen bir süreç olmaktan çıkmış, sonuçları doğrudan yaşanır bir olgu haline gelmiştir. Sanayi bölgelerinin toprakların büyük bir kısmını satın alması sonucunda köyde tarımdan hızlı ve kesin bir kopuş yaşanmış; hızlı bir işçileşme süreci başlamıştır. Bu değişimin etkileri köyün ekonomik yapısında yoğun bir şekilde gözlenmektedir. Köyde tarımla uğraşan hanelerin sayısı çok azdır ve sadece tarımdan geçinen hane ise neredeyse yoktur.

Tarım-dışı ücretli istihdam ve özellikle de sanayi işçiliği köylünün temel ekonomik uğraşı ve geçim kaynağı hâline gelmiştir.

İşçileşmenin eğitim açısından köye olumsuz etkileri olmuştur. Kente yakın olmasına rağmen köyde ilköğretim sonrası eğitime talep çok düşüktür. Öyle görünüyor ki, bu talep zamanla artacağına daha da azalmıştır. Hem derinlemesine mülakatlar, hem de niceliksel veriler, eğitime talebin sanayi işletmelerinin köy yakınında kurulmasına müteakip olarak düşmeye başladığını ve genç kuşağın bir önceki kuşağa göre daha düşük eğitilmiş olduğunu göstermektedir. Sanayide işçilik, yakın ve kolay erişilebilir bir seçenek haline gelince, köyün erkekleri için işçi olmak, eğitime yönelmekten daha rasyonel bir tercihe dönüşmüştür. Köy halkının çoğunluğunun yoksul ve dar gelirli hanelerden oluştuğu da dikkate alınırsa bu, anlaşılır bir tercihtir. Eğitim, aileler açısından uzun erimli, pahalı ve getirileri kesitirilemeyen bir yatırım olarak algılanmaktadır. Değinilmesi gereken bir diğer nokta da sadece araştırmaya konu olan köyün değil, Gaziantep il merkezinin eğitim göstergelerinin Türkiye geneline göre düşük olmasıdır. Bu bağlamda, köyde yapılan gözlem bir sanayi kenti olan Gaziantep geneli için de ışık tutucu olabilir.

Eğitim ve çalışma hayatı ile ilgili değinilmesi gereken bir diğer olgu da eğitime ve ücretli istihdama erişimde var olan cinsiyet eşitsizliğidir. Genel olarak köyün eğitim düzeyi çok düşük, ilkokul ve ilköğretim düzeylerinde iken, bu düzeyde bile eğitime erişim açısından kadınlar erkeklere göre dezavantajlı konumdadırlar. Kadınlar arasında okur-yazarlık ve okullaşma oranları, erkeklere göre çok daha düşüktür, ve köyde zorunlu eğitim sonrası okula giden kadın yoktur. Benzer şekilde, köyde neredeyse her hanede an az bir erkek yakın çevredeki ya da kentteki sanayi ve kamu işletmelerinde çalışırken, köyde ev dışında ücretli çalışan kadın yoktur. Her ne kadar köyde ek gelir getirici faaliyet olarak devam eden küçük çapta bahçecilik ve hayvancılık faaliyetleri temel olarak kadınlar tarafından yapılıyorsa da hanelerin işçileşmesiyle birlikte kadınlar, ev dışındaki üretim faaliyetinden büyük oranda uzaklaşmış ve “ev kadını”na dönüşmüşlerdir. Köyde fabrikaların kadınların çalışması için uygun yerler olmadığı, hem kadınlar hem de erkekler tarafından yaygın olarak dile getirilmiştir.

Modernleşmenin ve kentleşmenin temel göstergelerinden olan hanelerin küçülmesi ve çekirdek aileye geçiş süreçleri, araştırmanın yapıldığı köyde de gözlenmektedir. Öte yandan, verileri değerlendirirken dikkat edilmesi gereken bir nokta köyün özgün konumudur. Köyün bir süredir sit alanı ilan edilmiş olması ve yapılaşmaya karşı katı yasaklar, geniş ailelerin sayısını zorunlu olarak yüksek kılmaktadır. Birçok hane, istemediği halde, zorunluluktan dolayı evli çocuklarıyla birlikte yaşamaktadır. Özellikle genç

evli çiftler bu durumdan çok şikayetçidirler. Gözlemler çekirdek aile yapısının ve yaşam tarzının özellikle gençler tarafından bir toplumsal-kültürel norm olarak kabullenildiğini göstermektedir.

Hanelerin tüketim kalıplarına baktığımızda, kır-kent ayrımının kırıldığı ve birçok modern dayanıklı tüketim mallarının sahipliğinin hanelerde yaygınlaştığını görmekteyiz. Özellikle dikkat çeken bir olgu, tarımın ve hayvancılığın temel geçim kaynağı olmaktan çıktığı ve kadınların ev kadınına dönüştüğü köyde, elektrikli ev aletlerinin de yaygınlaşmasıdır. Tüketime ilişkin değinilmesi gereken bir diğer gözlem de, tüketim üzerinden kuşaklar ve cinsler arasında yaşanan çatışmalardır. Kadınların ve gençlerin üretimden çekilmesi, ücretli istihdam ile birlikte hane reislerinin ya da erkeklerin hanenin geçiminden sorumlu birincil aktörler haline gelmesi ve hanenin neredeyse bütün ihtiyaçlarının pazardan karşılanmaya başlanması ile birlikte, kadınlar ve gençler 'üreten'den çok 'türeten' kimliği ile algılanmaya başlanmıştır. Bu durum, hane içinde yeni çatışmaların çıkış noktasını oluşturmaktadır.

Araştırmanın ortaya koyduğu önemli sonuçlardan biri de köyün ekonomik yapısında ve tüketim kalıplarında yaşanan çarpıcı değişimin aynı oranda cinsiyet eşitliğine ve dine dair kültürel algı ve tutumlarda gözlenmiyor olmasıdır. Araştırmanın sonuçları genel olarak değerlendirildiğinde, cinsiyet eşitliğine dair algı ve tutumlarda nüfusun genelinde hem liberal ve eşitlikçi hem de muhafazakar ve cinsiyetçi eğilimlere eş zamanlı olarak rastlanmaktadır. Örneğin çoğunluk, hem kadınların yerinin evi olduğu fikrine onay vermekte hem de kadınların okuması ve çalışması gerektiği fikrine katılmaktadır. Benzer şekilde, çoğunluk, hem görücü usulü evliliği daha sağlıklı görmekte hem de kızların evlilik konusunda kendi kararlarını vermeleri gerektiği fikrine destek vermektedir.

Öte yandan, dinin toplumsal ve bireysel yaşamdaki yerine dair algı ve tutumlara baktığımızda, nüfusun çoğunluğunun toplumsal cinsiyete dair yaklaşımdan daha katı muhafazakar bir profil çizdiğini görmekteyiz. Örneğin nüfusun çoğunluğu dinin toplumsal yaşamda merkezi ve daha büyük bir rol oynaması ve devletin dinin toplumdaki rolünü arttırması için müdahil olması gerektiğini düşünmekte ve toplumsal sorunları, dinin toplumsal hayatta azalan rolüne bağlamaktadır.

Köyde gözlenen cinsiyet ilişkilerine ve dinin toplumsal hayattaki yerine dair tavır alışlardaki bu eğilimleri açıklamada cinsiyetin önemli bir faktör olduğunun altını çizmek gerekir. Kadınların çoğunluğunun cinsiyet ilişkilerinde erkeklerden daha liberal ve eşitlikçi tutum içinde olmaları, toplam nüfus içinde, hem liberal hem de muhafazakar/cinsiyetçi algıların temsil edilmesine yol

açmaktadır. Öte yandan, aynı şeyi din konusunda söylemek mümkün değildir. Hem kadınlar hem erkekler din konusunda muhafazakardırlar. Ancak, kadınlar arasında dini muhafazakarlık erkeklere göre daha fazladır. Bu durum da toplam nüfusun muhafazakarlık eğilimini daha da güçlü kılmaktadır. Bu konuda değinilmesi gereken son bir husus da kişilerin ekonomik durumu ile cinsiyete ve dine dair algı ve tutumlarında bir farklılık gözlemlenmiştir. Alt gelir grubunda yer alan kişiler, hem cinsiyet eşitliğine hem de dinin toplumsal hayattaki yerine dair algı ve tutumlarında üst gelir grubunda yer alan kişilere göre daha muhafazakar bir profil çizmektedirler. Ancak kültürel tutum ve değerlere ilişkin bütün bu çıkarımlar görüşülen kişilerin büyük bir çoğunluğunun muhafazakar eğilimli olduğu gözlemi akıldan tutularak okunmalıdır.

Köyün toplumsal yapısında, özellikle de ekonomik yapısında, hızlı ve keskin dönüşümler yaşanırken, kültürel yapısında paralel bir değişimin gözlenmemesi bu bağlamda dikkat çekicidir. Bu durumu, Ogburn'un (1957) "kültürel gecikme" (*cultural lag*) kavramına başvurarak açıklayabiliriz. 'Kültürel gecikme' toplumsal ve teknolojik değişimlere uyumda kültürün geri kalmasıdır. Kavram modernleşme kuramlarında önemli bir tartışma konusu olan yapısal/teknolojik modernleşme ile kültürel modernleşme süreçlerinin eş zamanlı yaşanmamasına ve görece özerk yapılar arz etmelerine dikkat çekmesi açısından önemlidir. Ogburn'a göre (1957), modern toplumda teknolojik ve ekonomik alanlarda değişimlerin çok hızlı ilerlemesi kültürel değer ve tutumların bu süreçlerle eşdeğer hızda değişmemelerine neden olabilmektedir. Örneğin teknolojik olarak insan klonlama kapasitesine sahip olmamıza rağmen, insan yaşamına dair yerleşik kültürel değerlerimizden dolayı, bu fikre toplumlar aşırı bir direniş gösterebilmekte ve var olan teknolojik kapasite kültürel değerler nedeni ile hayata geçirilememektedir (Anderson ve Taylor 2008). Bu duruma Türkiye'den bir örnek olarak kentli yoksulların toplumsal cinsiyet rollerine dair algıları verilebilir. Gelire en çok ihtiyacı olan kesimler olmalarına ve değişen ekonomide kadın emeğine daha çok talep bulunmasına rağmen, geleneksel cinsiyete dayalı işbölümü ideolojisi nedeniyle yoksullar arasında kadınların iş piyasasına katılımı daha azdır.

Köyün sanayileşmeyi yaşadığı özgün biçim de bir başka açıklama noktası sunabilir. Köy hızlı bir sanayileşme yaşamış olmasına rağmen göç almamış ve topluluk sosyo-kültürel özellikleri açısından neredeyse tümüyle aynı kalmış, bir çeşitlenme yaşamamıştır. Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse, hem farklı yaşam tarzlarını ve değerlerini topluluğa taşıyacak, hem de cemaat baskısından bağımsız olarak bu değerleri yaşama şansına sahip "yabancı" gruplar topluluğa dahil olmamışlardır. Araştırmanın yapıldığı köyden farklı bir deneyim yaşayan, yani sanayileşme ile birlikte göç alan ve hızlı bir sosyal-

demografik dönüşüme maruz kalan başka bir köyle karşılaştırma bu soruya yanıt verebilmemiz açısından ilginç ve önemli çalışma olacaktır.

Toplumsal yapı ile kültürel değerlerin değişiminin eş zamanlı olmamasına dair karşımıza çıkan bu sorunu açıklamak için kullanılabilir başka bir yöntem de, köyü parçası olduğu daha geniş toplumsal-kültürel formasyon olarak Gaziantep kentinin benzer verileriyle karşılaştırmak olabilir. Kırdan kente göçün yoğun olarak yaşandığı ve muhafazakar kültürel değerlerin hakim olduğu bir kentin göstergeleri, köydeki verileri de bağlamına oturarak daha anlamlı bir yorum yapmamıza olanak verebilir. Bu açıdan değerlendirilmesi gereken bir diğer olgu da, elbette Türkiye'deki son yirmi yılda yaşanan kültürel muhafazakarlaşma eğilimleri olabilir. Bu bağlamda, merkezden akan kültürel mesajlar, modernleşme kuramlarının varsaydığı gibi her zaman liberal ve eşitlikçi olmayabilir. Tam tersine, genel anlamda kültürel muhafazakarlaşmanın yaşandığı bir süreçte, merkez taşranın muhafazakar karakterini koruyan ve çoğaltan bir etki yapabilir.

Teşekkür: Öneri ve eleştirileriyle makalenin yazımına yaptıkları katkılardan dolayı Emin Baki Adaş'a ve hakemlere çok teşekkür ederim.

Açıklamalar

- ¹ Ekonomistlerin tanımına göre köy tarımsal ekonomik aktivitelerin ağır bastığı topluluk iken kent tarım-dışı ekonomik faaliyetlerin ağır bastığı topluluktur (Yavuz, Keleş ve Geray, 1978). Öte yandan, bugün bazı köy topluluklarını bu eksenle sınıflandırmak çok daha zor hale gelmiştir.
- ² Öte yandan, Türkiye'deki örnek köyler ve köy-kentler yaratma projeleri kır-kent ayrımını kapatma ve kırsal modernleşme politikaları olarak okunabilir (bk. Çetin 1999, Tütengil 1999).
- ³ Burada Mübcecel Kıray'ın (1964/2000) Ereğli üzerine yaptığı alan araştırması bir istisna olarak belirtilmelidir. Ancak, bu çalışma sanayileşen bir kasabanın monografisidir. Buna rağmen sanayileşen bir köyü konu alan bu çalışma için çok önemli bir rehber çalışma özelliği olduğu vurgulanmalıdır.
- ⁴ Türkiye'de köy çalışmaları toplumsal yapı ve değişim olgularını inceleyen alan araştırmaları içinde önemli bir yer tutmaktadır. Ancak, 1960'lara kadar yapılan çalışmalar daha çok köylerin toplumsal yapısını betimleme dönük monografilerle sınırlı kalmıştır. Bu alanda üretilen bir çok değerli çalışma arasında Berkes (1942), Boran (1945/1992) ve Stirling (1965) en önemli örnekler olarak gösterilebilir. 1960'lardan sonra ise modernleşme ve kapitalizasyonun kırsal yapıdaki ekonomik ve toplumsal etkilerini, özellikle de mülkiyet ve üretim ilişkilerindeki değişimi, konu edinen toplumsal değişim araştırmaları öne çıkmıştır. Bu alanda da pek çok sayıda eser üretilmiş ve üretilmeye devam etmektedir.
- ⁵ Yapılan görüşmelere göre, köyde sadece bir tane dışarıdan gelen "yabancı" hane vardır.
- ⁶ Bu bölümdeki önermeler görüşülen kişilere beşli Likert tipi sorular olarak yöneltildi. Kişilere tablolarda yer alan önermelere "Katılıyorum," "Kesinlikle katılıyorum," "Fikrim yok," "Katılmıyorum," "Kesinlikle katılmıyorum," yanıtlarından kendilerine en uygun olanı

seçmeleri istendi. Sonuçların sunumunu sadeleştirmek için ise bu beşli sıralama üçlü bir yeniden gruplamaya tabi tutuldu. “Katılıyorum”, “Kesinlikle katılıyorum”, ve “Katılmıyorum”, “Kesinlikle katılmıyorum” seçeneklerinin verileri birleştirilerek sunuldu.

Kaynaklar

- Afshar, Farokh (1994). “Globalization: The Persisting Rural-Urban Question and the Response of Planning Education”. *Journal of Planning Education and Research* 13 (4): 271-283.
- Anderson, Margareth ve Howard Francis Taylor (2008). *Sociology: Understanding a Diverse Society*. Toronto: Wadsworth Publishing.
- Ayata, Sencer (2004). “Bir Yerel Sanayi Odağı Olarak Gaziantep’te Girişimcilik, Sanayi Kültürü ve Ekonomik Dünya ile İlişkiler”. *İlhan Tekeli İçin Armağan Yazılar*. Der. Selim İlkin, Orhan Silier ve Murat Güvenç. İstanbul: Tarih Vakfı Yay. 559-90.
- Aydın, Zülküf (2001). “Yapısal Uyum Politikaları ve Kırsal Alanda Beka Stratejilerinin Özelleştirilmesi: Söke’nin Tuzburgazı ve Sivrihisar’ın Kınık Köyleri Örneği”. *Toplum ve Bilim* 88: 11-31.
- Becker, Howard (1950). “Sacred and Secular Societies”. *Social Forces* 28 (4): 361-376.
- Broadway, Michael (1990). “Meatpacking and its Social and Economic Consequences for Garden City”. *Urban Anthropology* 19 (4): 321-344.
- _____ (2001). “Bad to the Bone: Beef Processing and Social Change in Rural Alberta”. *Writing off Rural Communities: Globalization, Governments, and the Transformation of Rural Life*. Ed. Roger Epp and David Whitson. Edmonton: University of Alberta Press/Parkland Institute. 39-52.
- Durkheim, Emile (1997). *Division of Labor in Society*. New York: Free Press.
- Freudenburg, William R. (1982). “The Impacts of Rapid Growth on Social and Personal Well-being of Local Community Residents”. *Coping with Rapid Growth in Rural Communities*. Ed. Bruce Weber, Howell. Boulder, Co: Westview Press. 137-170.
- Gençay, Mahir (1962). *Gecekondu Problemi*. Ankara: İmar ve İskân Bakanlığı Yay.
- Hall, John ve Marry Jo Neitz (1993). *Culture: Sociological Perspectives*. New Jersey: Prentice Hall.
- Işık, Oğuz ve Melih Pınarcıoğlu (1996). “Development and conflict: The two faces of local transformation-the case of Denizli, Turkey”. *City-Analysis of Urban Trends, Culture, Theory, Policy and Action* 5: 93-70.
- Karpat, Kemal (1976). *The Gecekondu. Rural Migration and Urbanization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Keleş, Ruşen (1972). *100 Soruda Türkiye’de Şehirleşme, Konut ve Gecekondu*. İstanbul: Gerçek Yay.

- Kıray, Mübeccel (1964/2000). *Ereğli: Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası*. İstanbul: Bağlam Yay.
- Kurt, Hacı (2003). *Türkiye’de Kent-Köy Çelişki*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Köse, Ahmet Haşim ve Ahmet Öncü (1998). “Dünya ve Türkiye Ekonomisinde Anadolu İmalat Sanayi: Zenginleşmenin mi Yoksa Yoksullaşmanın mı Eşiğindeyiz?”. *Toplum ve Bilim* 77: 135-59.
- Krannich, Richard S. ve Thomas Greider (1990). “Rapid Growth Effects on Rural Community Relations”. *American Rural Communities: Trends and Prospects*. Eds. Albert Luloff ve Louis Swanson. Boulder, Co: Westview Press. 61–73.
- Lerner, David (1964). *The Passing of Traditional Society: Modernizing the Middle East*. Toronto: Free Press Collier – MacMillan.
- Ogburn, William (1957). “Cultural Lag as Theory”. *Sociology and Social Research* 41: 167-74.
- Pahl, Raymond Edward (1967). “The Rural-Urban Continuum: A Reply to Eugen Lupri”. *Sociologica Ruralis* 6 (3): 299-329.
- Redfield, Robert (1947). “The Folk Society” *The American Journal of Sociology* 52 (4): 293-308.
- Stewart, Jr. Charles (1958). “The Urban Rural Dichotomy: Concepts and Uses”. *The American Journal of Sociology* 64 (29): 152-158.
- Şenyapılı, Tansı (2004). *Barakadan Gecekonduya*. Ankara: İletişim Yay.
- Tönnies, Ferdinand (1988). *Community and Society (Gemeinschaft und Gesellschaft)*. Çev. Charles Loomis. New Brunswick: Transaction Publishers. ICLE IN PRESS
- Türkdoğan, Orhan (2006). *Türkiye’de Köy Sosyolojisi*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yay.
- Vividich, Arthur ve Joseph Bensman (1958). *Small Town in Mass Society*. Princeton: Princeton University Press.
- Wirth, Luis (1938). “Urbanism as a Way of Life”. *American Journal of Sociology* 44: 3–24.
- Wild, Ronald Arthur (1976). “Localities, Social Relationships, and the Rural-Urban Continuum”. *The Australian and New Zealand Journal of Sociology* 10 (3): 170-176.
- Yasa, İbrahim (1966). *Ankara’da Gecekondu Aileleri*. Ankara: Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü Yay.
- Yavuz, Fehmi, Ruşen Keleş ve Cevat Geray (1978). *Şehircilik: Sorunlar, Uygulama, Politika*. Ankara: A. Ü. SBF Yay.
- Yıldırım, Neşide (2007). “Toplum Yapısı İtibariyla Çameli İlçesinin Özellikleri”. *Bilig* 40: 164-194.

Industrialization and Patterns of Socio-Cultural Change in the Rural Structure

Şerife Geniş*

Abstract

Since the 1980s, with the development of industrial cities in Anatolia, rapid and profound socio-cultural changes have been observed not only in urban areas but also in rural settlements. The purpose of this article is to analyze patterns of socio-cultural change in a village located at the periphery of Gaziantep and directly influenced by industrialization. The research examines the changing employment patterns, household structure, settlement types, consumption patterns and individuals' perceptions and attitudes toward gender equality and the role of religion in social life. What makes this village a unique case is that it has been experiencing the effects of industrialization without any dislocation (out-migration) and without any increase and differentiation in its population (in-migration). In other words, the village has been subjected to a rapid transformation in its social structure and culture through industrialization and proximity to the city but no significant changes in its community structure.

Keywords

Industrialization, urban periphery, rural structure, socio-cultural change, Gaziantep.

* Assist. Prof.Dr., Adnan Menderes University, Faculty of Science and Letters, Department of Sociology / Aydın
serifegenis@yahoo.com

Масштабы социально-культурных изменений в индустриальной и сельской структуре: исследование одного села Газиантепа

Шерифе Гениш*

Аннотация

С развитием промышленных городов Анатолии, начиная с 1980-х годов наблюдаются быстрые и комплексные социально-культурные изменения не только в городе, но и в сельских районах на периферии городов. Эта работа рассматривает масштабы социально-культурных изменений села, расположенного вблизи города Газиантеп и оказавшегося под непосредственным влиянием индустриализации. В этой связи исследуются изменения структуры занятости, структуры домохозяйств, особенности жилищ, формы потребления и понятия, связанные с половым равенством и местом религии в общественной жизни села. Особенностью исследуемого села является то, что несмотря на воздействия быстрого процесса индустриализации, в этот период не произошло существенных изменений в составе населения. Иными словами, изучаются последствия индустриализации деревни без переселения (миграции) и без участия новых членов извне (иммиграции). Прямые и косвенные последствия индустриализации и урбанизации внесли значительные изменения в социальную и культурную структуру села, однако в общественной структуре села заметных изменений не наблюдается.

Ключевые слова

индустриализация, периферия города, сельская структура, социально-культурные изменения, Газиантеп.

* доцент, доктор, университет имени Аднан Мендереса, факультет литературы и естественных наук, кафедра социологии / Айдын
serifegenis@yahoo.com

Türkiye Türkçesinde {-CA} Biçimbiriminin Türleri

Hürriyet Gökdayı*
Turgay Sebzecioğlu**

Özet

Eşzamanlı dilbilgisi çalışmalarında, dil birimlerinin işlevlerini çözümlenebilmek görüldüğü kadar kolay değildir. Dilin birimlerine ilişkin sınıflamalar, ulamlar, sürekli olarak değişen dilin sınırlarını çizmekte yetersiz kalabilmektedir. Bu yüzden, Türkçede çekim ekinden yapım ekine doğru bir değişim süreci içerisinde olan {-CA} biçimbiriminin eşzamanlı yöntemle incelenen işlevlerini de yalnızca çekim ve türetme ulamlarına göre açıklamak yeterli olmamaktadır. {-CA} biçimbiriminin işlevleri göz önünde bulundurulduğunda, çekim ve türetme dışında, değişim sürecini yansıtan ara bir işlevin de söz konusu olabileceği düşünülmektedir. Bu yazıda, daha önceki bir araştırma sonucunda yapımsı olarak varsayılan bu ara işlevin özellikleri, biçimbilim kavramları çerçevesinde açıklanmaya çalışılmış, ortaya konan varsayımların anket yöntemiyle belirli bir denek gurubu üzerinde sınanması sonucu elde edilen bulgular tartışılmış ve {-CA} biçimbiriminin yapımsı eki işleviyle kullanılması hakkında genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Biçimbilim, {-CA} biçimbirimi, çekim, türetme, yapımsı eki.

* Yrd.Doç.Dr., Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, TDE Bölümü / Mersin
hgokdayi@mersin.edu.tr

** Dr., Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, TDE Bölümü / Mersin
turgay@mersin.edu.tr

1. Giriş

Bu çalışma {-CA} biçimbiriminin çekim ve türetme ilişkileri açısından kullanım görünümlerini açıklamayı amaçladığı gibi, aynı zamanda, *Geçiş Aşamasında Olan +CA Ekinin Türü* adlı bir önceki makalemizin devamı niteliğindedir. Bir önceki makalede, {-CA} biçimbiriminin dilbilgisi kitaplarındaki betimlemelerine bakılmış, çekim ve türetme açısından birbiriyle örtüşmeyen betimlemeler yapıldığı görülmüştü.¹ Kimi dilbilgisi kitapları {-CA} biçimbirimi eklenen tüm sözcükleri türemiş saymışken kimisi de bazı kullanımları çekimli bazılarını da türemiş olarak kabul etmiştir. {-CA} biçimbiriminin çekim ve türetme açısından dilbilgisi kitaplarına yansıyan bu farklı betimlemesinin arkasında çekim işlevinden türetim işlevine doğru halen süregelen bir tarihsel değişimin olabileceği varsayılmıştı. Bu yüzden {-CA} biçimbiriminin günümüze yansıyan artzamanlı değişim sürecini de göz önünde bulunduracak bir ek türü sınıflamasının öneri niteliğindeki sunumu yapılmış, sözcüklere eklenen {-CA} biçimbiriminin yapım ve çekim eki gibi işlevlerinin yanında, *yapımsı eki* terimiyle karşılanan yeni bir ek türünün eklenebileceği önerisinde bulunulmuştu (Gökdayı vd. 2006).

Bu makalede ise daha önceki makalede olduğu gibi, genel olarak {-CA} biçimbiriminin biçimbilimsel görünümleri üzerinde durulmakta, özelde ise, çekim ve türetim işlevi üzerinde betimlemelere dayalı varsayımlar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu makalenin diğer makaleden ayrılan en önemli özelliği, ortaya konan varsayımların anket yöntemiyle belirli bir denek gurubu üzerinde sınanmış olmasıdır. Makalede ilk olarak {-CA} biçimbiriminden söz ederken kullanılacak biçimbilim kavramları açıklanacaktır. Ardından, makalenin varsayımlarını sınamak amacıyla oluşturulan anketle ilgili açıklamalar yapılacak, sonra da deneklere uygulanan anketten çıkan bulgular üzerinde durulacaktır. Sonuçta ise, genel bir değerlendirme yapılacaktır.

2. Kavramsal Çerçeve

Sözcük üzerine geleneksel dilbilgisi çalışmalarda görülemeyen bazı ayrımları, modern dilbilimin önemli bir alanı olan biçimbilimin kavramsal ayrımlarından yola çıkarak görebilmek mümkündür. Biçimbilim alanında sözcük ve sözcüklere gelen ekler, geleneksel dilbilgisi çalışmalarında olmayan, *bağımlı, bağımsız, dilbilgisel, sözlüksel, sözlükbirim, sözcük-biçim* gibi kavramlar aracılığıyla daha ayrıntılı olarak çözümlenebilmektedir. Örneğin, bir tümce içerisinde konumlanan *göz* sözcüğüyle bağımsız olarak Türkçenin söz varlığında yer alan *göz* arasında nasıl bir ilişki olduğu veya *göz*,

gözlük, gözünü gibi biçimler arasında nasıl bir farklılık bulunduğu hususlarına biçimbilim kavramlarından yola çıkarak ayrıntılı açıklamalar getirebilmek mümkündür. Bu çalışmada da geleneksel sözcük ve ek tanımlamasından öteye, daha farklı bir bakış açısıyla {-CA} biçimbirimi üzerinde çözümlenmeler yapabilmek için biçimbilimin terimlerinden yararlanılmıştır. Bu nedenle, öncelikle biçimbilimden ve biçimbilimin bazı önemli kavramlarından kısaca söz etmek yararlı olacaktır.

Biçimbilim, sözcüklerin iç yapısı üzerinde incelemelerde bulunan bir çalışma alanıdır. Ne var ki, sözcüklerin iç yapısı denildiği zaman, sözcükleri bir sıra biçiminde oluşturan sesler, heceler gibi sesbilimsel yapılar da akla gelmektedir. Biçimbilimi, sesbilimden ayıran en önemli noktalardan biri, biçimbilimin sözcük çözümlenmelerinde anlam ve biçimin birbirine bağımlı bir dizge olarak incelenmesidir. Dolayısıyla bir sözcükte yer alan bir sesin nazal, dudaksıl veya yuvarlak olması sesbilimi ilgilendirirken, aynı sözcüğün aldığı çoğul eki biçimbilimin alanına girmektedir. Çünkü, çoğul biçimbirim alan sözcük anlam olarak da değişikliğe uğramaktadır. *Biçimbilimsel çözümlenme*, sözcük parçalarının tanımlanmasını ve bu parçaların oluşum kurallarını içermektedir. Bir başka terimle ifade edilirse, sözcüklerin kurucularını incelemektedir. Örneğin, *kuşlar* sözcüğü iki kurucudan oluşmaktadır: *kuş* ve {-LAR}. Bu iki birim, *kuşlar* birleşiminin anlamlı en küçük parçaları veya kurucularıdır. Sözcüklerin bu kurucularına *biçimbirim* adı verilmektedir. Biçimbirim için, anlamsal içerikli veya dilbilgisel işlevli herhangi bir sözcüğün bölünebilen anlamlı en küçük birimi demek de mümkündür. Biçimbirimler bağımlı ve bağımsız olmak üzere iki alt kategoriye ayrılmaktadır. *Bağımsız biçimbirimler*, tek başlarına bir anlam veya bir işlev yüklenebilen kök sözcüklerdir (Katamba 1993: 41). Örneğin, *sözlüksel biçimbirim* olan *kalem, parlak, kışın* gibi adlar, sıfatlar ve belirteçler ile *dilbilgisel biçimbirim* olan *ile, ama* gibi ilgeçler, bağlaçlar bağımsız biçimbirimler içerisinde değerlendirilmektedir. Dolayısıyla, örneklerden de anlaşıldığı gibi, bir biçimbirimin bağımsız biçimbirim olarak değerlendirilmesi için mutlaka bir kök sözcük içermesi gerekmektedir. *Bağımlı biçimbirimler* ise tek başlarına anlamsal bir içeriğe sahip olmayan, sözcük oluşumunda görev alan biçimbirimlerdir. Tüm ekler bağımlı biçimbirimler içerisinde değerlendirilebilir. (Haspelmath 2002: 19-21, Katamba 1993: 41-42). Türkçede eylemler zaman, kip ve kişi gibi çekimlerle birlikte görüldükleri veya görünmek zorunda oldukları için, ek olmasalar bile bağımlı biçimbirimler olarak değerlendirilmişlerdir (Adalı 2004:25, Uzun 2006: 25).

Biçimbilimin en temel kavramı doğal olarak *sözcüktür*. Ne var ki, ifadelemizde kullandığımız sözcüklerin her biçimini sözlükte bulamayız. Örneğin, *çiçek* sözlükte yer alırken *çiçeği*, *çiçeğe*, *çiçekte* gibi biçimler yer almaz. Bundan dolayı, birbirinden farklı iki ayrı *sözcük* kavramından söz etmek olasıdır: *sözlük sözcüğü* ve *metin sözcüğü*. Bu iki temel kavram biçimbilim açısından önemlidir ve iki terimle ifade edilir. Sözlük sözcüğü için *sözlükbirim* (lexeme), metin sözcüğü için ise *sözcük-biçim* (word-form) terimleri kullanılmaktadır. Her sözcük-biçim, bir sözlükbirime bağlıdır. Örneğin, *çiçeği* sözcük-biçiminin ait olduğu sözlükbirim ÇİÇEK'tir.² Bir sözlükbirime ait olan sözcük-biçim grubu *dizi* (paradigm) terimiyle adlandırılır. ÇİÇEK sözlükbiriminin *çiçeği*, *çiçeğe*, *çiçekte*, *çiçekten* gibi dizileri vardır. Bunun yanında farklı sözlükbirimler arasında, *göz*, *gözlük*, *gözlükçü* örneklerinde olduğu gibi, yakın ilişki olabilir. Birbiriyle ilişkili bu sözlükbirimler, kimi zaman, *sözcük ailesi* (word family) veya *sözlükbirim ailesi* (lexeme family) terimleriyle karşılanmaktadır. Bu noktada şu soruyu sormak gerekmektedir: Sözlükler neden bu tür biçimbilimsel ilişkilere farklı davranmaktadır? Bir başka deyişle, dilbilimciler, *diziler* ile *sözcük ailesi* arasındaki ayrımı neden onaylamaktadırlar? Sözü edilen bu iki temel kavram arasında iki önemli ayrım bulunmaktadır. *Birincisi*, birçok parçadan oluşan sözlükbirimler (*gözlük*, *gözlükçü* vb.) bağlı oldukları yalın veya basit sözlükbirimlerden farklı olarak genellikle, yeni bir anlama gönderimde bulunmaktadırlar. Sözcük-biçimler ise dilin sözdizimsel düzenine uygun biçimsel gerekliliklerden ortaya çıkmaktadırlar. Böylece, *gözlüğü*, *gözlükte* gibi sözcük-biçimler, GÖZ sözlükbiriminden farklı bir anlamda ortaya çıkmayıp sözdizimsel bağlamda gerekli olan işlevlerini yerine getirmektedir. *İkincisi*, birden fazla biçimbirim içeren sözlükbirimleri (complex lexemes) sözlükte ayrı ayrı listelemek gerekmektedir; bunun nedeni, sözcük-biçimlere oranla önceden bilinebilme oranlarının daha az olmasıdır. Örneğin, bir dil kullanıcısının *san-* sözlükbiriminin *sanıyor*, *sanacak*, *sandı* gibi sözcük-biçim dizisini bilmesi beklenebilirken, *yapısalcılık* gibi birden fazla türetme biçimbirimi içeren sözlükbirimi bilmesi her zaman için beklenemeyebilir. Bütün bu ayrımlara ek olarak sözlükbirim ve biçimbirimlerin soyut, sözcük-biçimlerin ve altbiçimbirimlerin (morph) konuşma ve yazmayla ortaya çıktığı için daha somut, daha fizikî olduğu söylenebilir (Haspelmath 2002:13, Katamba 1993: 17-18).

Sözlükbirim ve *sözlük-biçim* yanında *dilbilgisel sözcük* (grammatical word) kavramından da söz etmek yararlı olacaktır. Bazı sözlükbirimlerin biçim-sözdizimsel özellikleri, yani kısmen biçimbilimsel kısmense sözdizimsel

özellikleri taşıdıkları söylenebilir. Bu tür sözcüklere *dilbilgisel sözcük* denmektedir (Katamba 1993: 19). Aşağıdaki örneklerde³ *güzel* sözcüğünün nasıl iki ayrı dilbilgisel sözcük olabileceği görölmektedir.

- (1) a. En *güzel* ve en komik videolar bu adreste yer almaktadır.
b. İngilizceyi güzel konuşuyor.

GÜZEL sözlükbirimine ait *güzel* sözcük-biçiminin iki ayrı dilbilgisel sözcük gösterimi bulunmaktadır. (1a)'da *güzel* sözcüğünün gösterimi *güzel* [*sıfır*] iken (1b)'de *güzel* [*belirtec*] biçimindedir. Dilbilgisel sözcük terimi, sözcüklerle tümcelerin ilişkilerini ve biçimbilim ile sözdizimi arasındaki sınırı göstermesi açısından önemli bir terimdir (Katamba 1993: 19).

Yukarıda sözü edilen *sözcük-biçimler* ve *sözcük ailesinin* sözlükbirimle olan ilişkilerinden yola çıkılarak, sözcükler arasında iki farklı biçimbilimsel ilişkinin veya iki tür sözcük oluşum sürecinin olduğu söylenebilir. Bu iki tür biçimbilimsel ilişki terimsel olarak, *çekim/işletme* (inflection) ve *türetme/yapım* (derivation) olarak adlandırılmaktadır (Haspelmath 2002: 13, Katamba 1993: 47). Çekim ve türetme süreci, *çekim biçimbirimleri* ve *türetme biçimbirimleri* olmak üzere iki büyük işlevsel kategori ile gerçekleştirilmektedir. Çekim, bir sözlükbirimle sözcük-biçimler arasındaki ilişkiye gönderimde bulunurken, türetme, bir sözcük ailesi ile sözlükbirimler arasındaki ilişkiye gönderimde bulunmaktadır (Haspelmath 2002: 13-15, Katamba 1993: 47). Ne var ki, sözcük-biçimlerin sözlükbirimler içerisinde nasıl bir grup oluşturduklarını söylemek her zaman kolay değildir. Türkçede {-CA} biçimbirimi için bu zorluk oldukça belirgindir. Örneğin, *cesurca* Türkçe Sözlük'te (2005: 362) yer alan bir sözcüktür. *Cesurca* sözcüğünün CESUR sözlükbirimine ait bir sözcük-biçim olduğu söylenebileceği gibi, CESUR sözcük ailesine bağlı bir sözlükbirim olduğu da söylenebilir. Bu konudan {-CA} biçimbirimi bağlamında ilerde söz edilecektir, ancak Haspelmath'ın (2002: 15) örnek olarak verdiği *nicely* ('güzelce') örneğinden anlaşıldığı üzere bu sorunun başka dilllerde de görülebildiği anlaşılmaktadır.

Bazı sözlükbirimler iki ya da daha fazla sözlükbiriminden oluşabilmektedir. Örneğin, TEPEGÖZ sözlükbirimi, TEPE ve GÖZ olmak üzere iki sözlükbirimden oluşmaktadır. Bu tür sözlükbirimler birleşik sözlükbirimler veya birleşik sözcükler olarak adlandırılmakta ve türetme gibi yeni sözlükbirim oluşturma yöntemleri içerisinde değerlendirilmektedir (Haspelmath 2002: 15-16). Bu açıklamalara dayanarak, çekim ve türetme olarak adlandırılan ilişkiler aşağıdaki gibi özetlenebilir:

I. Çekim ('sözcük-biçim oluşturma'):

Diziler: yaşıyor, yaşar, yaşayacak...; göze, gözlükte, gözü...

II. Sözcük oluşturma ('sözlükbirim oluşturma'):

1. *Türetme*→*Sözcük aileleri:* GÖZ, GÖZLÜK, GÖZCÜ, GÖZLÜKÇÜ

2. *Birleştirme:* TEPEGÖZ

Türkçede {-CA} biçimbiriminin özelliklerine ve kullanımına geçmeden önce, çözümlemelerde yararlanılacağı için, *çekim* ve *türetmenin* belirgin özelliklerine değinmek gerekmektedir. Türetme biçimbirimlerinin çekim biçimbirimlerinden ayrılan en önemli özelliği yeni sözcükler oluşturmalarıdır. Çekim biçimbirimleri ise sözcüğün gönderimsel veya bilişsel anlamında herhangi bir değişikliğe neden olmaz. Örneğin, *kitap* sözcüğüne getirilen {-LAR} çoğul biçimbirimi ile oluşan *kitaplar* sözcüğünün kavramsal olarak *kitap* sözcüğünden farklı bir gönderimi yoktur. Türetme biçimbirimleri birkaç biçimde yeni sözcükler oluşturmaktadır (Katamba 1993: 47-48):

(i) Eklendiği tabanın yalnızca anlamını değiştirir: Örneğin, *kitap*_[ad]-*çı*_[ad] türetiminde sözcük türü ad olan *kitap* sözcüğü {-CI} biçimbirimini aldıktan sonra anlamı değişmişse de sözcük türü değişmemiş, ad olarak kalmıştır.

(ii) Eklendiği tabanın anlamını ve sözcük türünü değiştirir: Örneğin, an-[eylem]-ıt[ad] sözcüğünün türü eylem iken ad, insan-[ad]-ca[sıfat/belirteç] sözcüğü ad iken sıfat veya belirteç olmuştur.

(iii) Eklendiği tabanın sözcük türünü değiştirmeden alt-sınıfında bir değişikliğe neden olabilir. Örneğin, somut bir sözcüğe soyut bir anlam kazandırır: Örneğin, *kardeş* sözcüğü somut gönderimi olan bir sözcükken {-LIK} biçimbirimi alarak soyut bir gönderimi olan *kardeş-lik* sözcüğüne dönüşmektedir.

Türetme biçimbirimlerinin yukarıda anılan işlevleri, onların çekim biçimbirimlerinden ayrılmasını sağlamaktadır. Bunun yanında, çekim ve türetmenin birer dilbilgisel süreç olarak birbirinden ayrılan en belirgin özellikleri aşağıdaki gibi sıralanmaktadır (Haspelmath 2002: 70-77):

(i) Çekim sözdizimi ile ilişkiliyken türetme sözdimi ile ilişkili değildir. Örneğin, (2) tümcesinde *kitapçı* türetimini gerçekleştiren {-ÇI} biçimbiriminin sözdizimsel bir işlevi yoktur. Sözlükte *kitapçı* biçiminde bulunur.

Ancak, *kitapçıda* gibi bir yapı ancak bir tümce içerisinde yer alabileceğinden sözdizimiyle ilişkilidir.

(2) Ali'yi kitap-çı-da gördüm.

(ii) Çekim zorunludur; türetme seçimliktir: Örneğın, (3a) tümcesinde dilbilgisi dışı bir tümce bulunmaktadır. Bunun nedeni, özne-yüklem uyumunun sağlanamamış olmasıdır. (3a)'da özne üçüncü tekil kişi olduğu için yüklem de bu kişiye uygun olarak sıfır veya boş (Ø) biçimbirim alması gerekmektedir. Dolayısıyla, çekim eklerinde sözdiziminin sınırlamalarına dayanan bir zorunluluk vardır. (3b)'de ise, görüldüğü gibi seçimlik bir kullanım vardır. *Kalemlik* türetimine karşılık *kalem kutusu* gibi bir öbekten de yararlanılabilmektedir. Sözcük türetimi konusunda insanlar doğal dile müdahale edebilmektedirler. Bunun yanında, türetilmiş bir sözcüğün yerine başka bir sözcük veya sözcük öbeğı tercih edilebilmektedir. Örneğın, *kitapçı* yerine *kitap satılan yer* de denilebilir.

(3) a. *Ali gelirim.

b. Kitapçıdan / *kitap satılan yerden* bir kalemlik / *kalem kutusu* satın aldım.

(iii) Çekimli sözcük-biçimler basit sözcükler ile değıştirilemezken türemiş sözlükbirimler değıştirilebilir. (4a)'da çıkma durumu eki alarak oluşan *kitapçıdan* sözcüğünün yerine bu sözcüğün yalın biçimi olan *kitapçı* veya başka bir durum eki almış biçimi getirilemez, çünkü *satın al-* eyleminin kimden sorusuna yanıt olacak bir üyeyi alması zorunludur. Aynı zamanda, kitapçıdan yerine aynı durum ekini almış kitaptan basit biçimi de getirilememektedir. Buna karşın, (4b)'de *kuram* gibi türemiş bir sözcük yerine basit bir sözcük olan *teori* sözcüğünü getirmek olasıdır.

(4) a. Kitapçıdan (*kitap* veya *kitaptan* olmaz) bir kalemlik satın aldım.

b. Görüşlerini zamanla bir kuram (*teori* olabilir) haline getirmiştir.

(iv) Çekimli sözcük-biçimler kök anlamını yansıtırken türemiş sözlükbirimler yeni bir kavramı ifade eder. Örneğın, *kitap* sözcüğünün *kitab-ı*, *kitab-a*, *kitab-ta*, *kitab-tan* gibi çekimli biçimleri, yine *kitap* kavramının kendisine gönderimde bulunmaktadır. Buna karşın, *kitap* sözcüğüne gelen {-CI} biçimbirimi artık *kitap* sözcüğüne değıl, *kitap* satılan yere veya *kitap* satan kişiye gönderimde bulunmaktadır.

(v) Çekimsel ulamlar görece soyut bir anlamı ifade ederken türetimsel anlamların ise belirgin ve kesin gönderimleri vardır. Örneğın, *kitap* sözcüğüne gelen {-IAR} çoğul eki *kitap* sözcüğüne *çoğulluk* gibi soyut bir gönderim kazandırmaktadır. Buna karşın, *kitap* sözcüğüne eklenen {-IIK} yapım

eki, kitap konulan yer anlamında, daha somut ve daha belirgin bir sözcük (*kitaplık*) türetmektedir.

(vi) Çekimli sözcük-biçimler anlamsal olarak çoğunlukla düzenliyen türemiş sözlükbirimler anlamsal olarak düzensizdir. Örneğin bir çekim eki olan çoğul eki, eklendiği sözcüğe genellikle çoğul anlamı vermektedir.⁴ Buna karşın, yapım eki olarak ele alınan eklerin her zaman için eklendiği sözcüğe benzer bir anlam verdiği söylenemez. Örneğin, {-IIK} yapım eki, *kitap* sözcüğüne eklendiğinde kitap konulan yer anlamında *kitaplık*, *kardeş* sözcüğüne eklendiğinde ise soyut bir anlamı olan *kardeşlik* sözcüğünü türetmektedir. Görüldüğü gibi, yapım eki {-IIK} eki eklendiği her sözcükte yer anlamını vermemektedir.

(vii) Bir tümede kullanılmış sözcüklerin, bir başka ifadeyle sözcük-biçimlerin anlamları kökün anlamıyla daha az ilişkiliyken, türetimsel anlamlar kökün anlamıyla daha çok ilişkilidir. Yani, bir kök türetme biçim-birimlerinden birini alarak farklı bir sözcüğe dönüşmüş olsa da, kendi kök anlamıyla olan ilişkisini tamamen koparmamaktadır. Örneğin, {-IAR} ekinin çoğul gibi soyut bir anlamı bildirdiğinden söz edilmişti. Hangi sözcük olursa olsun çekim eki olan {-IAR}, sözcüğün kök anlamından bağımsız olarak çoğulluk anlamı bildirmektedir. Yani, *kuş-lar* ile *insan-lar* sözcüklerinin kök anlamları farklı olsa da çoğul olma noktasında koşutluk göstermektedirler. Buna karşın, *kitapçı* gibi türemiş bir sözcüğün anlamına bakıldığında kökün anlamını taşıyan yeni bir anlamla karşı karşıya olunduğu görülmektedir.

(viii) Sözcük-biçimler oluşurken ekler, kök ve gövdelere nedensizlik sınırlaması olmaksızın uygulanabilirken türetimsel oluşumlar ise bir nedensizlikle sınırlanabilir. (5a)'da görüldüğü gibi, yüklem birinci tekil kişi alması dilbilgisel bir neden içermektedir. Özne birinci tekil kişi olduğu için yüklem de birinci tekil kişi ekiyle kodlanmak, yani özne-yüklem uyumunu sağlamak zorundadır. Buna karşın, *öğrenci* türetiminin neden (5b)'de olduğu gibi, *öğren-men* değil de *öğren-ci* biçiminde oluşturulduğuna ilişkin bir nedenlilik söz konusu değildir. Dolayısıyla, türetimsel oluşumlar, her zaman olmasa da, bir nedenlilikle sınırlanmak zorunda değildirler.

- (5) a. Bir öğretmen olarak öğren-ci-lerden kopama-m.
b. Bir öğretmen olarak *öğren-men-lerden kopamam.

(ix) Çekim sözcüklerin sınırında belirtilirken türetme köke daha yakındır. Örneğin, *göz-cü-ye* gibi bir sıralamada, yapım eki olan {-CI}'nın çekim eki olan {-A} durum ekinden önce geldiği görölmektedir.

(x) Çekimsel biçimbirimler, aynı anda iki işlevi üstlenebilirken türetimsel oluşumlar, büyük çoğunlukla, üstlenemezler. Örneğin, *onun ev-i* gibi bir tamlamada {-I} biçimbirimi hem kişiyi hem de sayıyı göstermektedir. Buna karşın, *kalem-lik* gibi bir türetimde {-IİK} yapım eki, yalnızca yer bildiren bir türetim eki olarak işlevini yerine getirmektedir.

Katamba (1993) ve Haspelmath'ın (2002), çekim ve türetme biçimbirimlerinin işlevlerine ilişkin yukarıda sıraladıkları özellikler {-CA} biçimbiriminin ek türüne ilişkin çözümlenelerde kullanılacak ve bu özelliklerle söz konusu biçimbiriminin işlevleri arasında bir karşılaştırma yapılacaktır. Böylece, Türkçede, {-CA} biçimbiriminin hangi kullanımlarda çekimlendiğine, türediğine veya başka bir işlevle kullanıldığına ilişkin açıklamalar yapmak daha kolay olacaktır. Anılan biçimbirimin bir ek olarak işlevleri üzerinde çözümleneler yapmadan önce, bu çalışmada kullanılan araştırma yöntemi hakkında bilgi verilecektir.

3. Araştırma Yöntemi

Bir önceki çalışmamızda, {-CA} biçimbiriminin ek türü, kullanıldıkları farklı durumlara göre, çekim eki (*bence, kanımca, keyfince, ömrümce* vb.), yapımsı eki (*askerce, güzelce, kolayca, sınıfça* vb.) ve yapım eki (*Çamlıca, Derince (Kocaeli'nin bir ilçesi), önce, Türkçe* vb.) olmak üzere üç ek türü etrafında sınıflandırılmıştı (Gökdayı vd. 2006). Bu çalışmada, daha önce yapılan sınıflandırmanın geçerliliğini sınamak için anket yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem aracılığıyla, {-CA} ekini üç türe ayıran varsayımın ana dili konuşucuları tarafından ne kadar doğrulandığını görebilmek amaçlanmıştır.

Genel olarak dil çalışmalarına bakıldığında, ortaya konan varsayımların somut geçerliliğini sınamak amaçlı geri bildirim yöntemlerinin pek kullanılmadığı görölmektedir. Dilin doğal görünümelerini görebilmek veya betimleyebilmek amacıyla, konuşmayı ses kaydına dönüştürme, yazılı doğal dil kullanımlarına ilişkin metinlerden bütüncü oluşturma gibi yöntemler vardır. Anket de bu yöntemlerden biridir. Bu çalışmada kullanılan anket yöntemiyle, ortaya konan varsayımlara ilişkin bir geri bildirim alınmaya çalışılmıştır. Böylece, dil çalışmalarında fazlaca yararlanılmayan anket yöntemi kullanılarak hem bu yöntemin dil çalışmalarında kullanılabilirliği hem de dil çalışmalarına sağladığı katkılar gösterilmeye çalışılmıştır.

Bu yazının sonundaki *ekte* görülebilecek anket hazırlanırken seçilen sözcüklerin {-CA} biçimbiriminin çekim, yapımsı ve yapım eki türlerini kapsamasına önem verilmiştir. Ankete katılanlara ek türleri ve yapımsı olarak varsayıdığımız ek türüne ilişkin açıklayıcı bilgiler verilmemiştir. Anket hazırlanırken ankete katılanların eklerin yapım ve çekim olmak üzere ayrıldığını bildikleri varsayılmış, yapımsı ek türüne ilişkin veri toplayabilmek için ise sezdirimsel sorular sorulmuştur. Ankette yanıtlanması istenen sorular içerisinde yalnızca {-CA} biçimbirimi almış sözcüklere değil, bu sözcüklerin tümce içerisindeki kullanımına da yer verilmiştir. Sözcüklerin doğru ve kabul edilmiş kullanımını verebilmek için seçilen tümceler Türk Dil Kurumu'nun Türkçe Sözlük'ünden (2005) alınmıştır. Tümcelerin bu kaynaktan alınmasının bir başka nedeni ise, Türkçe Sözlük'te örnek olarak verilen tümcelerin Türk edebiyatının tanınmış yazarlarından seçme örnekler olmasıdır. Anket soruları içerisinde yer alan dilbilgisi terimleri ve soruların içeriği, anketin uygulanacağı kişilerin niteliğini de belirlemiştir. Yani, anket soruları, ankete katılacak kişilerin Türkçeye ve dile ilişkin bir eğitimden geçmiş olmalarını gerektirmiştir. Bu yüzden anket, Türk dili ve edebiyatı bölümlerinde öğrenim gören lisans ve lisansüstü öğrencileri ile bu bölümlerden mezun olup yine bu alanda üniversitede çalışan öğretim elemanlarından oluşan 60 kişilik bir gruba uygulanmıştır. Bu kişilerden 37'si lisans öğrencisi, 23'ü ise lisansüstü öğrenci veya bu alanda üniversitede çalışan öğretim elemanlarıdır. Anketin uygulandığı gruba, makalede iddia edilen hususlarla ilgili bir ön açıklama yapılmamıştır.

4. Bulgular ve Değerlendirme

Anket sonuçlarının verilerinden yola çıkarak açıklamalar yapmadan önce, bir önceki makalemizde ortaya konan bulgulardan kısaca söz etmek yararlı olacaktır. Önceki çalışmamızda, {-CA} ekinin yalnızca çekim ve yapım olmak üzere iki ek türüne dayalı olarak tüm işlevlerinin betimlenemeyeceği üzerinde durulmuş, gerçekte dilbilgisi kitaplarında {-CA}'nın ek türüne ilişkin yapılan tanımlamalar arasındaki uyuşmazlığın, bu eki çekim ve yapım eki ayrımına dayalı olarak sınıflandırmaya çalışmaktan kaynaklanmış olabileceği iddia edilmişti. Dolayısıyla, {-CA} ekinin çekim ve yapım eki olma işlevi dışında başka bir işlevi olabileceği varsayılmıştı. {-CA} ekiyle ilgili ortaya çıktığı varsayılan üçüncü işlev, bu ekin tarihsel süreç içerisinde çekim ekinin yapım ekine doğru evrilme sürecini tamamlayamamış kullanımları taşımasına dayandırılmıştır. Bu varsayımdan yola çıkarak {-CA} biçimbiriminin *çekim*, *yapım* ve *yapımsı* olmak üzere üç tür işlevi

olabileceği seçilen örneklerden hareketle ortaya konmaya çalışılmıştı (Gökdayı vd. 2006).

Bir önceki çalışmada, {-CA} biçimbiriminin *çekim*, *yapım* ve *yapımsı* olmak üzere üç ek türü başlığı altında hangi ölçütlere göre incelendiğini özetleyelim. *Bence* ve *keyfince* sözcüklerinde olduğu gibi, adılardan ve iyelik eklerinden sonra kullanılan {-CA} eki, Türkçede iyelik eklerinden sonra yapım eki gelmediği için çekim eki olarak kabul edilmiştir. {-CA} eki, yapım ekinin özelliklerini de taşımaktadır, çünkü **kapı-da-(y)ı* sözcüğünde görüldüğu gibi, durum ekinin üzerine bir başka durum eki gelemekten {-CA}'nın üzerine *çılığın-ca-sı-na* örneğinde olduğu gibi gelebilmektedir. Ayrıca, çekim ekleri ad soylu her sözcüğe getirilebilirken {-CA} eki **uzayca*, **kupaca*, **suca* örneklerinde görüldüğu üzere her sözcüğe eklene-memektedir. {-CA}'nın yapım eki özelliği taşıyan bir başka görünümü ise, **taşca*, **masaca*, **duvarca* örneklerinde görüldüğu gibi cansız varlıklara eklenememesidir. {-CA} biçimbiriminin çekim ekinden yapım ekine doğru evrildiğini varsaymamıza neden olan bulgulardan biri, dil adlarında, çekim eklerinin vurguyu kendinden önceki heceye atmasına benzer bir biçimde, vurgunun {-CA}'dan önceye atılmasıdır. “Vatandaş, Türkçe konuş!” tuncesinde hem vurgu {-CA} ekinden önceye kaymış hem de türediği kesin ve belirgin olan *Türkçe* sözcüğü belirteç olarak kullanılmıştır. Bu sözcük, bu çalışmada kullanılan anket sorularının içerisinde de yer almış, ankete yanıt veren 58 kişi *Türkçe* sözcüğünde yer alan {-CA} ekini yapım eki olarak işaretlemiştir. Dolayısıyla, türediği konusunda, şüphe olmayan *Türkçe* sözcüğünün belirteç olarak kullanılabilmesi, {-CA} biçimbiriminin türetme işleviyle kullanılsa da bazı durumlarda önceki işlevine ilişkin görünümleri yansıtılabildiğini göstermektedir (Gökdayı vd. 2006).

Daha önceki çalışmada yararlanılan ölçütleri kısaca özetledikten sonra, bu çalışmada kullanılan anket yöntemine dayalı araştırmanın verilerinden söz edilebilir. Anketten ortaya çıkan veriler, üç bölümde değerlendirilmiştir. Tablolar halinde yapılan değerlendirmelerin ilkinde, çekim eki aldığı düşünölen sözcüklerdeki {-CA} ekini, kaç kişinin çekim eki, kaç kişinin de yapım eki olarak işaretlediğini belirlemek; ikincisinde, yapım eki aldığı düşünölen sözcüklerdeki {-CA} ekini, kaç kişinin çekim eki, kaç kişinin yapım eki olarak işaretlediğini tespit etmek; son olarak ise, yapımsı eki aldığı varsayılan sözcüklerdeki {-CA} ekini, kaç kişinin çekim eki, kaç kişinin ise yapım eki olarak işaretlediğini niceliksel olarak ortaya koymak amaçlanmıştır.

Tablo 1’de, {-CA} ekinin çekim işleviyle kullanıldığı varsayılan sözcükler yer almaktadır. Ankette verilen yanıtlara bakıldığında, tablo 1’de verilen sözcüklerin, bizim varsayımımıza koşut olarak çekimlenmiş olduğu düşünülmektedir. Tablodaki sözcüklere tek tek bakıldığında, çekimlenmiş diyenlerin sayıca ve yüzde olarak fazla olduğu hemen göze çarpmaktadır. Tablo 1’de, {-CA} biçimbirimi ile çekimlenmiş varsayılan bütün sözcüklerin çekimlenmiş olarak işaretlenme (toplam işaretleme)⁵ sayısı 444, bu sayının yüzdelik oranı %61’dir.⁶ Aynı sözcüklerin türemiş olarak işaretlenme sayısı 232, yüzdelik oranı ise, %32’dir. Boş işaretleme sayısı 44, yüzdelik oranı %6’dır.

Tablo 1: {-CA} Biçimbiriminin Çekim İşleviyle Kullanıldığı Varsayılan Sözcükler

Verilen Sözcükler	Çekimlenmiş Diyen Kişi Sayısı	Türemiş Diyen Kişi Sayısı	Boş
aklınca	35 (%58)	24 (%40)	1 (%1)
bence	47 (%78)	12 (%20)	1 (%1)
dilediğince	27 (%45)	32 (%53)	1 (%1)
gönlünce	15 (%25)	17 (%28)	28 (%46)
kendinsince	51 (%85)	7 (%11)	2 (%3)
keyfince	31 (%51)	28 (%46)	1 (%1)
keyfince	45 (%75)	13 (%21)	2 (%3)
melunca	31 (%51)	28 (%46)	1 (%1)
ömrümce	33 (%55)	26 (%43)	1 (%1)
sence	45 (%75)	14 (%23)	1 (%1)
sizce	49 (%81)	9 (%15)	2 (%3)
töresince	35 (%58)	22 (%36)	3 (%5)
TOPLAM İŞARETLEME	<i>Çekim=444 (%61)</i>	<i>Türetme=232 (%32)</i>	<i>Boş=44 (%6)</i>

Tablo 1’de, her ne kadar, {-CA} ekinin çekim işleviyle kullanıldığını düşünenler fazlaysa da yapım eki işleviyle kullanıldığını düşünenler de azımsanacak kadar az değildir. Yapım eki diyenler, çekim eki diyenlerin yarısıdır. Dolayısıyla, çok belirgin görünmese de, tablo 1’e bakarak, {-CA} ekinin çekim işlevine ilişkin olarak bir görüş ayrılığı olduğu anlaşılmaktadır. Başka bir deyişle, tablo 1, {-CA} ekinin ek türünü belirlemek noktasında ankete katılanların açık ve belirgin bir görüşe sahip olmadıklarını göstermektedir denebilir.

Tablo 2’de, {-CA} ekinin türetim işleviyle eklendiği varsayılan sözcükler yer almaktadır. Tabloya bakıldığında, genel olarak, bu varsayımla ankete katılanların görüşleri arasında bir koşutluk olduğu görülmektedir. Tablo 2’deki toplam değere bakıldığında, verilen tüm sözcükler %17 oranında

çekimlenmiş, %75 oranında ise türemiş olarak işaretlenmiştir. Boş işaretleme sayısı 42, yüzdeler oranı ise %7'dir.

Tablo 2: {-CA} Biçimbiriminin Türetim İşleviyle Kullanıldığı Varsayılan Sözcükler

Verilen Sözcükler	Çekimlenmiş Diyen Kişi Sayısı	Türemiş Diyen Kişi Sayısı	Boş
çekince	6 (%10)	51 (%85)	3 (%5)
dikence (bir balık türü)	6 (%10)	39 (%65)	15 (%25)
dinlence	4 (%6)	55 (%91)	1 (%1)
eğlence	1 (%1)	52 (%86)	7 (%11)
görece	12 (%20)	45 (%75)	3 (%5)
güvence	3 (%5)	55 (%91)	2 (%3)
önce	19 (%31)	38 (%63)	3 (%5)
öylece	20 (%33)	37 (%61)	3 (%5)
sadece	32 (%53)	25 (%41)	3 (%5)
Türkçe	0 (%0)	58 (%96)	2 (%3)
TOPLAM İŞARETLEME	<i>Çekim=103 (%17)</i>	<i>Türetim=455 (%75)</i>	<i>Boş=42 (%7)</i>

Tablo 1 ile tablo 2 karşılaştırıldığında, varsayımımızla ankete katılanların görüşleri arasındaki en fazla koşutluk tablo 2'de görülmektedir. Tablo 2'de *sadece* sözcüğü sayılmazsa, sözcüklere türemiş diyenlerin sayısı çekimlenmiş diyenlere oranla oldukça fazladır. Dolayısıyla, bu verilerden yola çıkılarak, ankete katılanların {-CA} ekinin türetim işlevini belirlemek noktasında açık ve belirgin bir bilgiye sahip oldukları söylenebilir.

Tablo 1'de, {-CA} ekinin türü noktasında ankete katılanların belirgin bir eğilime sahip oldukları görülmüştü. Tablo 2'de, ankete katılanlar arasındaki ortak görüş, tablo 1'e oranla daha fazlaydı. Tablo 3 ise, ankete katılanlar arasında bir görüş ayrılığı olduğunu veya ankete katılanların {-CA} ekini almış sözcüklerin çekimlenmiş mi yoksa türemiş mi olduğu hususunda ayırt edici ve belirgin ilkelere sahip olmadıklarını göstermektedir. Bütün bu çıkarımlar, tablo 3'teki sayısal değerlere bakılarak görülebilir. {-CA} ekinin yapısı işleviyle eklendiği varsayılan tüm sözcükleri çekimlenmiş olarak toplam işaretleme sayısı 745, yüzdeler oranı %47 iken, türemiş olarak işaretleme sayısı 603, yüzdeler oranı %38'dir. Boş işaretleme sayısı 212, yüzdeler oranı ise %13'tür. Tablo 1 ve tablo 2'den farklı olarak boş işaretlemenin fazla olması, yine ankete katılanların kararsızlığına ilişkin bir kanıt olarak sunulabilir.

Tablo 3: {-CA} Biçimbiriminin Yapımsı İşleviyle Kullanıldığı Varsayılan Sözcükler

Verilen Sözcükler	Çekimlenmiş Diyen Kişi Sayısı	Türemiş Diyen Kişi Sayısı	Boş
acemice	28 (%46)	29 (%48)	3 (%5)
açıkça	18 (%30)	30 (%50)	12 (%20)
ağırca	22 (%36)	15 (%25)	23 (%38)
ahmakça	28 (%46)	30 (%50)	2 (%3)
anaca	13 (%21)	21 (%35)	26 (%43)
aptalca	27 (%45)	21 (%35)	12 (%20)
askerce	27 (%45)	21 (%35)	12 (%20)
boyca	23 (%38)	14 (%23)	23 (%38)
bünyece	23 (%38)	34 (%56)	3 (%5)
çalgınca	12 (%20)	20 (%33)	28 (%46)
çirkince	24 (%40)	33 (%55)	3 (%5)
çocukça	31 (%51)	26 (%43)	3 (%5)
devce	41 (%68)	17 (%28)	2 (%3)
erkençe	23 (%38)	34 (%56)	3 (%5)
evvelce	38 (%63)	19 (%31)	3 (%5)
güzelce	27 (%45)	21 (%35)	12 (%20)
isteksizce	29 (%48)	28 (%46)	3 (%5)
iyice	32 (%53)	26 (%43)	2 (%3)
mahallece	40 (%66)	18 (%30)	2 (%3)
mecnunca	41 (%68)	17 (%28)	2 (%3)
melunca	31 (%51)	28 (%46)	1 (%1)
senelerce	38 (%63)	9 (%15)	13 (%21)
serbestçe	37 (%61)	21 (%35)	2 (%3)
yaşça	28 (%46)	29 (%48)	3 (%5)
yiğitçe	24 (%40)	24 (%40)	12 (%20)
yüzlerce	40 (%66)	18 (%30)	2 (%3)
TOPLAM İŞARETLEME	Çekim=745 (%47)	Türetme=603 (%38)	Boş=212 (%13)

Tablo 3'te, nispeten çekim eki diyenler çoğunlukta görünse de tablo 1 ve tablo 2 ile karşılaştırıldığında sayısal değerler arasında büyük bir fark yoktur. Ankete katılanlara, tablo 3'te yer alan sözcüklerin yapımsı olarak varsayılan bir ek ile kurulmuş olabileceğine ilişkin bir bilgi verilmemiştir. Dolayısıyla, yanıtlar, ankete katılanların halihazırda bilgi dağarcıklarında yer alan çekim ve türetim olmak üzere iki ek türüne göre verilmiştir. Tablo 3'te ortaya çıkan sayısal değerlerin söylediği en önemli bulgu, bu sözcüklere eklenen {-CA} ekinin türü konusunda ankete katılanlar arasında bir uzlaşma olmadığıdır. Çekim eki diyenlerin fazla olması ise, tablo 2'de görüldüğü gibi {-CA}'nın yapım eki işlevinin daha belirgin ve kesin olarak görülebiliyor olmasından kaynaklanıyor olsa gerektir. Yani, ankete katılanların tablo 3'te gördükleri sözcükleri, türediği belirgin olan *Türkçe*, *eğlence* gibi sözcüklerle karşılaştırdıklarında çekim eki olarak değerlendirmiş olmaları

yüksek bir olasılık olarak durmaktadır. Bu nedenle, ortaya çıkan bulgu, tablo 3'te sözcüklere eklenmiş olan {-CA} ekinin, tablo 1 ve 2'den farklı bir ek türüne ait olduğuna ilişkin varsayımı destekler niteliktedir. Örneğın, ankete katılanların Türkçe konusunda eğitim almış ve ana dili Türkçe olan kişiler olduğu düşünülürse, *kitap-lık*, *göz-cü*, *ev-e*, *ev-den* gibi sözcükler ankette yer almış olsaydı, büyük olasılıkla bu sözcüklere eklenen ek türleri hakkında genel bir uzlaşmanın olduğu görülecekti. Bundan dolayı, tablo 3, hem {-CA}'nın ek türü hakkında düşünülmesi gerektiğini hatırlattığı gibi, bu tabloda yer alan sözcüklerin çekim ve yapım ekinden farklı bir ek aldığına ilişkin varsayımı da desteklemektedir.

Tablo 3'teki sözcüklere eklenen {-CA} ekinin hem çekim hem de türetim işlevleri taşımasından dolayı, bir önceki çalışmamızda bu tür ekler yapımsı olarak değerlendirilmişti. Tablo 3'te, {-CA} ekine hemen hemen eşit oranda yapım ve çekim eki denmesi, hem ankete katılanların bu eki tanımlamakta zorlandığına hem de bu ekin iki işlevi de yansıttığına ilişkin bir kanıt olarak durmaktadır. O halde, yapımsı eki olarak adlandırılan {-CA}, biçimbilimin hangi kavramlarıyla ifade edilebilir? Eğer, *güzelle*, *çılğınca* gibi sözcüklerdeki {-CA} çekim eki olsaydı, eklendikleri sözcükleri sözcük-biçim, yapım eki olsaydı sözlükbirim olarak değerlendirebilecektik. Halbuki, {-CA} ekinin yapımsı olarak adlandırdığımız işlevi hem sözcük-biçim hem de sözlükbirim oluşturuyor görünmektedir. Buradan yola çıkarak, {-CA} ekinin, çift işlevli sözcük, yani kavramsal çerçevede sözü edilen *dilbilgisel sözcük* türettiği söylenebilir. Örneğın, (6a)'da {-CA} eki eklenmiş sözcük, *çılğınca* [sıfat] sıfat iken, (6b)'de *çılğınca* [belirteç] belirteçtir.

(6) a. Ayşe'nin *çılğınca* hayalleri vardı.

b. Ayşe sinirlendiği zamanlarda *çılğınca* davranıyordu.

(6a-b)'deki kullanımlarla karşılaştırmak için, {-CA} ekinin çekim işleviyle kullanıldığı (7)'deki örneklere bakmak yararlı olacaktır. (7a)'da, *bence* sözcüğü belirteç görevindedir. Ancak, (7b)'de olduğu gibi, *bence* sözcüğünü sıfat göreviyle kullanmaya çalıştığımızda, ortaya dilbilgisidsışı bir tümce ortaya çıkmaktadır. Aynı durum, (7c) ve (7ç)'de de görülmektedir. (7c)'de *keyfince* sözcüğü belirteç olarak kullanılabilirken, (7ç)'de sıfat olarak kullanımının dilbilgisi dışı bir tümceye yol açtığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, {-CA} ekinin çekim işlevinde kullanıldığı durumlarda, (6a-b)'de olduğu gibi, çift işlevli sözcükler oluşturamadığı görülmektedir.

(7) a. Ayşe bu soruyu *bence* bilmiyor.

b. *Ayşe'yle ilgili olarak *bence* izlenimlerin yanlış olduğunu anlamıştım.

- c. Ayşe *keyfince* davranıyor.
ç. *Ayşe'nin *keyfince* davranışları var.

(6) ve (7)'deki örneklere bakarak, yapımsı eki işleviyle kullanılan {-CA} ekinin belirteç ve sıfat gibi çift ulamlı sözcükler oluşturduğunu söyleyebiliriz. Aynı zamanda, {-CA} biçimbiriminin yapımsı olarak kullanıldığı sözcüklerin sözlüksel olarak da bir çift türüllüğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Yapım eki işlevinde kullanılan {-CA} ekine bakıldığında, çekim işlevinde kullanılan {-CA} eki gibi, tek bir ulama ait sözcükler oluşturduğu görülmektedir. Örneğin, {-CA} ile türemiş *eğlence* sözcüğü yalnızca ad olarak kullanılabilirken *öylece* sözcüğü belirteç olarak kullanılabilir. Buna karşın, yapımsı işlevini taşıyan {-CA} eki, eklendiği sözcüğü dilbilgisel sözcük haline getirmekte, yani sözcüğün çoğunlukla hem sıfat hem de belirteç olarak kullanılabilmesini sağlamaktadır. Bir başka açıdan bakıldığında ise, yapımsı işlevindeki {-CA} eki, eklendiği sözcüğü belirteç yaparken daha çok çekim, sıfat yaparken ise büyük oranda yapım ekine yaklaşmaktadır denebilir. Çekim eki işlevindeki {-CA}'nın yer aldığı sözcüklerin çoğunlukla belirteç işlevinde kullanılması, bu çıkarımı desteklemektedir. Bunun yanında, Korkmaz'dan (2003: 457-473) alınan ve çeşitli eklerle belirteç olarak kullanılan *telaşla*, *aşağıdan*, *alnından*, *karşılaşmışçasına*, *çocukmuşçasına*, *dercesine*, *nazarımda*, *geceleleri*, *perşembeleri*, *demincecik*, *çoktandır* gibi sözcüklerin sıfatlara göre sözlükte yer almaması, çıkarımımızı destekleyen bir başka kanıt olarak durmaktadır.⁷

Yukarıda, {-CA} ekinin, bir ek olarak *çekim*, *yapım* ve *yapımsı* olmak üzere üç işlevi olduğundan söz edilmiş, yapılan bir anketle dilbilgisi kaynaklarında henüz yer verilmeyen bu ayırımın dil konuşucularının zihinlerinde örtük de olsa bulunduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Bu üçlü ayırımdan öte, geleneksel dilbilgisi çalışmalarında, sadece çekim ve türetme kategorileri çerçevesinde bile, {-CA} biçimbiriminin işlevlerini belirleyecek açık ve belirgin ölçütler sunulamamıştır. Yapımsı olarak varsayılan üçüncü bir işlev bir yana, halihazırda var olan çekim ve türetme kategorileri çerçevesinde {-CA} biçimbiriminin işlevlerini belirleyecek ölçütler koyabilmek, geleneksel dilbilgisi çalışmalarında bu ekin türüne ilişkin farklı belirlemeleri bir derece önleyecek açıklamalar sunabilecektir. Bir başka açıdan ise, kabul görmüş çekim ve türetme kategorilerine ilişkin açık ve uygulanabilir ölçütler koymak, yapımsı olarak varsayılan ek türünün doğruluğunu sınamak noktasında da bazı ipuçları verebilecektir. Bu nedenle, çekim ve türetme kategorileri için açık ve uygulanabilir ölçütler yokken yapımsı olarak varsayılan üçüncü bir işlevin önerilmesi, eleştirilebilir bir durum olarak görün-

düğünden, çekim ve türetme kategorilerini belirleyen ölçütleri {-CA} biçimbirimi üzerinde göstererek açıklamak yararlı olacaktır. Kavramsal çerçeve bölümünde, çekim ve yapım eklerinin birbirlerinden ayrılan belirgin özelliklerinden Katamba (1993) ve Haspelmath'tan (2002) alıntılar yapılarak söz edilmişti. Çekim ve yapım eki ile ilgili sözü edilen ayrımlardan yola çıkılarak {-CA} ekinin çekim ve türetme kategorileri açısından görünümle-ri açıklanabilir. Örneğin, *keyfince* veya *bence* sözcükleri, *Türkçe* veya *eğlen-ce* gibi tek başına belirgin bir gönderimi olan sözcükler değildir. Daha çok, sözdizimsel düzeyde bir işlevleri vardır. Bu yüzden, *keyfince* ve *bence* sözcüklerindeki {-CA} ekinin çekim, *Türkçe* ve *eğlence* sözcüklerindeki {-CA} ekinin ise, yapım eki işlevinde kullanıldığı sonucuna varılabilir.

Yapım eklerini dizimsel düzeyde basit sözcüklerle değiştirmek genellikle olasıdır. Örneğin, tümce içerisinde *eğlence* sözcüğü yerine *âlem*, *düğün*, *sefa*, *sefahat*, *zevküsefa*, *cümbüş* gibi sözcükleri kullanmak mümkünken, {-CA} çekim ekini almış *bence* sözcüğünün yerine basit bir sözcük kullanılamamaktadır. Çekimli sözcük, kök anlamıyla ilişkisini koparmamıştır. Oysa ki, türemiş sözcüğün kök anlamıyla olan ilişkisi hemen hemen kopmuş gibidir. Örneğin, *Türkçe* türetiminin kökün anlamıyla artık doğrudan bir ilişkisi kalmamıştır. Yani, *Türk* sözcüğü bir millete gönderimde bulunurken *Türkçe* bir dile gönderimde bulunmaktadır. Buna karşın, *bence* çekiminde, sözcük hala kökle doğrudan bir anlamsal ilişki içerisinde. *Ben* sözlükbirimi ve *bence* sözlük-biçiminin ortak gönderimi yine BEN kavramıdır.

Dizimsel olarak türetme biçimbirimleri, çekim biçimbirimlerine göre köke daha yakındır. Örneğin, *keyfince* sözcüğünde {-CA} ekinin çekim işleviyle kullanıldığı, köke yakın olmamasından da anlaşılabilir. *Keyfince* sözcüğünde {-CA} ekinden önce iyelik eki gelmiştir.

Çekimli sözcükler görece soyut bir anlamı bildirmektedirler. Türemiş sözcükler ise, genelde daha belirgin ve somut kavramlara gönderimde bulunmaktadır. Örneğin, *bence* sözcüğü 'bana görelilik', *keyfince* ise 'keyfine görelilik' gibi soyut anlamları taşımaktadır. Buna karşın, *Türkçe* ve *eğlence* gibi türemiş sözcüklerin daha somut ve daha belirgin anlamsal gönderimleri vardır: *Türkçe*, doğal bir dil, *eğlence* ise, eğlenmek için yapılan etkinliklerdir. Çekimli sözcük-biçimler anlamsal olarak bir düzenlilik gösterirken türemiş sözlükbirimlerde böylesine anlamsal bir düzenlilik görülmez. Örneğin, adılara gelen {-CA} biçimbirimi, *bence*, *sizce*, *onca* sözlük-biçimlerinde görüldüğü gibi 'görelilik' anlamı vermektedir. Buna karşın eylemlere türetim işleviyle gelen {-CA} eki, *güvence* ve *eğlence*

sözlükbirimlerinde olduğu gibi, birbirinden farklı anlamsal gönderimleri olan sözcükler oluşturmuştur. Çekim ekleri, eklendikleri sözcüklere genellikle bir nedenlilik ilişkisiyle bağlanabilmektedirler. Örneğin, adılardan sonra görelilik anlamı katmak için, *bence* sözcük-biçiminde olduğu gibi, {-CA} eki getirilir; veya, iyelik eki almış bir adı görelilik anlamıyla belirteç yapmak için, *keyfince* sözcük-biçiminde olduğu gibi, {-CA} eki eklenir gibi yargılar, çekim eki işlevindeki {-CA}'nın bir nedenlilikle sözcüğe bağlandığını göstermektedir. Buna karşın, sözlükbirimlerde {-CA}'nın eklenişi bir nedenlilik içermeyebilir. Örneğin, neden **eğlenge* veya **eğlengi* değilde *eğlence* olduğuna ilişkin açık bir nedenlilik yoktur.

Anketten ortaya çıkan bulgular genel olarak değerlendirildiğinde, {-CA} ekinin yapım eki işlevi üzerine ankete katılanlar arasında, en azından çekim eki işlevine oranla, daha yüksek bir oranda bir uzlaşım olduğu görülmüştür. Bu çalışmada çekim eki işlevinde değerlendirilen {-CA} üzerine ankete katılanlar arasında genel bir uzlaşım var gibi görünse de, bu uzlaşım yapım eki üzerine olan uzlaşım kadar belirgin görünmemektedir.

Sonuç

Biçimbilim açısından bakıldığında, birbirinden farklı iki ayrı *sözcük* kavramından söz etmek gerekmektedir. Bu iki ayrı sözcük kavramı için genel bir ayrımla *sözlük sözcüğü* ve *metin sözcüğü* terimleri kullanılmaktadır. Bu iki temel kavram biçimbilim açısından önemlidir ve iki terimle ifade edilmekte, sözlük sözcüğü için *sözlükbirim*, metin sözcüğü için ise *sözcük-biçim* terimleri kullanılmaktadır. Genellikle, türemiş sözcüklerin sözlükbirim, çekimlenmiş sözcüklerin ise, sözcük-biçimler içerisinde değerlendirildikleri söylenebilir. Bu çalışmada, {-CA} biçimbiriminin farklı kullanımları çekim ve türetme kategorileri açısından çözümlenirken aynı zamanda, eklendikleri sözcüklerin ne zaman sözlükbirim ne zaman sözcük-biçim olduklarına ilişkin ipuçları da verilmiştir. {-CA} biçimbiriminin yapım işleviyle eklendiği sözcüklerin ise, kullanıldıkları yere göre sıfat veya belirteç olabilen çift işlevli sözcükler olduğu gözlenmiştir. Bu tür çift işlevli sözcüklerin ise, yine biçimbilim kavramlarından olan *dilbilgisel sözcük* terimiyle adlandırılabilceği belirtilmiştir.

{-CA} biçimbiriminin çekim, yapım ve yapım olarak varsayılan ayrımını, anketten ortaya çıkan bulgular, dolaylı veya sezdirimsel olarak desteklemektedir. Ankette bu ekin yapım işlevinden söz edilmeden katılımcılara çekim ve türetme dışında farklı bir ek türünün olabileceği konusunda yalnızca sezdirimsel sorulara yer verilmiştir. Dolayısıyla, {-

CA} biçimbiriminin yapımsı olarak varsayılan kullanımları, çekim ve türetme ayırımına dayalı olarak öğrenilmek istenmiştir. Yapımsı diye bir işlevden söz edilmemesine rağmen, yapımsı olarak varsayılan kullanımlarda, anket katılımcılarının gerçekten de bir kararsızlık içerisinde olduğu görülmüştür. Bu kararsızlık, üçüncü tablodaki toplam işaretlenme sayıları ve yüzdelik oranlarının yaklaşık bir değerde olmasından anlaşılabilir. Tablo 3'te verilen sözcüklerin çekim olarak toplam işaretlenme sayısı 745 (%47), türetme olarak işaretlenme sayısı 603 (%38) olarak bulunmuştur. Buna karşın, tablo 1'de çekim ve türetme olarak toplam işaretlenme sayılarının, sırasıyla, 444 (%61) ve 232 (%32) iken tablo 2'de 103 (%17) ve 455 (%75) olduğu gözlenmiştir. Tablo 3'teki değerlerin birbirine yakın olması, anket katılımcılarının verilen sözcükler konusunda belirgin bir uzlaşma içerisinde olmadığını göstermektedir. Tablo 2'de ise, türemiş olarak varsayılan sözcükler üzerinde 103'e karşı 455 toplam işaretleme ile ankete katılanların büyük çoğunlukla ortak bir görüşe sahip oldukları anlaşılmaktadır. Tablo 1'de, anket katılımcılarının tablo 2'de olduğu kadar çekim ve türetim ayırımında belirgin bir yönetime sahip oldukları söylenemez. Ankete katılanların, {-CA} biçimbiriminin çekim ve türetme olarak bilinen işlevlerinden dahi yola çıkarak belirgin ve ortak bir ayırıma gidememeleri, sezilemeyen bir başka işlevin varlığına yönelik bir başka kanıt olarak gösterilebilir.

{-CA} biçimbiriminin yapımsı işleviyle kullanıldığı varsayılan sözcüklerin önemli özelliklerinden biri hem sıfat (*cesurca davranış*) hem de belirteç (*cesurca davran-*) olarak kullanılabilmesidir. Buna karşın, bu biçimbirimin çekim işlevinde eklendiği sözcük yalnızca belirteç olabilmektedir. Daha önce söz edildiği gibi, genel olarak belirteçlerin ve {-CA} biçimbirimini alıp belirteç olarak kullanılan sözcüklerin, sözlükte sıfatlara oranla daha az yer alması, yalnızca belirteç olarak kullanılabilen sözcüklerdeki {-CA} biçimbiriminin, neden çekim işlevinde değerlendirildiğini açıklayan bir başka kanıttır. Dolayısıyla, yapımsı olarak varsayılan kullanımlarda bir çift işlevlilik söz konusudur. Yapımsı işleviyle kullanılan {-CA} biçimbirimi hem çekim hem de türetme işlevlerini taşımaktadır. Buna koşut olarak çekim işlevinin ağır bastığı kullanımlarda sözcük-biçim, türetme işlevinin ağır bastığı kullanımlarda ise sözlükbirim oluşturduğu söylenebilir. Bir başka açıdan ise, {-CA} biçimbiriminin sözcük-biçim oluşturduğunda sözcük türü belirteç, sözlükbirim oluşturduğunda ise, genel olarak sıfat olmaktadır çıkarımı yapılabilir.

{-CA} biçimbiriminin yapımı işlevini çekim ve türetmeden ayıran belirgin özellikler olduğu gibi, çekim işlevini türetme işlevinden ayıran dilbilgisel ve anlambilimsel özellikler olduğu da gözlenmiştir. {-CA} biçimbiriminin çekim işlevinde belirgin bir anlamsal gönderimin olmaması, yani sözdizimsel bir işlevi taşıması, çekim ekinden sonra gelebilmesi, eklendiği sözcüğün görece daha soyut bir anlam taşıması, yerine kolay kolay bir başka sözcüğün getirilememesi gibi görünüşler, bu biçimbiriminin çekim işlevini türetme işlevinden ayıran belli başlı özelliklerdendir. Sonuç olarak, bu çalışmada, {-CA} biçimbiriminin çekim, yapımı ve yapım olmak üzere üç türü olduğu varsayılmış, bu varsayımı doğrulayan dilsel görünüşlerden söz edilmiştir. Bunun yanında, kullanılan anket yöntemiyle, varsayılan çekim, yapımı ve yapım ayırımının geçerliliğine ilişkin kanıtlar sunulmaya çalışılmıştır. Bu yazıda, öneri niteliğinde sunulan yapımı eki kavramının işlerliği, {-CA} biçimbirimi gibi eşzamanlı olarak farklı süreçleri taşıyan başkaca ekler (eylemsi ekleri vb.) üzerinde uygulanarak sınanabilirse, dilbilgisi çalışmalarında karşılaşılabilen çekim ve türetme eki karışıklığının giderilmesine katkıda bulunulabilir.

Açıklamalar

1. Dilbilgisi kaynaklarının {-CA} ile ilgili açıklamalarının özeti için Gökdayı vd. 2006: 62-64'e bakılabilir.
2. Biçimbilim çalışmalarında, sözlükbirimleri sözcük-biçimlerden ayırmak için genellikle büyük harf kullanılmaktadır.
3. Bu yazıda örnek olarak verilen tümcelere, gönderimde bulunurken kolaylık sağlaması ve karışıklığın önlenmesi amacıyla sıra numarası verilmiştir.
4. Bunun yanında, çoğul ekinin saygı, alay, övünme gibi sınırlı sayıda ve yine çoğul ekinin temel anlamıyla ilişkili bazı yan anlamları mevcuttur. Örneğin, Doktor Hanım geldiler mi?, gibi bir tümcede saygı, Hazretleri sonunda teşrif ettiler, gibi bir tümcede alay, Bizler hüznün dağlarını denizlerini aşıp da gelmişiz gibi bir tümcede övünme anlamlarını verilmektedir.
5. Tabloların son satırında verilen toplam işaretleme, sözcüklere çekimlenmiş veya türemiş diyen toplam kişi sayısını değil, bütün sözcüklerin çekimlenmiş veya türemiş olarak işaretlenme sayısını ve yüzdelik oranını göstermektedir. Örneğin, tablo 1'de verilen bütün sözcüklerin çekimlenmiş olarak işaretlenme sayısı 444'tür. Dolayısıyla 444, kişi sayısı değil, tabloda verilen bütün sözcüklerin toplam işaretlenme sayısını vermektedir. Buna karşın, ankete katılan kişi sayısı, yani, 60 kişi her sözcüğe ait satırda görülebilmektedir. Örneğin, tablo 1'de, bence sözcüğünü 60 kişiden 47 kişi çekimlenmiş, 12 kişi türemiş olarak işaretlemişken 1 kişi de boş bırakmıştır. Kısaca, tablolarda görülen toplam işaretleme, bu ankette çekimlenmiş, yapımı veya türemiş olarak varsayılan sözcüklere yönelik yanıtların genel bir istatistiğini çıkarmak amacıyla taşımaktadır. Zaten, tablolardaki sözcüklere

ait satırlarda hem kişi sayısını hem de bu kişi sayılarına ilişkin yüzdeler oranları görmek mümkündür.

6. Tablo 1 ve ileride verilecek tablo 2 ve 3'te, sayıların yüzdeler oranları alınırken virgülden sonraki sayılar yansıtılmadığı için toplam yüzdeler oranlarda 1 veya 2 sayı sapma görülebilir. Ayrıca, yapılan ankette {-CA} ekinin çekim, yapımsı ve yapım işlevleriyle doğrudan veya dolaylı ilişkisi olmayan yanıtlar, boş kategorisi içerisinde değerlendirilmiştir.
7. Sonunda {-CA} biçimbirimi bulunan ve hem sıfat hem de belirteç olarak kullanılabilen sözcükler kesinlikle sözlükte yer almaktadır. Sözelimi, bu grupta değerlendirilebilecek *rezilce, saşça, zekice, duişmanca, gaddarca, hayasızca, kabaca, kaygısızca, bilgece, delice, edepsizce, dostça* gibi sözcükler *Türkçe Sözlük*'te her iki türde de gösterilmektedir. Sonunda {-CA} biçimbirimi bulunan ve belirteç olarak kullanılan sözcüklerin ise, hepsinin sözlükte yer almadığı görülmektedir. Sözelimi *kiloca, annesince, babasınca, sınışça, toplumca, yaşça, takımca, anlamsızca, bilgisizce, insanlarca, fikirce* gibi konuşma ve yazı dilinde karşılaşılan sözcüklere *Türkçe Sözlük*'te yer verilmemiştir. Bunun nedeninin, bu sözcüklerdeki {-CA} biçimbiriminin çekim eki gibi düşünülmesi ve sözcüklerin çekimlenmiş biçimlerinin sözlüğe alınmaması olduğu söylenebilir. Burada sözcüklerin sözlükte bulunup bulunmaması, onların sözlükbirim olarak algılanıp algılanmadığını gösteren bir ölçüt olarak kabul edilmiştir.

Kaynaklar

- Adalı, Oya (2004). *Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler*. İstanbul: Papatya Yay.
- Gökdayı, Hürriyet ve Turgay Sebzecioğlu (2006). "Geçiş Aşamasında Olan +cA Ekinin Türü". *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi* 649: 61-71.
- Haspelmath, Martin (2002). *Understanding Morphology*. London: Arnold.
- Katamba, Francis (1993). *Morphology*. London: Macmillan.
- Korkmaz, Zeynep (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri (şekil Bilgisi)*. Ankara: TDK Yay.
- Türkçe Sözlük* (2005). 10. Baskı. Ankara: TDK Yay.
- Uzun, Engin (2006). *Biçimbilim (Temel Kavramlar)*. İstanbul: Papatya Yay.

Ek:

{-CA} Biçimbirimi zerine Anket

Yaş: Cinsiyet: ğrenim durumu:

1) Altı çizili sözcüklerin türünü sözcüklerin altına yazınız.

- Biraz sonra aşağıda bir kapı açıldığı, sonra da **ağırca** bir Şeyin devrildiği duyulur.
- Ama, resimli reklam filmleri çizmeye ayrılmış saatlerinden pek azı, ona **gönlün-
ce** alışmak için kalıyor.
- Bunu becerebilmek insanı nice **budalaca** hatalardan korur.
- Onun avareliğinin ne büyük bir verimliliğe gebe olduğunu **anaca** sezdiğinden Sait'i hep korumuştu.
- Amaçları sadece **eğlence** için çekip internete koymaktı; fakat yaptıkları bu eđ-
lence arkadaşlarının canına mal oldu.
- Güçlü kuvvetli kız, **boyca** ondan en az iki karış yüksek.
- Tatlı sularda gördüğüm **dikence**, sonradan en önemli araştırma konularımdan biri olmuştur.
- Gençler, ocuklar, günün kahramanına **ılđınca** tezahürat yapıyorlar.

2) Yukarıdaki a-e tümcelerinde yer alan {-CA} eklerinin türünü (*yapım eki veya çekim eki*) nedenleriyle birlikte aşağıdaki boşluklara yazınız.

a	tümcesindeki	{-CA}		ekidir;	çünkü,
b	tümcesindeki	{-CA}		ekidir;	çünkü,
c	tümcesindeki	{-CA}		ekidir;	çünkü,
	tümcesindeki	{-CA}		ekidir;	çünkü,
d	tümcesindeki	{-CA}		ekidir;	çünkü,
e	tümcesindeki	{-CA}		ekidir;	çünkü,
f	tümcesindeki	{-CA}		ekidir;	çünkü,
g	tümcesindeki	{-CA}		ekidir;	çünkü,

3) Altı çizili sözcüklerden hangisinde veya hangilerinde {-CA} eki yapım ekidir?

- Evden yola, yoldan eve varabilmek için evvelce yerleştirilmiş iri kayalar üzerinde sekmek gerekirdi.
- Bu gerçeği dile getirenleri felaket habercisi diye nitelemek ancak ve sadece ucuz politikacı ağzına yakışır.
- Özgürlük görece bir kavramdır, onu oldum olasıya bilmişimdir.
- Şehriban'a hayran, meftun, mecnunca bağlı idim.
- Mart başlayalı kırkını geçmiş nice tanıdıklarım hastalandı.
- TMSF Başkanı Ertürk, mevduata tam güvence gelmesi halinde bankaların prim yükünün artacağını söyledi.
- Otobüse binmeden önce şoförün ehliyeti var mı, yok mu, kibarca sorun.

4) Altı çizili sözcüklerden hangisinde veya hangilerinde {-CA} eki çekim ekidir?

- Bizim gazetecilerin bu yaygaraları bence de haklı.
- Gruba karşı bu son bahçelerde keyfince/ Ya şevk içinde harap ol ya aşk içinde gönül.
- Allah'ı ileri sürerek kadınları ayartacak aklınca!
- Yazın çekilmiş bir dinlence fotoğrafı bizi geçmişe götürdü.
- Hayatını dilediğince yaşayabilir misin?
- Ben ömrümce muhalif yaşadım.
- Aşk nedir sence?
- O bakışta hiç de melunca bir kandırma fikri gizlenmez.

5) Altı çizili sözcüklerden hangisinde {-CA} eki yapım eki hangisinde çekim ekidir?

- Kadın, keçiyi sağmış, çardağın suyunu çekmiş, etrafını güzelce süpürmüştü.
- Benim buradan ölüm çıkar demeli, sonra da yiğitçe dövüşmeliyim.
- Şakir Bey, aptalca bulduğu bir fikre karşı istihzasını gizlemeyerek sert sert güldü.
- Bu öykü bize, geçilmekte olunan yeni toplumsal düzenin bütün ipuçlarını acıka-ça gösterir.
- Şerefiyle, askerce ölüvermiş olsaydı bu düşkünlüğü görmeyecekti.
- Bir taraftan aylık taksiti bütçesinde büyük bir rahne açan bu borcu senelerce ödeye ödeye bitirememiş.

6) Aşağıdaki sözcük listesinden {-CA} ekiyle türemiş olanları yuvarlak içerisinde alarak gösteriniz.

Türkçe, serbestçe, devce, kendisince, sizce, yüzlerce, mahallece, keyfince, ahmakça, iyice

7) Aşağıdaki sözcük listesinden {-CA} ekiyle çekimlenmiş olanları yuvarlak içerisinde alarak gösteriniz.

töresince, çocukça, çekince, yaşça, isteksizce, erkence, bünyece, acemice, çirkince, öylece

8) Aşağıdaki sözcük listesinden {-CA} ekiyle türemiş olanlardan yapım veya çekim eki olarak nitelendirilmeycek olanları yuvarlak içerisinde alarak gösteriniz.

çılgınca, delice, günlerce, okulca, kolayca, hoşça, bilgice, kiloca, onlarca, bebekçe

9) Altı çizili sözcüklerin sözlüksel anlamlarını kısaca yazınız.

- Bizim gazetecilerin bu yaygaraları bence de haklı.
- Soba başında oturur ısınırken kapı açıldı, içeriye yaşlıca başlıca beş altı kişi girdiler.
- İmgeleme dayanan duygusal tasarımlar, şiirin başlıca malzemesi.
- Bunu nasıl gaddarca kullandığımı adamlarımdan bile iyi biliyorsun.
- Herkes bir yol tutturmuş kendince/ Bir düzen kurmuş iyi kötü.
- Çatalca, Marmara Bölgesinin Çatalca-Kocaeli bölümünde ilçe merkezidir.

Types of {-CA} Morpheme in Modern Turkish

Hürriyet Gökdayı*

Turgay Sebzecioğlu**

Abstract

While trying to describe synchronic patterns of language, it is not easy to analyze the functions of language units in the study of grammar. Various classifications of language units might be inadequate to describe the limits of language which changes at any moment. Therefore, it seems to be insufficient to classify the functions of {-CA} morpheme described in a synchronic framework either inflectional or derivational because this morpheme has been evolving from an inflectional suffix to a derivational one in modern Turkish. Considering the functions of the morpheme, it is possible to argue that {-CA} has another function besides inflection or derivation, which reflects the process of evolution. This paper, tries to morphologically explain the features of the other function in between inflection and derivation that has been named as *yapımsı* in a previous work. In addition, it discusses the output of the questionnaire which tested the assumptions in relation with *yapımsı* function on a subject group. At the end, the paper evaluates the use of {-CA} morpheme as *yapımsı* suffix.

Keywords

Morphology, {-CA} morpheme in Turkish, inflection, derivation, *yapımsı* suffix

* Assist. Prof. Dr., Mersin University, Faculty of Science and Letters, Department of Turkish Language and Literature / Mersin
hgokdayi@mersin.edu.tr

** Research Assist. Dr., Mersin University, Faculty of Science and Letters, Department of Turkish Language and Literature / Mersin
turgay@mersin.edu.tr

Типы морфемы {-Ca} в турецком языке

Хурриет Гокдайы*

Тургай Себзеджиоглу**

Аннотация

Анализировать функции языковых единиц в единовременных грамматических исследованиях не так легко, как кажется. Классификации, категории языковых единиц могут быть недостаточными для определения границ постоянно изменяющегося языка. Поэтому раскрытие функций морфемы {-Ca}, находящейся в процессе преобразования от суффикса склонения в суффикс словообразования, исследуемых единовременным методом и согласно только категориям склонения и словообразования является недостаточным. Учитывая функции морфемы {-Ca}, считается возможным наличие промежуточной функции, отражающей процесс изменения, кроме склонения и словообразования. В этой статье сделана попытка раскрытия особенностей этой структурной промежуточной функции, обнаруженной предыдущим исследованием в рамках морфологических понятий; обсуждены выводы, являющиеся результатом применения предположений методом анкетирования определенной группы людей, дан общий анализ применения производной функции морфемы {-Ca}.

Ключевые слова

морфология, морфема {-Ca} в турецком языке, склонение, производная, словообразовательное окончание.

* доцент, доктор, университет Мерсин, факультет литературы и естественных наук, кафедра турецкого языка и литературы / Мерсин
hgokdayi@mersin.edu.tr

** научный сотрудник, доктор, университет Мерсин, факультет литературы и естественных наук, кафедра турецкого языка и литературы / Мерсин
turgay@mersin.edu.tr

Almanya’da Farklı Olmak: Entegrasyon ve Hoşgörü Kavramına Eleştirel Bir Bakış

Hilâl Onur İnce*

Özet

Bu makalede, Almanya’nın birleşmesinden sonra çoğunluk toplumu ile farklı kökenlere sahip azınlıklar arasındaki ilişkilerde öne çıkan entegrasyon ve hoşgörü sorunları ele alınmaktadır. Türklerin Almanya’ya göçünün ellinci yıldönümünün kutlandığı bu yıl, azınlıkların halâ toplumsal ilişkilerde bir ötekileştirme ile karşı karşıya bulunduğu tespitinden yola çıkılarak bunun nedenleri üzerinde durulmaktadır. Öncelikle Almanya’da azınlıklara yönelik tartışmalara alışılacelmiş kavramlarda var olan bir belirsizliğin egemen olduğuna vurgu yapılan çalışmada, azınlıkların çoğunluk toplumu içerisinde eşitlik temelinde yaşayabileceği olası yeni yaklaşımlara günümüzde hâlâ egemen olan nitelendirmelerin engel teşkil edeceği ve dolayısıyla kavramsal boyutta bir belirginleşmenin çok kültürlü toplum olma beklentisine yardım edeceği vurugusu yapılmaktadır. Bu doğrultuda hoşgörü yerine kabul politikaları yanı sıra dışlama sonucuna yol açan önyargılar yerine birlikte yaşama kültürü gibi belirlemelerin ve kavramların eleştirel bir okumayla irdelenmesi gerektiği düşünülmektedir. Kavramsal netliğe bağlı olarak, gelecekte yeni sosyal ve kültürel politikalara dair düşüncelerin ve aynı zamanda kuramsal çalışmaların geliştirilmesinin mümkün olabileceğinin altı çizilmektedir.

Anahtar Kelimeler

Almanya, azınlık, çoğunluk, entegrasyon, asimilasyon, ırkçılık, hoşgörü.

* Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü / Ankara
ohilal@hacettepe.edu.tr

Giriş

1989 yılında Berlin Duvarı’nın yıkılması, İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan Alman Demokratik Cumhuriyeti (DDR) ve Federal Almanya Cumhuriyeti’nin (BRD) 3 Ekim 1990 tarihinde yeniden birleşmesinin yolunu açması nedeniyle Almanya için önemli bir tarihsel dönemeç teşkil etmiştir. Birleşmenin bir başka göstergesi ise, Alman çoğunluk ile ülke içinde yaşayan farklı azınlıklarla ilişkilerde de bir dönüm noktasına gidilmesidir. Bilindiği gibi, birleşme sonrası Alman olmayanlara karşı şiddet olaylarının arttığı gözlenmiştir.¹ Azınlıklara yönelik saldırılar, var olan yasal düzenlemelerin yeterli bir koruma sağlayamadığını açığa çıkartmıştır.

Almanya’da, nüfusun %18,6’sını oluşturan göçmen kökenli yaklaşık 15,3 milyon insan yaşamaktadır. Federal İstatistik Kurumunun (Statistisches Bundesamt) verilerine göre, gerçek yabancı kategorisine giren insanların sayısı 7,3 milyona ulaşmaktadır. Ayrıca 1994 yılından bugüne kadar, Almanya’da yaşayan 1 milyon 275 bin yabancı, Alman vatandaşlığına geçmiştir. Göçmenlerin %64’ü Avrupa ülkelerinden gelmektedir ve bunların içinde %14,2 ile Türkler en büyük göçmen grubunu oluşturmaktadır. (<http://www.destatis.de/jetspeed/portal/cms> (11.06.2009)) Buna rağmen Almanya kendisini hâlâ bir “kültür ulusu” olarak algılamakta ve dolayısıyla kökene dayalı bir Almanlık anlayışına sığınmaktadır. Bu anlayışın doğal sonucu olarak izlenmekte olan yabancılar politikasına ve dolayısıyla Alman çoğunluğun yabancılar hakkındaki bakışına, “yabancıların” Alman kültürüne adapte olmaları gerektiğine yönelik bir kültürel asimilasyon² (eritme) görüşü egemen olmaktadır.³ Bununla birlikte, demokratik görüşü sahiplenen insanlar arasında, özellikle toplumsal ırkçılığın yarattığı baskı nedeniyle, “yabancıların” hoşgörülmesi gerektiği konusunda bir mutabakat söz konusudur. Ancak değişik nedenlerle Almanya’ya gelen ve buraya yerleşen, toplumsal yaşam içerisinde göçmen olarak yaşayan insanların kültürel ve ırksal farklılıklarına bakılmaksızın, Alman toplumuyla bütünleşebilmeleri, göçmenlerin entegrasyona⁴ (uyum) ya da asimilasyona zorlanmadan, çoğunluğun ötekileştirme anlayışının bir sonucu olarak “ülkeden uzaklaştırılması gereken bir düşman gibi” algılamasından uzak, birlikte yaşamayı kabullenebilmesi için hoşgörünün bir ön koşul olabileceği düşüncesi sorgulanmalıdır. Böylesi bir ön koşul üzerinden, özellikle çoğunluğun yükümlülüğü olan hoşgörünün azınlıklara karşı bir tahammül, hatta üstünlük sağlayan araç olma özelliği taşıdığı düşünülecek olursa, içinde negatifliği barındıran bir kavram olarak adlandırılması mümkün olmakla birlikte, hoşgörü aynı zamanda toplum tarafından algılanan pozitif özelliğiyle de

karşımıza çıkabilir. Hoşgörü ve farklı olana tahammül göstermeyi odağına alan çalışmada, hoşgörü olgusunun bu ikili karakterinden yola çıkılarak ötekileştirme kavramı üzerinden eleştirel bir okuma yapılmaktadır. Çalışmanın amacı, bir yandan konuya ilişkin göze çarpan kavramsal karmaşıklığı en aza indirmek, diğer yandan ise Almanya’da yabancılık olgusunun kavramlar üzerinden yeniden düşünülmesi gerektiğine vurgu yapmak, olası yeni perspektiflere zemin sağlamaktır. Zira gündelik ve dolayısıyla olağan ve alışlagelmiş gerçeklikleri algılamak ve kavramak için kesin ve net kavramlar gerekmektedir (Kreisky 2004: 24). Bu yaklaşımdan yola çıkılarak, hoşgörü ve yabancılık kavramlarının önemine işaret eden görüşler üzerinden eleştirel bir okuma hedeflenmektedir.

Almanya’da Alman Olmamak – Bir Sürekliliğin Portresi

Almanya’da yabancılara karşı beslenen önyargılara yönelik çok sayıda araştırma yapılmıştır.⁵ Bu araştırmalarda, önyargıların gelişimi hususunda çeşitli örnekler yer verilmiştir. Mehmet Taş, “*Avrupa’da Irkçılık*” adlı eserinde gündelik yaşamında yabancılarla birlikte yaşamak durumunda olan “yerli insanlar”da oluşan önyargılara şu sözlerle değinir: “Yabancılarla yaşamak zorunda kalan yerli insanlar onları kısaca şöyle tarif ederler: kirli ve gürültücüdürler, yerlere tükürür traş olmazlar; çocukları insanlara, kanunlara saygısızdır; bunlar büyüyünce esrar kaçakçısı, gangster ve esrarkeş olurlar.” (1999: 75). Bu önyargılara eklemeler yapmak ve sayılarını çoğaltmak elbette mümkündür. Önyargıların varlığına ilişkin ironik bir yaklaşım sergileyen başka bir örneğe ise bir ilan niteliğinde kaleme alınmış aşağıdaki metinde rastlanmaktadır. Alman toplumunda yabancılara karşı beslenen önyargıları bir kiralık ev ilanı biçiminde anlatan bu sözler, önyargıların güncel yaşamdaki yansımalarını açıkça sergilenmektedir:

“4 yaşında kız çocuğu olan genç bir Türk aile, 1200 DM civarında 3-4 odalı kiralık bir daire arıyor. İrtibat için tel: 0641/394688” Dikkat! İlanımız her ne kadar masum gözükse de biz, her yabancı aile gibi o kadar da sorunsuz değiliz. Şu anda bir kızımız var ama biz Türkler çekişme gibi çoğalırız. Bir kaç yıl içinde, yaptıkları gürültüyle apartmanınızı cehenneme çevirecek bir kaç tane kirli çocuğumuz daha olacak... Bu veletler, sizin hiç bir kelimesini anlamadığınız bir dilde bağırıp çağıracaklar! Eğer evinizin çok güzel çiçekleri, bitkileri ve ağaçları olan bir bahçesi varsa en kısa zamanda orasını tanınmaz hâle sokacaklar. Çocuklarımız orayı çöle çevirecekler ve biz ise çamaşırlarımızı oraya asacağız. Çamaşır asmadığımız zamanlarda, dostlarımızla bahçede ızgara yapıp, mekânı maksadının dışında da kullanmaya başlayacağız. Ayrıca

bizler, koyunlarımızı genellikle banyoda keseriz. Biz taşındıktan sonra apartman merdivenleri sürekli sarımsak ve ekzotik baharatlarla kokacak. Pencerelerimizden gün boyunca sinir bozucu Türk müziği duyacaksınız. Bizler haftada en az bir defa kadınlarımızı hastanelik olana kadar döveriz. Karakol için apartmanınız iyi bilinen bir adres hâline gelecek. Bu nedenle apartmanın önünde sıkça mavi ışıklı devriye arabası duracak. Çünkü bizler, daima iç huzuru ve güvenliği tehdit eden ey-lemler ve ilişkiler içinde olacağız. Adam bıçaklama bizlerde normaldir... Şu anda sade üç kişiyiz ama orada en az 20 kişiyle kalacağız, çünkü bizde misafır hiç eksik olmaz. Eğer siz de Türk uçaklarının ölü kuş gibi patır patır düşmesine rağmen tatilinizi hâlâ Türkiye'de yapıyorsanız, sizin apartmanda daire bulma şansımız olabilir. Demek ki siz hâlâ ders almadınız. Bu söylenenlere Fransız kaldıysanız ya da bu söylenenlerde aldatıcı⁶ (Türkleştirilmiş) bir şeyler sezdiyseniz, bizi arayabilirsiniz.” (www.domit.de (12.03.2009)).

Elli yıllık bir göç sürecine rağmen Almanya'nın bu gerçekliği hâlâ algılamaktan uzak olduğu ve aynı zamanda göçmenliği kabul eden politikaların desteklenmesinin söz konusu olmadığı ortadadır. Öte yandan bu elli yıl içinde yabancıların ve öyle tanımlananların sosyal ve kültürel konumlarının değiştiği çoğunluk tarafından göz ardı edilmektedir. Bilindiği gibi, birinci kuşak olarak nitelenen ilk göçmenler Almanca bilmezken, ikinci ve üçüncü kuşaklar Almanya'da eğitimlerini tamamladılar ve giderek serbest piyasada ve kamu kurumlarında görev almaya başladılar.⁷ Ancak tüm bu değişime ve yarım asırdır birlikte yaşamış olmasına yönelik Alman toplumunda yabancılara egemen olan tanım hâlâ statikliğini korumaktadır: “Ausländer” – yabancı.

“Yabancılık” Olgusu ve Sorunları

Aradan geçen elli yıl içerisinde, başka ülkelerden gelenlere, çoğunluğun koyduğu “yabancı” tanımının arkasına başka adlar eklendi. Ancak döneme uygun olarak adlarının değiştirilmesi, Almanların yabancılara karşı sahip oldukları önyargılarında olumlu bir değişiklik yaratmadı. İlk olarak siyasi ve sosyal literatürde yabancı yerine kullanılan “misafır işçi” (Gastarbeiter) kavramı, çoğunluğun algısında yabancılara karşı negatif olmayan tarafsızlık izlenimi sunan bir anlayış oluşturmakla birlikte, misafırılık süresi uzamaya başlayınca, “Niçin gitmiyorlar? Ne zaman gidecekler?” gibi soruların gündemde yer almaya başlaması, bu algının olumsuzluğa doğru dönüşmesine yol açmıştır. Bu noktada siyasi ve sosyal elitler tarafından yabancılara yeni bir sıfat bulma çabasına girildiği ve göçmenlerin bir

asimilasyon sürecinde eğitilerek, topluma kazandırılması gerektiği düşüncesinin yaygınlaştığı belirginleşmiştir. Söz konusu girişime referansla, toplumda yabancılara karşı beslenen önyargıların değiştirilmesi için mücadele etmenin anlamsız olacağı, aksine yabancı düşmanlığının, yabancılara yeni kavramlar üzerinden belirlenmeleriyle toplumsal hafızadan silinebileceği düşüncesi kabul edilmiştir. Bu girişimin dikkat çekici noktası, yabancı olarak adlandırılmaya çalışılan toplumsal grubun taleplerinin dikkate alınmadığıdır (bk. Anhut/Heitmeyer 2000: 14-33). Toplumun yabancılara, onları tanımak ve anlamak için ihtiyacı olan iletişimin koşullarını yaratmak yerine, işin özüne - yabancıyı kendisi için tehlike görme ve buna dayalı olarak ortaya çıkan güvensizlik algısına - dokunmadan, yabancılara için yeni adlar üreterek sürdürülen girişimler, sorunun çözümüne katkı sağlamak yerine, sorunun doğru algılanmasını daha da zor hâle getirmiştir. Yabancılara üzerine yapılan tartışmalarda kullanılan kavramlarda yaşanan bu hızlı değişim - çok kültürlü toplum, kültürel farklılıklara karşı hoşgörü gibi söylemler - sorunun çözümü için gerekli çabanın gösterilmediğinin bir kanıtıdır. Odağına, yabancıyı ve onun kültürel farklılığına karşı hoşgörüyü koyan bütün yaklaşımların beklentisi, süreç içinde yabancıların, çoğunluğun üstün kültürü tarafından asimile edileceğidir. Gerçeği görmek istemeyenlerin bu tasavvuru, yabancı saymaya devam etmekte ısrarlı oldukları farklılıkların, bir azınlık gibi davranmaya ve çoğunluğu oluşturan toplumla aynı toplumsal çerçeve içerisinde paralel toplum olma yolunda ilerlediklerini gördükleri noktada, sarsılmak ve gözden geçirilmek zorunda kalacaktır. Zira yabancılara azınlık olma yolundaki ilerleyişleri, geri dönülmesi ve döndürülmesi oldukça sorunlu bir duruma dönüşmüştür. Gelinek noktasında yabancı olarak nitelendirmelerin göçmen gerçeğini yansıtmada yeterli olmadığı ortadadır. Dolayısıyla göçmenlerin kendileri hakkında kendilerini karar vereceği ve içinde yaşadıkları toplumun siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarında çoğunlukla eşit koşullarda söz sahibi olmak için mücadele edecekleri yeni yapılanmalara zemin hazırlayacak yaklaşımların oluşması zorunludur (Zick/Küpper 2007: 34-57).

Bu bağlamda, göçten elli yıl sonra, Federal Almanya Cumhuriyeti’nde ortaya atılan çok kültürlü yaşama karşı tartışmaya davet çıkaran “entegrasyon” kavramı, sorunları çözmekten çok, var olan önyargılar tarafından desteklenen toplumsal saldırganlığın artmasına neden oldu denilebilir. 1990’lı yılların başından beri yabancılara ve “öteki”ye karşı, ırkçı motiflere dayalı şiddet eylemleri sürekli artmaktadır. Ancak, “farklı görüntü sergileyene” ve çoğunluğa dâhil edilmeyene” yönelik şiddet, sadece bedensel

saldırılarıyla değil, güncel yaşamın içine oturmuş davranışlarla başlamaktadır. Bir diğer ifadeyle, ırkçı motiflere dayalı şiddet eylemlerinin artmasına zemin oluşturan gelişmeler, Alman olmayanların ya da Almanlara benzemeyenlerin, marjinal kılınarak dışlanmalarına ve çoğunluğa “ait olmayanlar” olarak damgalanmalarına yol açabilmektedir. Bu noktada, hoşgörünün olası sınırları ve ırkçılık üzerinde durulması gerekmektedir.

“Örtülü” Irkçılık ve Sınırlı Hoşgörü

“Yabancı”nın Alman toplumunda oynadığı karmaşık rolü betimlemek ve yabancılıktan kurtulmanın yollarını göstermek, son derece zor bir girişimdir. Çünkü, yabancı düşmanlığını ve ırkçılığı açıklama çabaları, mağduru, ırkçılığın ve yabancı düşmanlığının ortaya çıkmasından sorumlu tutan bir yaklaşımla ele almakta ve yabancının “hem korkuttuğu, hem de güven duygusunu sarstığı” söylemine dayanmaktadır (Rommelspacher 2002: 141). Ancak bire bir karşılaştırıldığında ırkçılar, ırkçılığa karşı olanlardan daha açık bir tutum sergilemektedir. Irkçılığı savunanlar, “Almanya Almanlarıdır”, “Yabancılar dışarı” gibi sloganlarla, hiçbir gerekçenin ardına sığınmadan yabancılar hakkındaki düşüncelerini dile getirmekte beis görmemektedirler. Irkçılığa karşı olduğunu söyleyen kesimler ise, genellikle nasıl davranacaklarını bilememekte ve “yabancı düşmanı” olarak nitelendirilmemek için, yabancılara karşı hoşgörülü bireyler olma arzusundadırlar. Yabancıyla olan ilişkilerinde, aralarındaki farklılığı gizlemeye ve bunun fark edilmemesine özen göstermektedirler. Burada yaşanan çatışma, “hoşgörü” ve “damgalamaya” kilitlenmiş yaklaşımın yarattığı gerginlik içinde gerçekleşmektedir. Çoğunluk toplumuna ait olanların yaşadığı çelişki, “yabancıyla özdeşleştirdikleri” dışlayıcı düşünce ve duyguları ile onlara karşı hissettikleri hoşgörülü ve önyargısız olma zorunluluğu arasındaki iç dengesizlikten kaynaklanmasına bağlı olarak, bu zorunluluktan kaynaklanan hoşgörü yaklaşımları başarısızlığa mahkûm edilmiştir (Forst 2000: 119-143).

Damgalamaya karşı yaşanan iç çatışma, özellikle olumsuz çağrışımları olumlu olanlarla birlikte anma çabalarında kendini açığa çıkartmaktadır. Bu davranış, yabancılar hakkında değerlendirme yaparken, örneğin siyah tenli insanlara atfedilen “doğallıklardan” ve müziğe daha yatkın olmalarından söz ederek, onlar hakkında olumlu vurgu yaparak kendini göstermekte ve bu da “olumlu ırkçılık” olarak açıklanmaktadır.⁸ Bireysel yeteneklerin genelleştirilmesinden türetilen bu ırksal yetenek tanımı, ilk bakışta yabancıya yönelik bir övgü gibi gözükse de, onun yabancı kimliğini pekiştiren, farklılığına vurgu yapan bir anlayışın ürünü olarak karşımıza çıkar. “Yabancıyı onurlandırmaya” kilitlenmek ancak önyargısızlığın yitimine işaret et-

mektedir. İlişkiler her ne kadar içten olsa da sarsılan güven duygusu, yabancıdan uzak durmakla yetinmiyor, aynı zamanda pozitif söylemin gölgesinde bir başka negatifiğin oluşmasına katkıda bulunuyor; yabancıyı tabulaştırılması. Kültürel alana yönelik açılımlarda “yabancıyla yakınlaşmadan” (Leyer 1991: 16) söz edilse de, kültürlerarası ilişkilerde çoğunluğa ait olanlarla, azınlığa ait olanların dostluklarında, farklılıklar hiç bir zaman konu edilmemektedir. Bu göreceli dostluk ilişkisinde, çoğunluğu temsil eden bireyin, ait olduğu çoğunluğun temel anlayışına karşı çıkmadan, bazı değerlerine karşı çıkarak ötekini yüceltmesi nedeniyle, ötekinin yüceltilmesi kısmen romantik izler taşır. Bu romantik izler taşıyan yüceltme eylemi, toplum algısında yüceltilen açısından herhangi olumlu bir değişikliğe yol açmaz, ancak yüceltenin vicdanen rahatlamasını sağlar. Toplumsal yaşam, çoğu ile azınlığın arasındaki ilişkilerin, çatışmasız, halklararası diyalogun gerçekleştiği, kendi hâlinde sakin bir ortam olmadığından, “ötekiler yabancı kalmak zorundadır (Schmid 1997: 121-137).

Bundan dolayı “yabancılık”, yabancıya karşı sınır çizme gayreti içinde olmanın sonucu olarak anlaşılmalıdır. Yabancıya karşı sınır çizme gayreti, kendisine benzemeyeni tanımlama, onunla arasındaki farklılıkları tespit çabası olarak algılanmamalıdır. Bu tanımlamanın amacı, çoğunluğun kendi içinde yarattığı ötekine, ötekileştirebileceği birilerini göstererek, ortak düşmana karşı olma temelinde birlik oluşturmaktır. Bir başka ifadeyle, korumak istediği ırkını ve kültürünü, çoğunluk içinde bölünme yaratmadan korumanın meşruluk zeminini oluşturmaktır. Bu tartışmanın sonucunda yabancıya karşı dışlama davranışı, toplumun tümünü kapsar ve çoğunluğun kendi arasındaki çelişkilerin dışlandığı ortak bir harekete dönüşür. Ortak hareketin temel paydası, yabancılar karşı olmak ve onlara karşı birliği korumak güdüsü biçiminde ideolojik bir algı olarak karşımıza çıkar. Almanların çoğu, boş zamanlarını, işyerlerinde ve güncel yaşamın diğer alanlarında “kendileri gibi saydıklarıyla” beraber yaşamayı yeğlemektedir. Sosyal yaşamdaki bu içe kapanıklık ve başka kültürlerle ait olanları kendi güncel yaşamından dışlama talebi, ideolojik düzeyde yabancılar karşı geliştirilen ırkçı söylemlerle desteğe dönüşür. Bu destek aktif hale geldiğinde, şiddete varan davranışlara dönüşürken, pasif konumda ise yabancılarla sosyal alanın paylaşımında, onlarla iletişim kurmama biçiminde tezahür eder. 1990’lı yılların başında Almanya’da 64 ortaokulda gerçekleştiren bir araştırmaya göre, yalnız bir Alman ve bir Türk çocuk diğer gruptan birisiyle arkadaşlık yapabileceğini belirtmiştir. Araştırmanın ortaya

çıkardığı en önemli bulgu, arkadaş seçiminde ülke “içi” ve ülke “dışı” ayrımı, ülke genelinde normallik arz etmektedir (Dollase 1990).

Gelinen noktada, yarım asırdır yan yana aynı toplumsal alanda yaşayan, çoğunluğu oluşturanlarla azınlığa ait olanlar arasında ortak yaşamın ve uyumlu bir birlikteliğin gerçekleşebilmesinin önündeki en önemli engel olan “öteki” algısını irdelemek faydalı olacaktır.

Almanlar ve Ötekiler

‘Öteki’nin kim olduğuna dair felsefeden psikolojiye, edebiyattan siyaset bilimine kadar birçok çalışmada kavramın kurgulanışı ve anlamı üstüne odaklanılmış sayısız yorum mevcuttur. En açık ifadeyle, ‘biz’ olmayanın kişileştirilmesi olan ‘öteki’, birçok nitelendirmeyi de bünyesinde barındırır. ‘Öteki’ kavramı, üretim ilişkilerinden milliyetçiliğe, toplumsal cinsiyetten psikolojiye kadar birçok çalışmanın konusu olmuştur. Bu bölümde, öteki ile ilgili temel yargılar ortaya konularak ötekiliğin en belirgin yansıması olan ırkçılık üzerine değerlendirmede bulunmaktadır. Buna bağlı olarak asimilasyon ve entegrasyon politikalarına yönelik eleştirel referansla ötekileştirilmeyle karşı karşıya bulunan Almanya’daki Türklere yönelik politikaların eleştirel bir okuması yapılmaktadır. Çalışma kendisini, ‘öteki’ kavramının kendisini değil, kavrama atıfda bulunarak, Almanya’da yabancıları merkezine alarak geliştirilen politikalar üzerindeki etkisini ve sosyal yaşama nasıl yansıdığını değerlendirme ile sınırlamaktadır. Bu nedenle, ‘öteki’ kavramına ilişkin tanımlara kısaca değinilecek ve ayrıntılarına girilmeyecektir.

‘Biz’ olanın, ‘öteki’ olanı, insanlık tarihinin başından itibaren korkulacak ve karşı önlem alınması gereken dışsal özne olarak tasarlanmasının nedenini irdeleyen farklı görüşler bulunmaktadır. Julia Kristeva, sorunu Freud’un izini sürerek insanların kendi içlerindeki yabancıya atıfda bulunarak açıklamaya çalışır. Kristeva’ya göre “yabancı”, bizim içimizde yaşar ve her birimizdeki farklılık bilinci oluştuğunda yabancı ortaya çıkar. Ancak, herkes kendini yabancı olarak değerlendirirse “öteki” kaybolmaya yüz tutabilir (Kristeva 1991). Öte yandan Alois Hahn, modern toplumda giderek artan yalnızlık ve bireyselliğe referans vererek, herkesin öteki ve yabancı olduğu durumda, “ötekinin genelleştiğini” iddia eder ve bunun evrensellik için temel oluşturduğunu vurgular (1994: 77-81). Burada dikkat çeken husus, gerek Kristeva’nın, gerek Hahn’nın bireyden yola çıkmaları ve bireyin kendi içindeki yalnızlığına vurgu yapmalarıdır. Öteki kuramında öne çıkan bir diğer düşünür Zygmunt Bauman, kavramı dost-düşman ikilemine bağlı olarak irderler. Bauman’a göre “Dostlar ve düşmanlar vardır. Bir de yabancılar var-

dır” (1991: 23). Özellikle yapısalcı yaklaşıma göre kişilerin düşünceleri dil sistemindeki karşıtlıklar yoluyla şekillenir. Bu nedenle kişiler, yeni karşılaşılan durumları, dost-düşman, içerisi-dışarı gibi karşıtlıklar yoluyla algılar. Ne var ki ‘öteki’ olgusunu ilk aşamada bu karşıtlıkların tekabül ettiği bir kategori çerçevesinde irdelemek oldukça güçtür. Bunun nedeni şüphesiz ‘yabancı’ ya da ‘öteki’ olanın, kararsızlığın ve muğlaklığın kişileşmesi şeklinde algılanmasına bağlıdır.

“Modernite, her iki anlayışa göre muğlaklığı yok etmeyi, anlamlandırma sorunlarını en aza indirmeyi ve böylece kesin olmayan olguları azaltmayı temel almaktadır. ‘Öteki’ ve ‘yabancı’, muğlaklığın kişileştirilmiş biçimi olarak algılandığından, her türlü kategorileştirme ve sınıflandırma olanaklarının dışında kalarak, düzenin kendisinden uzaklaşmaktadır. Düzeni tahrip etme potansiyeline sahip olarak tanımlanan öteki ve yabancı, çoğunluk toplumu için bir tehlike olarak algılanırken, korku ve sınırlamayı beraberinde getirir. Böylece dost-düşman-dikotomisinin dışında kalan öteki ve yabancı, bir düşman pozisyonuna indirgenir” (Onur-İnce 2003: 259).

Modernitenin bu amacına uygun olarak ‘öteki’ bir kategori içine dâhil edilir ve bu da ‘düşman’ kategorisi olur. Çünkü: “Hiç bir şey olmadıklarından, her şey olabilirler. Zıtlıkların düzenleyici gücüne bir son verirler. Zıtlıklar bilgilenmeyi ve eylemi olanaklı kılarlarken, kararsızlıklar çaresizliği temel alırlar. Zıtlıklar, son derece kesin ayırım çizgilerinin anlamsızlığını çarpıcı bir biçimde ortaya koyarlar. Dışsal olanı, içselin içine alarak, düzenin rahvetini, kaosun şüpheciliğiyle zehirlerler. Yabancı tam da bunu yapar” (Bauman 1991: 26). Böylece yabancı, sadece çoğunluğun yaşamsal alanlarının değil, aynı zamanda her türlü sınıflandırmanın da dışında kalmaktadır. Hem zıtlıkların ve kararsızlıkların yarattığı çaresizlikten, hem de modern toplumun kesinliğe verdiği önemden dolayı, yabancı ve ‘öteki’, düşman kategorisine yerleştirilir.

‘Öteki’ne yönelik bu felsefi yaklaşımların dışında, ‘öteki’ Günter Frankenberg’in ifadelerine referansla, “başka bir ülkede doğmuş olan, sonradan gelen, devlete yabancı, vatansız, konuk, ait olmayan, mülteci, ya da turist” (Frankenberg 1994: 47) olarak tanımlanabilir. ‘Öteki’ kavramının içerdiği anlam çeşitliliği, ötekine karşı davranış biçimlerinin de “çeşitliliğine işaret etmektedir” (Hahn 1994: 163). Frankenberg’in tanımı birçok yönden yetersizdir. Frankenberg, ‘öteki’ kavramını, ülke sınırları ve ulus kavramıyla sınırladığı için, yaptığı tanım, erkeklerin gözünde ötekileşen

kadınları, zenginin gözünde ötekileşen yoksulları, batının gözünde ötekileşen doğuyu... vb. pek çok grubu dışlar.

Bir Tehdit Olarak Öteki

Görüldüğü gibi, 'öteki'likle ilgili tanımlamalar oldukça belirsizdir. Bu tanımlamalar ışığında yaratılan 'öteki'liğin sonuçlarına ulaşmak zor olacaktır, 'öteki' olana atfedilen özelliklerden sonuca ulaşmak daha anlamlı olmaktadır. 'Öteki', sonuç itibarıyla 'biz'in kurgusundan ibaret olduğundan, 'öteki'ne yönelik tespit edilen özellikler de yine bu kurgunun ürünüdür. Ne var ki bu kurgu yumağının yarattığı sonuçlar, 'öteki' tarafından toplumsal hayatın her aşamasında hissedilir hale gelince, bu özellikler 'öteki'nin üstüne yapışır. Başka bir ifadeyle, biz tarafından oluşturulan bu kurgusal kimlik, toplumsal yaşamda sürdürülen ilişkilerde, öteki'nin somut kimliği hâline dönüşür ve çoğunluğu oluşturanların öteki'ne yönelik ortak bir kaniya ulaşmalarına hizmet eder (Zick/Küpper/Heitmeyer 2010: 273-302).

'Biz' açısından, 'öteki'yi tanımlayan en önemli özellik, düzen bozma potansiyelidir. 'Biz', ne kadar istikrarsızlık getirmeyecek olan, düzenin yeniden üretimini sağlayan ve bu nedenle toplumun var oluş amacına uyanı temsil ediyor ise, 'öteki' de, bir o kadar düzen bozma, istikrarsızlık getirme, düzenin işleyişini sağlayan gelenek, yasa, normların içini boşaltma potansiyeline sahip ve tehlikeli olanı temsil edendir. Bu bağlamda, öteki, biz açısından kendini güvende ve rahat hissettiği koşulları ortadan kaldıracak güce sahip potansiyel düşman olarak görüldüğü için, korkulan ve kurtulunması gereken olarak değerlendirilir. Bundan dolayı biz algısında öteki, niceliksel değil, niteliksel gücü nedeniyle kurgulanan bozguncu kimliğiyle ön plana çıkar.

'Öteki', 'biz'in, yine 'biz'in algılayışında, antitezi olma niteliğinden dolayı istikrarsızlık getiren, var olan düzeni bozandır. Almanya'da Hıristiyan Demokrat Partisi eski genel sekreteri Friedrich Merz'in ortaya attığı "Leitkultur" (Öncü Kültür) tezi bu bağlamda okunabilir. Bu teze göre Alman kültürü, azınlıktaki 'düzen bozan'lar tarafından tehdit edilmektedir. Yapılması gereken, 'öteki'lerin lider/öncü kültür olan Alman kültürünü benimsemesidir" (Bhabha 2000: 112). Merz'in bu söylemi, Almanya'daki Türklerin var olan düzene ve kültüre bir tehdit olarak görüldüğünün en açık örneği olması dışında, entelektüel çevrelerde de destek bulması son derece düşündürücüdür. Merz'in bu tanımlamasından önce, 1982 yılında çeşitli üniversitelerden 12 profesör tarafından yayımlanan "Heidelberg Manifestosu" (Das Heidelberger Manifest), Federal Almanya

toplumunun ötekileştirdiği Türklere yönelik tehdit algısının en somut örneğidir (Burgkart 1984: 92). Manifesto’nun şu cümleleri, Alman toplumunun ötekileştirdiği misafir işçilere, özellikle de Türklere yönelik tehdit algısının ne kadar yoğun olduğunu gösterir niteliktedir:

“Ailelerin birleşmeleriyle ilgili yönelişler kendi hâline bırakılacak olursa, sağlam ilkelere dayanmayan yanlış anlaşmalara terk edilirse, 2000 yılına doğru 16-20 milyon insan, yeniden ve ilave bir göç dalgası yaratacaktır ve bu gidişle pek çok Alman, kendi mahallesinde, kendi işyerinde ve kendi ülkesinde, kendini yabancı hissetmeye hazır olmalıdır” (Turan 1997: 64). Manifesto, Alman kültürünün tehdit altında olduğunu defalarca vurgular ve bilinçli yurttaşları, tehdit altındaki kültürü koruma konusunda işbirliğine çağırarak, göçmenleri hedef gösterir.”

Toplumdaki sorunların asıl nedenlerini tartışmak yerine, toplum algısında potansiyel suçlu olarak yerleşik bulunan, ‘öteki’nin üzerine atmak, toplumun diğer unsurları için birleştirici bir unsur hâline gelir. Dominique Schnapper’e göre, “Kendi zorluklarını başkasının üstüne atmak, bireylerin ve grupların iç çatışmalarını çözmeyi sağlayan bir savunma mekanizmasıdır. Dış düşmanın varlığının, bir grubun kaynaşmasına ne denli katkıda bulunduğu bilinir” (2005: 137). Benzer bir yaklaşımı Siegmund Freud’da görmek mümkündür. Ona göre, “kitlelerde kuvvetli bir dayanışma duygusunun oluşabilmesi için herhangi bir yabancı azınlık grubuna belli bir düşmanlık duyulması ve bu azınlığın sayısal zayıflığının, ona zulüm etmeyi teşvik edecek düzeyde olması gerekir” (Schnapper 2005: 137). Dolayısıyla ‘biz’in birlik ve beraberlik içinde olmasını mümkün kılan, toplumsal sorunların sorumlusu olarak işaretlenen bir gruptur, böylece ‘biz’ algısının oluşması, ancak ‘öteki’nin kurgulanışıyla mümkün hale gelir.

‘Öteki’yi tanımlayan, ‘biz’den uzaklığıyken, ‘biz’i oluşturan da aynı zamanda ‘öteki’dir. ‘Öteki’nin mi ‘biz’i oluşturduğu, yoksa tersinin mi geçerli olduğu tam anlamıyla belirgin değildir. Ancak varlıksal olarak her ikisinin birbirine gereksinim duyduğu ve içiçe geçtiği söylenebilir. Örneğin bu karmaşık ilişkiyi Edward Said, karşılıklı bir etkileşim şeklinde değerlendirir. Doğu’nun, Batı tarafından türlü yollarla ötekileştirildiğini savunan Said’e göre şarkiyatçılık; “Şark’la - Şark hakkında saptamalar yaparak, ona ilişkin görüşleri meşrulaştırarak, onu betimleyerek, öğreterek, oraya yerleşerek, onu yöneterek uğraşan ortak kurum olarak, Şark’a egemen olmakta, Şark’ı yeniden yapılandırmakta, Şark üzerinde yetki kurmakta kullanılan bir batı biçimi olarak incelenebilir, çözümlenebilir” (Said 2004: 13). Dolayısıyla Şark’ın her ne

kadar verili bir gerçekliği olsa da, bunu ötekileştirerek şekillendiren Batı olmuştur. Said, *Şarkiyatçılık* başlığını taşıyan eserinde, Batı’nın, Doğu’yu ötekileştirirken, aynı zamanda kendi kimliğini kurduğuna vurgu yapar. Batı, Doğu gibi olmayandır. Bu yargıya ulaşmak için kendi değerlerine bakarak, “karşı tarafa” atfedilen özellikler, aslında kendi kimliğinde örtük biçimde var olan negatif algılardır. “Karşı tarafın” algısına bakılmaksızın onu tanımlama ve kimliğinin sınırlarını belirleme çabası ile kendini tanımlama ve kimliğini oluşturma eyleminin öznesi aynı olduğundan, bu düşünsel sürecin belirleyeni, değişkenlik gösterebilmektedir. Bundan dolayıdır ki hangisinin diğeri tarafından oluşturulduğu netlik kazanmaktan uzak hâle gelebilmektedir. Bu nedenle, çeşitli durumlarda belirli bir taraf daha etkin olsa da ‘biz’ ve ‘öteki’nin yaratılması karşılıklı bir süreçtir. Bu karşılıklı süreçte ortaya çıkan tanımlamalar, genellikle karşılıklı güvenin olmadığı ilişkilerin oluşmasına ve ötekileştirilenlerin “biz” tarafından toplumsal düzenin potansiyel düşmanı olarak algılanmasına yol açar.

Homojenleştirilen ‘Öteki’ ve Önyargı Olgusu

Öteki, tanımlanırken, öteki olanın içinde barındırdığı farklılıklar kesin bir şekilde reddedilir. Kurgulanan özellikler grubun tamamına yönelik olarak genelleştirilir ve sübjektif kavramlarla sınıflandırılır (Tajfel 1981: 133). Örneğin, Berlin’deki Hür Üniversitesi (Freie Universitaet) rektörünün Türk çocuklarının geri zekalı olduğuna dair açıklaması, kurgulanan bu önyargının, bir gruba yönelik olarak genelleştirilmesinin en açık örneğidir. Rektör, Türk göçmenlerin “IQ’sunun Almanlardan düşük olduğunu” (Die Welt, 23.7.2005) ifade ederek, tüm Türk çocuklarını tek bir olumsuz niteliğe indirgemiş, çoğunluğun algısında belirli bir Türk prototipinin oluşmasına katkıda bulunmuştur. Kurgulanan önyargıların günümüz ‘modern’ ırkçılığının bir göstergesi olduğu ve buna bağlı olarak antipatilerin açıkça ifade edilmediği, ancak sembolik değerlerin öne çıkartıldığı söylenebilir. Sembolik değerler üzerinden gelişen ötekileştirme ise çoğunluğun hem ahlaki ve kültürel, hem de ekonomik belirleyiciliğinin altını çizmeye hizmet etmektedir (Sears ve Henry 2005). Şekillenen prototipin Taş tarafından belirtilen yabancılara karşı alışlagelmiş yaklaşıma uygunluk taşıdığı ortadadır:

“Yabancılar; ‘işgalciler’, ‘serseriler’, ‘esrar kaçakçıları’, ‘sokaktaki teröristler’, ‘garip alışkanlıklar’, ‘Müslüman fundamentalistler’, ‘sosyal refah devleti sömürücüleri’, ‘çalışma alışkanlıkları olmayanlar’ vs. gibi sıfatlarla tanıtıldılar.” (Taş 1999: 22).

Yaratılan prototipe uygun görülen veriler kabul edilirken, ‘öteki’nin homojen bir kütle olmadığını, kendi içinde farklılıklar içerdiğini gösteren tüm veriler reddedilir. ‘Öteki’ hakkında kurgulanan önyargıları doğrulayan veriler, kitle iletişimin araçları tarafından ön planda tutulur.’ Eğer ‘öteki’, kurgunun senaryosunda belirtilen rollerin dışında, çoğunluğun algısında pozitif olarak kabul gören bir rol üstlenecek olursa, bu görmezden gelinir ya da bireysel bir davranış diye tanımlanarak ait olduğu gruba bağlantısı koparılır. Görüldüğü gibi çoğunluk toplumu, “kendi önyargısını doğrulayan şeyi bir kenara ayırıp, doğrulamayanı da dışlar” (Schnapper 2005: 134) Bu nedenle, ötekileştirmeye referansla kurgulanan söylemlerde, tüm kadınlar, tüm doğulular, tüm Müslümanlar, tüm siyahlar gibi homojenliği çağrıştıran ve ön plana çıkaran genellemelere rastlamak mümkün olmaktadır. Bu genellemeleri haksız çıkaracak her deneyim, ya göz ardı ya da inkar edilir. Öteki üzerine yapılan gerçekçi analizler, onu tanımaya yönelik çabalar onun çeşitliliğini, indirgenemezliğini meydana çıkartacaktır ve ötekileştirme kısır döngüsünden kurtuluş için tek umut budur. Ancak ‘biz’ (ötekileştiren), bunun için çaba harcamaz ve kendi içindeki yabancı algısı ile örtüşen ‘öteki’ne yönelik olarak siyasal toplum tarafından ideolojik olarak kurgulanmış ve genelleştirilmiş klişe tanımlamalara rağbet eder. Genelleştirmeler, klişeleştirmeler ve damgalamalar şüphesiz önyargı olgusunun birer sonuçları olarak değerlendirilmelidir.

Önyargı yaratma süreci, yukarıda belirtilen öteki’ne yönelik kurgulanan özelliklerin öteki’ne ilaştırılması aşamasında oldukça önemlidir. Önyargı, kişilerin kategorileştirmeye olan ihtiyaçlarından bağımsız değerlendirilemez. “Kategorileştirme bilinmezli bilinir kılarak bireyin gündelik yaşantıyı yönlendirmesini, nesnelere ve deneyimleri tanımasını sağlar” (Schnapper 2005: 154). Bu açıdan değerlendirildiğinde, önyargıyı besleyen kategorileştirme temelinde gelişen davranışlar, oldukça doğal bir süreç gibi görünmektedir. Ancak kategoriler değerlendirme-değersizleştirme eğiliminde olup, aşırı genelleştirme buyutuna ulaşıncaya, önyargıların sabitlenmesi kaçınılmaz olur. Bu aşamada birey kategorilere tabi hâle gelir. “Böylelikle kategorileştirme süreci algıları genelleştirmeye, gruplar arasındaki ayrılıkları vurgulamaya ve üstü açık ya da kapalı olumlu ve olumsuz değer yargıları atfetmeye yol açar” (Schnapper 2005: 154).

Tamamen bir kurgusalılığa dayanan önyargı söylemleri, ‘öteki’nin ‘öteki’liğe mahkum edililişinin anahtarıdır. Bu önyargı oluşana kadar ‘öteki’nin ayrıklığının yıkıcı bir etkisi görülmez ama önyargının oluşumu ve ‘öteki’nin düşmanlaşmasıyla geri döndürülemez yıkıcı bir dönüşüm başlar. ‘Öteki’ kurnazdır, medeni olmayandır, geriliğin temsili ve sebebidir, yaşa-

nilan olumsuzluklardan 'biz' yerine sorumlu olandır, günah keçisidir. 'Öteki' kendine yakıştıranı hiçbir zaman değiştiremez. Çünkü öteki, Biz'i oluşturan kimliğin negatif bir parçası olarak, pozitif olan geneli tamamlayan bir gerçeklik kazanmıştır.

Gelinen noktada sorulması gereken, 'öteki'nden çekinme durumunun doğal olup olmadığıdır. Kuşkusuz insan doğasında, bilinmeyene karşı merakın yanında, bilememenin getirdiği bir korku da vardır.

“Beklenmeyen bir durumla karşılaştığımızda hepimizde yeniden ortaya çıkma eğilimi gösteren ve kuşkusuz sağlam psikolojik temellere dayanan en klasik tavır, kendimizle özdeşleştirdiğimiz kültürel, yani ahlaksal, dinsel, toplumsal, estetik biçimlere uzak düşen biçimlerin açıkça yadsınmasından ibarettir.” (Levi-Strauss 1997: 25).

Levi-Strauss, karşılıklı tanıma süreciyle kaygıların aşılp kültürlerin zenginleşeceğini şu sözleriyle vurgulamaktadır: “Bir kültür tek başına olduğu sürece asla üstün olamaz” (1997: 54) ve “bir insan topluluğunu yıkıp geçen ve doğasını bütünüyle gerçekleşmesini engelleyen tek bela ve tek sakatlık, yalnız kalmaktır.” (1997: 56). Demek ki merak ve korkuyla başlayan süreç, birbirini tanıma ve kabulle devam edebilmiş ve bu sayede büyük medeniyetlerin temelleri atılabilmiştir.

Bu durumda, merakın doğal seyrini, yani, birbirini tanıma ve kabullenmeyi engelleyici bazı yapılardan söz etmek mümkündür. Bu yapıların olmadığı durumda, örneğin Alman toplumu yarım asırdır içinde olan Türk toplumunu tanıyarak kabullenebilirdi. Ancak bu doğal süreç, milliyetçilik algısı ve var olan üretim ilişkileri tarafından biçimlendirilen toplumsal yapı nedeniyle sıkıntılı bir sürece girmiştir. Bu bağlamda ırkçı-milliyetçilik, öteki-biz ikiliğini yaratan en temel olguyken, Wallerstein'in ifadesine referans verecek olursak, var olan üretim ilişkileri tarafından, 'öteki'liğin sınıfsal anlamda işlevselleştirildiği söylenebilir. “Eğer ortada hiç siyah yoksa ya da bu rolü oynamak için sayıları yetersizse, 'beyaz zenci'ler icat edilebilir.” (Balibar ve Wallerstein 2007: 47). Üretim ilişkilerinin yeniden üretilebilmesi için bazı kesimlerin toplumun kıyısında kalması gerekmektedir. Bu kıyıda kalma olgusu, belli kesimlerin 'ötekileştirilmeleriyle' mümkündür. Geçmişte sömürü sisteminin devamına yönelik olarak, sömürgeler ve kölelerle karşılanan bu ihtiyaç, günümüzde göçmenlerle, “misafir işçilerle” karşılanmaktadır (Chakravorty 1999: 281-308). Bu doğrultuda gelişmiş sanayi ülkeleri, yitirdikleri sömürgelerini, yabancı işçileri getirerek yeniden kazanırlarken, ötekileşme olgusu, sistemin devamı için işlevselleştirilir. Dolayısıyla 'öteki'lerin

‘öteki’ olarak kalması kapitalist sistemin sürmesi için temel önemdedir. Oliver Cox 1970 yılında yayımlanan “Caste, Class and Race” başlıklı eserinde, etnik ve ırksal ayrımların, öncelikle kapitalist emek örgütlenmesinin ürünü olduğunu belirtir. Ona göre amaçlanan tehlikeli sınıfların ve sömürge halklarının ırklara ayırıp bölünmesidir. Bu bağlamda bu gruplara uygulanan ‘ötekileştirme’ süreci araçsaldır (Cox 1970). Benzer bir yaklaşım, Edna Bonacich’ten emek piyasasının parçalanması kuramıyla gelir. Bu kurama göre yüksek ücret alan ya da korunan işçilerle, ucuz emekçiler - ki bu gruba en yeni kesim olarak göçmenler, ırksal, etnik azınlıklar girer - piyasada rekabet halindedirler (Bonacich 2000). Bu da emek piyasasında parçalanmaya neden olur ve yüksek ücretle çalışanların ırkçı söylemlere rağbet etmesine neden olur. Düşük ücretle çalışmak zorunda olan emekçiler, yüksek ücretle çalışmakta olan emekçilere göre ötekileşirler. “Emek pazarı parçalandığı için emekçiler, çıkarlarının birbiriyle buluştuğunun bilincine varamazlar, kapitalistler de ucuz işgücünü bölerek ucuz emek gücüne ulaşırlar.” (Schnapper 2005: 304) Bunun en somut örneğini Günter Wallraff’un Türk işçisi rolüne girerek deneyimlerini kaleme aldığı *En Alttakiler* adlı kitabında görürüz (Wallraff 1986). Wallraff, Türk işçilerine en çok nefret duyanların Alman işçiler olduğunu belirtir. Bunun en temel nedeni, sistemin onları birbirine rakip hâle getirmesidir. Ekonominin kırılgan olduğu durumlarda, krizin yükünü hafifletmek için ucuz emeğin seçileceği algısı, yüksek ücret alanlarda, ucuz emeği temsil edenlere karşı bir nefrete dönüşmektedir. Bu nedenle ekonomik kriz dönemlerinde Türk işçilere karşı geliştirilen ırkçı söylemlerin Alman işçileri arasındaki alıcılarının arttığı görülür. Başka zaman az da olsa, temkinli yaklaşılan ırkçı söylemleri, kişi kendi görüşü gibi tekrarlamaya başlar. Böylece, ötekine yönelik olarak oluşturulan kurgusal söylemle buluşan ırkçı söylem, toplumun ortak algısında konjonktürel olarak belirleyici bir konum elde eder.

Dolayısıyla ırkçı muamele, öteki’nin bu süreçte yaşadıklarının en uç noktasını oluşturur. İrkçilik adım adım ilerleyen ve sürekli ‘geliyorum’ diyen bir tehlikenin vücut bulmasıdır. Öteki, ırkçılığın belirleyici konumu ele geçirdiği bu aşamada bazen fiziksel olarak yok edilmeye veya insanlık onuru hiçe sayılan aşağılanmaya maruz kalır (Bielefeld 1992: 38-41). İrkçi tutumlarla mücadele, ırkçılığın yapısının ayrıntılı ve nesnel analizini zorunlu kılar. Çünkü Öteki’ne karşı uygulananlar teorik olarak aynı olsa da, pratikte uygulamalar farklı şekiller almaktadır. Bu noktada günümüzde uygulanan ırkçılığı, 20. yüzyıl ırkçılığından ayırmak gerekir.

“19 ve 20. yüzyılda görülen ırkçılık, biyolojik ve kültürel özellikleri birleştirirken, ‘ötekilerin’ yok edilmesini amaçlamıştır. Ancak günümüzdeki ırkçılık, yalnızca aşağılamayı hedeflediğinden, her durumda kavram ırkçılaştırılmakta, dolayısıyla bir ideolojiye dönüştürülmektedir.” (Miles 1992: 57).

Bu farklılığın en önemli nedenlerinden biri, günümüzde ırkçılığa hedef olan göçmen ‘ötekilerin’, kapitalist üretim sürecinin neferleri gibi görülmeleleridir. Dolayısıyla biyolojik olarak yok edilmeleri rasyonel değildir, bunun yerine toplumun en alttakilerini oluşturmalılar ve sunulan işleri sunulan ücret karşılığında yerine getirmelidirler. Yeni ırkçılık olarak adlandırılan bu evrenin tanımı, Etienne Balibar tarafından şu şekilde yapılır:

“Yeni ırkçılık, ‘sömürgelikten kurtuluş’, eski sömürgelerle eski metropoller arasındaki nüfus hareketlerinin tersine çevrilişi, insanlığın tek bir siyasal alan içinde parçalanış çağına ait bir ırkçılıktır. Bizde, göç karmaşığını merkez alan günümüz ırkçılığı, ideolojik olarak, Fransa dışında, özellikle de Anglosakson ülkelerde uzun zamandır gelişmiş olan bir ‘ırksız ırkçılık’ çerçevesi içinde yer alır: ilk bakışta bazı grup ya da halkların diğerlerine üstünlüğünü değil, ‘sadece’ sınırların kaldırılmasının sakıncasını, hayat tarzının ve geleneklerin bağdaşmazlığını savunan böyle bir ırkçılık, haklı olarak, farkçı ırkçılık olarak adlandırılabilir.” (Balibar/Wallerstein 2007: 32).

Balibar’a göre artık ırkçıların savundukları herhangi bir ırkın üstünlüğü değildir, kültürlerin uzlaşmazlığıdır. Benzer bir yaklaşımı Pierre Andre Taguieff’in çalışmasında da görmek mümkündür. Taguieff’in formüle ettiği ırkçılık, ötekine yaklaşımın iki temel biçimini yansıtmaktadır. Modernizm, ötekine yaklaşımı dönüştürmüştür. Modern öncesi toplumlarda doğan ırkçı yaklaşım, evrenselciliğe karşı çıkararak kimliklerin karışmasını engellemeye çalışır. Öteki, dışlanmanın, tasfiyenin, yok etmenin nesnesi olur. Diğer yandan modernleşmenin getirdiği evrenselleşme ilkesi ötekine yönelik ırkçılığı dönüştürür. Modernleşme sonrasında ötekine karşı yürütülen asimilasyoncu ırkçılık olmaya başlar (Taguieff 2000). Özellikle Levi-Strauss gibi antropologlar tarafından ırk kavramının yanlışlanması, Balibar’a göre yeni ırkçılara malzeme verir ve artık ırkların hiyerarşisinden ziyade kültürlerin uzlaşmazlığına yönelirler. Her yeni dönem yeni kavramlara ihtiyaç duyar. Irkçılığın biyolojik alandan, kültürel alana taşınmasıyla birlikte tartışmalarda kullanılan kavramlar da değişikliğe uğramıştır. Bu değişimin bir sonucu olarak bugün tartışma gündemini

oluşturan bazı kavramlar, aşağıda değineceğimiz asimilasyon ve entegrasyon olguları ile ilişkilendirilmektedir.

Asimilasyon ve Entegrasyon: Eşitlik Karşısında Hoşgörü

‘Öteki’ne karşı olumsuz, düşmanca sayılacak bu tavrı değerlendirdikten sonra ona karşı alınan önlemlere geçmek gerekir. Asimilasyon çabası, yüzyıllardır ‘öteki’ olanın yıkıcı etkisine karşı bir önlem olarak benimsenmeye çalışıldı. Asimilasyon uygulamalarında, pratikte ne kadar farklı şekiller ortaya çıkarsa çıksın, temel amaç, çoğunluğa dahil olmayanların ya da olamayanların, kendi kökenlerini ve kültürlerini bırakarak başka bir topluma dönüşmesi, asimile etmek arzusunda olan toplumun kültürünü ve toplumsal esaslarını benimsemesidir. Almanya’da uygulanmak istenen asimilasyon olgusunu değerlendirirken, Bauman, şöylesi bir tespitte bulunmaktadır:

“Asimilasyon, doğal düzenin yerine yapay bir düzen koymanın genel planlaması içerisinde birçok ayrıntıdan bir tanesiydi; buna biçim verenlerin, ‘uygun’ ve ‘uygun olmayanlar’, ‘değerli’ ve ‘değersiz’ olanlar arasında ayırım koymanın ve aynı zamanda, ikincisinden birincisine geçişin koşullarını ifade eden tekeli bir denemesiydi.” (Bauman 1991: 38-9).

Burada sözü edilen “doğal düzen” kavramının, bireyin indirgenmesini ve denetlenmesini sağlama yönünde erk içeren biçimde ele alınması mümkündür. Zira asimilasyon, ulus devletlerde, halkın kültürel ve ideolojik olarak tektipleştirilmesi ile bağlantılı ele alınması gereken modernite fenomeni ile iç içedir. Bu nedenle “egemen güç tarafından belirlenen kültürel örneklerle uymayan davranış pratikleri, yabancı ve bununla birlikte ulusal ve siyasi uyumu tehdit edici biçimde algılanmıştır” (Bauman 1991: 41). Buna rağmen asimilasyon, entegrasyonun etkin olduğu hususlarda başarısızlığa uğramaktadır. Bir başka ifadeyle, öteki kimliğinin ikincil kimlik olma özelliğinin ortaya çıkışını engelleyememektedir. Asimilasyon sürecindeki uygulamalardan etkilenen yabancılar, kökenleriyle ve kültürleri ile uyum içinde olmayan farklı bir kimlik edinirken, aynı zamanda çoğunluk toplumundan da kopuk ve onun tarafından kabul edilmeyen ‘ötekiler’ olarak bir topluluk oluşturmaya devam etmektedirler. Dolayısıyla, asimilasyon olgusunda, beklenen özümlenme ve özümleme gerçekleşmediği için, iki kimlik arasında yeni bir kimlik, bir “ara kimlik” şekillenmeye başlamaktadır. Uygulamada görülen asimilasyon politikaları, özünde ötekini özümlemeyi hedeflemekle beraber, özümlenme sürecine uyum sağlamaya çalışan ‘öteki’ni ne tam olarak topluma dahil etmekte, ne de kökenine ve kültürüne ait yaşam

tarzına uygun olarak yaşamasına olanak tanımaktadır. Bu paradoksal durum özümlenmek isteyen, ötekileştirdiklerinden ve bundan kaynaklanan korkusundan kurtulma isteği ile çoğunluğun birliğini sağlamada ötekine duyduğu gereksinimden vazgeçmemesinin sonucu olarak ortaya çıkan bir durumdur. Dolayısıyla toplumsal ilişkileri düzenlemekten çok, öteki olanı farklılığını vurgulayarak çoğunluk ilişkilerine ekleme çabasıdır. Asimilasyon, modernitenin eseri olan ulus devletlerin kültürel ve ideolojik tekipleştirme çabasının eseridir. Ulusal çıkar söylemlerinin önem kazandığı modern devlette, başka ırka ve kültüre mensup 'yabancıların' asimilasyon yoluyla etkisizleştirilmesi neredeyse meşru görülür. Günümüzde öteki olgusu, belirli bir özel yaşam alanının korunması ve bireyin kendi yaşamını kendisinin belirleme olanakları yönünde pozitif bir parametre olarak algılanabilir; öteki yabancı değil, diğerleri ve ötekiler tarafından denetlenmekten korunmak için, bireyin kendisi kendi içinde bir ötekilik yaşamaktadır. Bu tarzda gelişen ötekilik sayesinde, diğer ötekilerle ilişkilerde bir yakınlaşma söz konusu olabilmektedir. Ancak ötekiliğin bu özgü yanı dışında, göç eden toplulukların ötekiliği, Batı toplumlarında entegre edilmeme şeklinde tanımlanmaktadır. Bir başka ifadeyle asimile edilemedikleri gibi, topluma uyum sağlama konusunda da bir çaba göstermedikleri öne sürülerek ortaya çıkan sonucun suçluları olarak gösterilmektedirler. Ötekilere, yalnızca çoğunluk toplumunun yararı ve çıkarlarıyla orantılı olarak ve belirli sınırlamalar içerisinde yaşama olanağı verilmektedir.

“Bu durumun zorluğu ortadadır: Ötekiler, sosyal yapının bireyleri ya da aile fertleri olmadıklarından, ait olanların genel haklarından yararlanamamakta, alışlagelmiş koruma altında bulunma biçimlerine dahil olamamakta ve sadece kendilerinden beklenen işlevlerin gerekliliğine uygun anlarda koruma söz konusu olabilmekte, ihtiyaç görülmediği takdirde ise, istenildiği zaman bu koruma sona erdirilebilmektedir” (Hahn 1994: 191).

Bu nedenle ötekilik, özel alanın korunmasına tekabül eden özelliğini, yalnızca çoğunluğa ait olanların içsel ötekilikleri şeklinde kabul etmektedir ve bireylerin, bu ötekilikleri, toplumun bir parçası olduklarından, birer tehdit unsuru olarak algılanmamaktadır. Çoğunluk toplumuna entegre olmayan, ya da entegrasyonları engellenen yabancılar ise, dışlanan ötekiler konumuna indirgenmektedirler. Bu noktada uyum, ya da entegrasyon, çoğunluk toplumunun, söz konusu topluma öteki olanın katılma sınırlarını belirlemesine orantılı olarak gelişmektedir. Bu sınırlamalarda, öteki olanın, bir çok rolü ve kimliği aynı zamanda üstlendiğine rastlanmaktadır. Dikkat

çekici olan nokta, başka bir mekana göçen bireylerin, kendi farklılıklarının bilincine daha fazla ulaşabildikleri gerçeğidir. “Göçmen pozisyonuyla yeni gelene, çoğunluk toplumu doğrultusunda geliştirilen bir kimlik atfedilmektedir” (Hoffmann 1992: 32). Öteki olan, çoğunluk toplumuna uygun olmayan bir dizi kimlik oluşturmaya başlamaktadır. Bu gelişme bir çelişki, hatta uyumun reddi şeklinde yansısı da, çoğunluğun belirlediği kimlik, öteki tarafından aynı içeriklerle algılanmadığından ve bu kimlik modeli, sadece çoğunluk toplumunun ürünü olduğundan, ötekinin farklı algılanmasına yol açmaktadır. Bu farklı algılamada, ötekileştirilenin, kendi kültüründen kaynaklanan davranışlarının katkısı belirleyici olmaktan uzaktır. Dolayısıyla ötekileştirme sürecinde, ‘Biz’i korumaya yönelik olarak öne sürülen ve “ama” diye başlayan gerekçelerin, bu konudaki tartışmalara katkıda bulunması, denize düşen yağmur damlasının deniz suyundaki tuz oranını *değiştirmesi kadar cüzidir*. Çünkü günümüzde kimlikler “farklı boyutlarda geliştirilebildiği; göç eden kimlik, etnik açıdan belirlenemediği, tam tersine etnik kimlik, toplumsal ve siyasi alanda kozmopolitlik olarak anlaşıldığından, ayrıca bir ulus devlete aidiyet olarak algılanmadığı” (Hoffmann 1992: 33) içindir ki, çoğul biçimde ortaya çıkabilmektedirler.

Bu noktada, asimilasyon ve entegrasyon kavramlarını birbirinden ayırmak gerekir. Asimilasyon, tek taraflı ve çoğunluk toplumunun varlığını sorgulamayan biçimde işleyen bir sürece tekabül ederken entegrasyon, çoğunluk toplumu ve azınlık gruplarının karşılıklı etkileşimini temel alır. Entegrasyon çoğunluk olmayanın gelenek ve kökenini yadsımadığı gibi bu süreçte ortaya çıkan ilişkilerde alıp verme şeklinde gelişen bir etkileşimde mevcuttur. Entegrasyonda sınırlı da olsa bir kabul söz konusudur. Bu nedenle de temelinde red olan asimilasyon ile entegrasyon, aynı yerde var olamazlar. Entegre olamayan ya da olması engellenen gruplar ‘öteki’leşirler. Hoşgörü kavramı, entegrasyon ile özdeşleşmez, çünkü kabulün olduğu durumda hoşgörülecek şey ortadan kalkar. Çoğunluk olmayana gösterilen kabul, artık onun öğelerini çoğunluğun öğeleri yapar. Ancak entegrasyon, eşitler arasında öngörülen bir süreci ifade ettiğinden öteki, entegrasyonun bir tarafı olamaz. Karşılıklı alıp vermeye ve kabule dayalı bir ilişki oluşturabilmek bir diğer deyişle entegrasyonun önkoşullarını oluşturabilmek öteki yapısının kırılmasını gerektirir. Bu yapının kırılabilir olup olmadığı ve ne zaman kırılabileceği net değildir, ancak öteki yapısının çözülmesine bağlı olan entegrasyonun günümüzde her türlü göçmen sorununa reçete olarak sunulamayacak kadar çetrefilli ve uzun zaman alacak bir süreç olmasıdır. Yabancılık, diğerinin yaşam tarzı hakkında eksik bilgi sahibi olma sorunu

değildir. Bilhassa bilgi toplumunda, medyanın imkânları, yabancı hakkında bilgi sahibi olmayı mümkün kılmaktadır. Yabancılık, farklı ırksal, kültürel ve dinsel kimliklerin aynı sınırlar içinde eşit hak ve özgürlüklere sahip bireyler olarak bir arada yaşamak istememelerinin, çoğunluğun kendi yaşam tarzını ve kurallarını, karşı tarafa mutlak doğru olarak dayatma talebinde bulunması ve kabul edilmesinde ısrarcı olmasının bir sonucudur. Ayrıca yabancı kavramı dışsal bir olgu değildir. Yabancı olarak tanımlananlar, yıllardır aynı ülkede, çoğunlukla birlikte yaşayan, gündelik yaşamı ve onun zorluklarını paylaşan, farklı ırk ve kültüre sahip olanlardır. Çoğunluk, onlar hakkında olumsuz önyargılara sahip olacak kadar onları tanımaktadır. Onları yabancı olarak adlandırırken, onlar hakkındaki bilgi eksikliğinden değil, kültürel ve ırksal farklılıklarından yola çıkmaktadır. Aidiyet ilişkisinin sınırları, yabancıların kültürel ve ırksal farklılıklarının tasarımında çizilmektedir. Bu yapılırken, onu düşman olarak görme ve damgalama, merkezi bir rol oynamaktadır. Koyu tenli insan resimlerinde sömürgecilik tarihi yansımaktadır, “fanatik” ve “tehlikeli” Müslüman resimleri ise yüzyıllardır süren batıyla doğu arasındaki politik ve kültürel hegemonya kavgalarını yansıtmaktadır (Brown 2000: 119-143).

Son yıllarda kiliseler ve sivil kuruluşlar tarafından, öncelikle felsefi olan hoşgörü ve kabul kavramları, çok kültürlü toplumsal yaşamın temel taşı olarak savunulmaktadır. Siyaset felsefesinde de açıklama ilgisinin, güncel yaşamda ortaya çıkan bireysel ve grupsal çıkarların, paylaşım kavgaları sorunsalından uzaklaşıp, partiküler kimliklere hoşgörü ve bunların kabulü alanına yöneldiği görülmektedir. Slogan düzeyinde bir “kabul politikası” eğiliminden söz edilebilir, çünkü analizlerde kimliklerin ve farklılıkların saygıyla kabul edilmesi talebi, adalet ve fırsat eşitliği sorunsalına referanslıdır. Toplumsal gelişmenin yarattığı başka sorunların yanında, eğer herhangi bir önlem alınmazsa, toplumsal barış açısından tehdit oluşturan ‘yabancı düşmanlığının’, tehdit olmaktan çıkıp gerçeğe dönüşmesini engellemek amacıyla ortaya atılan ‘kabul politikası’, yabancı ile çoğunluğun eşit koşullarda katılabileceği bir tartışma platformu yaratmak yerine, çoğunluğa ait kurum ve kuruluşlar tarafından üretilen ‘çözümlerin’ yabancılar tarafından doğru kabul edilerek uyulması istendiği için, istenilen hedefe ulaşmaktan uzaktır. Çünkü kimliklere ve farklılıklara saygının ön şartı diyalogdur. Ancak “herkesin eşit biçimde katılabileceği ve her şeyin eşit biçimde dillendirileceği geniş kapsamlı bir diyalog totaliter düşüncenin yanılsamalarına aittir.” (Waldenfels 1997: 33). Eğer hoşgörü, öteki olanın düşüncesine tahammül etmek değil, aksine öteki olanın kendisini siyasal,

sosyal ve kültürel alanlarda gerçekleştirme olanaklarının tanınması anlamına geliyorsa; ayrıca çoğunluğun kendisinde de yanılma olasılığını görüp, bunun öz eleştirisini yapabilmekse, o zaman “yabancıyla elde edilen deneyimler, yabancı ile kendi arasındaki sınırları harekete geçirecektir ve bu, yabancıya bize yakınlaşmasıyla artacaktır” (Waldenfels 1997: 44).

Bilgi, ilgi ve yabancıya karşı vicdan, rastlantısal olarak dağıtılmamıştır. Adı geçen kavramlar, yabancı sayılması gereken ile çoğunluğa ait olan arasındaki sınırları belirlemede önemli işlevlere sahiptirler. Aidiyet ilişkisi, çoğunluğa ait olanlara ayrılmış bir takım ayrıcalıklarla bağlantılıdır, örneğin dikkat çekmemek gibi, ya da her hangi bir gruba aidiyet üzerinden değil de, kişisel nitelikler üzerinden değerlendirilme şansına sahip olmak gibi. Bu da görülebilir her türlü değişikliğin tehdit olarak algılandığı anlamına gelirken aynı zamanda da bir kültüre aidiyeti kaybetme korkusunu içinde barındırır. Her türlü “yabancılaşma” yönelik en masum söylem dahi takip edilmişlik fantezileri yaratabilir. Bu fanteziler üzerinden siyasal elitlerin toplumsal algıya önceden yerleştirdikleri yabancı kavramında belirleyici rol üstlenen korku kavramını ilişkilendirilerek, toplumsal tepkiler istenilen hedefe doğru yönlendirilebilir. Örneğin yüzlerce kilise arasında, tek bir caminin bile bütün Hıristiyan âlemini tehlikeye atacağı fantezisi toplumda çoğunluğu oluşturanlar tarafından bir “gerçek” gibi algılanarak, cami ile birlikte tanımlanan “yabancı” kimliklere karşı çoğunluk içinde düşmanlık dürtüleri artar ve onlardan kurtulmak için önerilen siyasal çözümlere destek vurgulanır. Bu kimlikleriyle o ana kadar dikkat çekmeyen ve çoğunluk tarafından önemsenmeyen “yabancılar”, bir anda çoğunluğun gözünde “harekete geçmemiş canlı bombaya” dönüşür. Çoğunluğun kendi doğal hakkı olarak gördüğü gerçekliği tamamen kendi doğrularını onaylayacak şekilde belirleme talebi, bu korkular ve tehdit fantezileri içinde gerçekleşmektedir. Gerçekten de bu talep her zaman tehdit altındadır, çünkü gerçeklik çoğu durumda bu taleple örtüşmemektedir. Gerçeklik, her zaman farklılıkların yaşamı tarafından belirlenir. Bu gerçekliği görmeye ne kadar hazır olunursa ve ne kadar demokratik bir toplumu ve bu toplumun kurallarının herkes için geçerli olduğu düşüncesi içselleştirilirse, kim olduğuna bakılmaksızın, nereden olursa olsun, insana karşı aynı saygıyla davranmak istenirse, aidiyet çıkarları ve ona bağlı olan ayrıcalıklara ters düşülecektir. Çoğunluğa ait olanların güven duygusunun sarsıntıya uğraması, çoğunluğa ait olmanın getirdiği ayrıcalıklardan yoksun olmamak uğruna çoğunluk gibi davranmak ve o ayrıcalıkları kazanmak için yabancılarla karşı olma düşüncesinden kaynaklandığı söylenebilir.

Sonuç

Gelinen noktada üzerinde durulması gereken soru, toplumda var olan kavramsal karmaşaya nasıl yaklaşılması gerektiğidir. Kavramların toplumsal olguları değerlendirmede bir “araç” olma özelliğinden hareketle, çoğunluk ve azınlık arasında süre gelen çatışmaların ve anlaşmazlıkların gelecekte üzerinde yoğunlaşılacak tartışmalara bir zemin hazırlayacağı ortadadır. Ancak çarpıtılan “yabancı” karşısına “gerçek” resmi koymak isteyen bir aydınlanma çok şey değiştiremeyecektir. Zira aydınlanmanın, yabancılığın nasıl tasarlandığını ve nasıl korunduğunu ele alma, bu konuda alınan mesafeyi ve hiyerarşinin nasıl kurulduğunu anlama gibi bir amacı yoktur. Tam tersine böyle bir aydınlanma, yapay bir biçimde ötekileştirilenlerin yabancılığını ortaya koymaya, onları egzotikleştirmeye ve böylece toplumsal güvene, çoğunluk ile ötekiler arasındaki ilişkilere bir mesafe koymaya yarar.

“Yabancıya karşı davranışta, kendi sorduğu sorunun karşı tezini oluşturan bir biçim söz konusudur. Söz konusu bu biçim, davranışın bir maksat ve bir düzenlilik taşımasının, özgün bir cevaplama mantığıyla, ötesine geçerek yabancılığı terk edilmişliğe hapis ediyor” (Waldenfels 1997: 52).

Aydınlanma ve temas, ancak alışlagelmişin dışında tecrübeler yaratabilirse ve hiyerarşileri tersine çevirebilirse faydalı olabilir. Örneğin ayrımcılığa maruz kalan grubun mensuplarının toplumun tüm alanlarında yer alması doğal kabul edilebildiği oranda bir adım atılmış olabilir. Buna bağlı olarak, çalışmada ifade edilen güven kaybı, kendiliğinden anlaşılır olmaktan kurtulan çoğunluk bireyi için kendi bilgisizliğini ve bilmek istemediğini algılamasına giden ilk adım olarak yaratıcı olabilir.

Hoşgörü ve kabul üzerine yapılan tartışmalar, genel olarak benzer özellikleri taşıyan ırkçılık ve Avrupa merkezizetçi anlayışlarının kavramları tarafından etkilenmektedir. Bu ortak yön, Avrupa kültürünü ve bizim konumuzda Alman kültürünü üstün kültüre ait olarak gören değerlendirmenin doğal kabul edilerek sorgulanmazlığında belirginleşir. “Beklenen, ötekilerin öncelikle ve genellikle (ulusal duruma göre) Avrupa değerlerini kabullenmeleri ve üstlenmeleridir” (Essed 1990: 379). Bu nedenle “yabancı”nın ve “ötekinin” konu edilmesinde çoğunluğa ait olanın ilgisi yansıtılmadığı gibi, “yabancı”nın bakış açısı kendi içinde mahkûm edilmektedir. Dolayısıyla “*kendi olanın sorunu*”, yabancı sorunu gibi algılanıyor. Eğer kültürlerarası diyalogda, tartışma “kendinin” yabancıyı nasıl algıladığı yönünde gelişirse *yabancı hakkındaki klişeler* tekrardan üretilmiş olur (Kristeva 1990: 118). Bu yapılırken

“öteki olana“ yabancı olarak algılananın gerçekten ait olup olmadığı, nasıl ve hangi şekilde yabancıya dönüştükleri sorulmamaktadır. Bu bağlamda sorulan tek şey, “yabancıların” “kendi olanda” neden olumsuz hisler yarattığıdır. Bu tutum “yabancıların” varlığına “kendi” üzerinden giderek bir anlam yüklemekte ve kendi istek ve korkularının yansıması olarak “yabancı” ayrıştırılarak ele alınmaktadır. Bu anlayış sonucunda azınlıklar dışarıda tutulması gereken öğelere indirgenmektedir.

Genel kültür bağlamlarından uzaklaştırılan azınlıklara ait bazı değerler, seçmeci bir anlayışla “kendi olanın” normlarının ve yaşam alışkanlıklarının zenginleştirilmesinde malzeme olarak kullanılabilir. Bunun sonucunda “yabancı mutfak”, “egzotik müzik” vs. gibi “yabancı” alışkanlıklar keyfi bir biçimde, toplumsal ve tarihsel bağlarından koparılarak çoğunluk toplumunun *hayali dünyasına ve günceline* alınır (Hund 2006: 120). Ötekileştirilen kesimlerin bazı davranış biçimlerini almaya zemin hazırlayan bu yaklaşım, önyargılı yaklaşımla iç içedir, çünkü ikisi de “yabancıyı” ve “öteki olanı” çoğunluk toplumunun “normal” yaşam biçimlerinden dışlar.

Önyargıları telkin etmek, üstünlüğü hedef seçmiş bir kültürün genel anlamda var olan bilinç düzeyindeki yapılanmalarıyla örtüşür. Bilinç yapılanmalarının kaynağı ile onların soyut anlamda birer yansıması olan, aynı zamanda hiyerarşik bir biçimde düzenlenen sosyal ve ekonomik yapıların kaynağı, benzerlik taşımaları ötesi özünde aynı kaynağa dayanmaktadır. Toplumsal bilincin oluşumunu belirleyen ve onu yönlendiren ideoloji tarafından çerçevesi sunulan “gerçek”, toplumun bütün düzlemlerinde nesnelleşir. Sözü edilen nesnelleşmenin tezahürleri olarak örneğin erkek şiddeti ve kadınların aşağılanması, amirlerin otokratik idare biçimi ve bunlara gösterilen itaat, polis devleti ve medeni cesaretsizlik gösterilebilir. Egemenliğe itaat eden her birey otoriter davranış eğilimlidir. Öte yandan otoriterlikten uzak şekillenen çok kültürlü toplumların ön koşulu, hoşgörü ve kabul olmak durumundadır. Ancak böylesi bir ön koşulun var sayılabilmesi, kavramsal netliğin olmamasına bağlı olarak kendi içinde sorunludur.

Bu nedenle, hoşgörü ve kabul kavramlarına yeni anlamlar yüklemek, toplumsal ilişkilerde kabulün yerleşmesi yönünde geliştirecek sosyal politikalar açısından büyük öneme sahiptir. Zira çoğu felsefi olan bu kavramların günümüzdeki açıklaması toplumsal ve siyasal yaşamımızda işlevselleştiremezler. Goethe’nin dediği gibi: “hoşgörü geçici bir zihniyet olmalıdır: tolerans kabule gitmelidir: tahammül etmek demek hakaret demektir” (Goethe ve Koopmann 2006: 29). Tahammül olarak anlaşılan hoşgörü,

görüldüğü gibi doğal olarak aynı toplumun güncel yaşamını paylaşan insanları bütünleştirmeye yetmemektedir. Söz konusu olan eşit ve aynı koşullarda bir arada yaşamaya uygun bir ortamı yaratmaksa, hoşgörü ve tahammül toplumsal yaşamı ortak biçimlendirmeye faydalı olabilecek kavramlar olarak yetersizdirler.

Bu kavramların işlevselleştirilmesi, özellikle “çok kültürlü toplum” tartışmalarında anlaşılabilir. Tartışmalarda çok kültürlü toplum teorisinin özünde ırkçılık karşıtlığı olduğu vurgulanmaktadır. Çok kültürlülük, günümüzde ırkçılığın “kültürel” karakterine karşı duran bir ideoloji olarak görülmektedir. Ancak, çok kültürlülük tartışmalarında bu güne kadar yanıtlanmamış olan soru, ırkçılığın içinde var olan, kendi kültürünü üstün görme anlayışının nasıl aşılacağıdır. Çok kültürlülük teorisinde farklılıktan hatta “yabancılaştırmaktan” korkmaya karşı, azınlıkların ve çoğunlukların eşit muamele görmesi gerektiğine vurgu yapılmaktadır. Almanya’da “ırkçılığın beklentisi olan farklılıklardan korkmaya” (Elfferding 1989: 37) karşı, bugüne kadar eşitlik sağlanamamıştır. Oysa farklılık eşitliğin ön şartıdır. Almanya’da sürdürülen çok kültürlülük tartışmaları, farklılıkların sınırının, sosyal haklardaki sınırlarda olduğu gibi, hegemonyal tartışmalar tarafından belirlenmesine bağlı olarak sorunludur. Sorun, hegemonyal ilişkilere ve çoğunluğun taleplerinin tek gerçeklik olarak benimsenmesine referans veren anlayıştan kaynaklanmaktadır. O nedenle “evrenselci olabilen ancak kesinlikle evrensel olamayacak” şeklinde ifade edilen anlayışların eleştirel bir tarzda yeniden okunması gerekmektedir (Agamben 2004: 22).

İşlevsellik kazanmak isteyen çok kültürlü toplum, eğer var olmak hedefini taşıyorsa, hukuksal ve kültürel çerçeve belirlemeye hazır olduğunu ilan etmek durumundadır. Ancak bu çerçeve içerisinde hoşgörünün normları doğası gereği herkes için aynı şekilde geçerli olmak zorundadır. Azınlıkların kültürleri çoğunluğun kültürüne eşit ve eşdeğer bir meşruluk kazandığı bir ortamda çok kültürlü toplum gerçekçi olarak düşünülebilir ve bu doğrultuda azınlığın kültürü ve “öteki olan”, çoğunluk tarafından topluma ait olarak görülebilir. Dolayısıyla, kavramsal bir netleşmeye yaklaşıldığı oranda, *ait olan* ve *ait olamayan gibi* kavramların yarattığı sınıflandırmaların aşılmasına zemin hazırlanmış olunacaktır (Limbach 2003: 55). Böylesi bir zemin üzerinden, tahammül olmayan hoşgörü yerine kabul politikaları ve dışlama sonucuna yol açan önyargılar yerine birlikte yaşama kültürü ve üstün kültür tasavvurları gibi belirlemelerin ve kavramların sorgulanmasına bağlı olarak, gelecekte yeni sosyal ve kültürel politikalara dair düşüncelerin ve kuramsal çalışmaların geliştirilmesi mümkün olabilecektir.

Açıklamalar

- ¹ 1989 sonrasında göçmenlere karşı birçok saldırıda bulunulmuştur. Solingen saldırısında bir Türk ailesinin fertlerinin çoğu yaşamını yitirmiştir.
- ² Asimilasyon kavramı, Latince *similis* (benzetmek) sözcüğünden türetilmiştir. Sosyoloji kuramında, egemen bir kültürün belirlenimi doğrultusunda, var olan toplumsal grupların bütünüyle birbirlerine yaklaştırılmaları anlamında kullanılmaktadır.
- ³ Almanya’da asimilasyon kültürel anlamda hedefleniyor olsa da, resmî politikada yer almamaktadır. Fransa, asimilasyon hedefinin kabul edildiği tek Avrupa ülkesidir (bu konuda bk. Yağmur 2010: 223).
- ⁴ Entegrasyon kavramı, Latince *integratio* sözcüğünden türetilmiştir ve sosyoloji kuramında bir bütünü oluşturmak, yenilenmek anlamına gelmektedir. Entegrasyon, birleşmenin ve birlikte büyümenin dinamik, uzun süreli ve farklılıkları dışlamayan bir süreci ifade eder. Söz konusu süreç, yaklaşma, karşılıklı algılama, iletişim, ortaklık arayışları, farklılıkların belirlenmesi yanı sıra göç edenlerle, çoğunluk toplumunun ortak toplumsal sorumluluk anlayışına yaklaşmalarına hizmet eder. Bu nedenle bütünlüklü bir adaptasyona tekabül eden asimilasyonun aksine, entegrasyon çoğunluğa ait olmayanların kendi kültürlerini ve kültürel kimliklerini yok saymalarını ve/veya yok etmelerini talep etmez, bk. *Lexikon der Sozialen Arbeit*.
- ⁵ Yabancılık, ırkçılık ve öteki gibi konu ve kavramları irdeleyen çok sayıda Almanca, Fransızca ve İngilizce metin mevcuttur. Ancak çalışmada, Almanya’da farklı olma olgusuna odaklanılmasına bağlı olarak, İngilizce metinlere yer verilmiş olsa da, özellikle Almanya’da söz konusu kavramların süregelen analitik değerlendirmelerine öncelik verilmiştir.
- ⁶ *Getürkt* sıfatı Almancada “kandırma, yanıltma” anlamında kullanılmaktadır. Kavramın kökeni Grimm Masallarına kadar dayandırılmaktadır. Sözcüğün 20. yüzyıldan itibaren kullanımı hakkında bk. *Duden-Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache* (1997). München: dtv, ayrıca bk. *Wahrig Deutsches Wörterbuch der Gegenwartssprache* (2010). Gütersloh: Bertelsmann.
- ⁷ Sanatta, edebiyatta, sanayi kuruluşlarında azımsanmayacak sayıda Türkiye kökenli insan bulunmaktadır. Bu kişilerden bazıları Fatih Akın, Renan Demirkan gibi sinema emekçileri yanı sıra Leyla Onur ve Cem Özdemir gibi siyasetçilerdir.
- ⁸ Irkçılık kuramının ayrıntılı değerlendirmesi için (bk. Bhattacharyya 2002, Cochran 1999, *The annual report on the situation regarding racism and xenophobia* 2006, Tişberger vd. 2006).
- ⁹ Prototipleme örneklerine haber programlarında sıklıkla rastlamak mümkün olmaktadır. Türkiye ile ilgili bir haberde sunulan resimler, klişeler içermektedir. Görüntülerde Türkiye’nin herhangi bir bölgesinden sunulan manzaralarda cami, çarşaflı kadın, çocuklar ve karmaşa işlenmektedir.

Kaynaklar

- Agamben, Giorgio (2004). *Ausnahmezustand*. Frankfurt/M.: Suhrkamp.
- Anhut, Reimund ve Wilhelm Heitmeyer (2000). *Bedrohte Stadtgesellschaft: Soziale Desintegrationsprozesse und ethnisch-kulturelle Konfliktkonstellationen*. Weinheim: Juventa.
- Bhabha, Homi K. (2000). *Die Verortung der Kultur*. Tübingen: Stauffenberg.
- Balibar, Etienne ve Immanuel Wallerstein (2007). *İrk Ulus Sınıf Belirsiz Kimlikler*. İstanbul: Metis Yay.
- Bauman, Zygmunt (1991). "Moderne und Ambivalenz". *Das Eigene und das Fremde: Neuer Rassismus in der alten Welt?* Der. Ulrich Bielefeld. Hamburg: VSA. 23-49.
- Bhattacharyya, Gargi (2002). *Race and power: Global racism in the twenty-first century*. London and New York: Routledge.
- Bielefeld, Ulrich (1992). "Das Konzept des Fremden und die Wirklichkeit des Imaginären". *Das Eigene und das Fremde. Neuer Rassismus in der alten Welt?* Der. Ulrich Bielefeld. Hamburg: Junius. 97-128.
- Bonacich, Edna (2000). *Capitalism and Racism, New Perspectives in Sociology*. Boulder: Westview Press.
- Brown, Wendy (2000). "Reflexionen über Toleranz im Zeitalter der Identität". *Philosophische Grundlagen und gesellschaftliche Praxis einer umstrittenen Tugend*. Ed. Rainer Forst. Frankfurt/M.: Suhrkamp. 119-143.
- Burgkart, Christoph (1984). "Das 'Heidelberger Manifest', Grundlage staatlicher Ausländerpolitik". *Türken raus? Oder Verteidigt den sozialen Frieden*. Ed. R. Meinhardt. Hamburg: Rowohlt. 36-51.
- Cochran, David Carroll (1999). *The color of freedom: Race and contemporary American liberalism*. Albany: State University of New York.
- Cox, Oliver Cromwell (1970). *Caste, Class, and Race*. New York: Monthly Review Press.
- Die Welt*, 23.7.2005. 11.
- Dollase, Rainer (1990). "Die Asozialität der Gefühle. Intrapyschische Dilemmata im Umgang mit dem Fremden". *Die bedrängte Toleranz*. Eds. Wilhelm Heitmeyer und Rainer Dollase. Frankfurt/M.: Fischer.
- Domit, Dokumentationszentrum und Museum über die Migration aus der Türkei e.V. (Türkiye'den Göç Dökümantasyon Merkezi ve Müzesi), www.domit.de

- Elfferding, Wieland (1989). “Funktion und Struktur des Rassismus. Eine Theorieskizze”. *Theorien über Rassismus*. Ed. Otger Autrata. Berlin: Argument.
- Essed, Philomena (1990). “Multikulturalismus und kultureller Rassismus in den Niederlanden”. *Rassismus und Migration in Europa*. Ed. Institut für Migrations- und Rassismusforschung e.V. Berlin/Hamburg: Argument. 379.
- Forst, Rainer (2000). *Toleranz, Gerechtigkeit und Vernunft. Philosophische Grundlagen und gesellschaftliche Praxis einer umstrittenen Tugend*. Frankfurt/M.: Suhrkamp.
- Frankenberg, Günter (1994). “Zur Alchemie von Recht und Fremdheit. Die Fremden als juristische Konstruktion”. *Über Integration und Ausgrenzung in Einwanderungsländern*. Ed. Friedrich Balke. Frankfurt/M.: Suhrkamp. 41-67.
- Goethe, Johann Wolfgang von ve Helmut Koopmann (2006). *Maximen und Reflexionen*. Frankfurt/M.: Deutscher Taschenbuch Verlag.
- Hahn, Alois (1994). “Die soziale Konstruktion des Fremden”. *Die Objektivität der Ordnung und ihre kommunikative Konstruktion*. Der. Walter Sprondel. Frankfurt/M.: Fischer. 110-145.
- Hoffmann, Lutz (1992). *Die unvollendete Republic. Zwischen Einwanderungsland und deutschem Nationalstaat*. Köln: Junius.
- Hund, Wulf. D. (2006). *Negative Vergesellschaftung Dimensionen der Rassismusanalyse*. Münster: Westfälisches Dampfboot.
- Kreisky, Eva (2004). “Geschlecht als politische und politikwissenschaftliche Kategorie”. *Politikwissenschaft und Geschlecht*. Eds. Sieglinde Rosenberger ve Birgit Sauer. Wien: Utb.
- Kristeva, Julia (1990). *Fremde sind wir uns selbst*. Frankfurt/M.: Suhrkamp.
- Levi-Strauss, Claude (1997). *İrk, Tarih ve Kültür*. İstanbul: Metis Yay.
- Lexikon der Sozialen Arbeit* (1997). 7. Baskı. Baden-Baden: Nomos.
- Leyer, Emanuela (1991). *Migration, Kulturkonflikt und Krankheit. Zur Praxis der transkulturellen Psychotherapie*. Opladen: Leske.
- Limbach, Jutta (2003). *Die Demokratie und ihre Bürger. Aufbruch zu einer neuen politischen Kultur*. München: Hanser.
- Miles, Robert (1992). *Rassismus. Einführung in die Geschichte und Theorie eines Begriffes*. Hamburg: Argument.
- Onur-İnce, Hilâl (2003). “Öteki Sorunsalının ‘alterite’ kavramı çerçevesinde yeniden okunması üzerine bir deneme”. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakülte Dergisi* 21: 255-277.

- Rommelspacher, Birgit (2002). *Anerkennung uns Ausgrenzung*. Frankfurt/M./New York: Campus.
- Said, Edward (2004). *Şarkiyatçılık*. İstanbul: Metis Yay.
- Schmid, Thomas (1997). “Die multikulturelle Gesellschaft als Chance und Zumutung. Kleines Plädoyer wider die Xenophilie”. *Fluchtpunkt Europa. Migration und Multikultur*. Ed. Martina Fischer. Frankfurt/M.: Fischer. 121-137.
- Schnapper, Dominique (2005). *Öreki ile İlişki*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay.
- Sears, David ve Paul Henry (2005). “Over thirty years later: A contemporary look at symbolic racism”. *Advances in experimental social psychology*. Ed. Mark Zanna. San Diego: Elsevier Academic Press. 37, 95-150.
- Taguieff, Pierre Andre (2000). *Die Macht des Vorurteils: Der Rassismus und sein Double*. Hamburg: Hamburger Edition.
- Tajfel, Henri (1981). *Human groups and social categories*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Taş, Mehmet (1999). *Avrupa’da Irkçılık*. Ankara: İmge Yay.
- Tissberger, Martina et al. (2006). *Kritische Studien zu Gender und Rassismus Critical Studies on Gender and Racism*. Frankfurt/M.: Lange.
- The annual report on the situation regarding racism and xenophobia in EUMC* Vienna 2006.
- Turan, Kadir (1997). *Almanya’da Türk Olmak*. Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu.
- Waldenfels, Bernhard (1997). *Topographie des Fremden. Studien zur Phänomenologie des Fremden I*. Frankfurt/M.: Suhrkamp.
- Wallraff, Günther (1986). *En Alttakiler*. Köln: Milliyet Yay.
- Yağmur, Kutlay (2010). “Batı Avrupa’da Uygulanan Dil Politikaları Kapsamında Türkçe Öğretiminin Değerlendirilmesi”. *Bilig* 55: 241-242.
- Zick, Andreas ve Beate Küpper (2007). “Vorurteile, Diskriminierung und Rechtsextremismus. Phaenomene, Ursachen und Hintergründe”. *Zivilcourage trainieren!* Eds. Karl Jonas, Margarete Boos und Veronika Brandstaetter. Göttingen: Hogrefe. 33-58.
- Zick, Andreas, Beate Küpper ve Wilhelm Heitmeyer (2010). “Prejudices and Group-Focused Enmity – A Socio-functional Perspective”. *Handbook of Prejudice*. Eds. Anton Pelinka, Karin Bischof and Karin Stögner. Amherst, NY: Cambria Press.

Being Different in Germany: A Critical Approach towards the Concepts of Integration and Tolerance

Hilâl Onur İnce*

Abstract

This article focuses on the problems related to integration and tolerance, which became more pronounced between the majority and various ethnic groups following the reunification of Germany. The article explores the reasons why minorities face an othering strategy even during these days which mark the fiftieth anniversary of Turkish emigration to Germany. There is still an ambiguity concerning certain familiar concepts employed in arguments about minorities in Germany. This study emphasizes how a clarification in this respect can help to create an egalitarian multicultural environment, suggesting that concepts like acceptance policy and co-existence culture require a critical reading. The study also foresees the possibility of the development of new ideas and theoretical approaches concerning social and cultural policies as long as conceptual clarification is achieved.

Keywords

Germany, minority, majority, integration, assimilation, racism, tolerance, other.

* Assoc. Prof. Dr., Hacettepe University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Political Science and Public Administration / Ankara
ohilal@hacettepe.edu.tr

Быть отличным в Германии: критический взгляд на понятия интеграции и толерантности

Хилал Онур Индже*

Аннотация

В этой статье рассматриваются актуальные вопросы интеграции и толерантности между общинами различного этнического происхождения в германском обществе после ее воссоединения. В этом году исполняется пятьдесят лет с начала миграции турков в Германию, но по-прежнему в общественных отношениях меньшинства сталкиваются с проблемой неприятия. В данной статье рассматриваются причины этого явления. В работе подчеркивается преобладание неопределенности в существующих понятиях, связанных с положением меньшинств в Германии, и делается вывод, что доминирующие на сегодняшний день концепции являются препятствием для новых подходов к возможности равноправного проживания меньшинств в современном обществе; а также придание определенности в концептуальном плане поможет созданию многокультурного общества. В этом отношении считается необходимым критический пересмотр понятий, концепций и предубеждений, являющихся основой политики неприятия, таких как замена толерантности приемлимыми политиками и культурой совместного проживания. Внесение концептуальной ясности даст возможность дальнейшему развитию идей, связанных с новой социальной и культурной политикой, а также послужит развитию теоретических исследований.

Ключевые слова

Германия, меньшинство, большинство, интеграция, ассимиляция, расизм, толерантность, другой (иной).

* доцент, доктор, университет Хажеттепе, факультет экономических и административных наук, кафедра политологии и административного управления / Анкара
ohilal@hacettepe.edu.tr

Kazan Hanlığı'nın Yıkılışında Bazı Ermeni Tüccarların Ruslarla İşbirliği

İlyas Kamalov*

Özet

Daha İdil Bulgar Devleti zamanında İdil-Ural bölgesine yerleşen Ermeniler, Altın Orda ve Kazan Hanlığı dönemlerinde de bölgedeki varlıklarını muhafaza etmişlerdir. Altın Orda ve Kazan hanlarının müsamahalı dini politikaları sayesinde Ermeniler, bölgedeki diğer Türk olmayan halklar gibi büyük imtiyazlara sahip olmuşlardır. Ermenilerin bölgede kendi mahallelerinin ve kiliselerinin olduğu bilinmektedir. Buna rağmen bir kısmı Rus istilası sırasında istilacıların tarafına geçmiştir. Bölgenin Rus idaresine geçmesiyle Tatar hanları, kendilerine tanıdıkları imtiyazları tamamen kaybettikleri gibi, bölgeden de uzaklaşmak zorunda kalmışlardır. Zira Tatar hanları, diğer din mensupları ve etnik gruplara karşı ne kadar müsamahalı davrandıysa, Rus çarları da bunlara karşı o kadar acımasız bir siyaset izlemişlerdir.

Anahtar Kelimeler

İdil-Ural, Ermeniler, Tatarlar, Altın Orda, Kazan.

İdil-Ural'da Ermeni Nüfusu

Ermenilerin eskiden beri Müslüman ülkeleriyle ticarî ilişkiler yürüttükleri bilinmektedir. X. yüzyılda Ermeniler ilk Müslüman Devlet olan İdil Bulgar Devleti¹ ile yoğun ticari ilişkiler içerisinde olmuşlardır. Örnek olarak I. Petro döneminde (1682-1725) Bulgar şehrinde bulunan Ermenilere ait mezar taşları, Ermenilerin İdil Bulgarlarıyla sıkı münasebetler içerisinde olduklarını göstermektedir (Yeritsov 1901: 49-59, Smirnov 1958: 330). İbn Fadlan'ın seya-

* Dr., Türk Tarih Kurumu, Ermeni Masası Uzmanı / Ankara
ilyas@ttk.org.tr

hatnamesinde ise Bulgar Hanı'nın çadırında Ermeni halılarının serilmiş olduğu yazılmıştır (1998: 483). Selçukluların seferleri neticesinde ise İdil-Ural bölgesine olan Ermeni göçü artmıştır. Ermeniler bölgede ticaretin yanı sıra inşaatla uğraşmış ve taş binalar inşa etmişlerdir (Ter-Sarkisyan 1998: 261).

Cengiz Han'ın istilası neticesinde İdil Bulgar Devleti'nin Altın Orda'nın içerisinde yer almasıyla (Kamalov 2003: 11-28) bölgenin merkezi konumunda olan Bulgar'ın yerini başta Altın Orda'nın başkenti Saray², ardından da Kazan şehri almıştır. Bu iki şehirde de Ermeni nüfusunun yaşadığı bilinmektedir. Meşhur Arap seyyah İbn Battuta Saray'ı ziyaret ettiğinde, şehirde farklı etnik grupların yaşadığını ve bunların ayrı ayrı sokakları olduğunu yazmıştır (İbn Battuta 1991: 115-116). Buradaki Ermeni nüfusunu da gerek bölgeye gelen tüccarlar, gerekse Moğol fetihleri neticesinde ele geçirilen ve buraya yerleştirilen Ermeniler oluşturmuştur (Galstyan 2005). Yine aynı tarihlerde Ermeniler, Kırım yarımadasında da ticari koloniler kurmuşlardır (Atadjanyan 2006: 22). Böylece Ermeniler bölgeye başlangıçta ticarî ve askerî yollardan gelerek yerleşmiş, sonraki tarihlerde ise Ermenilerin bölgedeki sayıları buraya gelen/getirilen zanaatkarlar sayesinde artmıştır. Yine Ermenilerin bölgedeki diğer halklarla birlikte Altın Orda han ve emirlerinin seferlerine katıldıkları bilinmektedir. Örneğin Altın Orda'nın ilk kez Ruslara yenildiği Kulikovskaya Muharebesi'nde Mamay Mirza'nın ordusunda paralı Cenovalı ve Ermeni askerler de yer almış ve bunların savaş alanını terk etmeleriyle Mamay Mirza savaşı kaybetmiştir (Fahreiddin 2003: 65-66).

Altın Orda'nın parçalanmasıyla birlikte Kazan, bölgenin merkezi hâline gelmiş ve tüccarların en önemli uğrak yeri olmuştur. Altın Orda ve varisi Kazan Hanlığının bir taraftan gerek farklı din mensuplarına, gerekse çeşitli etnik gruplara müsamahalı politika izlemelerinden (Kamalov 2009: 144-148), diğer taraftan da en önemli gelir kolu olan ticarete önem vermelerinden dolayı Ermeniler de dâhil olmak üzere dünyanın dört bir tarafından insan bölgeye akın etmiştir. Bulgar'daki Ermeniler de özellikle 1431 yılında Moskova Knezi II. Vasiliy'in Bulgar'a düzenlediği seferden (PSRL, VII, 2000: 195) sonra Kazan'a göç etmiştir.

Kazan Hanlığının Kafkasya ve İran ile ticaretinde, Ermeniler büyük rol oynuyorlardı. Kazan şehrindeki Ermeni tüccarlarının mevcudiyetiyle ilgili bilgi Kazan vakayinamesinde mevcuttur. Vakayinamede Rusların Kazan'ı istila ettikleri zaman Buharalı, Şemahalı Ermeni ve diğer tüccarların Kazanlılarla birlikte kalenin içinde mahsur kaldıkları kaydedilmiştir (Kazanskaya İstoriya 1954: 134-135). Avusturya İmparatorunun elçisi Herberşteyn de Kazanlıların Ermenilerle ticaret yaptıklarını kendi notlarında kaydetmiştir (Herberşteyn 2008: 286). Aynen Saray'da olduğu gibi, Kazan'da da Ermeniler ayrı bir mahalleye sahip idi, hatta bu mahallede varlığını XIX. yüzyıla kadar devam

ettiren bir kilise mevcuttu. Ermeni mahallesi, Kazan kalesinden bir kilometrelik mesafede olan Kaban Gölü sahiline, Nogay yolu yakınına yerleşmişti (Hudyakov 1991: 281). Bu mahalle, XX. yüzyılın ortalarına kadar Armyanskaya (Ermeni) Sokağı adını taşımıştır.

Ermenilerin buradaki varlığına işaret eden bir başka delil, şehirde yapılan kazılar neticesinde XVI. yüzyıllara ait Ermeni mezar taşlarının bulunmasıdır. N. K. Vısotskiy, Kazan'daki Üçüncü Tepe mahallesinde bir uçurumun kenarında pek çok Ermeninin defnedildiği büyük bir umumî kabir bulmuştur (Vısotskiy 1889: 4). Ermenice yazılı kabir taşları Kazan müzesinde muhafaza edilmektedirler. XVI. yüzyıldan itibaren Ermenilerin bölgedeki varlıklarının sona ermesinin ve Kazan'da toplu Ermeni mezarlığının ortaya çıkmasının nedeni ise, IV. İvan'ın Kazan istilası sırasında şehirdeki Ermenilerin Rus tarafına geçmesi ve IV. İvan'ın onları bu hareketlerinden dolayı ödüllendirmek yerine cezalandırmasıdır.

Ermenilerin İhaneti

Kazan'daki Ermeni mezarlığını bulan N. F. Vısotskiy, söz konusu Ermeni mahallesinin nasıl yok edildiğini, tarihe merak duyan Kazan'daki bir Ermeni vatandaşından öğrenmiş ve daha sonra öğrendiklerini kendi makalesinde ayrıntılı bir şekilde aktarmıştır:

Tatar hanları devrinde Kazan'da pek çok Ermeni, aileleriyle birlikte yaşıyordu. Onların kendilerine mahsus mahalleleri, kiliseleri vardı. Eski Ermeni mahallesi, şimdiki Sukonnaya Slobada'da yer alıyordu. Şimdiki Georgiyevskiy Kilisesi yerinde Ermenilerin kendi kiliseleri vardı. Korkunç İvan tarafından Kazan kalesi muhasara edildiği esnada Rus askerinin her bir hücumu, Tatar askerleri tarafından püskürtülüyordu. Bunu gören Ermenilerden bazıları, Rusların karargâhına giderek epeyce para mukabilinde Kazan kalesinin zayıf noktalarını göstereceklerini söylediler. İvan, Ermenilerden kalenin bu sırrını para karşılığında öğrendi ve bu noktalardan hücum ederek Kazan kalesini zaptetti. Kazan şehri zaptının zafer kutlamalarını yaptıktan sonra İvan, Ermenileri hatırlayarak onlara olan borcunu ödedi. İvan, Bu kadar zaman birlikte ticaret ettikleri eski müttetiklerini para mukabilinde satan bu Ermeniler, bize karşı da aynı hareketi yapabilir diyerek bunların hepsini idam ettirdi. Bunu öğrenen bazı Ermeniler geceleyin Kazan etrafından kaçtı ve İdil Nehri'nin sahilindeki Tatar şehri olan Astrahan'a iltica etti. Astrahan şehrinde bugüne kadar Kazan'dan kaçan bu Ermenilerin ahfadı yaşamakta ve Kazanlı soyadını taşımaktadır. Hiç şüphesiz bütün Ermeni mahallesindeki Ermeniler kaçamadı; bunlar idam edildiler (Vısotskiy 1889: 4-5, Hudyakov 1991: 280-281).

Vısotskiy'in bulduğu Ermeni mezarlığı da işte bu dönemden kalmıştır. Her ne kadar Ruslar, Kazan'daki bütün Ermenileri idam etmeseler de, bu dönemde Ermeni mahallesi büyük ölçüde boşalmıştır. Bunun ikinci nedeni artık Rusların Kazan'ı istila etmesiyle bölgenin doğu ile ticaretinin azalması ve bu bağlamda Ermenilere olan ihtiyacın kalmamasıdır. Bunun neticesinde IV. İvan'ın katliamından kurtulabilen Ermeniler bölgeden uzaklaşmışlardır. Ermenilerin Tatarlara olan ihanetlerinin bir hatırası günümüzde de saklanmaktadır. IV. İvan Kazan'ı ele geçirdikten sonra Moskova'nın merkezinde Kazan'ı ele geçirmesinin anısına Vasiliy Blajennyi Kilisesi'ni inşa ettirmiştir. Kilisenin dokuz kubbesinden biri, Ermeni piskoposu Grigor'un (252-326) adını taşımaktadır (Atadjanyan 2006: 46-47).

Sonuç

Müslüman Tatar hanları döneminde geniş serbestlik içinde yaşayan ve bütün tüccarlar gibi bir takım imtiyazlara sahip olan Ermeniler, din kardeşleri Rusları, Kazan'ı istila ettikten sonra sadece daha önce sahip oldukları bütün hakları değil, hayatlarını da kaybetmişlerdir. Küçük menfaatlerin peşinde koşan ve düşmana Kazan kalesinin zayıf noktalarını gösteren Ermeniler bu yaptıkları karşısında Rusların da güvenini yitirmişlerdir. Rusların bölgeyi istilasından sonra Tatar hanlarının kıymeti bütün halklar tarafından daha iyi anlaşılmıştır. Altın Orda ve Kazan Hanlığı döneminde hanlar farklı dinlere ve etnik gruplara ne kadar müsamahalı ise, bölgeye hâkim olduktan sonra Ruslar da bunlara karşı o kadar acımasız olmuş ve Hristiyanlaştırma ile Ruslaştırma siyasetini başlatmışlardır. Ermeniler, devamlı olarak bölgenin güçlü ülkesi olan Çarlık Rusyası'nın desteğini elde etmeye ve bu destek sayesinde konumlarını güçlendirmeye çalışmışlardır. Ancak Ermeniler, Ruslarla yaptıkları işbirliğinden zararlı çıkmış ve amaçlarına ulaşamadıkları gibi, can ve mal kaybına uğramışlardır.

Açıklamalar

¹ İdil ve Kama nehirlerinin birleştiği alanda kurulan bir Türk devleti. Başta Göktürk Hanlığı'nın idaresinde yaşayan Bulgarlar, 630'da bu devletin fetretü üzerine Büyük Bulgar Devletini kurdular. Ancak bu devlet kısa bir süre sonra komşu Hazar Hakanlığı tarafından ortadan kaldırıldı. Bunun üzerine Asparuh idaresindeki Bulgarlar, Tuna'ya doğru yönelerek Tuna Bulgar Devletini kurdular. Bulgarların bir kısmı ise, İdil ve Kama nehirlerinin birleştiği sahaya yerleşmişti. İdil Bulgarları burada bölgenin yerli halkı Fin-Ugorları ve öteki Türk topluluklarını da idareleri altına alarak bir devlet kurdular. Daha İbn Rüş, 903-913 yıllarında kaleme aldığı *El-Anaku'n-Nafise* adlı eserinde Bulgarların büyük kısmının Müslüman olduğunu yazmıştır. Rıza Fahreddinov, Şemseddin El-Dımaşki'ye dayanarak, Bulgarların İslamiyet'i Muktedir zamanında kabul ettiklerini yazmaktadır (Tagirov 2007: 35-62).

² Saray şehri, Cengiz Han'ın oğlu Batu Han tarafından II. Kıpçak Seferi dönüşünde İdil Nehri'nin sol kıyısındaki bir düzlükte inşa ettirilmiştir (Barthold 1944: 351-353). Dönemin kaynaklarında Saray-Batu şehrinin yanı sıra Saray-Berke ve Saray el-Cedid adları da zikredilmektedir. Bu husus, Saray şehri ile ilgili farklı görüşlerin ortaya atılmasına neden olmuştur. Saray-Batu ile Saray-Berke'nin aynı şehir olduğunu, Saray el-Cedid'in ise yeni bir şehir olup Özbek Han zamanında kurulduğunu ileri sürenlerin yanı sıra (Morgan 1986: 142), Saray-Berke'nin Saray el-Cedid olduğunu savunanlar da vardır (Fedorov-Davidov 1973: 79; Yakubovskiy 2000: 84). Saray-Batu'nun zamanla Saray-Berke adını almasının ihtimali yüksektir. Bunun nedeni de bu şehrin asıl manası ile şehre dönüşmesinin Berke zamanına denk gelmesidir. Kesin bilinen ve şüphe uyandırmayan nokta ise, gerek Saray-Batu'nun gerek ise Saray-Berke ve Saray el-Cedid şehirlerinin Altın Orda'nın başkenti olmasıdır. Saray şehrinin adı, şehrin ortasında yer alan hanların oturduğu Altın-Taş isimli *saray*dan gelmektedir. El-Ömerî'ye göre, bu muhteşem sarayın üzerinde iki Mısır kantarı ağırlığında altın bir hilâl bulunmaktaydı. Saray ihata duvarları ve bazı binalarla baştanbaşa çevriliydi. Bu binalarda kışın hanlığın ileri gelen emirleri oturur; yazın ise Han ile birlikte Hanlık Ordası'na geçerlerdi (El-Ömerî 1941: 386-388). 1395-96 yıllarında vuku bulan Timur seferleri ise, Saray da dahil olmak üzere birçok Altın Orda şehrini yerle bir etmiştir (Şamî 1987: 199). Altın Ordalılar, aynen Büyük Moğol İmparatorluğu ve diğer varisleri gibi, şehirleri uçsuz bucaksız bozkırların ve süvari birliklerin koruduğuna inandıkları için, şehirleri surlarla çevirmiyorlardı. Bu husus, Timur'un işini kolaylaştırmıştır. Timur'un seferlerinden sonra Saray şehri yeniden canlanmasa da 1578 yılına kadar varlığını devam ettirmiştir. Bu tarihte Korkunç İvan'ın oğlu Fedor'un emriyle Saray şehri tamamen yıkılmıştır (Yegorov 1997: 75). Volga'dan ayrılan Aktübe kenarındaki iki şehir harabesi Saray şehirlerinin kalıntısı sayılmaktadır ki, bunlar bugünkü Tsarev ve Selitrennoye'dır (Barthold 1967: 206-207). Bu kalıntılardan ilkinin Saray el-Cedid'e, ikincisinin ise Eski Saray'a ait olduğu bilinmekle birlikte hangisinin Eski Saray, hangisinin Saray el-Cedid'e ait olduğu bilinmemektedir.

Kaynaklar

- Atadjanyan, İrina Artavazdovna (2006). *İz İstoriyi Russko-Armyanskikh Vzaimootnoşeniy s X po XVIII Veka*. Erevan: Lingva Yay.
- Barthold, Vasiliy Vladimiroviç (1967). "Saray". *İslam Ansiklopedisi*. C. X. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi. 206-207.
- _____ (1944). "Batu". *İslam Ansiklopedisi*. C. II. İstanbul: İstanbul Maarif Matbası. 351-353.
- Fahreddin, Rizaeddin (2003). *Altın Ordu ve Kazan Hanları*. Çev. İlyas Kamalov. İstanbul: Kaknüs Yay.
- Fedorov-Davidov, German Alekseyeviç (1973). *Obşestvennyy Story Zolotoy Ordi*. Moskova: İzdatelystvo Moskovskogo Universiteta Yay.

- Galstyan, A. G. (2005). *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*. Çev. İlyas Kamalov. İstanbul: Yeditepe Yay.
- Herberşteyn, Sigizmund (2008). *Moskoviya*. Moskova: AST Yay.
- Hudyakov, Mihail Georgiyeviç (1991). *Oçerki Po İstoriyi Kazanskogo Hanstva*. Moskova: İnsan Yay.
- İbn Battuta Seyahatnamesinden Seçmeler* (1991). Haz. İsmet Parmaksızoğlu. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- İbn Fadlan (1998). “Kniga Ahmada İbn Fadlana k Tsaryu Slavyan”. *PSRL, II, Voskresenskaya Letopisy*. Ryazan: Aleksandriya. 451-496.
- Kamalov, İlyas (2003). *Moğolların Kafkasya Politikası*. İstanbul: Kaknüs Yay.
- _____ (2009). *Altın Orda ve Rusya (Rusya Üzerindeki Türk-Tatar Etkisi)*. İstanbul: Ötüken Yay.
- Morgan, Davis (1986). *The Mongols*. Oxford: Basil Blackwell.
- El-Ömeri (1941). “Mesâlikü'l-ebşâr fi memâlikü'l-emsâr”. *Altın Ordu Devleti Tarihine Ait Metinler*. Yay. Haz. Vladimir Gustavoviç Tiesenhausen. C. I. Çev. İsmail Hakkı İzmirli. İstanbul. 361-414.
- PSRL, VII: Ermolinskaya Letopisy* (2000). Yay. Haz. Aleksandr İvanoviç Tsepkov. Ryazan: Aleksandriya.
- Smirnov, Aleksey Petroviç (2000). “Armyanskaya Koloniya Goroda Bulgara”. *Materialı i İssledovaniya Arheologiyi LXI*: 330-359.
- Şâmî, Nizamüddin (1987). *Zafernâme*. Çev. Necati Lugal. Ankara: TTK Yay.
- Tagirov, İndus Rizakoviç (2007). “İdil Bulgarları”. Çev. İlyas Kamalov. *Avrasya Fatihi Tatarlar*. Yay. Haz. İlyas Kamalov. İstanbul: Kaknüs Yay. 35-62.
- Ter-Sarkisyan, Alla Ervandovna (1998). *Armyane: İstoriya i Kulyturnıye Traditsiyi*. Moskova: Vostochnaya Literatura.
- Vısotskiy, N. K. (1889). “Nemetskaya Kurtina-Drevneye Armyanskoye Kladişe v Kazani”. *İzvestiya Arheologiyi, İstoriyi i Etnografi Pri Kazanskom Universitete VII*: 3-5.
- Yakubovskiy, Aleksandr Yuryeviç (2000). *Altın Ordu ve Çöküşü*. Çev. H. Eren. Ankara: TTK Yay.
- Yegorov, Vadim Leonidoviç (1997). “Saray, Sarayçık, Bahçisaray”. *Rodina 3-4*: 72-77.
- Yeritsov, Aleksandr Davidoviç (1901). “Pervonaçalnoye Znakomstvo Armyan s Severo-Vostochnoy Rusyu Do Votsareniya Doma Romanovih v 1613 Godu”. *Kavkazskiy Vestnik XII*: 49-59.

The Armenians in the Idil-Ural Region and their Treason against the Tatars

İlyas Kamalov*

Abstract

The Armenians settled in the İdil-Ural region when the Volga Bulgaria State was in power, and they preserved their existence in the region while the Golden Horde and the Kazan Khanate ruled the region. Owing to the tolerant regional policies of the Golden Horde and the Kazan Khans, The Armenians possessed significant privileges like the other non-Turks in the region. It is known that the Armenians had their own neighborhoods and churches in the region. Despite all this, the Armenians betrayed the Tatars, with whom they had lived together and in peace for six centuries, and they took the side of the Russian invaders during the Russian invasion. After the control of the region passed to the Russians, the Armenians not only lost their privileges given to them by the Tatar Khans, but they also had to leave the region. Unlike the Tatar Khans, who were very tolerant towards other regional and ethnic groups, the Russian Tsars adopted a cruel policy towards them.

Keywords

İdil-Ural, Armenians, Tatars, Golden Horde, Kazan.

* Dr., Turkish Historical Society, Specialist in Armenian Studies / Ankara
ilyas@ttk.org.tr

Сотрудничество некоторых армянских торговцев с русскими при падении Казанского ханства

Ильяс Камалов*

Аннотация

Армяне, поселившиеся в Волго-Уральском регионе еще во времена Волжской Булгарии, сохранили свое присутствие в регионе и в годы существования Золотой Орды и Казанского ханства. Благодаря терпимой религиозной политике Золотой Орды и казанских ханов армяне, как и другие народы нетюрского происхождения, пользовались большими привилегиями. Известно, что армяне имели свои районы расселения и свои церкви в регионе. Несмотря на это, часть армян во время вторжения русских, перешла на сторону завоевателей. С установлением русского господства в регионе армяне полностью потеряли привилегии, данные татарскими ханами, а также вынуждены были переселиться с этих территорий. Насколько татарские ханы проводили терпимую политику по отношению к представителям других религий и этнических групп, настолько русские цари проводили жестокою по отношению к ним колониальную политику.

Ключевые слова

Волго-Урал, армяне, татары, Золотая Орда, Казань.

* доктор, ТТК (Общество турецкой истории), специалист отдела армянской истории / Анкара
ilyas@rtk.org.tr

The Armenian Question According to *Meşveret*, The Publication Organ of The Committee of Union and Progress

Taha Niyazi Karaca*

Abstract

The Committee of Union and Progress (CUP) was a secret organization aimed to dethrone *Sultan Abdülhamid II* and combine all Ottoman nations around the constitution. The CUP, which was founded in 1889 had the thought of collaborating with the Armenian opposition, which had turned to an armed movement in 1882. When the Armenian opposition reached its peak in Ottoman Empire, *Ahmet Rıza* began to publish a newspaper called *Meşveret* in Paris, in 1895. This article aims to evaluate how *Meşveret* considered and reflected news related to the Armenian question as the publication organ of CUP which collaborated with the Armenian committees against *Sultan Abdülhamid II*.

Keywords

Meşveret, Ahmet Rıza, Press, Newspaper, Armenian, Minority.

Introduction

Annulment of the first Ottoman Parliament and temporarily abolition of the constitution by Sultan Abdülhamid II caused emergence of opposition against the administration. At the beginning, these opposition movements were just limited with several insignificant events like the Çırağan Event in 1878, the formation of the Scaleri-Aziz Bey Committee and oppository publications of Ali Şefkati Bey from 1879 and 1881 in *İstikbal* (Akşin 1987: 22).

* Prof.Dr., Bozok University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History / Yozgat
tahaniyazikaraca@gmail.com.tr

Liberal Party leader William Ewart Gladstone came to power in England, in 1880 and caused significant changes in international dynamics. Gladstone put great effort for independence of Romania, Crete and Bulgaria which caused an enormous opposition movement in the Ottoman State. This opposition movement began with the Anadolu Müdafileri Event organized by the Armenians in Erzurum in 1882 and expanded unstoppably. Meanwhile, annexation of Eastern Rumelia by the Bulgarians in 1885 motivated increasing actions of the Armenians (On Gladstone's influence on the Armenian question see, Salt 1993, Karaca 2011: 211-360).

Based on these circumstances, the Committee of Union and Progress (CUP) was founded in 1889. CUP was a secret organization aimed to dethrone Sultan Abdülhamid II and gather all Ottoman nations around the constitution (On the activities of the Committee see, Hanioglu 1989, Aslan 2008: 79-120).

Taking into consideration the first declaration of Committee, it can be seen that the Armenian opposition had a significant role in shaping the Committee's policies. This declaration expresses the sorrow for Armenians having the courage to attack the Sublime Porte with the support of western powers but stops short of denouncing the attack itself. Declaration also claims that the fundamental reason of such events was oppressiveness and maladministration. Instead of attempting to oppress the Armenians, CUP suggests attacking Yıldız Palace to gain liberty (Tunaya 1988: 44-45).

As it is understood from the declaration, the CUP had the thought of collaborating with the Armenian opposition, which had turned to an armed movement in 1882. The whole purpose of this collaboration was to end Sultan Abdülhamid II administration. Instead of accepting CUP's control, however, the Armenian opposition was influenced by Hunchak and Dashnaktsuthiun Committees, which were founded abroad and began their activities after 1890 (Uras 1987: 432-442, Gürün 1985: 132-134).

In 1895, when the Armenian opposition reached to peak, Ahmet Rıza began to publish a newspaper called *Meşveret* in Paris. Albert Fua, a Jew from Thessalonica, Greek Aristidi Pasha and Halil Ganem, a Lebanese Maruni are among the founders of the newspaper (Akşin 1987:31). Ahmet Rıza had submitted reform suggestions to Sultan and Grand Vizier but they were not taken into account. He then decided to publish a serious newspaper in Paris as a propaganda instrument of the CUP and to work for the benefit of all Ottomans (Ahmet Rıza 1988: 11-13).

Meşveret

As it was indicated by Ahmet Rıza, *Meşveret* has held a duty of connecting all subjects of the Ottoman State. In order to achieve this goal, declaration of the Constitution and dethroning of Sultan Abdülhamid II were believed necessary. *Meşveret* made “*veşavirhüm fi'l-emr*” (consult while ruling) its motto by stressing the importance of consultation within the basic Islamic principles (*Meşveret*, 13 Cemazievvel 1313/1 December 1895, no: 1).

Meşveret was published a total thirty issues from late 1895 to 1898. Sultan Abdülhamid II complained to French authorities about the newspaper harshly criticizing Ottoman administrations to the degree of insult. Consequently Ahmet Rıza was charged by the French courts (Ahmet Rıza 1988: 15).

Meşveret mainly dealt with political issues throughout its three years of publication life. It defended rights of non-Muslims in accordance with principle of “union of nations” (*ittihad-ı anasır*). The news related to the Armenians was especially published. Although the newspaper had an attitude of defending Armenians, it was not able to escape from reporting activities of armed Armenian rebels in the Ottoman territories.

The Armenian Question in *Meşveret*

Although opposition against Sultan II. Abdülhamid was covered a lot; the Armenian question was one of the leading matters in *Meşveret*. The other subjects covered were also related to problems of the Ottoman State within the framework of opposition to Sultan Abdülhamid II. Matters related to Syria, Albania and Bulgaria were comprehensively evaluated by *Meşveret*. The Armenian question was evaluated from every angle. Often mention by *Meşveret* were *Zeytun* revolt, the British-Armenian relations, union between the CUP and the Armenian committees, the Ottoman union and the Armenians, and Sultan Abdülhamid’s animosity against the Armenians.

It is also obvious that *Meşveret* struggled a lot while covering Armenian situation. The newspaper defends the Ottoman union and considers Armenians as part of this union. Unfortunate truth was Armenians started a war against the union in Anatolia. Although reason of the war was attributed to maladministration of Sultan Abdülhamid II, news coming from Anatolia about the Armenian massacres of the Muslims let *Meşveret* realize

that events were not developing in line with their ideals. Criticizing the Armenian revolts, *Meşveret* went on to say in its last issues that if there was a need for uprising and shedding blood that must be the Muslims revolting because they suffered the most injustice. For the sake of Ottoman union, the Armenian organizations were still safeguarded. The Ottoman union and the Armenians will be the first topic to be evaluated.

Ottoman Union and the Armenians

Beginning with the first issues, *Meşveret* accentuated justness of the Armenian rebellions. Ahmet Rıza, in the second issue of the paper, claimed that they would evaluate the matter fairly, with a different view than the other Turks and writes as follow: “The Armenian question that Europe has been dealing for a year is a desperate consequence of eighteen years of maladministration. Government’s weakness and unjust treatment of public encouraged the enemies to provoke revolutionary activities. The revolt was in fact caused by current administration’s oppressive management and the Sultan’s fanaticism and inflexibility. There would not be such developments if the state had not been ruled arbitrarily by the Sultans for forty years (the periods of Sultan Abdülaziz and Abdülhamid II) without doing anything else. The Sultan considers the Armenian revolt as improper. He, on the other hand, doesn’t know or think about causes of revolt, refusing to listen to those who want to inform him....it is impossible to find any patriotic Turk who would support such an administration that neither run the state efficiently nor consider country’s future” (*Meşveret*, “İcmal-i Ahval”, 28 Cemazielahir 1313/16 December 1895, no: 2).

While Ahmet Rıza was stressing righteousness of the Armenian revolutionary activities in his article he rejects the demands for independence which was clearly contradicting to the idea of Ottoman union.

Meşveret could not reflect its position clearly about the Armenian revolutionary activities, tried to manifest emerging indignation by publishing letters which were allegedly sent by the Turks. As a matter of fact a letter which was published allegedly sent by M.A. criticized the Armenian activities harshly. “The Armenian rebels are responsible of thousands killed and destroying the homeland in the name of asking for independence. They cultivate products of disturbance and separation seeds which they insemnated among the Ottoman nations” (*Meşveret*, “Osmanlı İttihadı”, 17 Şaban 1313/2 February 1896, no: 5).

An explanation in *Meşveret* which followed the letter criticizing the Armenian rebels clearly demonstrates the position of the CUP's newspaper. *Meşveret* said they published one of the many letters they received about activities of the Armenians and wrote as follow: "Do the Armenians demand separation from us and ask for the same privileges as other Ottoman minorities. Or do they demand, like we do, a reform which would equally be applied to all Ottomans?...We demand an explanation from the Armenian committees to avoid any lies and ambiguities" (*Meşveret*, "Osmanlı İttihadı-1", 17 Şaban 1313/ 2 February 1896, no: 5).

The expected explanation never came. *Meşveret* then took some lines from an Armenian newspaper published in London identifying them the requested response. This article states that "the Armenians are aware of the difficulties of having an independent state in Turkey; so they do not have such claims. It is also known that there is a small number of Armenians demanding independence so the Armenians are advised to work together and equally with Muslims" (*Meşveret*, "Osmanlı İttihadı-2", 26 Zilhicce 1313/8 June 1896, no: 12).

The same issue of the newspaper announced that the CUP and the Armenian committees acted jointly and it was claimed that the Sultan had conspired with someone to destroy that relationship (*Meşveret*, "Ecnebi Gazeteleri", 26 Zilhicce 1313/ 8 June 1896, no: 12). According to *Meşveret*, that person was a journalist from Vienna, sent to London (*Meşveret*, "Ecnebi Gazeteleri", 12 muharrem 1314/23 June 1896, no: 13).

According to *Meşveret*, Sultan Abdülhamid II had tried all scenarios to destroy unity between the Armenian committees and the CUP. Since he was not able to achieve this, his animosity against the Armenians diminished. The sultan had to come closer to the Armenians because of his fear of the CUP. If he was able to reach an agreement with the Armenians he could put all his effort to destroy the CUP (*Meşveret*, "Havadis", 12 Rebiülevvel 1314/21 August 1896, no: 19).

There was news in *Meşveret* about activities of Sultan Abdülhamid II's special envoy sent to London to destroy collaboration between the Armenians and the CUP by making promises to the Armenians. According to interpretation of the newspaper, the Armenian committees had waited for the Sultan to fulfill his promises for six months. They revolted again when the Sultan did not keep his promises. The paper reported that the revolt was justified (*Meşveret*, "İcaml-i Ahval", 11 Cemazielevvel 1315/8 October 1897, no: 25).

The matter of the Ottoman union became the most important criteria in *Meşveret*'s interpretation of the Armenian activities. News about massacres committed by the Armenians as well as importance collaborating with the Armenians to secure the Ottoman union appeared in the same issue. According to a comment in one of last issues of *Meşveret*, "if it were not for the crazy activities of the committees, the union might have already been achieved (*Meşveret*, "Havadis-i Siyasiye", 12 Cemazielahir 1314/18 November 1896, no: 22).

Ahmet Rıza and *Meşveret* defended the idea of acting together against Sultan Abdülhamid II with the Armenian committees to achieve the Ottoman union. Relations of the committees with foreign states were not approved. In fact, later, Ahmet Rıza opposed to interventions of foreign states in the 1902 Congress. After the Congress, the Armenians declared their support for Prince Sabahattin's decentralization approach (Halaçoğlu 2001: 22-23).

Armenian Uprisings and *Meşveret*

The Ottoman union was the ideal of the CUP. The reality was revolts that rose all around Anatolia. Nearly 30 Armenian uprisings happened in Anatolia during the period from 1895 to 1898 (On the list of revolts see, Süslü 1990: 58-59). *Meşveret* which defended the Ottoman union did not mention the Armenian revolutionary activities except the *Sasun* and *Zeytun* uprisings. The revolts in some regions like Sivas and Kayseri were viewed as "unrests in Kayseri and Sivas continue. There is a great fear in Konya" (*Meşveret*, "Havadis-i Siyasiye", 28 Cemazielahir 1313/16 December 1895, no: 2).

In its first issue on 13 Cemazielelvel 1313/1 December 1895, *Meşveret* dealt with the popular problem of Armenian reform with the title "Reform and Government". The subject of Armenian reform was proposed in the Berlin Treaty but there had not been any progress with its application. When the *Sasun* uprising was suppressed in 1894 the British interfered and revived the subject of Armenian reform in 1895 (Taş 2006: 42-43, and see, Şaşmaz 2000).

Meşveret analyzes the reform issue by writing "promises made about Armenian reform after the *Sasun* revolt remained as a big problem for the state since the mutual killings in *Sasun*, but these are not sincere. These promises were not kept makes everyone think that they were not sincere in the first place". According to analysis of reporter A.V.: "Even though the

other states do not have the right of interfering with the internal affairs of the Ottoman State, absence of fair administration causes such interferences. The state would not have suffered lack of self-respect if the work had been done with ‘good faith’ and ‘justice’ in time” (*Meşveret*, “İslahat ve Hükümet”, 13 Cemazielevvel 1313/1 December 1895, no: 1).

The reporter of the newspaper makes a great effort to support Armenian allegations but news about Armenian attacks on villages and fights with soldiers were arriving as well. It is seen that the newspaper hesitated to report these attacks thinking that it would hurt Ottoman union which they try to defend. As a matter of fact, the unrest of November 8 in *Zeytun* was reported only with one sentence; which reads “400 Ottoman troops surrendered to the Armenian bands since they could not receive any help for ten days and they were not ordered to fire their weapons” (*Meşveret*, “Havadis-i Siyasiye”, 13 Cemazielevvel 1313/1 December 1895, no: 1).

In fact *Zeytun* uprising was still going on at that time. It was an important uprising initiated by the Hunchak Committee in 1895 and organized by Nazarbeg in London. The revolt began on 24 October and continued until January of 1896. 50 army officers and 600 soldiers were captured and then killed (Gürün 1985: 157-161).

The massacres committed by the Armenian bands during the *Zeytun* uprising were again briefly reported under the title “Comment” without any interpretation. The newspaper that had down played previous event had no choice but increase its voice because of Armenian massacres against soldiers and the Muslim villagers. While narrating the events of 26 November, the newspaper announced seizure of *Zeytun* and killing of many Muslims in *Çukurhisarı* after a plunder by the Armenian bands. Moreover the newspaper reported about the village of *Kurtul* being set on fire and the massacre of many innocent civilians (*Meşveret*, “Mütalaa”, 13 Cemazielevvel 1313/1 December 1895, no: 1).

The newspaper also reported the following about the *Zeytun* events: “13 thousands Armenians besieged the *Zeytun* castle which housed 600 soldiers. The soldiers were surprised when they saw such well armed Armenians. The soldiers retreated to the castle for shelter when they understood the impossibility of resistance. The Armenians turned off the castle’s water. The soldiers surrendered after a five day siege (*Meşveret*, “Havadis-i Siyasiye”, 28 Cemazielevvel 1313/16 October 1895, no: 2).

Meşveret relying on eye witness accounts reported that the Armenians treated the soldiers kindly. However, these soldiers had been killed by the Armenians. *Meşveret* reported in its next issue that the events were very complicated and there were some reports about soldiers being killed (*Meşveret*, “Zeytun Vakası”, 15 Receb 1313/1 January 1896, no: 3).

It is understood that the main reason for *Meşveret*'s lack of information about the current events was that the newspaper was content with information reported by British newspapers (*Meşveret*, “Zeytun İhtilali”, 10 Şaban 1313/26 Ocak 1896, no:4). The British newspapers were also quoted for later news. Paper quoted *Times* saying “230 Muslims were tortured and killed by the Armenians” (*Meşveret*, “Havadis-i Siyasiye”, 2 Ramazan 1313/ 16 February 1896, no: 6).

The Armenian revolts were briefly mentioned by *Meşveret* and massacres were criticized indirectly. The paper blamed the British of using the Armenians for their own benefit and created problems between the Turks and Armenians to destroy the Ottoman union.

Britain and the Armenian Question

From 1792 to 1875 Britain followed policies of protecting the Ottoman State and keeping Russia on the north of the Black Sea. Bosnia-Herzegovina and Bulgaria revolts in 1875 gave British Liberals the opportunity they had been looking for. Liberal Party leader Gladstone launched a campaign to turn the European public opinion against the Ottoman State. As a result of increasing reaction in Europe, the Prime-minister and the Conservative Party had to abandon traditional British foreign policy (On Britain's policies on the Ottoman state see, Adelman 1985, Karaca 2011).

Gladstone became the prime minister in 1880. As the first order of business, he brought the Armenian issue to the international platform. Gladstone's advocacy of Armenian cause resulted in establishment of the Anglo-Armenian societies in London in a very short period of time (Karaca 2011: 280-286, Kılıç 1998: 89-97).

Meşveret evaluates Armenian complaints of fanaticism of the Ottomans, which was mentioned in Anglo-Ottoman Society meeting in London. The newspaper claims that the fanatics are politicians like Gladstone and Salisbury rather than the Turks and went on to accuse them of using the Armenian problem for their own interests (*Meşveret*, “İcmal-i Ahval”, 28 Cemazievvel 1313/16 October 1895, no: 2). *Meşveret* goes on to say that

their ideas of granting independence to the Armenians have nothing to do with being fair. Another article analyzes the British policies of Armenians as follow: “Britain harmed both the Armenians and all Ottomans by pushing Protestantism and religious fanaticism to political matters in the Armenian issue. Their priests and priest minded advocates created a big mess for everyone involved” (*Meşveret*, “İcmal-i Ahval”, 17 Ramazan 1313/ 2 March 1896, no: 7).

In another issue after *Merzifon Events*, the newspaper stresses Britain and Gladstone being the guilty parties for these events by quoting European press. An article in *Peşterloid* newspaper was presented as an evidence for these accusations (*Meşveret*, “Ermeni İhtilalcileri”, 15 Receb 1313/1 January 1896, no: 3).

Meşveret attempts in its some issues to differentiate the Armenian terror organizations and the Armenian citizens. According to the newspaper, the terrorist organizations were aiming to disrupt the Ottoman union with the help of Britain, but, they were not supported by the Armenians. To support this claim, an article from *Tan* was quoted. According to this article, *Boghos Effendi*, an anti-revolutionary Armenian from Van was killed and *Karagözyan Effendi* was wounded for refusing to donate to the Armenian committee. *Meşveret* quoted following lines from *Tan* without commenting: “everyone had hoped to be saved from flock of bandits, which abused the Armenians in the name of patriotism. Although many of them were arrested, they did not totally disappear yet” (*Meşveret*, “Havadis”, 17 Şaban 1313/2 February 1896, no: 5).

In the beginning *Meşveret* maintained an attitude against the British on the Armenian issue later it changed the course to defend British. Ahmet Rıza suggested following in his article: “British wants to enter Istanbul with an enormous navy to throw the Sultan out of power. A Russian warship was sent to the Dardanelles fortification to stop British Navy. Administration influenced Istanbul newspapers to publish articles against Britain and the Armenians. Society’s anger and animosity against Armenians were provoked by seized guns and bombs from the Armenians. Russia is supporting these efforts. The goal is to prevent an agreement between the Turks and Armenians, and also destroy the British credibility. (*Meşveret*, “İcmal-i Ahval”, 12 Rebiülevvel 1314/21 August 1896, no: 19).

It is clear that this radical shift was not caused by a simple confusion. As a result of pressure from Sultan Abdülhamid II over Ahmet Rıza and

Meşveret, Ahmet Rıza had to leave Paris. He made a last minute attempt to gain British favor. In fact he mentions in his memoir about those pressures and his plans to publish *Meşveret* in London (Ahmet Rıza 1988: 15-17).

Meşveret's main goal was to achieve the Ottoman union. Paper had a pro-Armenian attitude and blamed the Sultan for all Armenian activities. Consequently, the Palace used its power to pressure both *Meşveret* and Ahmet Rıza. Sultan Abdülhamid II was able to stop publication of the *Turkish Meşveret* with a verdict from a French court. Ahmet Rıza then tried to go to Brussels with the idea of publishing *Meşveret* there. He wasn't allowed to enter Brussels with interference of Sultan Abdülhamid II. *Meşveret* then was published in Egypt with the name of *Şura-yı Ümmet* until declaration of the constitutional regime in 1908 (Ahmet Rıza 1988: 16-17).

Conclusion

When the news in *Meşveret* related to the Armenian question is considered, it is possible to have following conclusions:

1. *Meşveret* was founded as the publication of the CUP and reflected ideas of the CUP.
2. The basic principles of *Meşveret* were animosity against Sultan Abdülhamid II and dethrone him. Sultan Abdülhamid II was seen as the cause of all problems in the state. Abdülhamid II was even accused of being cause of an epidemic or a flood in Syria. Same approach was repeated on the Armenian unrest.
3. *Meşveret*'s main goal was to achieve "Ottoman union". Paper maintained this goal while approaching the Armenian question. It often stressed righteousness of the Armenian revolutionary activities and Sultan Abdülhamid II was pointed as the main cause of these activities. It is believed that the Armenian question would come to an end if Sultan Abdülhamid II is dethroned and the Ottoman Parliament is opened. In order to show its reaction to the autocratic rule of Abdülhamid II the newspaper used "consult while ruling" (veşavirhüm fi'l-emir) as their slogan.
4. *Meşveret* criticized Sultan Abdülhamid II as the source the Armenian unrest. The Armenian issue was shown as a problem between Abdülhamid II and the Armenians rather than a problem between the Turks and Armenians. Armenian attacks against the Turkish-Muslim villages were deliberately down played. Different newspapers were

quoted while reporting events from Ottoman territories. *Meşveret* defended the Armenians hoping to achieve the Ottoman union. After Armenian committee's massacres, *Meşveret* had no choice but criticize the Armenians. Still they did not have any idea about the goals of the Armenian committees. *Meşveret* then demanded an explanation from the committees. Expected explanations did never arrive.

5. *Meşveret* also blamed Britain and the Liberal Party leader William Ewart Gladstone while explaining the Armenian issue in the beginning. *Meşveret* later reversed its course to reflect Britain as the chief enemy of Abdülhamid II. Russia then became the target state while Britain was being defended. Russia was accused of causing problem between the Turks and Armenians.
6. *Meşveret* was published between 1895 and 1898 with support and financial aids of other states.
7. *Meşveret* was published on the direction of positivist principles and it was supported by European positivists.
8. One of the important conclusions on *Meşveret's* approach to the Armenian issue was that intellectuals of the time failed comprehend origin and development of the problem. The Armenian issue was seen as a simple representation problem in the state rather than independence struggle of a Christian nation. The importance of collaborating with the Armenian committees was often repeated by *Meşveret*. Authorcatic rule of Sultan Abdülhamid II was assumed to be the main reason for unrest. Despite all oppressions union of the nations was regarded as indispensable. These expectations were realized in the 1902 Congress of the CUP.

Bibliography

- Adelman, Paul (1985). *Gladstone, Disraeli and Later Victorian Politics*. Singapore: Longman Press.
- Akşin, Sina (1987). *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aslan, Taner (2008). “İttihâd-ı Osmanî’den Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne”. *Bilig* 47: 79-120.
- Gürün, Kamuran (1984). *Ermeni Dosyası*. Ankara: Turkish Historical Press.
- Hanioğlu, Şükrü (1989). *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*. İstanbul: Yurt Yay.
- Karaca, Taha Niyazi (2011). *İngiltere Başbakanı Gladstone’un Osmanlı’yı Yıkma Planı: Büyük Oyun*. İstanbul: Timaş Yay.
- Kılıç, Davut (1998) “XIX. Asırda İngiltere’nin Ortadoğu Politikasının Osmanlı Ermenilerine Yansıması”. *Türk Dünyası Araştırmaları* 117 (December): 89-97.
- Nalbandian, Louise (1963). *The Armenian Revolutionary Movement*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Rıza, Ahmet (1988). *Meclis-i Mebusan ve Ayan Reisi Ahmet Rıza Beyin Anıları*. İstanbul: Arba Yay.
- Salt, Jeremy (1993). *Imperialism, Evangelism and the Ottoman Armenians 1878-1896*. London: Frank Cass Press.
- Süslü, Azmi (1990). *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*. Ankara: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yay.
- Şaşmaz, Musa (2000). *British Policy and the Application of Reforms for the Armenians in Eastern Anatolia 1877-1878*. Ankara: Turkish Historical Society Press.
- Taş, Fahri (2006). *Osmanlı-Ermeni İlişkileri 1912-1914 (Vilayat-ı Şarkîye Islahatı)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yay.
- Tunaya, Tarık Zafer (1988). *Türkiye’de Siyasal Partiler: İkinci Meşrutiyet Dönemi*. C.I. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yay.
- Uras, Esat (1987). *Tarihçe Ermeniler ve Ermeni Meselesi*. İstanbul: İskit Yay.

İttihat ve Terakki Cemiyeti Yayını *Meşveret*'e Göre Ermeni Sorunu

Taha Niyazi Karaca*

Özet

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Padişah II. Abdülhamit'i tahttan indirip, tüm Osmanlı milletlerini anayasa etrafında toplamayı hedefleyen gizli bir örgüttü. 1889'da kurulan örgüt, 1882'de silahlı bir hareket hâline gelen Ermeni muhalefeti ile işbirliği yapma niyetindeydi. 1895'te, Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni muhalefeti en kuvvetli hâle geldiği zamanlarda, Ahmet Rıza Paris'te *Meşveret* isimli bir gazete çıkarmaya başladı. Bu makalede, Ermenilerle II. Abdülhamit'e karşı işbirliği yapan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organı *Meşveret*'in Ermeni sorununa ilişkin haberleri nasıl yansıttığı değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Meşveret, Ahmet Rıza, Basın, Gazete, Ermeni, Azınlık.

* Prof. Dr., Bozok Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Yozgat
tahaniyazikaraca@gmail.com.tr

Армянский вопрос в газете «Мешверет» (совещание) - печатном органе общества «Единение и прогресс»

Таха Ниязи Караджа*

Аннотация

Общество «Единение и прогресс» является тайной организацией, свергнувшей с трона падишаха Абдулхамита II и основной целью которой является объединение всех народов Османского государства вокруг конституции. Основанная в 1889 году эта организация желала сотрудничать с армянской оппозицией, которая приняла характер вооруженного движения в 1882 году. В 1895 году, когда армянская оппозиция в Османской империи достигла своего апогея, Ахмет Рыза в Париже начал выпускать газету «Мешверет» (совещание). В этой статье рассматривается отражение новостей, связанных с армянским вопросом, в печатном органе общества «Единение и прогресс», сотрудничавшего с армянами против Абдулхамита II.

Ключевые слова

Мешверет, Ахмет Рыза, пресса, газета, армяне, меньшинство.

* Проф. док., университет Бозок, факультет литературы и естественных наук, кафедра истории / Йозгат
tahaniyazikaraca@gmail.com.tr

Türk İnkılâbı'na Dair Metinler: Ali Rıza Seyfi'nin *Gazi ve İnkılâp* (1933) Kitabı Üzerine Bazı Gözlemler

Mehmet Özden*

Özet

1930'lar Türkiye'si'nin siyasi praksi Kemalizm etrafında şekillenmiştir. Kemalizm, toplumsal gerçekliğin Osmanlı monarşisi yerine Türkiye Cumhuriyeti tarafından temsil edilmesine yol açan Mustafa Kemal Atatürk'ün modernleşme projesidir. Projenin ideolojisi, dönemin aydınları tarafından çeşitli yorumlarla desteklenmiştir. Bahriye Subayı Ali Rıza Seyfi[oğlu] (1879- 1958) bu yorumcular arasındadır. Kemalizm'i milliyetçilik ve modernizm açısından olumlayan *Gazi ve İnkılâp* adlı kitap 1933'te yayımlanır.

Olumlamaya kitap boyunca bir retorik eşlik eder. Mustafa Kemal Atatürk kitabın asıl öznesidir ve o bir partizan retorik tarafından ikonlaştırılır. Üslubuna kahramanlar teorisi eşlik eder, Seyfi teoriyi Mustafa Kemal Paşa'nın da dâhil olduğu büyük adamlara göre okur. Ayrıca Türk tarihini de yorumlar ve Osmanlı hanedanını Türklerin aleyhine işleyen bir düzen kurmakla eleştirir. Bu eleştirilere Türk milliyetçiliğinin dili hâkimdir. Kitabın son bölümlerinde Kemalizm'in modernleşme programı açıklanır ve desteklenir. Ali Rıza Seyfi'nin *Gazi ve İnkılâp*'i bir Kemalizm'i destek metindir.

Anahtar Kelimeler

Kemalizm, Ali Rıza Seyfi, *Gazi ve İnkılâp*, milliyetçilik.

* Doç.Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Ankara
ozdenmehmet1908@gmail.com

Giriş

Cumhuriyet dönemi Türk modernizmini şekillendiren kemalizmin fikri repertuarı ve politik içeriğinde, Osmanlı reformculuğunun dört ana ekseninde toplanabilecek özellikleri etkili olmuştur. Bunlar: '1- Kişilerin otoritesi üstüne kurulu bir onur anlayışından, kurallar ve yasalar üstüne kurulu bir onur anlayışına geçiş, 2- Evren düzenini anlamada, din'den pozitif bilim anlayışına geçiş, 3- Avam-havas ayrılıkları üstüne kurulmuş bir topluluktan, halkçı bir topluluğa geçiş, 4- Bir ümmet toplumundan, bir ulusal devlete geçiş' (Mardin 1983: 24).

Şüphesiz 19. yüzyıl Osmanlı toplumsal eğilimlerini yansıtan bu dört eksen, nihai çözümü değil, bugün de devam eden bir tartışma zeminini ifade eder; ancak Kemalizm, 1. maddede dillendirilen yeni onur anlayışı bahsinde, şikâyet konusu olan sultanın keyfiliklerinden kurtulmak için anayasal monarşi çözümünü yeterli bulmayacak, 29 Ekim 1923 günü Cumhuriyeti ilan edecektir.¹ Din yerine bilimi ikâme etme girişimi ise Gazali'nin yerini A. Comte'e bırakmasıyla sınırlı epistemolojik bir tâdili değil, Şark Medeniyeti yerine Batı uygarlık küresine dahil olmaya yönelmiş ontolojik bir dönüşümü de kapsar. İlkın Türklerle Batı arasında Türkler aleyhine işleyen mesafenin nedeni, Batı'nın bilim merkezli bir uygarlık kurması, fakat Türklerin miadını doldurmuş Şark medeniyetinin kültür ve kurumları karşısında kesin bir pozisyon almak yerine ikircikli davranmalarıdır. Oysa Şark medeniyeti, bilim adamları yerine hurafenin mümessili olan ulemaya, tarikat şeyhlerine, kişiyi pasifize eden kederli bir müziğe, kadim İran şuarâsının kalıplarını tekrarlayan ve gerçek hayatta karşılığı olmayan beyitlere vs. prim vermektedir.² Kemalist algı ve pratikte bilim, sonuç olarak laikliğe, uygarlık değiştirmeye, muasır medeniyete giden uzun ve geniş yola açılmaktadır.

Türk Devriminin halkçılığına ve milliyetçiliğine kapı açan 3. ve 4. eksenleri ise, Osmanlı saray elitlerinin tarihi ayrıcalıklarına meydan okuduğu gibi, hanedan yerine (muhayyel) Türk kimliği ve ulusu etrafında yeni bir sadakat ağı oluşturmayı hedefler. Cumhuriyetçi halkçılık, 9 Eylül 1923'de Mustafa Kemal Paşa'nın kurduğu Halk Fırkası'nda kurumlaşmış ve 'sınıfsız, kaynaşmış bir kitleyiz' sloganıyla özetlenmiştir.³ 2-11 Temmuz 1931 tarihlerinde Ankara'da toplanan I. Türk Tarih Kongresi ve onu izleyen Dil Kongrelerinde ise yeni kolektif kimlik adresi olarak Osmanlı yerine Türk gösterilmiştir. *Türk*, Osmanlı kimliğinin aksine bir hanedanı değil, ulusu nitelermekte ve onun tarihi, kadim uygarlıklara merkezlik etmiş Orta Asya steplerine uzanmaktaydı.⁴

Kemalizmin politik ilkeleri ise CHP kongrelerinde belirlenmiştir. 1927 CHP İkinci Kongresinde Ebedi Şef Mustafa Kemal Paşa *Nutuk*'u okumuş, dört yıl sonraki 1931 kongresinde ise altı ok, kemalizmin esasları olarak kabul edilmiştir.⁵ Altı Ok, 1937 yılında 1924 Teşkilat- Esasiye kanununa dahil edilerek, salt CHP'nin değil, ayrıca Türkiye Cumhuriyetinin kurucu ilkeleri olmuştur.

Türkiye'nin 1923- 1938 dönemine ilişkin ideolojik ve siyasi bir panoraması için Atatürk'ün *Nutuk, Söylev ve Demeçler*'i ile 1927'den itibaren dört yılda bir toplanan CHP Kongre zabıtlarının resmi belgeler olarak değeri açıktır. İlâveten Kemalist projeyi kitaplarıyla destekleyen aydınların rolü üzerinde durmak gerekir. 1926 tarihli ilk yayın Celal Nuri'nin *Türk İnkılâbı* ile sonuncusu 1938 tarihli Peyami Safa'nın *Türk İnkılâbına Bakışlar*'ı arasında çok sayıda yayın vardır. Cumhuriyet'in ilanının 10. yılına denk gelen 1933'te ise kutlamalı yayınlar başlamış, o yıla düşen kitap sayısı zirveye çıkmıştır. İşte onlardan biri *Gazi ve İnkılâp*, yazarı Ali Rıza Seyfi'dir (biyografi hakkında bk. Ergun (ty) 455-456). Bu makale, Ali Rıza Seyfi beyin *Gazi ve İnkılâp* kitabının Kemalizmi yorumlayışına odaklanacaktır.

Gazi ve İnkılâp “İki Söz”le başlar:

“Cihanın en büyük, en kavrayıcı inkılâplarından birinin önündeyiz; müsait yüzlerce yıllar ve müsait binlerce şerait altında yaşayan Avrupa milletlerinin bu gün gerisinde kaldıkları inkılâp, Türkiye'de yürümektedir. Gazi İnkılâbı'nın ve onun gürbüz oğlu olan on yaşında ‘Genç Türk Cumhuriyeti’nin kurulduğu temel ile onu kuran kahraman onların kudretine iman, Türk milletinin bir tek hayat tılsımıdır” (1933: 8).

Yazarın “Söz”üne hâkim olan, sözü abartılı sıfat ve metaforların içinden dillendiren retorik, tüm kitaba egemen bir söylem biçimidir. En ileri örneği 1930'lar Avrupa'sı Nazi Almanya'sında görülür; demagoglara özgüdür ve J. Goebels bunu bir sanata dönüştürmüştür. Retoriği bekleyen akıbet, politikanın hizmetkârlığıyla, propaganda aracı olmaktır. Bu durumda ne söylendiğinden daha çok nasıl söylendiği, içerikten ziyade biçim önem kazanır.⁶ Bir fikir vardır; tek şefin, tek partinin, tek devletin fikri. O hâlde, monizm açısından *Gazi ve İnkılâp*'ın içeriği, 1930'lar Avrupası'nın totaliter eğilimlerine uygundur, diyebiliriz hemen. Ali Rıza Seyfi ‘Türk gerçekliği’ni Gazi, CHP ve Türk İnkılâbının gerçekliğine indirger; diğer tüm gerçekliklere Türkiye'nin tek resmi gerçeğine göre not verir. Diğer yandan, Kemalizm yorumunda, milli gerçekliği beşeri gerçeklikle uyumlu kılmaya özen gösterir.

‘Türk İnkılâbı’ yerine “Gazi İnkılâbı” tabirini tercih eden *Gazi ve İnkılâp*, 107 sayfadan ibaret bir kitapçıktır. Alt başlıkları şöyle: “İnkılâbı Yapan” (9-16), “Büyük Adam’ın Kudreti” (17-22), “Gazi Türkiye’yi Ne Halde Buldu?” (23-35), “Gazi ve Türk Gençliği” (36-49), “Dini İnkılâp ve Türkçe İbadet” (51-63), “Türk İnkılâbında ‘Siyasi Seciye’nin Unsurları ve ‘Büyük Örnek’ (65-76), “İnkılâpçı Cumhuriyet-İnkılâpçı Vatandaş” (77-88), “İnkılâp, milli kültür ve milli seciye” (89-93), “Türk inkılâbı ve milliyetçilik” (95-107).

I. İkon ve İkonografi: Gazi ve Büyük Adamlar

22 sayfalık ilk iki bölüm: “İnkılâbı Yapan” ve “Büyük Adam’ın Kudreti” inkılâbın öznesi Gazi ve Büyük Adamlar etrafında ikonografi inşasına hasredilir. Burada mitolojik dilin kimi unsurları ile Yeşilçam senaryo dili buluşur, ‘acı çeken ve halâskârını bekleyen bakire’ alegorisi üzerinden ana fikre geçilir:

“Gazinin hayatını yazmak, Gaziyi anlatmağa çalışmak!

(...) Nasıl söylemeli: Beşeriyeti, yüzlerce asırdan beri ağlayan, inleyen, ayaklar altında çiğnenen, sokaklarda hayvani iştihaların aşikâr sermayesi olan bir bakire farzediniz; evet, böyle farzediniz ve bu farz ve tasavvurunuzun fecaatinden korkmamak cesaretini gösteriniz!

Sonra, tabiatın namütenahi asırlar sinesinde büyütüp inkişaf ettirdiği ‘idrak ve muhafazai nefis’ kudretinin tam mümessili yüksek bir kahramanın, zaman perdesi arkasından çıkarak dev adımlarile geldiğini, o sokak oyuncağı olmuş ezgin, yaralı bakireyi kollarından tutup kaldırdığını tasavvur ediniz: Mustafa Kemal işte o kahramandır” (1933: 10).

Oradan M. Kemal’in “iptidai şımarık” Aşıl, “fırsatların oğlu çılgın” İskender olmadığına geçer. Gazi, Luther gibi “mahdut bir din muntikasının faal ifadesi” ya da Cromwell gibi “isyankâr bir cemaatin feveran ateşi” hiç değildir. Washington ise “Gazi’nin yanında çocuktur.” Yalnız milliyet kaygısıyla değil beşeriyet endişesiyle düşündüğünü ima eden Seyfioğlu, Mustafa Kemal’i büyük politik-askeri simaların/kahramanlar kadar moral önderlerle de kıyaslar: Konfüçyüs, Buda ve Zerdüş... Nihayet, elbette, geride onlar kalmıştır⁷ ve hatta beşeriyet nihai kertede Gazi’de tecessüm eder (1933: 12).

“Gazi ve Türk Gençliği” (36-49) başlığı altında ise Gazi bu kez Türk gençliği ile birlikte cehalete karşı savaşın başkomutanı olur; üsluba militarist metaforlar eşlik eder:

“Her memleketin gençliği, o memleketin yaşama ve yükselme mücadelesinde sigortasıdır.

Bu çok kudretli ve emin sigortanın değerini bu son senelerde anlamamış memleket yoktur; vatanlarının müceddidi olmak gayretinde bulunan (Mussolini)ler Çekoslovakya'da mazarik ve Beneş'ler, Almanya'da Hitler ve bütün Anglosakson memleketleri mütefekkirleri gençliği tensike başvurmuşlar; lakin Türk gençliği, bütün bu millet gençlerine karşı hem Liderlerinin büyüklüğü ve hem üstlerine aldıkları vazife ve mesuliyetin kıymet ve ihtişamı bakımından çok yüksektedirler.” (Seyfi 1933: 38)

Ali Rıza Seyfi Bey, yapısalcılığın diliyle konuşmak gerekirse, bilinçli bir subjektivizm sergiler, kaleminden çıkan satırlar ona özgüdür. Diğer yandan gaye bir ikonografi inşa etmekse retorik uygun bir araçtır ve yazarın tebliğci, kararlı, tereddütsüz ve bu vadiye yeni söz bulma gayretini yansıtan cümleleri, kısaca bu retorik, öznelidir. Fakat dış bilinç; Ali Rıza beyin subjektivizmini başına buyruk, gayesiz, serazad bir öznellikten çıkararak dış bilinç 1933 Türkiye'sinin politik yapısıdır ve nesnelidir. Başka bir ifadeyle, yazarın özneliği ve o özneliğin ideolojik içeriği, onu kuşatan ve Gazi Mustafa Kemal Paşanın merkezinde olduğu Türk siyasetinin dış-nesnel gerçekliği ve politik matrisiyle uyumlu bir öznelliklerdir. Bu açıdan o, Türk devriminin organik aydınıdır. O bu sıfatıyla retorik, ikonografinin merkezine Gazi'yi yerleştirir, CHP'ye; devrin tek partisine tek bir satır bile tahsis etmez. Bu bilinçli ihmali de keza dış-nesnel gerçekliğin, firkanın değil, Mustafa Kemal Paşa'nın 'Ebedi Şef' oluşunda temayüz eden aktüel-politik gerçekliğin bir yansıması saymak gerekir. Oysa bir önceki Meşrutî dönem, Enver, Talat ve Cemal Paşalar örneklerinin gösterdiği gibi, tek kişi ile değil bir Cemiyet/Fırka tarafından (İttihat ve Terakki) kısaca kolektif önderlik tarzında temsil edilmekteydi.⁸ Ali Rıza beyin sadece Gazi'ye, Tek Adam'a yönelik politik övgüleri, bu sebeple, iktidarın kurumsal yapısındaki değişimin ve de iki dönemi birleştiren genel hürriyetçi söylemin⁹ takatsizliğinin de göstergesidir. Esasen ister meşrutiyetçilik, ister cumhuriyetçilik şeklinde kimlikleşen Türk hürriyetçiliğinin tarihini, İstibdat'dan Hürriyet'e uzanan tek bir çizginin talihsiz kazalar sonucunda deformasyona uğramasıyla değil, o hürriyetçiliğe gizlenmiş elitizmin baskın çıkmasıyla açıklamak daha doğru olur. Nihai kertede Ali Rıza Seyfi'nin *Gazi ve İnkılâp*'ında inkılâbın Gazi'nin fillerine bağımlı bir yan anlatıya mahkûm olmasında, özneliği değil, reel-siyasi durumu aramak gerekir.

Ali Rıza Seyfi “Büyük Adam’ın Kudreti” başlığını seçer kitabının ikinci bölümüne. Yazarımız aslında (tek bir) Büyük Adam’dan değil, büyük adamlardan bahsederek bir ulu kişiler panteonu resmeder; küçük adamlara büyük adamların yanında saf tutmalarını salık verir, çünkü böylesi hem kendileri, hem beşeriyet için hayırlı olacaktır. Büyük adam bir yandan kerameti herkeşçe malum vasıfların sahibidir, zira onlar keşifler ve icatlar tarihinde isimlerine rastladığımız yüce şahıslardır (Seyfi büyük adamlar kataloguna düşman ordularına mağlubiyetten başka seçenek bırakmayan savaş şeflerini dâhil etmez). Netice olarak tarihi süreci bilhassa seçkinlerin fiillerinden ibaret gören bu kuramı savunmakla yazar Gazi övgüsünü genişletmiş olur. Diğer yandan büyük adamlar nazariyesinin bir tarihi vardır; Ali Rıza Seyfi’nin gençliğinde üyesi olduğu Jön Türkler, Carlyle’a ilgi göstermişlerdi: “Genç Türklerin güçlü elitist temayüllerinin diğer ilginç neticesi ‘Büyük Adamlara Hürmet’ gibi fikirlere ilgi göstermeleriydi. Carlyle’ın kahramanlar nazariyesine fart-ı muhabbetleri vardı. İttihat ve Terakki üyelerinden biri Carlyle’ın Kahramanlar Üzerine, Kahramanlara Perestij ve Tarihte Kahramanlık’ın tercümesini planladiysa da bu tasavvur gerçekleşmedi.” (Hanioglu 2001: 309).

Eski bir Jön Türk olan Ali Rıza Seyfi de benzer cümleler kurar:

“Tabiat mükemmellerin, kudretlilerin, dâhilerin hizmetçisidir; onlar için mevcuttur. O büyük adamlar dünyayı temizleyen, sağlamlaştıran âmillerdir. Onlarla beraber yürüyebilenler hayatı sevinçli ve kudret verici bulurlar; Hayat ancak böyle bir yoldaşlıkta ve yoldaşlığın kuvvetine inanmamızla kabili tahammül ve tatlı olur...” (1933: 17).

Dört sayfalık ‘Büyük Adamın Kudreti’ bölümünde Carlyle’ın *Kahramanlar*’ının diliyle konuşur.¹⁰ Dört sayfa boyunca Gazi hiç zikredilmez ama büyük adamların evsafı serdedilir, dil gene özeldir:

“Büyük adam, gökteki seyyarelerin üzerine basarak etrafı seyredir. Adı serserilerse senelerce didişirler, dolaşırlar da sonunda kazandıkları fikir ve tecrübe kendi pabuçlarından geniş değildir...” (1933: 19)

“Din, büyük adamlara, insanlığın koruyucularına karşı duyduğumuz sevgili ve derin saygıdır” diyerek dini büyük adamlara saygıya indirger (1933: 18).

Onun tarihi, toplumsal yapılar veya uygarlık alanları üzerinden değil de Büyük Adamlar üzerinden okumasını eleştirmek nispeten kolaydır. Diğer yandan metni merkeze alarak yapılacak bir iç tenkitte, *Gazi ve İnkılâp*’da muhtelif fikirlerin uyumunu dikkate almak gerekir. Bu açıdan beşeriyet,

insanlık gibi evrensel bir kategori ile tekil kahramanlar, istisnai kişiler; *Übermensch* söylemi telif edilememiş gibi görünür. Yazar bu çelişkiyi büyük adamları beşeriyetin hizmetkârı olarak takdim ederek aşar (!). Başka türlü söylemek gerekirse, Seyfi'nin Büyük Adam'ı, mağlup orduların cesetleri üzerinde muzaffer bir eda ile kılıcını sallayan bir komutan değil, diğer tüm insanlara faydası dokunan kişidir:

“Bugün Amerika'ya giden her gemi kullandığı haritayı Kristof Kolomp'dan almıştır.

“Her roman, her destan Omiros'a borçludur.

“Elindeki pulanyasıyla tahtayı rendeleyen her marangoz bu gün adı unutulmuş bir muhterin dehasından ödünç almaktadır” (1933: 20).

II. İdeoloji: Türkçülük

A. Bir Tarih Yorumu Olarak Türkçülük: Osmanlı Versus Türk Halkı

Ali Rıza Seyfi, merkeze ikonun /Gazi'yi koymakla birlikte çok katmanlı bir söylem/retorik kullanır. Büyük adamlar, milliyet ve beşeriyet bu söylemin birbirini besleyen, denetleyen eksenlerinden birkaçıdır. Zaten salt ikonografi üzerinden yazılacak bir metin, kuru bir methiyeden ibaret olacaktır, o halde ideolojik desteğe duyulan ihtiyaç zaruridir. İdeoloji Türkçülüktür. Bu ideoloji kendini ifade ederken keza gene retoriğe müracaat eder:

“Mücrim bir hanedan, (...) dejenere Osman oğulları (...) ve onların kullandığı hilafet unvanı ki kanlı eller ve muhteris dalkavuklar tarafından uzun asırlardan beri sefil ve hayvani iştihalı sultanları kuvvetlendirmek için kullanılan bir alet, zulüm ve seyyiatın çirkin yüzünü saklamağa yarayan bir yalancı maske..” dir (1933: 24-25).

Bu retorik giderek ideolojiye dönüşecektir; mücrim, dejenere, sefil ve hayvani iştiha gibi kötülük sıfatları öznesini bulacak, faili kötü kılan fiiller bahsinde ideoloji retoriğin içinden söylemlenecektir. Osmanlı hanedanının kötülüğü Türk halkını ihmal etmesindedir:

“Türk halkı son üç dört yüz sene içinde maddi bakımdan inanılmaz azaplar çektikten başka en mukaddes ananeleri unutturulmak istenilmiş, cihan tarihinde ve düşmanların dilinde binlerce senedir şeref ve saygı ile anılan ‘Türk’ adı bile bir hakaret sözü olarak konuşmaya, lügat kitaplarına geçirilmiş, Türkün kabalığı, fenalığı, kabiliyetsizliği için yine ‘Türküm’ diyenler ve Türk ekmeğini yiyenler tarafından darbı meseller uydurulmuştur” (1933: 26).

Osmanlı toplumu salt muktedirler ve madunlar olarak iki farklı ve zıt kompartımına bölünmüş gibidir: Bir yanda hanedan ve işbirlikçi memurları diğer yanda ise Türk halkı. Bu çeşit bir Türkçü-halkçı eleştiri önce Ziya Gökalp ve Ömer Seyfettin gibi münevverlerce geliştirilmişti. Seyfi Bey bu kültürel tenkide iktisadi boyutlar eklerken İkinci Meşrutiyetin milli iktisatçılığından beslenir:

“Tutulan cinayetkâr siyaset ve gösterilen kayıtsızlık yüzünden Osmanlı imparatorluğu camiasında bulunan ve bütün ‘Türk olmıyan’ anasır, hatta yabancı memleketlerden toplanmış tufeyliler geniş memleketin bütün kazanç ve devlet kapılarını ellerine geçirmişlerdi” (1933: 26-27).

Burada yankılanan iktisat maddesi Türklere yapılan fenalıklar faslının merkezine yerleşir ve pek çok sayfa bu bahse ayrılır. Uzayıp giden sayfalarda Türk, nüfusu savaşlarla azalan fakir ve hastalıklı köylülerden ibarettir; ticari şebekeyi kontrol eden gayri Müslim tüccarların insafına terk edilmiş sahipsiz ve zavallı bir kitledir.

Fakat ilk menfi ve asli fail olan hanedanla Türk köylüsünü istismar eden ikinci dereceden suçlu tüccar arasında doğrudan bir ilişki kurulmaz. Seyfi bir yerde “tutulan cinayetkar siyaset ve gösterilen kayıtsızlık” yüzünden Hıristiyan anasıra askerlik yaptırılmamasına hayıflanır (1933: 26-27). Gayri Müslimlere ticari imkânları cömertçe sunan fakat Türklere askerlik ve rençberlik dışında bir alternatif sunmayan Hanedan/Babîâli resmi Kemalist eleştiride zaman zaman karşımıza çıkan türdendir. Ama o, daha sonrakiler gibi, tenkidin dayandığı olguya; Türklerin köylü/asker, Hıristiyanların ise tüccar olmalarının şüphesiz Osmanlı toplum tarihinde konjonktürel bir karşılığı bulunduğu aldırılmaz. Seyfi'nin bu olguya dair yorumu, gerçekliği çarpıtmak anlamında ideolojiktir. Seyfi Agop'un zengin Mehmet'in fakir olmasından, dahası Agop'un askerlik yapmamasından padişahları sorumlu tutmaktadır. Oysa padişahlar için 1826 sonrası yeni ordu oluşturmak meselesi, birinci derecede Agop'a asker kıyafeti giydirmek değildi. Ayrıca Osmanlı padişahları, Ali Rıza Seyfi'nin suçlamalarının aksine, cedit ordunun Müslüman Türklerden oluşturulmasını İngiliz sefirinin tazyikleriyle değil özgür iradeleriyle kararlaştırmışlardı. Onlara göre, ancak efradı Müslüman Türklerden müteşekkil bir orduya güvenilebilirdi.¹¹ Başka bir ifadeyle, İsevilerle Musevilere, sadece Ali Rıza bey değil, onun eleştirdiği padişahlar da güven duymamakta idiler.

Sadece bu bölümde değil, kitap boyunca tarihe, geçmişe sürekli dipnot düşer Seyfi. Tarih heveskârlığına rağmen, ya beceremediğinden ya da bil-

hasa, akademik bir dil kullanmaz. 'Osmanlılar Türk düşmanıdır' iddiasını son üç dört yüzyıla yayar, özneyi genelleştirir; padişah ve sadrazam isimleri ya da Balta Limanı Muahedesi gibi somut belgelerle ilgilenmez. Geçmiş her durumda kötüdür. Oysa bugün, Yeni Türkiye, Kemalist Türkiye, iyi'yi, Türk tarihinin kayıp asırlarının telafisini temsil etmektedir. Geçmiş, zaman olarak tarih, bu Türkçü ideolojik kurgu içinde sadece kötülükler dönemidir:

“Bu Enderun hükümeti ve yabancılar grubu asıl mal sahibi, evin asıl efendisi, devletin daima çekilmiş kılıcı olan Türk'ü muzır bir unsur gibi görüyor, idare işlerine karışmasını, hatta gördüğü müthiş zulümden şikâyet etmesini bir küstahlık sayıyorlardı. (...) Türk inkılabının milliyetçiliği işte böyle cismi ve ruhu ezilmiş bir milleti kaldırmak, onun hala kanyan derin yaralarını sarmak, onun susamış dudaklarına saf ve diriltici benlik kevserini sunmak için açılan mesaî yoludur” (1933:100- 101).

Böylece geçmişe ilişkin önceki bütün cümleler aslında bugünün iyiliğini vurgulamaya hizmet eder. Başka türlü söylemek gerekirse tarih ideolojileştirilir, ideoloji tarihselleştirilir.¹²

B. Türkler ve İslâm: Yarım Kalmış Bir Başarı Öyküsü

Yazara göre Türk'ün İslam'la ilişkisi, steplerin bu özgür soylusunun kadınları kafese kapatana bir Araba dönüşmesini içermez. Türklerin Müslümanlaşma süreci, onların tamamıyla Araplaşma süreci değildir. Aksine “inzi batçı, otoriteye itaatkâr, anaşiden müteneffir bir seciye taşıyan Türk, derin bir teslimiyet ve sadakatle Müslümanlığa gir[miştir] ve ahlakı ve akidesi bozulmuş Arapları arka safta bırakarak Müslümanlığın en azimli ve fedakâr hâdimi, müdafii ol[muştur]” (1933: 97). Takip eden satırların Müslüman Türk'ün İslam'a hizmetlerine ayrılacağını tahminde müşkülât yoktur artık. Buradan Türklerin Hindistan'da, Bağdat'ta Abbasi hizmetinde ve sonra Selçuklu idaresinde İslam'ın müdafii olduklarına geçilebilir. İslam'ın sadece askeri olmadıklarından, medeniyetine de ciddi katkılar sağladıklarından dem vurulabilir. Nitekim olan da budur:

“Türkler bir taraftan Bağdat mıntıkasile Horasan ve Maveraünnehir'de şark medeniyetinin ilim ve fen şubelerini, tıp, hey'et, kimya, riyaziye gibi fenleri ileri götürürken İran mıntikasına giren Türkler de edebiyat mıntikasında ilerlemekte idiler.” (1933: 98-99)

Fakat bu medeni Türklerin, ne yazık ki, kendi dillerini ihmal etmek ve Arap ve Fars lisanlarını yücelterek benimsemek gibi esaslı kusurları vardır.

Selçuklu ve Osmanlı sarayları ve idareci tabakaları Arabî ve Farisîye iltifat ve itibar etmişler, Türkçe ise üst sınıfların entelektüel desteğinden mahrum kalarak sadece halk nezdinde, ama doğal bir iç gelişim göstermiştir. Türkiye Cumhuriyeti şimdi bu uzun asırların bilinçli ihmali telafi etmekte, Türkçeye ve Türk halkına iade-i itibarda bulunmaktadır (1933: 99- 100). Bu yorumun istihdaf ettiği şey Türk İnkılâbı'nın, bir kusur ve yapaylık manzumesi olan tarihin değil, doğal ve organik olan halkın politik ifadesi olduğudur. Politik/organik Türk de esas misyonunu ifa eden, uygarlığa katkı sunandır. O asıl Türk elinde sadece kılıç ve ok değil, divit ve hokka da tutar. Tam da burada önceki satırlarında zaten milliyetin yanına beşeriyeti ilave ettiğini hatırlamak gerekir. Beşeriyet, uygarlık, dahası Türklerin uygar bir kavim olduğu tezi bir yıl önceki Türk Tarih Kongresi'nde karara bağlanmıştır üstelik. Ama bu kabil bir uygarlık kaygısının, Türk merkezli bir tarih anlatısı/yorumu ile erozyona uğradığı gözden kaçır. Türk olmaksızın bir uygarlık tarihi bahsi anlamsızmış gibi, uygarlık Türk tarihinin bir türevi hâline getirilir. Türklerin İslam'a girmesiyle "ahlakî ve akidesi bozulmuş arabları"nın önüne geçtiği bahsinde de Araplara Türklerle temas haricinde bir rol verilmemiş olur.

III. Türk İnkılâbının Açılımları

A. Makbul Milliyetçilik Olarak Hars Milliyetçiliği

Yazarın tarihten çıkıp modern milliyetçiliğin patikalarında yol aramasına son iki bölümde; "İnkılâp, milli kültür ve milli seciye" ile "Türk inkılâbı ve milliyetçilik"te rastlanır. İlk bölümde Kemalist milliyetçiliğin temel kodları, ikincisinde milliyetçi tarih tefsir edilir. Kitabın bütününde aranan 'hangi milliyetçilik' sorusunun cevabında Seyfi, Ziya Gökalp'in gizli bir takipçisi olarak yakalanır. Diğer yandan bu iki bölümde fikir retoriğinin tutaklığından kısmen azat olur:

"Kültür (Hars) dediğimiz şey bir milletin manevi mevcudiyetidir. Çok kuvvetle diyebiliriz ki; kültür, hatta asıl millettir. (...) Müşterek ve kuvvetli bir milli seciye ile birbirine bağlı olmayan fertlerin, zümrelerin teşkil ettikleri millet bir 'Hakiki millet' değildir. Bu bir küme, bir sürüdür." (1933: 89- 90).

Seyfi'nin milliyeti etnik homojenlik üzerinden tanımlamak yerine, kültürel bir cemaat olarak tahayyül etmesi karşısında -her ne kadar bu tahayyül sert bir kaygıyla seslendirilse de- onun hayırhah bir milliyetçilik terminolojisine sahip olduğu da kabul görebilir. Buna mukabil politik bağ, 'yurttaşlık' kriteri sekteye uğrar. Hâlbuki yurttaşlık bu kertede sadece kavramsal değil

politik bir tercihtir; o olmayınca cumhuriyetin halk iradesi boyutu boşlukta kalmaktadır.

Devrimcilik ve milliyetçilik; tartışmaya Türk inkılabının bu iki ilkesi de dahil edilir. Devrimlerin, kozmopolit ve milliyetçilikten uzak olduğu görüşüne hak verir Seyfi. Milliyetçiliğin bazı insanları endişeye düşürmesine de şaşmamak gerekir. Zira milliyetçiliğin iki formu değişik derecelerde tehlikelidir. İlk milliyetçilik türü “küçük kudretsiz, hususile yeni istiklale kavuşmuş ve beşeri kültürde geri milletlerde görülen milliyetçiliktir ki kendisinden başkasına hayat hakkı vermeyen haşin bir Şövenizm mahiyetini alır” (1933: 95-96). Diğer tehlikeli milliyetçilik ise Çarlık Rusyası, Kayzer Almanyası, Fransa gibi kuvvetli ve kültürlü devletlerin emperyalist milliyetçiliğidir.

Yazarın bu tehlikelerden, gerek milliyetçilik ile devrimci kozmopolitizm arasındaki çelişkiden, gerekse milliyetçiliğin tahripkâr örneklerinden, özgün Türk inkılabını bağışık tutmaktan başka çaresi yoktur. Zira Türk milliyetçiliği, milli ve medeni vasıfları barış içinde bir arada yaşatır:

“Bizim milliyetçiliğimiz, ne memleket içinde yıkıcı, ne de memleket dışında istilakâr değildir. Ancak diriltici, yaratıcı ve kudret verici bir milliyetçiliktir. (...) Yeni Türk inkılabındaki milliyetçiliğin en dikkate şayan ve aynı zamanda en kuvvetli ve ümit verici vasfı, bir milletin milletler arasında ve medeniyet sahasında vazife almak ve açık alınla hak ve mevki isteyebilmek.” (1933: 96).

Kısaca söylemek gerekirse Kemalist milliyetçiliğin amacı, milleti, medeni milletler/muasır medeniyet camiasında kabul görececek bir kerteğe getirmektir. Milliyetçilik böylece medeniyetçiliğe dönüşecektir. Burada milliyetçiliğin dili oryantalizmin diline dönüşür: “Türkiye Cumhuriyeti işte bu hayati noktayı düşünerek Cumhuriyet camiası altında yaşayan halkı namzet olduğu medeni hizmetleri yapacak hâle getirmek işine girişmiştir” (1933: 96).

B. Fabrika Yerine Şapka: Temsili Modernlik Olarak Kemalizm

Kemalist hissiyatın sözcüsü olan Ali Rıza Bey için Türk'ün tarihi bir mağduriyet tarihidir; lakin bu madun ve mağdur imge, eski rejim eleştirisinde bir işleve sahip olsa da muasır medeniyet için referans olmaya yetmez. Sanayi programı ve/ya şapka devrimi için Orhun kitabeleri, Köroğlu destanı dipnot verilemez. Kemalist algıda modernliğe temsiller, simgeler düzeyinde geniş bir alan bırakılması biraz da bu yüzdendir. Şapka ve Latin alfabesi, Turhal Şeker Fabrikasından bu yüzden daha değerlidir. İnkılâbın

sosyolojisi, temsili modernliği bürokratik duyarlılıklar etrafında şekillendirmeyi becerebilir artık. Modernleşmiş bürokrasinin kıyafet tarzı sokağa teşmil edilerek Türk kamusal görüntüsü batılıların temaşa zevkini rahatsız etmeyecek bir biçime kavuşturulur. Görüntü hiç olmazsa İstanbul'da turistleri rahatsız etmeyecek kadar muntazamdır:

“Şu satırları yazdığım gecedен daha iki gün evvel, Galata köprüsünden Ankara caddesine gidiyordum. Dördüncü Vakıf hanının önünde şehrimizi ziyarete gelmiş İtalyan gençlerinden bir küme gördüm. Onlar dört yanlarına caddeyi dolduran halk akıntısına seyyahlara mahsus tecessüsle bakarlarken hemen aklıma o mahut kıyafet, perişan ve mülevves başlıklar, rengârenk püsküllü fesler manzarası tekrar geldi, kendimi te'min etmek ister gibi uzun kalabalık caddeye baktım. (...) Baş kisveleri muntazam olan ve o yüzden –çünkü baş kisvesi kadar kıyafeti düzgün gösteren amel yoktur- eskice elbiseleri bile muntazam görünen vakur, faal bir halk kümesi akıp gidiyordu. İhtiyarsız bir geniş nefes aldım...” (1933: 34-35).

Şapka devrimine karşı çıkanları anlayışsızlıkla suçlar. Onlar Gazi'yi anlamamışlardır. Hâlbuki Yüce Gazi, şapka giymeyi emrederek fesi kaldırırken “kahraman milletimizin baş kisvesindeki çirkinliği; Anadolu köylüsünün asırlardan beri zavallı başına bir bela gibi dolanmış kalmış o yağlı fesle renksiz, sefilâne paçavraları” düşünmüştü (1933: 33).

Seyfi, şapkaya muhalefeti yüzeysellik, tembellikle, hain bir kıskançlıkla, en münevver görünmek isteyenlerin kaprisleriyle açıklar. Eleştiriyi peşinen ret ve mahkûm eden bu anti-entelektüel dil, otoriter bir dünya görüşünün taşıyıcısıdır. Ancak bu kapris taşıyıcı dil, Kemalizm'de mündemiç teorik-kitabi unsurlarla modernlik temsillerinin yerini, tartışmaya bir davet daha anlamına gelir. 1930'larda Kadro dergisiyle başlayan ve 1960'larda ivme ve kesafet kazanan Kemalizm'i sosyalist terminolojiyle zenginleştirme çabalarına rağmen, bu dil simgelerin -şapka, başörtüsü, Onuncu Yıl marşı vs. sonuç olarak metinlerden daha belirleyici olduğunu, kimlik göstergesi gibi çalıştığını gösterdi. 'Metin' inkılâp tarihi boyunca muhteva ve şekil değişirse de simgeler dost ve düşmanı belirlemede sabit kaldı. Göstergenin/gösterenlerin fikrin yerini alması, daha önce dendiği gibi, Tanzimat'ın kozmopolit kamusallığının aksine Kemalizm'in memur kamusu / asri memurun modernlik takıntıları içinde teşekkül etmesiyle ilgiliydi.

C. Laiklik ve İslami Bilinçaltı

Ali Rıza Seyfi'ye göre beşeriyet, kendi ürettiği hurafelere kendini mahkûm eden bir yanlış bilinçle de malûldü. Bu ezeli ve kolektif yanlış bilinç, kötülüğün ruhani ve cismani iktidarlarını üretti ve insanlık tarihi böylelikle esaret tarihiyle özdeşleşti. Bu yargılar esasen reel-dinin esaretle bağlantısına dair imalardır ve yazarın teorik-kitabi dine dair yargılarıyla birleştiğinde bir bütünlüğe kavuşur. Yazar için din “fadıl, kerim, rahim” bir ebedi nizamdır, cemiyetin ruhundan çıkmıştır, “vicdandan vicdana dökülen nehirdir” (1933: 57).

Dini, ontolojik boyutu dışında, kendinde bir gerçeklik olmaktan çıkarıp cemiyet ve beşeriyetin inzibat ve refahına da indirger:

“Zaten din dediğimiz müessese de ancak cemiyetlerin ve beşeriyetin dünyevi inzibat ve refahını temine çalışan bir müessese değil midir?” (1933: 88).

Bu satırların teorik değerinin, dönemin din algısını göstermesiyle sınırlı olduğu söylenebilir. Böyle olmakla birlikte yazar burada durmaz, selevi bir din âlimi gibi dinin sosyal tarihini tenkide girişir: Saltanat kölesi ulema arasında Hristiyanlıktan, Yahudilikten dönme kişilerin orta zamanların garp akidelerine benzeyen skolastik bir felsefe oluşturmalarından şikayet eder; akliyyun ile nakliyyun arasındaki mücadeleden nakliyyunun galip gelmesine hayıflanır, kitabı mukaddes milli dillere çevrilirken Kur'an'ın Türkçeye çevrilmemesinden müteessir olur. Bu teessür halleri aslında, laik yeni bir bilincin altında, Müslüman şuur altının devam ettiğini gösterir; bu çeşitten gösteren ise sadece yazarın değil, Türk laikliğinin bir çelişkisi-dir. Söz gelimi aşağıdaki satırlar pekâlâ Mehmet Akif'in kaleminden de çıkabilirdi:

“Arapça Kur'an okunan bir camiye ibadete gidiyorsunuz, yahut dini bir merasimde bulunuyorsunuz, etrafınız yüzlerce, belki de binlerce dindasınınız ile doludur; hoca efendi Kur'an'dan bir parça okuyor; tabii hiç birimiz bir şey anlamıyoruz. Her ne kadar yüzümüzde bir heyecan veya teslimiyet, belki de gönlümüzde müphem bir huşu ve hürmet varsa da, bu hâl vuzuhlu bir anlayıştan, şuurlu bir alâkadan ileri gelmemiştir. Bu duygularımız, bu duruşlarımız hep insiyaki bir neticedir: Maddi muhitimizin, adeta dekor ve biraz da musikinin hayâl ve âsabımızda uyanırdığı bir hadisedir. Bu yüzlerce, binlerce insanda müşterek, mutabık bir heyecan ve anlayıcı, yaratıcı bir idrak hamlesi yoktur; çünkü meç-

hul üzerinde hakiki ittifak ve iştirak zaten mümkün değildir” (1933: 61-62).

Türk inkılâbının bir başka tezadı da budur, anlaşılan Türkçenin anlaşıl-mayan Arabî'nin yarattığı kadar hayal ve heyecan yaratamamasıdır; müp-hem üzerinde ittifak olmadığını iddia ederken müşahhas üzerinde ittifak olduğunu zannetmesidir.

D. Muhafazakârlığa Karşı Devrimcilik

Yazarımız muhafazakârlığa düşmandır: Ona göre bu, sadece Osmanlı ku-suru da değildir; tüm cemiyetleri ataletten eski gelenek ve göreneklerdir, kökeni insanlığın karanlık zamanlarına, ilkel korkularına kadar uzanır. Bunu eskiye duyulan muhabbet değil belki ama yeniden duyulan endişe besler. Hulâsa muhafazakârlık bir çocukluk hastalığıdır, hem de cemiyetle-rin doğal durumudur.

“Cemiyetler ve cemaatler muhafazakârlığın müstahkem mevziidir. Bu hâl, o cemiyeti yapan fertlerden her birinin bilhassa fazla muhafazakâr olması demek değildir; cemaatlerin daha muhafazakâr görünmesi, tari-hi sebeplerle kendisini dört taraftan sarmış olan ayrı ayrı mahiyette bağları söküp atmak için müşterek bir azim ve irade, bir muhakeme ve karar birliği gösteremeyecek bünyede olmasındandır” (1933: 78).

Seyfi, çareyi gene İkon'da görür; “büyük bir teşkilatçı; Dahi bir nazım (...) büyük lider (...) bir işaretile koca bir milleti asırlardanberi olduğu yere bağ-layan bağları parçalar ve umumi, şuurlu bir ileri hareketi başlar” (1933: 79). Ancak cemiyete güvenmeye gelmez; o bu ileri harekete rağmen kendi ma-sallarına sığınıp tekrar ataletten düşebilir. Sanki o sürekli devrim taraftarıdır. Ayrıca atalet ve tevakkuf tehlikesi Avrupa ve Amerika için de geçerlidir:

“Avrupa'nın, Amerika'nın bugünkü basmakalıp düşüncelerinde bu va-ziyeti daha vazih ve canlı olarak görebiliriz... Son otuz senenin tecrü-beleri, hele büyük harpten sonraki siyasi ve iktisadi vaziyet, yaşamak is-teyen milletler için, muhafazakârlığın lüzumunu düşünmeği bırakalım, hatta geniş mikyasta (Liberalizm)in bile kâfi olmadığını güneş gibi or-taya çıkarmıştır” (1933: 79).

“Basmakalıp” Avrupa demokrasisi yerine askeri nizama sahip bir toplum modeli tavsiye ve telkin edilir:

“Muntazam bir taburun bir günde yürüyeceği yol, bir başıbozuk küme-sinin üç günde alacağı yoldan fazladır. İntizamsız, kontrolsüz bir adam

kümesinin büsbütün yolu kayb etmesi, gece karanlığı içinde bilmiyerek ters cihete yürümesi, hatta bir bataкта boğulması tehlikesi bile vardır” (1933: 80).

Hemen ardından Avrupa demokrasisi ‘klişe demokrasisi’ olarak yerilir; oralarda insanlar rey sandığında oylarını attıktan sonra bağdaş kurup otururlar. Seyfi burada sanki ‘kamusal insan’ın kaybına ağıt düzmekte, daha ileri bir demokrasi tasavvur etmektedir. Oysa her dem faal demokrasi talebi bu kez ‘cemiyet huzuru’yla sınırlanır:

“Sözler muhitte anarşi çıkaracak, birtakım vatandaşların imanını bozacak, hâsılı cemiyete her hangi bir şekilde zarar verecek mahiyette olursa söz hürriyetine izafe ettiğimiz parlak şerafet nerede kalır?” (1933: 82-83).

Bütün bu alıntılar metnin (sözde) çelişkilerini sergilemez, ideolojisini açıklar. ‘Karakolda doğru söylemek, mahkemede şaşırmaq’ değildir söz konusu olan. Zira yazar halk için değil devlet ve asrilik adına demokrasi talep etmektedir.

IV. Esaret Tarihi Olarak İnsanlık Tarihi

Kitabın görece en şaşırtıcı bahsi Aydınlanma felsefesinin kodlarından hareketle yaptığı ve “Dini İnkılâp ve Türkçe İbadet” başlığı altında yer alan insanlık/uygarlık tarihi yorumudur. Maksat Türk laikliğini Aydınlanma’nın evrensel norm ve nosyonlarıyla takviye etmektir:

“Yazılı tarihin başladığı binlerce senelerdenberi insan kümelerinin idaresi birçok zalim reislerin eline geçmiş ve milletlerin yorgun omuzları üzerine cebren kurulan tahtlarda birçok merhametsiz, hain padişahlar, imparatorlar oturmuştur; fakat şuna inanmalıyız ki: İnsan kümelerinin, cemaatlerin ve milletlerin en büyük düşmanı, en zalim, kahir hükümdarı yine kendi cehaletleri, yine kendi kendilerine uydurdukları batıl itikatları ve körce inanışları olmuştur” (1933: 51).

Makbul tarih(çiliğ)in insanlık tarihi olması ve bu tarihin somut ve karmaşık boyutlarının soyut felsefi kavramlarla -akıl, özgürlük, laiklik gibi- etrafında değerlendirilmesi açıktır ki Aydınlanma’nın¹³ ürünüdür. Seyfi için sanık sandalyesinde oturması gerekenler zalim kral ve sultanlar değil, cehalet ve hurafenin esiri olan halktır. Fakat yazar için Aydınlanma bahsi, sadece geçici bir duraktır, nitekim geçmiş zamanı örten siyah bulutlar bir kahramanın zuhuruyla dağılır; o kahraman ‘kılıcı öyle adi demir ve çelikten değil nurdan ve güneşten yapılmış’ olan Mustafa Kemal’dir. Böylelikle insanlık tarihi tek insana, Aydınlanma Felsefesi Büyük adamlar nazariyesine teslim edilir:

“Gazi; Yunanlıları Marmara ile Akdenize dökdükten ve cihangir Garp devletlerinin merhametsiz elini büktükten sonra işte bu kırılmamış zinciri kırmak, bu çetin Gordiyom düğümünü söküp atmak gazasına girişmiştir. Bu Gaza yalnız Türklerin değil, bütün milletlerin gazasıdır.” (1933: 57)

Sonuç

Ali Rıza Seyfioğlu'nun tercüme-i hâline ilişkin ayrıntılı bilgiler S. Nüzhet Ergun'dadır. Ergun, onun daha Rüştüye yıllarında okumaya yönelik ciddi bir hevesinin olduğuna ve bilhassa halk edebiyatına aşırı iptilası yüzünden divan şiirinden nefret ettiğine işaret eder. Okuma ve yazma hevesi Donanma subaylığından erken emekli oluşunu hızlandırmış olmalıdır. Yazarlık ürünlerinin Osmanlı donanma tarihinin Turgut Reis, Barbaros Hayreddin Paşa gibi efsanevi isimlerini de kapsadığı da hatırlanırsa, onun milliyetçiliğinin ordu kaynaklı referansları olduğu düşünülebilir. Ancak bu milliyetçilik, beşeri-insani olana atıflarla dengelenmek istenir. Keza halk edebiyatı düşkünlüğünde belirginleşen edebi halkçılığı, onun Kemalist halkçılığa geçişini kolaylaştırmış olmalıdır. Donanma subaylığı ile yazarlığının yanı sıra Abdülhamid-i Sâni dönemi üniversite gençliğinin bir çeşit kaderi olan Jön Türk kimliği onun için de geçerlidir. Jön Türkler'den Mustafa Kemal Paşa önderliğinde bir grup 1923 sonbaharında Türkiye'de Cumhuriyet ilân edip yeni bir Türkiye inşasına giriştiklerinde Ali Rıza Bey bu projeye destek verdi. *Gazi ve İnkılâp* bunun gösterişli bir apolojisidir.

Açıklamalar

- ¹ Cumhuriyeti kuran kadro, hafife ve jurnale dayalı Sultan II. Abdülhamit'in yönetim tarzını, hem keyfi ve hem de devlet çıkarları açısından tehlikeli bulan Jön Türkler içinden çıkmıştı. Jön Türklerin siyasi serüvenleri için, kendisi de Prens Sabahattin taraftarı bir Jön Türk olan Ahmed Bedevi Kuran'ın *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele* kitabında detaylı bilgiler vardır (1956: 93-545).
- ² Kemalizmin eski müzik ve şiirle ilgili yargılarında Ziya Gökalp etkili olmuştur. Gökalp esasen Osmanlı kültürünün biri seçkinlere özgü ve yapay, diğeri halka ait ve otantik iki kompartmana bölünmüş olmasından şikâyetçiydi. Ancak Gökalp'in kültür-medeniyet ayrımı ve İslâmlaşmak prensibinin Türk devriminde karşılığı yoktur. Gökalp ile Kemalizm arasındaki ilişkiler için bk. (Parla 1989: 81-101).
- ³ Cumhuriyet Halk Partisi için bk. (Tunçay 1923-1981), (Uyar 1998).
- ⁴ Türk kavramının Tek Parti dönemindeki serüveni için bk. (Yıldız 2001: 87 vd).
- ⁵ Tek parti dönemi CHP kongreleri için bk. (Giritlioğlu 1965: 55-115).

- ⁶ Franco Moretti'nin retoriğe dair yazdıkları "*Gazi ve İnkılâp*" için de yol göstericidir: "Retoriğin toplumsal, duygusal, partizan bir niteliği, kısacası değer-biçici bir niteliği vardır. İnanırmak iknanın zıddıdır. Amacı öznelarası bir hakikati doğrulamak değil, belli bir değerler sistemine taraftar kazanmaktır." (2005: 12)
- ⁷ "Gazinin yaptığı inkılâp, uyandırdığı 'İleri!' hareketi –iyi düşünülünce- (Konfüçiyos)ların, (Buda)ların, 'Zerdeşt'lerin beş altı bin senelik beşeriyet tarihinde uyandırdıkları hareketlerden çok yüksek, çok mühimdir." (Seyfi 1933: 13-14).
- ⁸ İttihat ve Terakki, 1905'den itibaren Dr. Bahattin Şakir gibi aktivist unsurlar marifetiyle Cemiyet etrafında bir efsun, bir kült yaratmayı ihtilalci maksatları için uygun görmüştü (bk. Hanioglu, 2009: 249-258).
- ⁹ Jön Türklerin hürriyetçiliklerini tahdit eden elitizmleri hakkında bk. Hanioglu, 2001: 308-311.
- ¹⁰ Carlyle 1976. Carlyle'nın 19 yüzyıl İngiliz sosyal düşüncesindeki yeri ve onun sanayileşen mekanik bir topluma dönük endişeleri için bk. Williams 1961, s. 85-96.
- ¹¹ Yeniçeriliğin kaldırışından Tanzimat'a kadar uzanan dönemde Osmanlı ordu meselesinin çok yönlü analizi için bk. Yıldız 2009.
- ¹² Anarşist, liberal, muhafazakâr ve radikal ideolojilerin tarihi yorumlayışları hakkında bk. White 2008: 38 ve devamı.
- ¹³ "Aydınlanma'nın tarih yazımı 'aydınlanma' sözcüğünün düşündürdüğünü aşacak ölçüde mistifiye edilmiştir. Bunlara göre tarihin merkez noktası, modern bilimsel ruhun doğuşudur. Ondan önce her şey bâtil inançtı, karanlık, hata ve sahtekârlıktı. Bunların da tarihi olamazdı; tarihsel incelemeye değmez oldukları için değil yalnızca, içlerinde ussal ya da zorunlu bir gelişme olmadığı için; onların öyküsü, bir alığın anlattığı, hiçbir anlamı olmayan, güriültü patırtı dolu bir masaldır" (Collingwood 1990: 93). Aydınlanmanın antikite ve Hristiyanlık karşısındaki pozisyonunun ayrıntılı bir analizi için bk. Gay 1995: 31-419

Kaynaklar

- Ali Rıza Seyfi (1933). *Gazi ve İnkılâp*. İstanbul: Sinan Matbaası.
- Carlyle, Thomas (1976). *Kahramanlar*. Çev. Behzat Tanç. İstanbul: Kutluğ Yay.
- Collingwood, Robin George (1990). *Tarih Tasarımı*. Çev. Kurtuluş Dinçer. İstanbul: Ara Yay.
- Ergun, Sadettin Nüzhet (ty). *Türk Şairleri*. İstanbul: Zaman Basımevi.
- Gay, Peter (1995). *The Enlightenment, The Rise of Modern Paganism*. New York London: W.W Norton&Company.
- Giritlioğlu, Fahir (1965) *Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii*, Cilt 1, Ankara: Ayyıldız Matbaası.

- Hanioğlu, Şükrü (2001). *Preparation For A Revolution, The Young Turks, 1902-1908*. Oxford: Oxford University Press.
- (2009). “İtihatçılık”, *Dönemler ve Zihniyetler, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*. IX, İstanbul: İletişim Yay. s. 249-258.
- Kuran, Ahmet Bedevi (1956). *Osmanlı İmparatorluğunda Yenileşme Hareketleri ve Milli Mücadele*. İstanbul: Baha Matbaası.
- Mardin, Şerif (1983). ‘Yenileşme Dinamiğinin Temelleri ve Atatürk’, *Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk*. İstanbul: N.Eczacıbaşı Vakfı yay.1983,s.23-48
- Moretti, Franco (2005). *Mucizevi Göstergeler*. Çev. Zeynep Altok. İstanbul: Metis Yay.
- Parla, Taha (1989). *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm*. İstanbul: İletişim yay.
- Tunçay, Mete (1981). *Türkiye Cumhuriyetinde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*. Ankara: Yurt yay.
- Uyar, Hakkı (1998). *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Fırkası*, İstanbul: Boyut Yay.
- White, Hayden (2008). *Metatarih, Ondokuzuncu Yüzyıl Avrupa’sında Tarihsel İmgelem*. Çev. Mehmet Küçük. Ankara: Dost Yay.
- Williams, Raymond (1961). *Culture and Society 1780-1950*. Edinburg: Pelican.
- Yıldız, Ahmet (2001). *Ne Mutlu Türküm Diyebilene’-Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları(1919- 1938)*, İstanbul: İletişim yay.
- Yıldız, Gültekin (2009). *Neferin adı Yok, Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti’nde Siyaset, Ordu ve Toplum (1826- 1839)*. İstanbul: Kitabevi Yay.

Texts Related to the Turkish Revolution: Observations on *Gazi ve İnkılâp* (1933) by Ali Rıza Seyfi

Mehmet Özden*

Abstract

The political praxis of Turkey during the 1930s was determined by Kemalism. Kemalism was Mustafa Kemal's modernization project which allowed Turkish sociological reality to be represented by Republicanism instead of Monarchy. The Kemalist Project and its ideology were also accepted and supported by the intellectuals of the time through a variety of commentaries. One such intellectual was Ali Rıza Seyfi (1879-1958), an Ottoman military officer and writer. One of his books, *Gazi ve İnkılâp* (*Gazi and the Revolution*), was published in 1933, and it confirmed Kemalism based on nationalism and modernization.

This confirmative process was fully accompanied by partisan rhetoric. Mustafa Kemal Atatürk was the main subject of the book, and he was also iconized through this rhetoric. The author's style is marked by the theory of heroism, and Seyfi reads this theory according to the "grand men" including M. K. Atatürk. In addition, Ali Rıza Seyfi makes an evaluation of Turkish history, criticizing the Ottoman dynasty for setting up an order against Turkish people. This criticism is dominated by the language of Turkish nationalism. The final chapter of the book explains and defends the Kemalist program of modernization. Seyfi's book is a typical text supporting and promoting Kemalism.

Keywords

Kemalism, Ali Rıza Seyfi, *Gazi ve İnkılâp*, Nationalism.

* Assoc. Prof. Dr., Hacettepe University, Faculty of Letters, Department of History / Ankara
ozdenmehmet1908@gmail.com

Тексты о турецкой революции: некоторые выводы по книге Али Рыза Сейфи «Ветеран и революция» (1933)

Мехмет Озден*

Аннотация

Политическая жизнь Турции 30-х годов XX века формировалась вокруг теории кемализма. Кемализм – это проект модернизации Мустафы Кемалю Ататюрку, подразумевающий замену общественной реальности Османской монархии Турецкой Республикой. Идеология проекта была поддержана интеллигенцией того периода в различной интерпретации. Бахрие Субаи Али Рыза Сейфи (оглу) (1879-1958) является одним из этих интерпретаторов. Его книга «Ветеран и революция», поддерживающая кемализм с точки зрения национализма и модернизма, была издана в 1933 году.

На протяжении всей книги текст сопровождается риторикой. Мустафа Кемал Ататюрк является основной темой книги и его риторика иконизирована одним партийцем. Согласно стилю текст сопровождается теорией героев, автор рассматривает эту теорию в лице великих людей, включая Мустафу Кемалю. Кроме этого, автор интерпретирует турецкую историю и критикует Османскую династию с точки зрения турецкого национализма, то есть, что она создала порядок, направленный против турок. В последних разделах книги раскрывается и поддерживается программа модернизации кемализма. Книга «Ветеран и революция» Али Рыза Сейфи является поддержкой кемализма.

Ключевые слова

кемализм, Али Рыза Сейфи, Ветеран и революция, национализм.

* Доц. док., университет Хажеттепе, факультет литературы, кафедра истории / Анкара
ozdenmehmet1908@gmail.com

Dede Korkut'ta Halk Hukuku UNSURLARI

Fikret Türkmen*

Özet

Dede Korkut Kitabı'nda örf-âdet hukuku yahut geleneksel halk hukuku (örfî hukuk) açısından oldukça çarpıcı örnekler bulunmaktadır. Bu örnekler Dede Korkut Hikâyelerinin sosyal düzenimiz için önemli hukukî prensipler içerdiğini göstermektedir. Bu nedenle Dede Korkut Kitabı, Türk hukuk tarihi için önemli bir kaynaktır. Ancak, bu konuyla ilgili yapılan çalışmalar yeterli değildir. Bu makalede, Dede Korkut Kitabı halk hukuku açısından ele alınmış ve incelenmiştir. Dede Korkut Kitabı'ndaki; Oğuz cemiyetinde suç sayılan davranışlar ve ceza hukuku, İslamiyet öncesi geleneksel bozkır cemiyetinde rastlanan hukukî durumlar ve devlet anlayışı ile ilgili hükümler tespit edilmiş ve örnekler eski Türk hukuku çerçevesinde değerlendirilmiştir. Ayrıca, Dede Korkut Kitabı'ndaki halk hukuku ile ilgili örnekler, modern hukukun kaynakları arasında değerlendirilebilir. Bu makalede, Dede Korkut Kitabı'nda yer alan halk hukuku örnekleri ile modern hukuk arasındaki ilişkiler de değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Dede Korkut, Korkut Ata, Hukuk, Halk Hukuku, Örfî Hukuk.

Hukuk, bir toplumda uyulması gerekli olan ve sosyal düzeni sağlayan kuralların toplamıdır. Resmî hukuk, toplumdaki yenileşme ve ihtiyaçlara göre değişir. Devletin yasaları veya emirleri ile bu değişiklikler gerçekleşir. Halk arasında ise yazılı kaynaklarda bulunması şart olmayan

* Prof. Dr., Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü / İzmir
fikret.turkmen@ege.edu.tr

başka kurallar bulunmaktadır. Bir toplulukta aynı veya benzer davranışlar ve ortak tutumlar, ortak bir kural haline gelir. Fertler bu kuralları benimser ve bununla ilgili davranışları tekrarlar. Böylece gittikçe genişleyen bir çevrede bilinçli veya bilinçsiz tekrar edilen bu ortak davranışlar örf ve âdet kuralı niteliği kazanır (Akı 1989: 132-133). Halk hukuku da denilen bu kurallar, etnik grupların tarihinden, dinî özellik ve emirlerden de etkilenerek tarihin derinliklerinden süzülerek gelmişlerdir ve o toplumu temsil ederler.

Eski metinlerde *törü* veya *törö* olarak geçen terim, bugünkü anlamıyla hukuk demektir. Türk topluluklarında devlet, emretme salahiyetine sahip ve o emri de icra gücü olan sosyal bir kurumdur. Bu, devletin hükümlerlik hakkıdır. Bu hak, Türklerde hükümdardadır. Bu emretme, öğüt verme veya sözünü geçirme olgusu, insan üstü vasıflarla ilahî bir güçle mücehhez olmayı gerektirmektedir. Bu ilahî güç ise hükümdarlara hastır. Başlangıçtan beri *ilahî misyon hukukuna dayalı* bir sistem dinî topluluklarda görülmüştür. Ancak Türklerde siyasî birlikler dinî özellik taşımamaktadır. İdarecinin salahiyetleri sınırlıdır. *Kutadgu Biliğ*'te hükümdarlık makamının millete hizmet olduğu sıklıkla vurgulanmıştır. Ayrıca, "Hizmet etmekle kul, bey olur." diyerek hükümdarın, iktisadî istikrar, adil kanun ve asayiş sağlama ile görevli olduğunu söyler (Kafesoğlu 1977: 225).

Dede Korkut Kitabı'nda izlerini gördüğümüz hukukî unsurlar, bu şeklini almadan önce, eski Türk devletlerindeki insan unsuru ile birleşmiş bir kuruluş ve işleyiş tarzı olarak görülebilir. Açık-dar mekan veya açık-geniş mekanda yaşayan Türk topluluklarında devlet kurulurken herhangi bir ailenin kılıç gücü ile değil, idarecilerle işbirliği yapan halkın gayreti ve katkısı ile gerçekleşen siyasî bir teşekkül olmuştur. Orhun Kitabeleri'nde "illedük ilin.. kaganladuk kaganın yitirü idmiş = Türk kavmi il yaptığı ilini... kağan yaptığı kağanını kaybedivermiş" demektedir (Ergin 1970: I. Doğu satır 6-7, II. Doğu satır 7). Aynı metinde "Babam kagan (İlteriş) 17 er ile harekete geçti. Bunu işiten dağdakiler, o vadakiler toparlanıp geldiler. 70 sonra 700 kişi oldular...(Hakanlığı) atalarının törelerine göre kurdular" demektedir (Ergin 1970: I. Doğu satır 11-13, II. Doğu satır 11-12). Bu teşkilatlanma prensibi ve inancı, Dede Korkut Kitabı'nda da İslamize edilerek devam edecektir (geniş bilgi için bk. Köprülü 2005).

Türklerin İslam kültür çevresine geçişlerinden sonra bu durumun değişmeye başladığı görülür. Hukuk'un İslam esaslarına dayandırılması

zarureti, Türklerde ikili bir sistemin uygulanması sonucunu doğurmuştur. Bir yanda şer'i hukuk, diğer yanda geleneksel hukuk etkisini sürdürmüştür. Geleneksel toplumda hiçbir dönemde şer'i hukuk tam bir hakimiyet kuramamış, hükümdar iradesi ve hükümet kararları da şer'i hükümler kadar etkili olmuştur (Önder 1976: 226).

Örf kavramı, İmam-ı Âzam Ebu Hanife'den beri, İslam-Türk hukukçularını da yakından ilgilendirmiştir. İslam hukukunda dört önemli kaynak vardır. Bunlar 1. Kitap (Kur'an-ı Kerim), 2. Hadis (sünnet), 3. İcma-i ümmet, 4. Kıyas-ı fukaha'dır. Bunlardan ilk ikisine asıl kaynaklar anlamında, *aslü'l-asıl* denilmiştir. Son ikisi ise ilk ikisinde halli gereken mesele halledilemezse, o konuda icma -toplama, birleştirme- ile halledilirdi. Eğer icmada da netice alınamazsa kıyasla, yani bir şeyde sabit olan hükmün diğer bir şeyde de, bir rey veya içtihat neticesinde karara bağlanması ile halledilirdi. Sonuçta Mecelle'de belirtildiği gibi, *âdet muhkemdir* yani örf ve teamüle göre hüküm verilmektedir.

Modern hukukun öncülerinden sayılan Alman bilgini Friedrich Karl von Savigny,

Hukuk kaideleri insan iradesiyle; insan şuuru ile yapılmaz, icad edilmez. Hukuk kendiliğinden halk içinde ve halkın ruhunda doğan, her cemiyete, her devre, ihtiyaç ve telakkilerine göre değişen bir nizamdır. Bundan dolayı hukuk biyolojik uzviyetler gibi, ancak tekâmül ile meydana gelir. İçinde tekamül ettiği cemiyet fertlerinin mensup bulunduğu etnik grubun, yaşadığı muhitin ve zamanın, toplumsal ve iktisadî münasebetlerin bu oluştaki tesiri kat'idir. Böylece hukuku meydana getiren etken insanın şuurulu iradesi olmayıp halk ruhudur ve hukukun ideal kaynağı, daha doğrusu ideal doğuş şekli, kanun değil, örf ve âdettir." (Nahya 1975: 105-106)

diyerek, örf ve âdetlerin önemini vurgular.

Bir geleneğin örf ve âdet hukuku haline gelmesi için, maddî, ruhî ve hukukî olmak üzere üç unsurun bulunması gerekir. Maddî unsurdan kasıt, bir âdetin istikrarlı ve uzun bir devre, üstelik aynı tarzda devamlı olmasıdır. Gelenek, ancak o zaman hukukî bir merteye kazanır. Osmanlı hukukunda Kanuni Sultan Süleyman döneminde derlenen örf ve âdetler *Kanun-nâme* adıyla kanun mertebesine yükselmiştir. Bu derlemelerden

bir örnek verecek olursak; “Mera yerlerinde tayin-i hudud yoktur. Kadimden ve ne yerde davar yürüyegelmiş ise, ol mahallerde yürür. Kadim kırk, elli yıla denilmez. Kadim oldur ki, onun evvelin kimesne bilmeye” şeklinde kayda alınmış ve yazılı hukuk haline gelmiştir. Buraya kadar anlatmak istediğimiz konu, geleneksel halk hukukunun mahiyeti ve önemidir. Bu husustaki tanımın tarihî gelişimi yanında modern hukuk, örf ve âdet hukukunu; “Bilinçli veya bilinçsiz olarak tekrar edilen davranışlar zaman içinde insanlar için bir alışkanlık haline gelirse toplum da bunu benimser ve aksi davranışları bir yaptırıma bağlarsa, bu örf ve âdet hukuku olur” şeklinde tarif etmiştir (Bilge 1994: 49). Örf-âdet hukuku yetkili bir organ eliyle bilerek ve istenerek oluşturulmuş kurallar değildir. Toplum içinde kendiliğinden oluşan bu kurallar, toplumun vicdanında ve ruhunda yer alırlar (Akıntürk 2006: 81). Örf ve âdet hukuku modern hukukun kaynakları arasında bulunmakta, hukukun bütün disiplinleri için kaynak olarak kabul edilemez. Söz gelimi, ceza hukukunda örf ve âdetler her zaman kaynak olarak kullanılmazlar. Modern hukukun temel prensiplerinden biri *kanunsuz suç ve ceza olamaz* şeklindedir. Bu ne tür hareketin suç olarak kabul edileceğinin ve bu suça nasıl bir ceza verilebileceğinin önceden belirlenmesi demektir. Kanun tarafından suç ve cezası belirlenmemiş bir eylem, örf ve âdete göre suç olsa bile, modern hukukta suç olarak kabul edilemez.

Medenî hukuk ve ticaret hukukunda ise, her iki kanun da uygulanabilir. Bir hüküm yoksa, hakim örf-âdet hukukuna göre karar verir. Türk Medenî Kanunu (son değişikliklerle yürürlüğe giriş tarihi 08.12.2001) ve Ticaret Kanunumuzdaki ilk maddelerde, örf ve âdetlere büyük önem verilmiştir. Böylece yürürlükteki hukukun da örf-âdet hukukunu göz ardı etmediğini görülmektedir.

Aynı durum uluslararası hukukta da karşımıza çıkmaktadır. Kişiler arasında açık bir mutabakat gerektirmeyen örf-âdet kuralları, iç hukuka göre daha büyük bir önem kazanmıştır. Temel nitelikteki birçok uluslararası hukuk kuralı, uluslararası örf ve âdet hukukunun yazılı hale getirilmiş şeklidir (Sur 2008: 70). Uluslararası hukukun aslî kaynakları arasında yer alan örf ve âdet kuralları iç hukuktaki *tamamlayıcı ve boşluk doldurucu* vasfının da çok üzerine çıkmış ve gerek varlığı, gerekse etkisi ve gücüyle uluslararası hukukun en önemli düzenleyicisi olmuştur.

Yukarıda belirtmeye çalıştığım örf-âdet hukuku yahut geleneksel halk hukuku açısından incelendiğinde Kitab-ı Dede Korkut'ta oldukça çarpıcı

örnekler bulunmaktadır. Bu konuyla ilgili yapılan çalışmalar henüz yeterli olmadığı için ben sadece görebildiğim, örf-âdet hukuku olarak incelenebilecek başlıkları tespit ettim. Bu konuda daha önce yapılmış çalışmalar içinde, Azerbaycanlı Me'sum Melikova'nın "Dede Korkut Kitabında Hukukî Meseleler" (Melikova 2001: 40-51) adlı makalesi dışında doğrudan konu üzerinde yoğunlaşmış araştırma görmedim. Bu makalede de Dede Korkut'taki kadın anlayışının eski Zerdüşt anlayışına bağlanması eğilimi dikkati çeker. Bunun dışında elbette pek çok bilim adamı (Fuat Köprülü, Sadri Maksudi Arsal, V. A. Gordlevsky, A. İnan, İ. Kafesoğlu vb.) çeşitli incelemelerinde yer yer bu konuya temas etmişlerdir.

Bütün bu çalışmalarda Dede Korkut Hikayelerinin, Oğuzların bir teşkilat şemasına yani idare hukukuna bağlı olduğu görüşü ortaktır. Eserde Oğuzların hükümdarı Bayındır Han'dır. Ondan sonra Kazan Bey gelir, daha sonra Oğuz ülkesi iç ve dış Oğuz olmak üzere (Üçok-Bozok) ikiye ayrılır. Kazan Bey aynı zamanda İç Oğuz'un beylerbeyidir. Dış Oğuz'un beylerbeyi ise Kazan'ın dayısı Aruz'dur. Bunların idaresinde daha sonra 24 Oğuz boyunun beyleri gelirler. Bu siyasî ve idarî düzen içerisinde aksakal Dede Korkut, Oğuzların akıl hocası, ozanların piri, keramet sahibi ve müelliftir (Ergin 2003: 9). Dede Korkut'un giriş kısmında Korkut Ata'nın danışmanlığı hakkında etraflıca bilgi verilmektedir. O, Bayat boyundan bir erdir. Oğuz'un tam bilicisidir. Ne derse olur, gaipten haberler verir. Allah onun gönlüne ilham eder. Ne iş olursa olsun ona danışılır, o ne buyurursa kabul edilir.

Korkut Ata, toplumda hem sosyal düzenleyici hem de dinî yönü olan bir danışmandır. O, daha girişte takdim edilmekte ve onun ağzından Oğuz töresi sıralanmaktadır. Dualar ve beddualarla O, Oğuz cemiyetine bilgi ve tecrübelerini aktarır. Aslında bu bilgilerin büyük bir kısmı İslamize edilmiş eski Türk töresinden ibarettir. Aile hukukuna esas teşkil eden kadının statüsü, toplum içindeki kadın tipleri ile örf ve âdetlerimize göre kadın davranışlarının nasıl olması gerektiği anlatılır.

Dede Korkut'taki *Dirse Han Oğlu Boğaç Han*^{*} hikayesinde Bayındır Han'ın idareci sıfatıyla yılda bir kere ziyafet vererek Oğuz beylerini toplaması ve toplumdaki ataerkil aile hukukunun günlük hayatın her safhasında nasıl karşımıza çıktığını gösterir. Ziyafette kesilen hayvanlar

* İncelemede, Muharem Ergin. *Dede Korkut Kitabı-İnceleme*. Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2003 kullanılmıştır. Alıntılardaki sayfa numaraları bu kitaba aittir.

bile, çoğalmaya engel olmasın diye erkeklerden seçilmektedir. (Attan aygır, deveden buğra, koyundan koç kesmek gibi...)

Dua ve dileklerle oğlan çocuğun doğması ve hüner göstererek (mesela boğayı öldürerek) isim alması; taht ve beylik almak için hüner göstermenin şart olması, örf ve adet hukukunun esaslarından bazılarıdır.

Kırk yiğitten yirmisi oğlanı kötülerken ve babasının cezalandırmasını isterken Boğaç'ın yaptıklarını şu şekilde sıralamaktadırlar:

Nerede güzel ortaya çıktı ise çekip aldı, aksakallı ihtiyarın ağzına sövdü, ak bürçekli kadının sütünü çekti (...) Sen var iken av avladı, kuş kuşladı. Anasını yanına alıp geldi. Al şarabın keskininden aldı, içti. Anası ile sohbet eyledi. Babasına kast eyledi. (...)

Hanlar Hanı Bayındır'a haber varır, Dirse Han'ın oğlu böyle görülmemiş şey yapmış derler, seni çağırırlar. Bayındır Han'ın katında sana gazap olur (Ergin 2003: 26-27).

Bu sayılan davranışların hepsi Oğuz cemiyetinde suç sayılan davranışlardır. Cezası genellikle ölümdür. Zaten Dirse Han da "Varın getirin öldüreyim, böyle oğul bana gerekmez" (Ergin 2003: 27) diyerek, suçun cezasını da söyler.

Dede Korkut'ta ceza hukuku ile ilgili oldukça bol malzeme bulunmaktadır. Hangi suçların hangi ceza ile tecziye edileceği açık açık ifade edilmektedir. Mesela, meşru müdafaa hakkı bunlardan biridir. Suç unsurunun ortadan kaldırılması için Dirse Han'ı azmettiren 40 kişi, azmettirme veya zorlama fiilini meşru kılmak için, "oğlun seni onu öldürmeden sen oğlunu öldürmeğe bak" (Ergin 2003: 28) diyerek tehlikeyi ortadan kaldırmanın suç olmayacağını belirtmekte oğlunu öldürme fiilini haklı göstermeye çalışmaktadırlar.

Bu konuda halkın anlayışını açık bir senaryo içinde anlatan olaylar "Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Esir Olduğu Destan"da geçmektedir.

Baktılar gördüler altı bölük toz indi. Kimi der: geyik tozudur, kimi der: düşman tozudur. Kazan der: geyik olsa bir veya iki bölük olurdu, bu gelen bilmiş olun, düşmandır, dedi.

(...) Oğlan der: Düşman diye neye derler? Kazan der: Oğul onun için düşman derler ki, biz onlara yetişsek öldürürüz, onlar bize yetişse öldürür, dedi. Uruz der: Baba içinde bey yiğitleri öldürseler

kan sorarlar mı? Davalarlar mı? Kazan der: Oğul bin kafır öldürsen kimse senden kan davalamaz (Ergin 2003: 93-94).

Yine aynı hikâye geleneksel hukukun, halk anlayışının bir başka orijinal örneği daha vardır. O da şöyle anlatılmaktadır:

“Uruz esir oldu babasının haberi yok. Öyle sandı ki düşman yenildi. Atın gemini çevirdi, geri döndü. Geldi oğlunu bıraktığı yerde bulamadı. A beyler oğlan nereye gitmiş olabilir, dedi. Beyler der: Oğlan kuş yürekli olur, kaçıp anasına gitmiştir, dediler. Kazan karardı, döndü der: Beyler Tanrı bize bir hayırsız oğul vermiş, varayım onu anasının yanından alayım, kılıç ile paralayayım, altı bölük edeyim, altı yolun ayırımında bırakayım, bir daha kimse yaban yerde arkadaş koyup kaçmasın, dedi” (Ergin 2003: 98).

Bu iki olay bozkır medeniyetindeki ölüm cezasının nelere, hangi suçlara ve ne kadar pragmatik amaçlı verildiğini göstermesi bakımından son derece dikkat çekicidir.

Birinci olayda Uruz, henüz dost kimdir, düşman kimdir bilmezken, adam öldüren birinden kan hesabının sorulacağını ve dava açılacağını bilmektedir. Bu da bozkır geleneksel hukukunun herkes tarafından bilindiğini göstermektedir.

İkinci olay ise bir başka değerler sisteminin hukuka yansımasını göstermektedir: “Bir daha kimse yaban yerde arkadaş koyup kaçmasın” (Ergin 2003: 98).

Arkadaşı bırakıp kaçmak, yukarıda anlatıldığı gibi, oğul bile olsa, ölüm sebebi olarak kabul edilmektedir. Modern hukukta da savaş sırasında düşmandan kaçmak ağır bir suçtur. Bu başkasına ibret olacak bir ceza ile cezalandırılmalıdır. Hatta anasının yanına kaçtığını zannettiği oğlunu, kılıç ile parçalayıp altı bölük edecek ve altı yol ayırımına bırakacaktır. Zaten savaştaki korkaklık en büyük ayıp olarak değişik yerlerde sık sık tekrarlanır.

Hikâyeyi anlatan sanatçı, “O gün kara çelik öz kılıçlar çalındı. O gün kargı dili kayın oklar atıldı, alaca ejder sivri mızraklar batırıldı. O gün *namertler kalleşler sapa yer gözetti.*” (Ergin 2003: 97) derken bu inancı ve değeri işaret eder. Bu kalıp ifade, savaş olan her hikâyede tekrarlanarak özellikle vurgulanmaktadır.

Hikâyelerdeki hukukî yapının temelinde; suç ve ceza (ceza hukuku), kabile teşkilatı, savaş kararı verme (Han buyruğunun önemi), ad verme, evlat edinme, arabuluculuk yapma (Dede Korkut sık sık arabulucu olur), iç asayişin sağlanması, vasiyet, af ilanı gibi günümüz modern hukukunda da yer alan geniş bir yelpaze görülmektedir.

Biz bunlardan İslamiyet öncesi geleneksel bozkır cemiyetinde rastlanan bu hukukî durumları teker teker incelemek yerine, sadece suç ve ceza hukuku üzerinde durduk. Bu konuyu her bir hikâyede inceleyebilirdik, ancak makalenin hacmini düşünerek bunların sadece isimlerini vermekle yetindik. Mesela, karakol tayin etmenin geleneksel bir hukuka dayandığı ve bir mukavele ile karakol tayin edildiği “Begil Oğlu Emren” hikâyesinde şu şekilde anlatılmaktadır: Düşman başı gönderme, yılda bir kere Bayındır Han’a gitme, yılda üç hediye gönderme (Ergin 2003: 165-166) görüldüğü gibi teşkilatlanma, görev ve yetkilerin paylaşımı şeklinde toplumun ihtiyacına uygun olarak devam ettirilmektedir.

İslamiyet’in kabulünden sonra bu geleneksel hukukun yanına şer’i hukuk da gelir.

Yine Begil Oğlu Emren hikâyesinde “padişah Tanrı’nın gölgesidir, padişahına asi olanın işi rast gelmez” (Ergin 2003: 167) denmektedir ki bu daha sonraki dönemlerde de hilafetle birleşerek tamamen İslamize olan bir anlayışa dönüşecektir.

Dede Korkut Hikâyelerinde, sosyal devlet anlayışına uyan çok önemli hükümler de bulunmaktadır. “Kam Püre’nin Oğlu Bamsı Beyrek” hikâyesinde Rum diyarına gidip gelen ve ticaret yapan bezirgânlar bulunmaktadır. İstanbul’a gidip, nadide hediyeler alan bu tüccarları korumak, yol güvenliklerini sağlamak da Bayındır Han’a ait görevlerdendir. Mesela, aynı hikâyede Eynük Kale’sinin kâfirleri bezirgânları soyunca, onların malını kurtarmak ve intikamlarını almak Oğuz beylerine düşer. Ayrıca, beylerin arazilerinde avlanan herhangi birisi arazinin sahibi olan beye pay ayırmak zorundadır. Kız isterken başlık verilmesi gibi aile hukuku kuralları İslamize edilmiştir. Aynı şekilde Dede Korkut Kitabı’nda önemli bir vergi sistemi “pençik çıkartma”dır. Bu terim, savaş sırasında elde edilen ganimetin beşte birinin Bayındır Han’a vergi olarak ayrılması demektir. Hikâyelerde zaferden sonra bu ganimetler Han’a sunulmakta, Bayındır Han da yılda bir kere hatununun elinden tutarak otağından ayrılıp, otağını yağmalatmaktadır. Bu tavır diğer beylerde de görülmekte, beyler, aç

görünce doyurarak, çıplak görünce giydirerek sosyal dayanışma hukukuna uygun davranışlar sergilemektedirler.

Halk hukuku açısından Dede Korkut hikâyelerindeki, bozkır Türk devletinde asıl ve en önemli mesele ilin bütünlüğüdür. Yasaların, hürriyet eğilimi ile ahenkli bir şekilde uygulanması ayrı bir öneme sahiptir. Gururuna dokunulduğu zaman çok sert tepki gösteren, hatta yasaları da çiğneyen bozkır insanını idare etmek kolay bir iş değildir. Töre sınırlamaları ile şahıs haklarını ve toplumun menfaatlerini çatıstırmadan sosyal düzeni sağlamak yüksek bir idarî kabiliyet gerektirmektedir. Bu yüzden toplumun liderlerinin cesareti ve askerî zekasının yanında tedbirli, ileri görüşlü yani hakim ve bilge olması da gereklidir. Dede Korkut'taki bu özelliklerin, bir iş bölümü ile dağıtıldığı görülür. Dede Korkut (Korkut Ata) hem bilgeliğin hem danışmanlığın sembolüdür. Bayındır Han "töre"nin uygulanmasından sorumlu liderdir. Hanlar ve beyler halkı tedirgin etmeden sosyal ve kültürel alışkanlıkları safiyane ve sevimli bir üslupla devam ettirirler. Hiyerarşik bir hukuk düzeni ve saygıya dayalı bir protokol sırası, töre ile belirlenmiş ve sabitlenmiştir. Aslında uygulamanın oldukça sert müeyyideler ihtiva eden "töre"lere toplum, gönüllü bir şekilde uyar. İsyanlar, kargaşa ve iç huzursuzluklar "töre"nin yanlış uygulamalarından doğar ve düzen yine töre ile sağlanır.

Sonuç olarak, Dede Korkut Hikâyelerinin, Türk hukuk tarihi için çok önemli bir kaynak olduğunu, sosyal düzenimiz için hukukî önemli prensipler de va'z ettiği söylenebilir. Bu yüzden bu hikâyeler bir de bu açıdan derinlemesine incelenmelidir.

Kaynaklar

- Akı, Erol (1989). *Hukukun Temel Kavramları*. İzmir: Aydın Yay.
- Akıntürk, Turgut (2006). *Hukuka Giriş*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yay.
- Bilge, Necip (1994). *Hukuk Başlangıcı: Hukukun Temel Kavramı ve Kurumları*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Kafesoğlu, İbrahim (1977). *Türk Milli Kültürü*. Ankara: TKAE Yay.
- Ergin, Muharrem (1970). *Orhun Abideleri*. İstanbul: MEB Yay.
- _____ (2003). *Dede Korkut Kitabı-İnceleme*. İstanbul: Boğaziçi Yay.

- Köprülü, Mehmet Fuat (2005). *İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*. Ankara: Akçağ. Melikova, Me'sum (2001). "Dede Korkut Kitabında Hukukî Meseleler." *Azerbaycan Şifahî Halk Edebiyatına Dair Tetqiqler*. C. X. Bakü: Seda Neşriyat. 40-51.
- Nahya, Osman (1975). "İslam-Türk Hukuklarında Örf ve Âdetlerin Önemi." *TFAY, Belleten 1974*. 105-106.
- Önder, Ali Rıza (1976). "Geleneksel Halk Hukuku." *Uluslar arası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*. C.IV. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay. 226.
- Sur, Musa (2008). *Uluslararası Hukukun Esasları*. İstanbul: Beta Basım Yay.

Elements of Customary Law (Traditional law) in the Book of Dede Korkut

Fikret Türkmen*

Abstract

The Book of Dede Korkut includes striking examples of customary law, in other words, traditional folk law. These examples show that Dede Korkut stories include very important legal principles for our social order. That is why the Book of Dede Korkut is considered significant for Turkish judicial history. However, the studies in this area are not adequate. In this paper, the Book of Dede Korkut is analyzed from the perspective of customary law. The paper defines and specifies the kinds of behaviours considered criminal in the Oghuz community and criminal law, the pre-Islamic legal situations in the traditional steppe community and the understanding of state administration. These examples are analyzed and evaluated within the framework of old Turkish law. In addition, the examples related to customary law in the Book of Dede Korkut can be regarded as the sources of contemporary law. This paper looks into the relations between the examples of customary law and contemporary law.

Key Words

Dede Korkut, Korkut Ata, Law, Traditional Law (Customary Law).

* Prof. Dr., Ege University, Head of the Turkish World Research Institute / İzmir
fikret.turkmen@ege.edu.tr

Элементы публичного права в книге Деде Коркута

Фикрет Туркмен*

Аннотация

В книге Деде Коркута имеются яркие примеры обычного или традиционного публичного права (традиционное право). Эти примеры показывают содержание важных правовых принципов социального порядка в книге Деде Коркута. Поэтому книга Деде Коркута является важным источником истории тюркского права. Однако, исследования по данному вопросу еще недостаточны. В этой статье Книга Деде Коркута рассмотрена и проанализирована с точки зрения публичного права. В книге Деде Коркута определены действия, рассматривающиеся как преступления в огузском обществе и уголовное право, правовые нормы традиционного степного общества доисламского периода и положения, касающиеся понимания государства, а также оценены в рамках древнего тюркского права. Кроме того, примеры публичного права, данные в книге Деде Коркута, могут быть источниками современного права. В этой статье рассмотрены также связи примеров публичного права из книги Деде Коркута с современным правом.

Ключевые слова

Деде Коркут, Коркут Ата, право, публичное право, традиционное право.

* проф., доктор, Эгейский университет, Институт исследований тюркского мира / Измир
fikret.turkmen@ege.edu.tr

Cem Behar (2008). *Saklı Mecmua: Ali Ufkî'nin Bibliothèque Nationale de France'taki [Turc 292] Yazması*. İstanbul: YKY, 255 s.

Mehmet Uğur Ekinci*

Boğaziçi Üniversitesi İktisat Bölümü'nden Cem Behar bu kitabıyla zengin ve nâdîde içeriğine rağmen yeterince incelenmemiş bir el yazmasının tanımını yapmaktadır. Ekseriyeti 17. yüzyılın üçüncü çeyreğinde yazılmış çeşitli varakların düzensiz olarak bir arada bulunduğu bu yazmanın özelliği, Osmanlı dönemi Türk müziğinin bilinen en eski notalarını içermesidir. Müellifi ise hassaten müzik üzerine *Mecmûa-i Saz ve Söz* isimli bir eser de yazmış olan Polonya asıllı santurî, yazar ve tercüman Ali Ufkî Bey'dir (Albertus Bobovius).

Behar, kitabının birinci bölümünde yazma hakkında literatürde mevcut bilgilerden bahsetmektedir. 18. yüzyılda kataloglara giren bu yazmanın önemli bir müzik kaynağı olduğuna ilk defa Rıza Nur 1932'de yazdığı bir makaleyle dikkat çekmişti. Varlığı Türk müzikoloji camiasında uzun süredir bilinmesine rağmen bu yazma karmaşık içeriği yüzünden *Mecmûa-i Saz ve Söz* kadar ilgi görmemiş ve üzerinde bugüne kadar müstakil bir inceleme yapılmamıştır.

Kitabın ikinci bölümünde yazma hakkında genel bir değerlendirmede bulunulmuştur. Bugüne değin yazmanın *Mecmûa-i Saz ve Söz*'ün bir müsveddesi olduğu zannedilmişti. Fakat Behar, iki kaynağın muhtevasında

* Londra Üniversitesi, SOAS, Londra.
muekinci@soas.ac.uk

bulunan farklı unsurlara dikkat çekerek bu görüşe karşı çıkmaktadır. Bununla beraber yazmanın *Mecmûa-i Saz ve Söz*'den önce tamamlanmış olduğu da şüphelidir. Yazara göre, Ali Ufkî bu yazmayı oluştururken Kantemiroğlu gibi nazârî bir amaç gütmemiş, uygulamaları öğrenmek ve öğretmek maksadıyla dönemin saray, halk ve tasavvuf müziği repertuarından küçük bir derleme yapmıştır. Yazmada müziğin yanısıra çoğunluğu İtalyanca ve Türkçe kaleme alınmış tıbbî, edebî ve siyâsî metinler de bulunmaktadır.

Behar, kitabının üçüncü ve dördüncü bölümlerinde yazma içinde bulunan birtakım ipuçlarından yola çıkarak 17. yüzyıl Osmanlı saray müziğinin nazariyat, bestekârlık, icrâ ve öğretimine dair yorumlarda bulunmaktadır. Üçüncü bölümde özellikle usûller üzerinde durulmuştur. *Mecmûa-i Saz ve Söz*'de usûllerin vuruluşu hakkında hiçbir bilgi bulunmazken bu yazmanın çeşitli yerlerinde bu konuda kısa fakat önemli ifâdeler mevcuttur. Behar bu ifâdeleri Osmanlı ve Batı müziği nazariyatı ve icrâsı bağlamlarında anlamlandırmaya ve konumlandırmaya çalışmaktadır. Dördüncü bölümde ise yazmadaki nota ve metinlerin pedagojik, teknik ve pratik bakımdan bir değerlendirmesi yapılmıştır. Behar'a göre yazma boyunca eserlerin kaydedilmesinde farklı -hattâ çelişkili- uygulamalara başvurulması ve bazı müzik kavramlarının anlaşılması güç târiflerle sunulması gerek Ali Ufkî'nin müziğe bakışını, gerekse devrin dönüşmekte olan fasıl anlayışını yansıtmaktadır.

Kitabın beşinci bölümünde yazmada notası bulunan saz eserlerinin bir listesi sunulmaktadır. Bu listede eserlerin *Mecmûa-i Saz ve Söz* ve *Kantemiroğlu Edvârî*'nda bulunan nüshalarının künyelerinin de verilmiş olması son derece faydalıdır. Ne var ki 80 eseri muhtevî bu liste eksik olmakla birlikte hatırı sayılır miktarda eserin sözü geçen iki kaynaktaki nüshaları teşhis edilememiş ve listeye eklenmemiştir. Yazmanın kendisi üzerinde yaptığımız incelemede toplam 106 adet peşrev ve saz semaisine rastladık ki bunlardan 95'i *Mecmûa-i Saz ve Söz* ve *Kantemiroğlu Edvârî*'nin en az birinde kayıtlıdır.

Kitabın altıncı bölümünde yazmada notası bulunan sözlü eserlerin bir listesi verilmektedir. Behar bu listeyi hazırlarken yazmada birçok eserin başlıksız kaydedilmesinden dolayı eserlerin hangi formda olduğunun tesbit edilemediğini haklı olarak vurgulamıştır. Ne var ki sadece formları yazmada belirtilen eserleri dikkate alması ve halk müziği parçalarını dahil etme-

mesi yüzünden liste toplam 22 eserden ibâret kalmıştır. Hâlbuki yazmada 100'ün üzerinde sözlü eserin notası bulunmaktadır.

Kitabın son bölümünde yazmadan nota ve güfte örnekleri sunulmaktadır. Behar, kitabına aldığı 31 nota örneğinin yazmadan başka hiçbir kaynaktan bulunmadığını belirtmektedir (s. 201). Fakat bu örneklerden I, IV, V, X, XLII, XLV, LXV, LXVI, LXXXIII ve LXXX numaralı saz eserleri ile XI, XV, XVII ve XX numaralı sözlü eserlerin *Mecmûa-i Saz ve Söz*'de ve/veya *Kantemiroğlu Edvârî*'nda karşılıkları mevcuttur. Ayrıca notalar yeniden yazılırken asıllarına sadık kalındığı ifade edilmesine rağmen (s. 202) eserlerin orijinalinden bir kat küçük nota birimi kullanılarak çevrilmesinin sebebini anlayamadık.

Bu değerli kitapta maalesef bazı önemli bilgi ve dizgi hatalarıyla da karşılaştık. Örneğin Ali Ufkî'nin “mülâzime” kelimesini *serbend* kavramını tanımlarken kullandığı belirtiliyor (s. 153); fakat bu kelime tanımın değil, aynı sayfada bulunan peşrev notasının bir parçasıdır. Saz eserleri listesindeki II numaralı eser, yazmada makamı belirtilmemesine ve inici karakterde olmamasına rağmen Muhayyer makamında gösterilmiştir (s. 186). Ayrıca bu eserin *Mecmûa-i Saz ve Söz*'de bir nüshasının bulunduğu dair verilen bilgi yanlıştır. XXIX no.lu eserin *Kantemiroğlu Edvârî*'ndeki aynı makâmdaki eserlerle hiçbir ilgisinin bulunmadığı söylenmiş olmasına rağmen (s. 190) bu eserin bir nüshası *Edvâr*, s. 85-6'da kayıtlıdır. Yazmada bulunan Şehnâz Peşrev'in adının “Şehriyârî” olarak okunması ve notasının Şehnâz yerine Muhayyer makâmının donanımıyla verilmesi (s. 219) talihsizliktir. Kitaptaki 184 numaralı dipnotun yanlışlıkla 189, 190, 191 ve 192 numaralı dipnotlarda metnin içeriğine uymayacak şekilde mükerreren basılması ise bir başka talihsizlik olmuştur. Ayrıca bazı eserlerin yazmadaki varak numaraları hatalı verilmiştir. Örneğin XVI no.lu sözlü eserin varak numarası kitapta yazıldığı üzere 275b değil 270b, XVII no.lu sözlü eserin varak numarası ise 278a değil 271a'dır.

Cem Behar bu kitabıyla Fransa Millî Kütüphanesi'nde yüzyıllardır gün ışığına çıkarılmayı bekleyen bir yazmaya dikkat çekerek Türk müzikolojisine önemli bir hizmette bulunmuştur. Yazmanın tarihî serüveni, fiziksel durumu, ve muhtevası hakkındaki değerlendirmeleri yerinde ve bilgilendiricidir. Yazmanın çeşitli yerlerine dağılmış, kısa ve muğlak bilgi kıvrımlarından hareketle dönemin müziği hakkında yürüttüğü zihin jimnastiği

takdire şayandır. Ayrıca yazmadan önemli gördüğü sayfaların tıpkıbasımlarını vermesi yazmanın gizemli, karmaşık ve zengin içeriğinin okuyucuya daha iyi yansıtılmasını sağlamıştır. Kitapta karşılaşılan birtakım eksik ve yanlış bilgiler çalışmanın biraz aceleye getirildiğini düşündürse de bu durum neredeyse hiç bilinmeyen ve oldukça karmaşık bir kaynak üzerinde yapılmış ilk çalışma için anlayışla karşılanabilir. Behar'ın bu faydalı teşebbüsünün ardından yazmanın detaylı biçimde incelenmesi ve eldeki diğer müzik kaynaklarıyla karşılaştırılması elzemdir. Bununla beraber yazmanın tıbbi dair içeriğinin de en az müziğe dair içeriği kadar zengin ve üzerinde çalışılmaya muhtaç olduğu kanısındayız.

Árpád Berta (2011). *Studies in Turkic Etymology*, Ed. Lars Johanson, András Róna-Tas, *Turcologica* 85, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 187 s.

Emine Yılmaz*

Á. Berta'nın 2008'de, çok genç bir yaşta aramızdan ayrılışından iki yıl sonra, kimi kökenbilimsel yazılarından oluşan bir seçki *Studies in Turkic Etymology* adıyla *Turcologica* dizisinin 85. kitabı olarak yayımlandı. Önsözünü, yine Macar Türkolojisinin en önemli isimlerinden ve kitabın editörlerinden A. Róna-Tas'ın kaleme aldığı seçki, genelde Macar Türkolojisinin, özel olarak da A. Róna-Tas ve Á. Berta'nın en çok mesai harcadığı, Macarcadaki Türkçe kökenli sözcüklerin yedi yüz yıllık araştırma tarihinin ve bütün araştırmaların özeti niteliğindeki *Western Old Turkic. The Turkic Loanwords in Hungarian* (baskıda) adlı eserin tanıtımı olarak okunabilir.

A. Róna-Tas'ın önsözü de aslında *Studies in Turkic Etymology* (bundan sonra *STE*) ile yakında yayımlanacak olan *Western Old Turkic. The Turkic Loanwords in Hungarian* adlı kitap arasındaki ilişkiyi açıklamaya yöneliktir. Bu önsözden öğrendiğimize göre, *STE*'nin ilk iki makalesi olan “Old Turkic loan words in Hungarian” (A. Róna-Tas'la birlikte) ve “Zu den alttürkischen Lehnwörter der ungarischen Sprache” adlı yazılar zaten hem Macarcadaki Türkçe alıntuların araştırma tarihini özetliyor hem de yeni yayımlanacak olan sözlüğün taslağını veriyor.

STE'de yer alan diğer on bir makale ise Á. Berta'nın, Türkçe kökenli Macarca sözcüklerle ilgili kökenbilim araştırmalarından oluşuyor. Yine önsözden öğrendiğimize göre A. Róna-Tas ve Á. Berta, 1997'de yeni sözlük için çalışmalara başladıklarında, yeni etimolojilerin dergilerde A. Róna-Tas veya Á. Berta adıyla yayımlanmasına da karar verilmiş ama bu gerçekleşmemiş. Bu nedenle yeni etimolojilerin çoğu ilk kez yeni yayımlanacak olan kitapta yer alacak. Etimolojiler hakkında görüş birliğine varılamadığı durumlarda ise yeni yayımlanacak kitapta A. Róna-Tas ve Á. Berta'nın görüşleri ayrı ayrı belirtilmiş.

Önsözde, *STE*'de yer alan ve Á. Berta'nın daha önce ayrı olarak yayımladığı iki kelime etimolojisinin yeni yayımlanacak olan kitapta yer almadığı belirtilmiş. Bu iki yazı *óv-* “savunmak” (s. 63-81) ve *cickány* “fare” (s. 153-160) söz-

* Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi / Ankara
eminey@hacettepe.edu.tr

cüklerinin kökenleriyle ilgilidir. Bu iki kelimenin basılmakta olan kitabın ikinci bölümünün 8.1 alt başlığı altında *İmkansız Etimolojiler* olarak yayımlanmasına karar verilmiş. Bunun dışında, *STE*'de yer alan bütün etimolojiler yeni çıkacak kitapta da yer alıyor: *barom* “sığır” (s. 117-133), *csalán* “ağ” (s. 55-62), *koldul*- “rica etmek” (s. 147-152), *iker* “ikiz” ve *ökör* “öküz” (s. 135-145), *sok* “çok” (s. 83-99), *taltos* “büyücü” (s. 101-116).

Á. Berta'nın çeşitli dergilerde yayımlanmış ve *STE*'de toplanmış olan bu makalelerinin yeni çıkacak kitaptakinden farklı olduğunu ve kimi zaman farklı sonuçlara varılmış olduğunun görüleceğini belirtiyor A. Róna-Tas ve nedenini de şöyle açıklıyor: “Bu doğal ve anlaşılır bir durumdur, zaman geçti ve düşüncelerimiz değişti veya verilere bağlı olarak yeni görüşler edindik”. A. Róna-Tas, ayrıca yayım aşamasındaki kimi sorunların da değişikliğe neden olduğunu belirtiyor. Bu makalelerin, bu şekilde kitaplaştırılmasının bir nedeninin de söz konusu değişiklikler olduğunu ifade ediyor.

Önsözün ardından, IX-XX. sayfalar arasında Á. Berta'nın 1977-2010 yılları arasında yayımlanmış olan (son 3 tanesi ölümünden sonra olmak üzere) makale ve kitaplarının dökümü yer almaktadır. Á. Berta'nın kısa ömrüne sığdırdığı çok sayıda makale ve kitap son derece özenle bir araya getirilmiş olmakla birlikte, Á. Berta'nın yayınlarından yapılmış, Türkiye'de yayımlanmış olduğu için gözden kaçmış olabilecek iki makale ve bir de kitap çevirisini buraya eklemekte yarar vardır:

1. “Kumanların Kökeni”, (Çev. Emine Yılmaz), *Bir, Türk Dünyası İncelemeleri 9-10*, Prof. Dr. Kemal Eraslan Armağanı, İstanbul 1998: 133-142.
2. “Koldul, koldus (kolduş)”, (Çev. Emine Yılmaz), Árpád Berta, *Festschrift to Commemorate the 80th Anniversary of Prof. Dr. Talat Tekin's Birth*, s. 79-87, Editör Emine Yılmaz, Süer Eker, N. Demir, International Journal of Central Asian Studies, 2010, Volume 13, Korea.

Bu makale ayrıca “Hungarian *koldul* “to beg” and *koldus* “beggar” adıyla *Studia Turcologica Cracoviensia*'da da yayımlanmıştır (2005, sayı 10: 49-55).

Kitap çevirisi ise Á. Berta'nın Türk ve Uygur Runik yazıtlarının 2004'te yapmış olduğu karşılaştırmalı yayımının çevirisidir ve Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanmıştır. *STE*'nin yayımından sonra yayımlanmış olduğu için bibliyografyada yer almaması doğaldır: *Sözlerimi İyi Dinleyin..., Türk ve Uygur Runik Yazıtlarının Karşılaştırmalı Yayını*, 2010, Çev. Emine Yılmaz, Ankara: TDK.

STE nin ve yeni yayımlanacak olan *Western Old Turkic. The Turkic Loanwords in Hungarian* adlı sözlüğün odaklandığı Macarcadaki Türkçe alıntularla ilgili çalışmalar Türkiye Türkolojisinde çok iyi tanınmadığından, *STE*deki ilk iki makaleye dayanarak hem araştırma tarihi hem de baskıdaki sözlüğün düzenlenişiyle ilgili bir özetleme uygun olabilir.

Kitabın ilk makalesi “Old Turkic loan words in Hungarian” başlığını taşır. Makale, Orta Çağ’dan L. Ligeti’nin konuyla ilgili çalışmasına kadar olan süre içinde, Macarcadaki Eski Türkçe ödünç kelimelerin araştırılma tarihine genel bir bakış içeriyor. Burada ayrıca, makalenin yayımlandığı 2002 tarihinde, doğumunun üzerinden yüz yıl geçmiş olan L. Ligeti’nin konuya katkıları da ele alınmıştır. Yazıda son olarak, Macarcadaki ödünç kelimelerle ilgili (şu an baskıda olan) son sözlüğün amaç ve yöntemi üzerinde durulmuş, ayrıca üç tane de örnek giriş verilmiş: Eski Türkçe *ıgaççı,öp-, baka* (“kurbağa”).

Macarca sözcükleri benzer bir Türkçe sözcükle karşılaştırmak Macar kronikleri kadar eski bir uğraşı alanı. 13. yüzyıla kadar giden bu kayıtlarda popüler, fantastik kökenbilim açıklamaları yer alır. Örneğin *Hungarian*’ın Latince biçimi olan *hungarus* sözcüğü, *Ung* “ırmak adı” ve *vár* (Macarca) “kale” öğelerine ayrılır. Oysa bu kelime Türkçe *onugur* biçiminden gelmektedir. Benzer biçimde, özel bir isim olan *Álmos* (Macar hanedanlığının kurucusu olan Árpád’ın babası), Macarca bir kelime olan *álom* “düş” biçiminden türetilir. Çünkü *Álmos*’un annesi, düşünde, totemik bir kuş olan *turul* (Türkçe *toğrul*) tarafından ziyaret edilmiştir (*álom-os* “düşlü”). Gerçekte bu kelime de Türkçe *Almış*’tan gelir.

16.-17. yüzyıllarda Osmanlıların Macaristan’ın büyük bir bölümünü işgal etmesiyle birlikte yüzlerce Türkçe kelime günlük yaşamda kullanılmaya başlanmıştı. Bunlar Latin harfleriyle ve Macar imlasıyla yazılıyordu.

18. yüzyılın ortasında Macar olmayan üç bilim adamı Macarca ve Türkçe arasındaki ilişkiye dikkat çekmiştir. İlki olan Martinus Fogelus, Macarca ve Fince arasında sistematik bir karşılaştırma yapan ilk bilim adamıydı, ancak Macarca ve Türkçeyi karşılaştırmayı da ihmal etmemiştir. İkincisi J. Eberhard Fischer’di ve Macarların kökeni hakkında bir kitap yazmıştır (1756). Bu kitaba göre Macarlar Finceye yakın bir dil konuşuyorlardı ve *Yugria*’dan gelmişlerdi. *Yugria*, Yugurların eski ülkesiydi ve bunlar Uygurlardı. Bu nedenle dillerinde Türkçe kelimeler vardı. Fischer’in, *Vocabularium Sibiricum* (1747) adlı kitabında da hala kabul edilebilir bazı karşılaştırmalar vardır. Örneğin Mac. *szél* “rüzgar” =Tü. **yel*, Çuv. *şil*. Böylece Fischer Macarca bir kelimeyi Çuvaşça ile karşılaştıran ilk bilim adamı olmuştur. Üçüncü bilim adamı ise Philipp J. von Strahlenberg’dir. 1730’da yayımlanan *Das Nord- und Ostliche Theil von Europa und Asia* adlı kitabında Çuvaşçayı, Yakutça ve diğer Sibiry Türk dilleriyle birlikte ele almıştır. Bu çok önemli bir yaklaşımdı, çünkü o zamana kadar Çuvaşça, Fin-Ugor dilleri arasında sayılıyordu ve Macarca vb. dillerle karşılaştırılıyordu. Strahlenberg doğru olarak Macarca’yı Fin, Vogul, Mordvin, Çeremiş, (Komi-)Permyak, Votyak ve Ostyak dilleriyle karşılaştırmıştır. Fakat Strahlenberg’e göre hepsinin ortak atası *Hunni* veya *Unni* idi. Bu çalışma Macaristan’da 18. yüzyılın ortasına kadar yaygın olarak kullanılmıştır.

18. yüzyılın sonundan itibaren pek çok bilim adamı Macarca kelimeleri Türkçe kelimelerle karşılaştırdı. Böylece giderek anlaşıldı ki bu kelimeler farklı Türk dille-

rinden ödünç alınmışlardı ve Macarların kökenini belirlemek için kullanılmaları uygun değildi. Araştırma yöntemlerinin yavaşça ilerlemesiyle ilk kez István Horváth (1784-1846) ödünç kelimeler içinde Osmanlıca olanlarla daha eski olanları ayırmıştır. Daha sonraki çalışmalar ödünç kelimelerin kronolojisini ortaya koymuştur. En eski katman, Macarcanın Fin-Ugor dilleriyle Türk dillerinin arasında bir yerde bulunduğunu ve her ikisiyle de ilişkili olduğunu göstermiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısında, bu konudaki en etkili bilim adamı Pál Hunfalvy idi. Ona göre (1877) Macarca, söz konusu iki dilin ortasında yer almakla birlikte Fin-Ugor dillerine biraz daha yakındı. Tam bu noktada tartışmaya Ármin Vámbéry (1832-1913) katılmıştır.

Tartışmaların bu dönemi Macar literatüründe “Ugor-Türk” savaşı olarak adlandırılmıştır. Bu tartışma kimi zaman yüksek tonda, romantik ve kimi zaman milliyetçi özelliği sakınılmadan sürdürülmüş, tartışmalar gazetelere de yansımıştır. Tartışmanın *Turkic* tarafı sadece etimolojileri veya Macarcanın diğer diller arasındaki yerini değil “heroic geçmişi” de savunmuş ve diğer tarafı Macar halkının kendine olan güvenini de tehlikeye atmakla suçlamıştır. *Turkic* tarafın temel figürü ise Vámbéry idi. Bir dilbilimci olmamakla birlikte modern ve eski Türk dillerini çok iyi bilen Vámbéry, dört yıl Türkiye’de çalışmış ve Orta Asya’da Türkçe konuşan diğer halkların arasında da bulunmuştur.

Ugor tarafının ana kahramanı ise J. Budenz’dir. Altayca alanında profesör olan Budenz, Vámbéry’nin Macarca ve “Türk-Tatar” kelime karşılaştırması (1870) üzerine başarılı bir eleştiri yazmış ve daha sonraki makalelerinde de Vámbéry’nin, Macarcadaki Türkçe kelimelerin, soy akrabalığını gösteren genetik kanıtlar olduğu biçimindeki görüşünü eleştirmiştir. Budenz’e göre Türkçe kelimelerin tamamı ödünçtür. Budenz, Vámbéry’nin toplamış olduğu 740 etimolojinin bir kısmının gerçekten Türkçe olduğunu, bazı karşılaştırmaların yanıltıcı, bazılarının önemsiz (yansıma sözcük), bazılarının ise şüpheli veya belirsiz kökenli olduğunu söylemiştir. Budenz’e göre kabul edilebilir etimoloji sayısı 146’dır.

Bu uzun tartışma Ugor tarafının zaferiyle bitmiş ancak Vámbéry ölünceye kadar fikrini değiştirmemiştir. Bu tartışmadan iki açık sonuç çıkmıştır:

1. Macarca bir Fin-Ugor dilidir ve söz varlığındaki Türkçe kelimeler ödünç alınmıştır.
2. Macarcadaki bu ödünç kelimelerin büyük bir bölümü Çuvaş tipi özellikler gösterir.

Budenz’in çalışmaları J. Szinnyi tarafından sürdürülmüştür. Budapeşte’de *Karşılaştırmalı Ural-Altay Çalışmaları* kürsüsünde çalışan Szinnyi 1883’te Vámbéry’nin kitabı üzerine birkaç eleştiri yazmış ve bu eleştiri hem Macaristan’da hem de Almanya’da yayımlanmıştır. 1920’de yayımlanmış olan *Herkunft der Ungarn, ihre Sprache und Urkultur* adlı kitabı, Macarca bilme-

yenlerin de konuyla ilgili eski çalışmalardan haberdar olmasını sağlamıştır. J. Szinnyei, aynı zamanda J. Németh'in de mentoruydu.

Szinnyei'nin Türkoloji alanında özgün çalışmaları olmamasına karşılık B. Munkácsi (1860-1937) Çuvaşlar arasında saha çalışması yapmış (1885), ayrıca Macarcadaki Türkçe kelimelerle de ilgilenmiştir. Vámbéry, Budenz, Szinnyei ve Munkácsi, Z. Gombocz'un (1877-1935) konuyla ilgili sentezinin en önemli öncüleriydi.

Z. Gombocz, Macar ve Fin-Ugor dillerinin tarihleriyle ilgilenen bir dilbilimciydi. Tarihsel ve karşılaştırmalı Altayca alanında çok önemli bir isimdi ve orijinal Çuvaşça verilerle çalışmıştı. Macarcadaki ödünç kelimelerle uzun süre ilgilendikten sonra 1912'de *Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache* adlı kitabını yayımlamıştır (MSFOu 30). Bu kitapta 231 ödünç kelime yer alır ve yüz yıl sonra bu listeden sadece 20 kelimenin silinmiş ve geri kalanların hala kabul edilebilir olması da Gombocz'un eserinin yüksek bilimsel değerini gösterir. Kitap, bu konudaki ilk sentez olarak da düşünülebilir.

Gombocz bu kelimeleri önce "Türkçe ödünçlemeler" olarak adlandırırken daha sonra adlandırmayı "yurt tutuş (895) öncesi ödünçlenmiş kelimeler" olarak değiştirmiştir. Çünkü 1902'de Aşmarin'in Volga Bulgarları ve Çuvaşlar hakkındaki kitabı yayımlanmıştı ve Gombocz'un ilgilendiği kelimeler Macarların bugünkü yurtlarına gelişlerinden önce Çuvaş tipi bir dilden aldıkları kelimelerdi. Gombocz, Hazar dilini bir kaynak dil olarak görmemiştir, çünkü *Hazar* adındaki z sesinden ötürü Hazar Türklerinin Çuvaş tipi bir dil konuşmadıklarını düşünüyordu. (Daha sonra A. Róna-Tas bu adın *Hazar* değil *Kasar* olduğuna dair makaleler yazmıştır). Gombocz'a göre ödünçlemenin bölgesi Volga-Kama'daki Volga Bulgar krallığı, kaynak dil de Volga Bulgarca-sıydı. Gombocz, 1912'deki kitabında Macar-Türk ilişkisinin tarihini 600-800 arasına yerleştirdiyse de daha sonra bu tezin güçlüklerini görerek görüşünü değiştirmiştir. 1921'de *Magyar Nyelv*'de yayımlanan (17: 15-21) "A bolgar kéréds és a magyar húnmonda" adlı makalesinde, ilişki bölgesini Kafkasya'nın kuzeyindeki Kuban bölgesine, ilişki tarini de 5.-7. yüzyıllar arasına taşımıştır.

Macarcadaki Türkçe ödünç kelimelerin orta katmanını ayırmayı başaran ilk araştırmacı Gy. Németh (1890-1976) olmuştur. Bu orta katmanı oluşturan kelimeler yurt tutuştan (895) sonra Macaristan'a sığınan Kıpçak ve Peçeneklerden alınan kelimelerdi (bk. Á. Berta "Kumanların Kökeni", Çev. Emine Yılmaz, *Bir, Türk Dünyası İncelemeleri* 9-10, Prof. Dr. Kemal Eraslan Armağanı, İstanbul 1998: 133-142). Németh'in çalışması, yeni keşfedilmiş olan Orhon Yazıtları ve Turfan (Eski Uygurca) el yazmalarının da kullanılmış olması açısından ayrıca önemlidir. Németh'in 1930'da yayımlanmış olan *A honfoglaló magyarsóg kialakulása (Yurt Tutan Macarlığın Kuruluşu)* adlı kitabı, Macar kavim ve kişi adlarının ve Türkçe olduğu düşünülen kelimelerin büyük bir çoğunluğunun etimolojisini içermekteydi. Bu kitap, ölümünden sonra Á.

Berta tarafından genişletilmiş ve gözden geçirilmiş olarak 1991'de tekrar yayımlanmıştır.

Gy. Németh ilişki bölgesi konusunda ise önce Z. Gombocz'un ikinci, sonra da birinci görüşünü benimsemiştir.

Bu alanda önemli bir adım da G. Bárczi tarafından atılmıştır. Türkçe kelimelerin Macarcaya uyumu konusunda üç olağanüstü makale yazmış olan Bárczi, 1941'de yayımlanan kısa etimolojik sözlüğünde eski ve orta katmana ait, Türkçe kökenli 228 kelime ile ilgilenmiştir ve bugün bunların pek çoğu kabul edilebilir durumdadır.

1967-1984 yılları arasında, Macar söz varlığının kökenini ele alan ilk büyük etimolojik sözlük, L. Benkő editörlüğünde, 3 cilt ve bir dizin olarak yayımlanmıştır. Daha önceki çalışmaları da değerlendiren bu sözlük çok geniş bir kaynakça içermektedir. S. Kakuk ve L. Ligeti'nin danışmanlık yaptığı Türkçe kelimeler konuyla ilgili bilinen en eski etimolojilerdir ve yeni Türkçe etimolojik araştırmalara yer verilmemiştir. Aynı sözlüğün Almanca versiyonu olan *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen*, 1993-97 yılları arasında 3 cilt olarak ve yine L. Benkő editörlüğünde yayımlanmıştır. Sözlükte Macarca söz varlığı dışında yeni görüşler (aralarında birkaç yeni Türkçe etimoloji de vardır) ve Macarca baskıdan sonra oluşan görüş farklılıkları da yer almaktadır. Osmanlı dönemi öncesi Türkçe verilerle ilgili danışmanlığı da A. Róna-Tas yapmıştır.

Konuyla ilgili son önemli yayın L. Ligeti tarafından yapılmıştır. Çuvaşçayla, Macarcadaki Türkçe kelimelerle ve özellikle de Türkçe kökenli Macar adlarıyla ilgili pek çok yazı yayımlamış olan Ligeti, 1979'da ve 1986'da Macarca-Türkçe ilişkisiyle ilgili iki kitap yayımlamıştır. Özellikle, ölümünden birkaç hafta önce basılan *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt es az Árpád-korban* adlı kitabında, yurt tutuş öncesi ve Árpád çağında Macar-Türk ilişkileri ele alınmıştır. Bu kitap, Ligeti'nin 50 yıldan uzun süren araştırmalarının bir dökümü gibidir ve Macarcadaki eski Türkçe alıntularla ilgili yayımlanmış son sentezdir.

Ligeti'nin kitabının ana bölümü Macarcadaki Türkçe kökenli kelimelerin Çuvaşça ölçütleriyle, Türkçenin ve Macarcanın tarihsel fonolojik sisteminin yakınlaşan gelişmesi ve Çuvaş tipi olmayan Türk dillerinin temel karakteristikleriyle ilgilidir. Kitabın bu en uzun bölümü Türkçe ve Macarcanın karşılıklı etkileşimiyle ilgilidir. Kitabın ikinci bölümünde Türkçe-Macarca ilişkisinin etnik ve tarihsel altyapısı verilir. Kitapta, makalelerinde olduğu gibi ayrıntılı etimolojiler yoktur, Macarcadaki Türkçe ödünç kelimeler sadece dilbilimsel veya tarihsel, kültürel örnekler olarak verilir. 280 örneğin yer aldığı bu çalışmanın iki temel özelliği vardır: İlgili bütün veriler hakkında derin bir bilgi ve titiz, eleştirel bir yöntem.

A. Róna-Tas, 1996'da yayımlanmış olan Macarlığın erken tarihi ile ilgili kitabında (*A honfoglaló magyar nép*, Budapest, bu kitap 1999'da İngilizce olarak da

yayımlanmıştır: *Hungarians and Europe in the Early Middle Ages. An Introduction to Early Hungarian History*, Budapest) eski Macarcaya giren ödünç kelimelerin kronolojisiyle ve muhtemel verici dillerle ilgilenmiştir. Onun düşüncesine göre, Macarcanın söz varlığının biçimlenmesinde en önemli rolü, Bulgar ve Hazar krallıkları içindeki çok dilli halklar oynamıştır.

İşte *Western Old Turkic. The Turkic Loanwords in Hungarian* adlı, Macarcadaki Eski ve Orta Türkçe ödünç kelimelerle ilgili yeni ve en büyük sentez, bu büyük birikimin ardından, 1997’de A. Róna-Tas ve Á. Berta tarafından planlanmaya başlamıştır. A. Róna-Tas, *STE*’nin önsözünde, Z. Gombocz, Gy. Németh, L. Ligeti ve L. Benkő’nün çalışmalarının esas alındığını ancak yeni verilerin ortaya çıkması ve araştırma yöntemlerinin gelişmiş olması nedeniyle yeni bir çalışmanın zorunlu olduğunu belirtmiştir.

STE’nin ilk makalesi olan “Old Turkic loan words in Hungarian”da, A. Róna-Tas ve Á. Berta tarafından, hazırlanmakta oldukları sözlükle ilgili geniş bir tanıtım yer almaktadır. 1997’de başlanmış olan sözlük çalışmasından beş yıl sonra (2002) yayımlanmış olan bu makale, sözlüğün başlangıç aşamasını tanıtmaktadır. Yazarlar, Türkolojideki iki büyük keşfin (Orhon Yazıtları’nın ve Turfan yazmalarının bulunuşu) ve Macar tarihi araştırmalarının ilerlemiş olmasının yeni bir sentezi gerekli kıldığını belirtirler.

Makaleden öğrendiğimize göre, sözlükte Osmanlıca alıntılar yer almayacaktır. Bunu nedeni ise S. Kakuk’un, zaten Osmanlıca alıntılarla ilgili olarak *Recherches sur l’histoire de la langue osmanlie des XVIe et XVIIe siècles. Les éléments osmanlis de la langue hongroise* (Budapest) adlı bir kitabının 1973’te yayımlanmış olmasıdır.

Sözlük hazırlanırken, Gombocz 1912, Bárczi 1941, TESz 1967-1984 (Macarcanın Etimolojik Sözlüğü), Ligeti 1986 ve Róna-Tas 1997’ye dayanılarak 260 kelimelik bir liste oluşturulmuş ve üç gruba ayrılmıştır: 1. Çağdaş Macarca biçimler, 2. Sadece bazı Macar diyalektlerinde bulunan kelimeler, 3. Çağdaş Macarcada bulunmayan ama tarihsel kaynaklarda görülen kelimeler.

Sözlükte “Türkçe köken” ile kastedilense, kelimenin herhangi bir Türk dilinden kopyalanmış olmasıdır, Türkçe kökenli olması değildir. Örneğin *gyöngy* “inci” (Eski Türkçe *cincü*) Çin, *alma* “elma” (Eski Türkçe *alma*) Hint-Avrupa, *bors* “biber” (Eski Türkçe *burç*) Hint kelimesidir ama Türk dilleri aracılığıyla Macarcaya girmişlerdir.

Kelimeler bugünkü Macarca biçimlerine göre alfabetik dizilmişlerdir.

Makalede, sözlükte yer alan üç örnek girişe de yer verilmiştir: *ács* “marangoz”, *ápol* “bakmak, ilgilenmek”, *béka* “kurbağa”.

Macarcadaki Türkçe Kökenli Sözcüklerin Belirlenmesinde Kullanılmış Olan Ölçütler

STE'den öğrendiğimize göre, yeni yayımlanacak kitapta, Macarcadaki Türkçe kelimelerin en eski (Bulgar-Çuvaş) ve orta (Peçenek-Kuman) katmanlarına ait sözcükleri belirlemek için kullanılmış olan kesin ve olası ölçütler şunlardır:

A. En eski katman (Bulgar-Çuvaş) için kullanılmış ölçütler:

1. GT *z-* Çuv. *r-* Mac. *r-*: *boryú* “buzacağı”, *iker* “ikiz”, *tar* “daz, kel”, *tenger* “deniz”, *térd* “diz” vb.
2. GT *ş-* Çuv. *l-* Mac. *l-*: *del* “öğle” (ET *tüş*), *kölyök* “tilki, kurt yavrusu” (ET *köşek*) vb.
3. *s-*, *si-* ses öbeğinin durumu: GT *ş-* Çuv. *ş-* Mac. *s-* [ş]: *seper-* “süpürmek”, *serke* “sirke” vb.
4. Söz başında GT *y-* Çuv. *ś-* Mac. *sz-* [s-] denkliği: *szel* “yel”, *szóló* “üzüm” vb.
5. Söz başında GT *ķ-* Çuv. *h-* Mac. *h-* denkliği: *harang* “çan” (GT *kazan*), *homok* “kum” vb.
6. İç seste GT *-gd-* Orta Çuv. *-z-* (>Çuv. *-r-*) Mac. *-z-* denkliği: *búza* “buğday”, *túzok* “toy kuşu”.
7. Çuvaşça leksikal (anlamsal) özellikler daha çok en eski katmana ait görünmektedir:

disznó “domuz”, *gyermek* “çocuk”, *kicsiny*, *kicsi* “küçük”, *tükör* “ayna” vb.

Ancak literatürde kimi kesin olmayan ölçütler de vardır:

1. Söz başı *gy-* [c] bir Çuvaşça işaretidir: GT *y-* Çuv. *c-* Mac. *gy-* [c]: *gyapyú* “yün” (Tü. *yapağı*), *gyász* “yas”, *gyöngy* “inci”, *gyúr-* “yoğurmak” vb.
2. Genel Türkçe *y-* sesine karşılık Macarca *s-* [ş] Çuvaşça bir işaretidir. GT *y-* Çuv. *ś-* Mac. *s-* [ş]: *sarló* “orak”, *süveg* “şapka”.
3. Söz başı *i-* Çuvaşça bir işaretidir: *író* “tereyağı”.
4. Söz başı *ny-* sesinin İlk Türkçe bir özellik olduğu tartışmalıdır: GT *y-* İlk Tü. *ń-* Mac. *ny-* [ń]: *nyár* “yaz”, *nyargal-* “koşturmak” vb.
5. Bir ünsüzden sonra *-G-* sesinin düşmesi en eski katmana ait bir özellik sayılabilir. GT *-ünsüz+g-* Çuv. *-ünsüz+ø-* Mac. *-ünsüz+ø-*: *Belár* “Bulgar”, *tiló* “filariz”.
6. Söz sonu *-m* sesi Çuvaşça bir işaretidir. GT *-ŋ*, *-n-* Çuv. *m-* Mac. *-m-*: *gyom* “yabani ot”, *szám* “sayı”.
7. İlk hecedeki uzun ünlü de en eski katmana ait olmalıdır. GT uzun > ET kısa- Çuv. uzun > Mac. uzun: *bűn* “günah”, *kék* “mavi”.
8. Birincil uzun ünlüden önce *v-* protezi de en eski katmana aittir: GT uzun ünlü- Çuv. *v-* +uzun ünlü > Mac. *v+*ünlü: *vályú* “oluk”.
9. İlk hecede *i* ünlüsü de en eski katmana ait olabilir: *dió* (<*gyió*) “findık”, *tinó* “dana”.
10. Genel Türkçe söz sonu *-ünlü+K* ses öbeği yerine Macarcada uzun bir ünlü bulunur: *besenyó* “Peçenek”, *bölcső* “beşik”, *gyűrű* “yüzük”.

A. Róna-Tas'a göre (1996: 97), ödünç kelimelerin en eski katmanında, Genel Türkçe söz sonu *-ünlü+K* ses öbeği yerine Macarcada uzun bir ünlü bulunur:

besenyő “Peçenek”, *bölcső* “beşik”, *gyűrű* “yüzük” vb.; orta katmanda bunun yerine *-g* sesi (*sőreg, süveg*) ve en yeni katmanda ise *-k* sesi bulunur (*homok, hurok, kölyök*).

11. Genel Türkçe *a* yerine *e* sesi bulunması da en eski katmana ait bir özellik olabilir. GT *-a->-Çuv. *-ä-> Mac. -e-: gyertya* “mum”, *gyertyán* “gürgen”.

12. Genel Türkçe *ç*-Mac. *ş: késik*- “gecikmek”, *sátor* “çadır”, *sereg* “ordu”.

B. Orta katman (Peçenek-Kuman) için kullanılmış ölçütler:

Kesin Ölçütler

1. GT *-z->Mac. -z-: Mac. boza* “bir tür bira”, *koboz* “bir enstrüman”.

2. Bir uzun ünlünün veya *ı, i* seslerinin önündeki GT *s->Mac. sz-* [s] denkliği: *szirt* “boyun”, *szongor* “doğan, şahin”.

3. GT *-k-- Mac. -g-* denkliği: *nyögér* “nöker”.

4. GT *-p-- Mac. -b-* denkliği: Mac. *csabak* “bir balık çeşidi”, *koboz* “bir çalgı”.

Olası Ölçütler

1. GT *-g, -g-- Mac. -ø, -v-* denkliği: *kis* “küçük”, *üveç* “kuzu”.

2. GT *-b-- Mac. -v-* denkliği: *teve* “deve”.

3. GT *t-- Mac. d-* denkliği: *dara* “irmik unu”.

4. Söz sonunda kapalı ünlünün korunması: *bicska* “hançer”, *dara* “irmik unu”.

5. Kimi kelimeler de sözlüksel (ve dil coğrafyası) açıdan daha çok orta katmana ait sayılırlar: *árkány* “halat”, *kun* “Kuman”, *daku* “kürk ceket”.

Macarcadaki Türkçe Alıntılar Neden Önemlidir?

1. Orhon Yazıtları'nın ve Uygur el yazmalarının bulunmasıyla Eski Doğu Türkçesine ait verilerin iyice zenginleşmesine karşılık Eski Batı Türkçesi kaynakları son derece sınırlıdır. Burada Eski Doğu Türkçesi terimi *z/ş* dilleri, Eski Batı Türkçesi terimi de *r/l* dilleri için kullanılmaktadır. Aynı zamanda bu iki terim coğrafi bir ayrıma da gönderme yapar: Uralların ve Aral gölünün batısı ile doğusu. Zaman olarak, Cengiz İmparatorluğunun kuruluşuna kadar sürer. Coğrafi olarak batıda kalan bölgede, yani Doğu Avrupa'da Peçenek ve Kıpçak Türkleri gibi *z/ş* dillerinin taşıyıcıları da bulunuyordu. Ne yazık ki Doğu Avrupa'da konuşulan Türk dillerinin (*z/ş* veya *r/l*) hiçbiri yazı dili değildi ve bu dillerden geriye Runik harfli çok kısa yazıtlar kalmıştır. Eski Batı Türk dillerinin çalışmalarına yardım eden kaynaklar arasında Türkçe olmayan kaynaklardan söz edilebilir. Bizans, Arap, Fars, Ermeni, Gürcü, Latin ve Slav kaynaklarında dağınık veriler bulunur. Batı Eski Türkçesi grubuna dahil tek yaşayan dil olan Çuvaşçanın tarihi de diğer bir kaynaktır. Sınırlı malzemesine rağmen Volga Bulgarcası da Eski Batı Türkçesi için önemli bir kaynaktır. Tuna Bulgarlarının, Hazarların veya Avarların dili daha da az bilinmektedir. Diğer verilerin ne kadar az olduğu dikkate alınrsa, Macarcada korunmuş olan Eski Türkçe ödünç kelimelerin, Eski Batı Türkçesinin rekonstrüksiyonu için ne kadar önemli olduğu daha iyi anlaşılır.

2. Macarcadaki en eski Türkçe ödünç kelimelerin alındığı döneme ait, Macar dil tarihini aydınlatacak başka iç kaynaklar yoktur.

3. Ödünç sözcükler Çuvaş tipi bir dilden alındıkları için, Moğolca ve Türkçe arasındaki ilişkinin durumunu belirlemek için de önemlidirler.

4. Türkçenin Türkçe olmayan dillere etkisi de uzun süredir Türkolojinin önemli konularından biridir. Bu alanda, L. Johanson'un kod kopyalama modeli doğrultusunda bir çalışma eksiktir.

5. Macar Türkolojisi, bu konuyu hiçbir zaman Macar Türkolojisinin sınırlı bir görevi olarak görmemiştir. J. Melich, I. Kniezsa, L. Ligeti gibi bilim adamları, Eski Türkçe, Eski Macarca ve Eski Slavca arasındaki sıkı ilişkiye dikkat çekmişlerdir. Büyükçe bir grup kelime, hem Eski Türkçe, hem Eski Macarca hem de Eski Slavca kökenli görünürler. Bu kelimeler, Orta Çağ Avrupasının üç önemli gücü olan Türk, Macar ve Slavlar arasındaki dilsel ve tarihi-kültürel ilişkiler hakkında önemli sonuçlar sunar.

Türkçe Kökenli Macar Kavim Adları

Á. Berta'nın *STE*'deki son makalesi diğerlerinden biraz daha farklı bir alanda ve Á. Berta'nın önemli çalışma alanlarından biriyle ilgilidir: Türkçe kökenli Macar kavim adları.

Gy. Németh 1930'da *A honfoglaló magyarság kialakulása (Yurt Tutan Macarlığın Kuruluşu)* adlı eserini yayımlamış, ikinci baskısı için önemli değişiklikler yapmış, kimi bölümleri çıkarmış, kimi bölümleri yeniden yazmıştı. Gy. Németh'in, ikinci baskı yapılmadan, 1976'da ölmesiyle bu görevi Á. Berta üstlenmiş ve Gy. Németh'in notlarını tamamlayarak eseri yeniden yayımlamıştı: *A honfoglaló magyarság kialakulása*, (gözden geçirilmiş ve genişletilmiş ikinci baskı), Akadémiai Kiadó, Budapest 1991. Á. Berta'nın bu yayını, ilgisini Macar kavim adlarına yönelmiştir. Tümüyle yeni bir sistem kuran Á. Berta'ya göre *Magyar* adı da dahil olmak üzere bütün Macar kavim adları Türkçedir. Á. Berta'nın bu konudaki makalelerinin bir bölümü N. Demir ve E. Yılmaz tarafından Türkçeye çevrilerek *Türkçe Kökenli Macar Kavim Adları* adıyla kitaplaştırılmıştır (Ankara, 2002). Ancak Á. Berta bu konuda daha sonra da yayın yapmıştır: "Magyar törzsek és törzsnevek" ("Macar Kavim ve Kabile İsimleri", 2001, *Találkozások neves történésekkel*, Szeged: Belvedere Meridionale. 17-28); "Keszi és társai - avagy a magyar törzsnevek eredete is rendszere" ("Keszi ve Akraları - veya Macar Kavim Adlarının Kökeni ve Sistemi", 2004, *NyK* 101: 173-181).

Á. Berta'nın, bu konudaki *STE*'ye alınan makalesi ise 1998'de *Turkic Languages*'ta yayımlanmış olan "On the Turkic origin of the names of the Hungarian tribes" (sayı 2(1): 32-48) adlı makaledir (*STE*'de s. 175-187). Yukarıda sözü edilmiş olan *Türkçe Kökenli Macar Kavim Adları* adlı çeviri kitapta yer almayan bu makalede Á. Berta, *Nyék* ve *Magyar* kavim adlarının Türkçe kökenli olduğu yolundaki görüşünü biraz daha derinleştirerek ele almıştır. Á. Berta'nın *Nyék* ve *Magyar* kavim adları ve diğerleriyle ilgili görüşlerinin ayrıntıları için *Türkçe Kökenli Macar Kavim Adları* kitabına bakılabilir.

bilig

Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi

© Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı

Yayın İlkeleri

bilig, Türk Dünyasının kültürel zenginliklerini, tarihî ve güncel gerçeklerini bilimsel ölçüler içerisinde ortaya koymak; Türk Dünyasıyla ilgili olarak, uluslararası düzeyde yapılan bilimsel çalışmaları kamuoyuna duyurmak amacıyla yayımlanmaktadır.

bilig'de, sosyal bilimler alanında, Türk Dünyasının tarihî ve güncel problemlerini bilimsel bir bakış açısıyla ele alan, bu konuda çözüm önerileri getiren yazılara yer verilir.

bilig'e gönderilecek yazılarda; alanında bir boşluğu dolduracak özgün bir makale olması veya daha önce yayımlanmış çalışmaları değerlendiren, bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan bir inceleme olma şartı aranır. Türk Dünyasıyla ilgili yazar ve yapıtları tanıtan, yeni etkinlikleri duyuran yazılara da yer verilir.

Makalelerin **bilig**'de yayımlanabilmesi için, daha önce bir başka yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, bu durum açıkça belirtilmek şartıyla kabul edilebilir.

bilig, Kış/Ocak, Bahar/Nisan, Yaz/Temmuz ve Güz/Ekim olmak üzere yılda dört sayı yayımlanır. Her yılın sonunda derginin yıllık dizini hazırlanır ve Kış sayısında yayımlanır. Dergi, Yayın Kurulu tarafından belirlenen yurt içi ve dışındaki kütüphanelere, uluslararası indeks kurumlarına ve abonelere, yayımlandığı tarihten itibaren bir ay içerisinde gönderilir.

Yazıların Değerlendirilmesi

bilig'e gönderilen yazılar, önce Yayın Kurulunca dergi ilkelerine uygunluk açısından incelenir. Uygun görülmeyenler düzeltilmesi için yazarına iade edilir. Yayın için teslim edilen makalelerin değerlendirilmesinde akademik tarafsızlık ve bilimsel kalite en önemli ölçütlerdir. Değerlendirme için uygun bulunanlar, ilgili alanda iki hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde, yazı, üçüncü bir hakeme gönderilebilir veya Yayın Kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı verebilir. Yazarlar, hakem ve Yayın Kurulunun eleştiri ve önerilerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa, gerekçeleriyle birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler. Yayına kabul edilmeyen yazılar, yazarlarına iade edilmez.

bilig'de yayımlanması kabul edilen yazıların telif hakkı *Abmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığına* devredilmiş sayılır. Yayımlanan yazılardaki görüşlerin sorumluluğu ve yazım tercihleri, yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflardan, kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Yazım Dili

bilig'in yazım dili Türkiye Türkçesidir. Ancak her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek şekilde İngilizce ve diğer Türk lehçeleri ile yazılmış yazılara da yer verilebilir. Türk lehçelerinde hazırlanmış yazılar, gerektiği takdirde Yayın Kurulunun kararıyla Türkiye Türkçesine aktarıldıktan sonra yayımlanabilir.

Yazım Kuralları

Makalelerin, aşağıda belirtilen şekilde sunulmasına özen gösterilmelidir:

1. **Başlık:** İçerikle uyumlu, onu en iyi ifade eden bir başlık olmalı ve **koyu** harflerle yazılmalıdır. Makalenin başlığı, en fazla 10-12 kelime arasında olmalıdır.

2. **Yazar ad(lar)ı ve adres(ler)i:** Yazar(lar)ın ad(lar)ı ve soyad(lar)ı **koyu**, adresler ise normal ve eğik karakterde harflerle yazılmalı; yazar(lar)ın görev yaptığı kurum(lar), haberleşme ve e-posta adres(ler)i belirtilmelidir.
3. **Özet:** Makalenin başında, konuyu kısa ve öz biçimde ifade eden ve en az 75, en fazla 150 kelimeden oluşan Türkçe özet bulunmalıdır. Özet içinde, yararlanılan kaynaklara, şekil ve çizelge numaralarına değinilmemelidir. Özeti altında bir satır boşluk bırakılarak, en az 5, en çok 8 sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmelidir. Makalenin sonunda, yazı başlığı, özet ve anahtar kelimelerin İngilizce ve Rusçaları bulunmalıdır. Rusça özetler gönderilmediği takdirde dergi tarafından ilave edilir.
4. **Ana Metin:** A4 boyutunda (29.7x21 cm.) kâğıtlara, MS Word programında, *Times New Roman* veya benzeri bir yazı karakteri ile, 12 punto, 1.5 satır aralığıyla yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında 2.5 cm. boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır. Yazılar 7.000 (yedibin) kelimeyi geçmemelidir. Metin içinde vurgulanması gereken kısımlar, koyu değil eğik harflerle yazılmalıdır. Metinde tırnak işareti+eğik harfler gibi çifte vurgulamalara yer verilmemelidir.
5. **Bölüm Başlıkları:** Makalede, düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir ve gerektiği takdirde başlıklar numaralandırılabilir. Ana başlıklar (ana bölümler, kaynaklar ve ekler) büyük harflerle; ara ve alt başlıklar, yalnız ilk harfleri büyük, koyu karakterde yazılmalı; alt başlıkların sonunda iki nokta üst üste konularak aynı satırdan devam edilmelidir.
6. **Tablolar ve Şekiller:** Tabloların numarası ve başlığı bulunmalıdır. Tablo çiziminde dikey çizgiler kullanılmamalıdır. Yatay çizgiler ise sadece tablo içindeki alt başlıkları birbirinden ayırmak için kullanılmalıdır. Tablo numarası üste, tam sola dayalı olarak dik yazılmalı; tablo adı ise, her sözcüğün ilk harfi büyük olmak üzere eğik yazılmalıdır. Tablolar metin içinde bulunması gereken yerlerde olmalıdır. Şekiller siyah beyaz baskıya uygun hazırlanmalıdır. Şekil numaraları ve adları şeklin hemen altına ortalı şekilde yazılmalıdır. Şekil numarası eğik yazılmalı, nokta ile bitmeli. Hemen yanından sadece ilk harf büyük olmak üzere şekil adı dik yazılmalıdır. Aşağıda tablo ve şekil örnekleri sunulmuştur.

Tablo 1: *bilig'deki yayınlarda ilgili bilgiler*

Yayın türü	Yayın sayısı	Sayfa sayısı			Kaynak sayısı		
		N	X	SS	N	X	SS
Makale	96	2042	21,3	7,5	2646	27,6	15,8
Kitap tanıtımı	4	30	7,5	4,4	31	7,8	8,3
Toplam	100	2072	20,7	7,9	2677	26,8	16,1

7. **Resimler:** Yüksek çözünürlüklü, baskı kalitesinde taranmış halde makaleye ek olarak gönderilmelidir. Resim adlandırmalarında, şekil ve çizelgelerdeki kurallara uyulmalıdır. Şekil, çizelge ve resimler toplam 10 sayfayı (yazının üçte birini) aşmamalıdır. Teknik imkâna sahip yazarlar, şekil, çizelge ve resimleri aynen basılabilecek nitelikte olmak şartı ile metin içindeki yerlerine yerleştirebilirler. Bu imkâna sahip olmayanlar, bunlar için metin içinde aynı boyutta boşluk bırakarak içine şekil, çizelge veya resim numaralarını yazabilirler.
8. **Alıntı ve Göndermeler:** Alıntılar tırnak içinde verilmeli; beş satırdan az alıntılar satır arasında, beş satırdan uzun alıntılar ise satırın sağından ve solundan 1.5 cm içeride, blok hâlinde ve 1,5 satır aralığıyla 1 punto küçük yazılmalıdır. Metin içinde göndermeler, parantez içinde aşağıdaki şekilde yazılmalıdır.

(Köprülü 1944), (Köprülü 1944: 15).

Birden fazla yazarlı yayınlarda, metin içinde sadece ilk yazarın soyadı ve 'vd.' yazılmalıdır: (Gökay vd. 2002).

Dipnot kullanımından mümkün olduğunca kaçınılmalı; yalnız açıklamalar için başvurulmalı ve otomatik numaralandırma yoluna gidilmelidir. Dipnotlarda kaynak göstermek için, metin içi kaynak gösterme yöntemleri kullanılmalıdır.

Kaynaklar kısmında ise, birden fazla yazarlı yayınların diğer yazarları da belirtilmelidir.

Metin içinde, gönderme yapılan yazarın adı veriliyorsa kaynağın sadece yayın tarihi yazılmadır:

"Tanpınar (1976: 131), bu konuda"

Yayın tarihi olmayan eserlerde ve yazmalarda sadece yazarların adı; yazarı belirtilmeyen ansiklopedi vb. eserlerde ise eserin ismi yazılmalıdır.

İkinci kaynaktan yapılan alıntılarda, asıl kaynak da belirtilmelidir:

"Köprülü (1926)" (Çelik 1998'den).

Kişisel görüşmeler, metin içinde soyadı ve tarih belirtilerek gösterilmeli, ayrıca kaynaklarda da belirtilmelidir. İnternet adreslerinde ise mutlaka kaynağa ulaşma tarihi belirtilmeli ve bu adresler kaynaklar arasında da verilmelidir:

www.tdk.gov.tr/bilterim (15.12.2002)

9. **Kaynaklar:** Metnin sonunda, yazarların soyadına göre alfabetik olarak aşağıdaki şekillerden birinde yazılmalıdır. Kaynaklar, bir yazarın birden fazla yayını olması halinde, yayımlandığı tarihinin göre sıralanmalı; bir yazara ait aynı yılda basılmış yayınlar ise (1980a, 1980b) şeklinde gösterilmelidir:

Karahan, Leyla ve Ülkü Gürsoy (2004). *Kavâid-ı Lisân-ı Türkî 1893*. Ankara: TDK.

Köprülü, Mehmet Fuat (1961). *Azeri Edebiyatının Tekâmülü*. İstanbul: MEB Yay.

Shaw, Stanford (1982). *Osmanlı İmparatorluğu*. Çev. Mehmet Harmanacı, İstanbul: Sermet Matb.

Timurtaş, F. Kadri (1951). "Fatih Devri Şairlerinden Cemalî ve Eserleri". *İÜ Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* IV (3): 189-213.

Yazıların Gönderilmesi

Yukarıda belirtilen ilkelere uygun olarak hazırlanmış yazılar, biri orijinal, diğer ikisi fotokopi olmak üzere (fotokopilerde yazarı tanıttıcı hiçbir bilgi olmamak kaydıyla) üç nüsha olarak CD kaydıyla birlikte *bilig* adresine gönderilir. Yazarlarına raporlar doğrultusunda geliştirilmek ve/veya düzeltilmek üzere gönderilen yazılar, gerekli düzenlemeler yapılarak CD ve orijinal çıktısıyla en geç bir ay içinde tekrar dergiye ulaştırılır. Yayın Kurulu, esasa yönelik olmayan küçük düzeltmeler yapabilir.

Yazışma Adresi:

Ahmet Yesevi Üniversitesi

bilig Dergisi Editörlüğü

Taşkent Cad. 10. Sok. No: 30

06430 Bahçelievler / ANKARA / TÜRKİYE

Tel: (312) 215 22 06 • Faks: (312) 215 22 09

www.yesevi.edu.tr/bilig

bilig@yesevi.edu.tr

Editorial Principles

bilig is published quarterly: Winter/January, Spring/April, Summer/July and Autumn/October. At the end of each year, an annual index is prepared and published in Winter issue. Each issue is forwarded to subscribers, libraries and international indexing institutions within one month after its publication.

bilig is published to bring forth the cultural riches, historical and actual realities of the Turkish World in a scholarly manner; to inform the public opinion of international level scientific studies on the Turkish world.

Articles primarily related to social sciences subjects and those dealing with past and current issues and problems, suggesting solutions are published in *bilig*.

Articles submitted for publication should be original, contributing to knowledge and scientific information in related fields or bringing forth new views and perspectives on previously written scholarly papers. Articles introducing works and personalities of particular importance, informing readers of new activities related to the Turkish world can also be published in *bilig*.

In order for any article to be published in *bilig*, it should not have been previously published or accepted to be published elsewhere. Papers presented at a conference or symposium may be accepted for publication if clearly indicated so beforehand.

Review of Articles

Articles submitted to *bilig* are first reviewed by the Editorial Board in terms of journal's publishing principles. Those which are found unsuitable are returned to their authors to be corrected. Academic objectivity and scientific quality are considered of paramount importance. Those considered acceptable are initially referred to two referees who are well-known for their works in relevant fields. Names of the referees are kept confidential and referee reports are safe-kept for five years.

For publication of articles, two positive reports are required. In case one referee report is negative while the other is favorable, the article may be forwarded to a third referee for further evaluation or alternatively the board, based on the contents of the reports may feel confident to make a final decision. The authors are to consider the criticism, suggestions and corrections offered by the referees and by the editorial board. If they disagree, they are entitled to counter present their views and justifications. Final decision rests with the editorial board. Only original copies of the declined articles are returned upon request. Articles which are not accepted for publication are not returned to their authors.

The royalty rights of the accepted articles are considered transferred to Ahmet Yesevi University Board of Trustees. However the overall responsibility and writing preferences for the published articles belong to the author of the article. Quotations from articles including pictures are permitted with full reference to the article.

The Language

Turkish is the language of the journal. Articles in English or in other Turkish dialects may be published, not to exceed one third of an issue. Articles submitted in other Turkish dialects may be published after they are translated into Turkish, upon the decision of the Editorial Board as necessary.

Style Guidelines

In general, following rules are to apply to writing for *bilig* articles:

- Title of the article:** Title should be suitable for the content and one that expresses it best, and should be in bold letters. The title should consist of 10-12 words at the most.
- Name(s) and address(es) of the author(s):** Names and surnames are written bold, addresses in normal italic letters; the institution the author is associated with, her/his contact and e-mail addresses should also be specified.
- Abstract:** At the beginning, the article should include an abstract in Turkish, briefly and laconically expressing the subject in minimum 75, in maximum 150 words. There should be no reference to used sources, figure and chart numbers. Leaving one line empty after the body of abstract, there should be key words, minimum 5 and maximum 8 words. At the end of the article there should be titles, abstracts and key words in English and Russian. In case Russian abstract is not submitted it will be included by the journal. (An English abstract should also accompany the articles in Turkish)
- Main Text:** Should be typed in MS Word program in Times New Roman or similar font type, 10 type size and 1,5 line on A4 format (29/7x21cm) paper. There should 2,5 cm free space on the margins and pages should be numbered. Articles should not exceed 7.000 words. Passages that need emphasizing should not be bold but in italic. Quotations should be in italic and with quotation marks; in quotations less than 5 lines between lines and those longer than 5 lines should be typed with indent of 1,5 cm in block and with 1 line space.
- Section Headings:** Main, interval and sub-headings can be used in order to obtain the well-arranged narration of information in the article and these headings may be numbered if necessary. Main headings (main sections, references and appendices) should be in capital letters; interval and sub-headings should be bold and their first letters in capital letters; at the end of the sub-headings writing should continue on the same line after a colon (:).
- Tables and Figures:** Tables should have numbers and captions. In tables, vertical lines should not be used. Horizontal lines should be used only to separate subtitles within the table. The table number should be written at the top, aligned to the left, and should not be in italics. The caption should be written in italics, and the first letter of each word should be capitalized. Tables should be placed where they are most appropriate in the text. Figures should be prepared in accordance with black-and-white printing. The numbers and captions of the figures should be centered right below the figures. The figure numbers should be written in italics followed by a full-stop. The caption should immediately follow the number. It should not be written in italics, and the first letter of each word should be capitalized. Below are sample tables and figures.

Table 1: *bilig*'deki yayınlarla ilgili bilgiler

Types of publication	Number	Number of pages			Number of cited works		
		N	X	SS	N	X	SS
Articles	96	2042	21,3	7,5	2646	27,6	15,8
Reviews	4	30	7,5	4,4	31	7,8	8,3
Total	100	2072	20,7	7,9	2677	26,8	16,1

- Pictures:** Should be on highly contrasted photo papers. Furthermore, rules for figures and tables are applied to pictures as well. In special cases, color pictures may be printed. The number of pages for figures, tables and pictures should not exceed 10 pages (one-third of article). Authors having the necessary technical equipment and software may themselves insert the related figures, drawings and pictures into the text. Those without, shall leave the proportional size of empty spaces for pictures within the text, numbering them.

8. Citations: Endnotes should only be used for explanation, and at the end of the text.

References within the text should be given in parentheses as follow:

(Köprülü 1944); (Köprülü 1944: 15)

When sources with several authors are referred, the name of the first author is given and for others 'et. al' is added.

(Gökay et al. 2002)

Authors should avoid using footnotes as much as possible. Footnotes should be used only for explanations and numbered automatically. In order to indicate sources in footnotes, authors should use the principles of in-text citation.

Full reference, including the names of all authors should be given in the list of references. If the name of the referred author is given within the text, then only the publication date should be written:

"Tanpınar (1976: 131) on this issue"

In the sources and manuscripts with no publication date, only the name of the author; in encyclopedias and other sources without authors, only the name of the source should be written.

In secondary sources quoted, original source should also be pointed to:

"Köprülü (1926)" (in Çelik 1998).

Personal interviews can be indicated by giving the last name(s) and the date(s); moreover they should be stated in the references.

www.tdk.gov.tr/bilterim (15.12.2002)

9. References: Should be at the end of the text in alphabetical order, in one of the ways shown below. If there are more than one source by the same author, then they will be listed according to their publication date; sources of the same author published in the same year will be shown as (1980a, 1980b):

Karahan, Leyla ve Ülkü Gürsoy (2004). *Kavâid-ı Lisân-ı Türkî 1893*. Ankara: TDK.

Köprülü, Mehmet Fuat (1961). *Azeri Edebiyatının Tekâmülü*. İstanbul: MEB Yay.

Shaw, Stanford (1982). *Osmanlı İmparatorluğu*. Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: Sermet Matb.

Timurtaş, F. Kadri (1951). "Fatih Devri Şairlerinden Cemalî ve Eserleri". *İÜ Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* IV (3): 189-213.

Submissions

The articles duly prepared in accordance with the principles set forth are to be sent in three copies; one original, two photocopied forms with a compact disc, to *bilig* at the address given below. The last corrected fair copies in original figures are to reach *bilig* not later than one month. Minor editing may be done by the Editorial Board.

Address:

Ahmet Yesevi Üniversitesi
bilig Dergisi Editörlüğü
Taşkent Cad. 10. Sok. No: 30
06430 Bahçelievler / ANKARA / TÜRKİYE
Phone: +90 312 215 22 06 • Fax: +90 312 215 22 09
www.yesevi.edu.tr/bilig
bilig@yesevi.edu.tr